Sociaal en Cultureel Planbureau

Integratie in zicht?

De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken

Integratie in zicht?

De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken

Redactie:
Willem Huijnk
Iris Andriessen

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2016

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;

b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;

c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.
De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2016
SCP-publicatie 2016-32
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen
Omslagontwerp: bureau Stijlzorg, Utrecht
Foto omslag: Herman Wouters | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0812 7
NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.

Voorwoord 6

Samenvatting 7
Jaco Dagevos en Willem Huijnk

1 Ontwikkelingen in de integratie 27
Willem Huijnk
1.1 Nemen verschillen af? 27
1.2 Onderzoeksvragen 30
1.3 Doelgroepen, terminologie en methoden 31
Noten 33
Literatuur 33

2 Prestaties en loopbanen in het onderwijs 35
Lex Herweijer, Jurjen Iedema en Iris Andriessen
2.1 Gelijkere loopbanen? 35
2.2 Leerprestaties in het basisonderwijs 35
2.3 Voortgezet onderwijs 42
2.4 Middelbaar beroepsonderwijs 49
2.5 Hoger onderwijs 53
2.6 Samenvatting en conclusies 57
Noten 58
Literatuur 59

3 Opleidingsniveau en beheersing Nederlandse taal 61
Lex Herweijer, Jurjen Iedema, Iris Andriessen en Miranda Vervoort (HvA)
3.1 Opleiding en Nederlandse taal belangrijke hulpbronnen voor integratie 61
3.2 Opleidingsniveau 61
3.3 Beheersing en gebruik van het Nederlands 69
3.4 Samenvatting en conclusies 75
Noten 76
Literatuur 76

4	Arbeidsmarktpositie en inkomen	77
	Willem Huijnk	
4.1	De arbeidsmarktpositie vergeleken	77
4.2	De arbeidsmarktpositie in beeld	78
4.3	Inkomen	94
4.4	Verschillen in arbeidsmarktpositie ontleed: toenemende evenredigheid?	100
4.5	Samenvatting en conclusies	112
	Noten	114
	Literatuur	114
5	Wonen en woonomgeving	116
	Jeanet Kullberg en Willem Huijnk	
5.1	Inleiding	116
5.2	Woonkwaliteit	118
5.3	Tevredenheid met de woning en de omgeving	124
5.4	Woonuitgaven	127
5.5	Concentratie, segregatie en ontmoetingskansen	131
5.6	Verklaring voor verschillen	135
5.7	Samenvatting en conclusies	141
	Noten	144
	Literatuur	144
6	Criminaliteit	146
	Willem Huijnk en Rob Kessels (CBS)	
6.1	Verdachten van criminaliteit: groepen nader bekeken	146
6.2	Verdachten van criminaliteit en recidive	149
6.3	Ontwikkelingen in criminaliteit	157
6.4	Verschillen in criminaliteit tussen groepen nader bekeken: evenredigheid	169
6.5	Samenvatting en conclusies	180
	Noten	182
	Literatuur	183
7	Participatie en vertrouwen van niet-westerse migranten	185
	Pepijn van Houwelingen, Willem Huijnk en Josje den Ridder	
7.1	Participatie, vertrouwen en integratie	185
7.2	Lidmaatschap, vrijwilligerswerk en informele hulp	187
7.3	Verklaringen voor verschillen in participatie	191
7.4	Politieke participatie	193
7.5	Sociaal en institutioneel vertrouwen	198
7.6	Samenvatting en conclusies	204
	Noten	206
	Literatuur	207

8 Identificatie, sociale contacten en waardeoriëntaties; ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie 210
Jaco Dagevos, Iris Andriessen en Miranda Vervoort (HvA)
8.1 Drie dimensies van sociaal-culturele positie 210
8.2 Emotionele dimensie: identificatie 211
8.3 Sociale dimensie: interetnisch contact 217
8.4 Culturele dimensie: waardeoriëntaties 230
8.5 Samenvatting en conclusies 239
Noten 241
Literatuur 241

9 De multi-etnische samenleving onder druk? 243
Iris Andriessen
9.1 Inleiding 243
9.2 Opvattingen van autochtone Nederlanders over etnisch-culturele diversiteit 244
9.3 Houdingen van migranten 257
9.4 Interetnische spanningen 273
9.5 Samenvatting en conclusies 276
Noten 278
Literatuur 278

Summary 282
Jaco Dagevos and Willem Huijnk

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau 302

Voorwoord

Vraagstukken rondom de integratie van niet-westerse migranten en hun kinderen houden de gemoederen al vele jaren veel bezig. Recentelijk heeft de vluchtelingencrisis voor veel beroering gezorgd, maar ook andere zaken zoals de hoge (jeugd)werkloosheid, de oververtegenwoordiging in de criminaliteit, de ervaren uitsluiting en discriminatie en de (gebrekkige) binding met Nederland van migranten zijn aanleiding tot zorg onder verschillende groepen burgers. Veel migranten, met name met een moslimachtergrond, voelen zich als tweederangburgers behandeld, terwijl een deel van de autochtone Nederlanders de aanwezigheid van migranten ziet als bedreiging van belangrijke waarden en hen met criminaliteit en radicalisering associëren.
Deze verdiepende studie gaat in op de overkoepelende hoofdvraag die achter veel van de discussies schuilt: welke kant gaat het op met de integratie? Groeien migranten en autochtone Nederlanders in posities en houdingen naar elkaar toe of ontstaat er meer afstand? We onderzoeken dit voor structurele onderwerpen, zoals onderwijs, taal, arbeid, inkomen, wonen en wijken, criminaliteit en maatschappelijke participatie. Verder kijken we naar de sociaal-culturele positie (bijvoorbeeld contacten, identificatie en opvattingen) en de wederzijdse beeldvorming.
We richten ons bij de structurele posities ook op de vraag of migranten eenzelfde positie innemen als een vergelijkbare categorie autochtone Nederlanders. Blijven er als je rekening houdt met de doorgaans minder gunstige achtergrondkenmerken van migranten geen achterstanden ten opzichte van autochtone Nederlanders over? Migranten verschillen namelijk vaak in kenmerken die van belang zijn voor het innemen en verwerven van een positie in onze maatschappij, denk bijvoorbeeld aan het sociaaleconomisch milieu bij het opleidingsniveau.
De nadruk ligt op de integratie van de vier grootste niet-westerse groepen: de Turkse, de Marokkaanse, de Surinaamse en de Antilliaanse Nederlanders. Ook richten we ons nadrukkelijk op de positie van de kinderen van migranten, de tweede generatie. Is het beeld bij hen anders dan bij hun ouders? En welke kant gaat hun ontwikkeling op?

Wij zijn Arjen Verweij erkentelijk voor de deskundige wijze waarop hij dit rapport vanuit het ministerie heeft begeleid. Naast medewerkers van het Sociaal en Cultureel Planbureau hebben ook Rob Kessels (Centraal Bureau voor de Statistiek) en Miranda Vervoort (Hogeschool van Amsterdam) aan het rapport meegewerkt. Mede namens de redacteuren dank ik hen voor hun bijdrage en de prettige samenwerking.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Ontwikkelingen in integratie; de balans opgemaakt

Jaco Dagevos en Willem Huijnk

Deze verdiepende studie integratie wil inzicht geven in de ontwikkelingen in de integratie van niet-westerse migrantengroepen. Daarbij concentreren we ons met name op de eerste en tweede generatie migranten van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst – de vier grootste niet-westerse migrantengroepen in Nederland. We onderzoeken of de verschillen in positie tussen deze groepen en autochtone Nederlanders toe- of juist afnemen. Hierbij maken we onderscheid tussen structurele en sociaal-culturele posities (Dagevos 2001; Huijnk et al. 2015). Structurele posities verwijzen naar diverse domeinen van de stratificatie, zoals onderwijs, werk, inkomen en huisvesting. De sociaal-culturele positie kan worden onderscheiden in een emotioneel-affectieve (bijvoorbeeld identificatie), een sociale (bijvoorbeeld interetnische contacten) en een culturele component (bijvoorbeeld opvattingen) (o.a. Huijnk et al. 2015). Bij de structurele posities hanteren we evenredigheid als maatstaf: hebben leden van migrantengroepen dezelfde positie als autochtone Nederlanders met dezelfde kenmerken? Op het gebied van bijvoorbeeld werkloosheid houden we rekening met verschillen in opleidingsniveau en arbeidservaring. Van evenredigheid is sprake wanneer migranten even vaak werkloos zijn als autochtone Nederlanders met een vergelijkbare opleiding en arbeidservaring.
In dit hoofdstuk maken we de balans op. Dat doen we door de belangrijkste bevindingen samen te vatten, uitmondend in een beschouwing over hoe de integratie ervoor staat.

Achterstanden in basisonderwijs nemen af, realisatie van evenredigheid

In het basisonderwijs gaan de prestaties in begrijpend lezen en rekenen van niet-westerse leerlingen vooruit. Hun nog steeds grote achterstand op autochtoon Nederlandse leerlingen neemt langzaam af en kan worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken, met name aan het opleidingsniveau van de ouders. Bij rekenen presteren Turks-Nederlandse, Marokkaans-Nederlandse en overig niet-westerse leerlingen zelfs beter dan op grond van hun kenmerken kan worden verwacht.
Ook uit ontwikkelingen in de Cito-scores blijkt dat de achterstand van leerlingen uit de vier grootste niet-westerse migrantengroepen afneemt. De score van autochtoon Nederlandse leerlingen op de Cito-toets is al jaren stabiel, terwijl de scores van migrantenleerlingen een opgaande lijn laten zien.
Marokkaans-Nederlandse leerlingen in het basisonderwijs laten een gunstige ontwikkeling zien. In de afgelopen jaren zijn hun taal- en rekenprestaties gestaag verbeterd. Hun Cito-scores verschillen weinig meer van die van Surinaams-Nederlandse leerlingen.

Niveau voortgezet onderwijs van niet-westerse migranten stijgt, ook hier evenredigheid

Het beeld van achterstand en vooruitgang zien we ook in het voortgezet onderwijs. Leerlingen met een niet-westerse achtergrond zijn nog altijd aanzienlijk vaker vertegenwoordigd in de lagere vmbo-leerwegen en het praktijkonderwijs dan autochtoon Nederlandse jongeren.

Figuur S.1

Verdeling over onderwijsniveaus in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2015/'16[a] (in procenten)

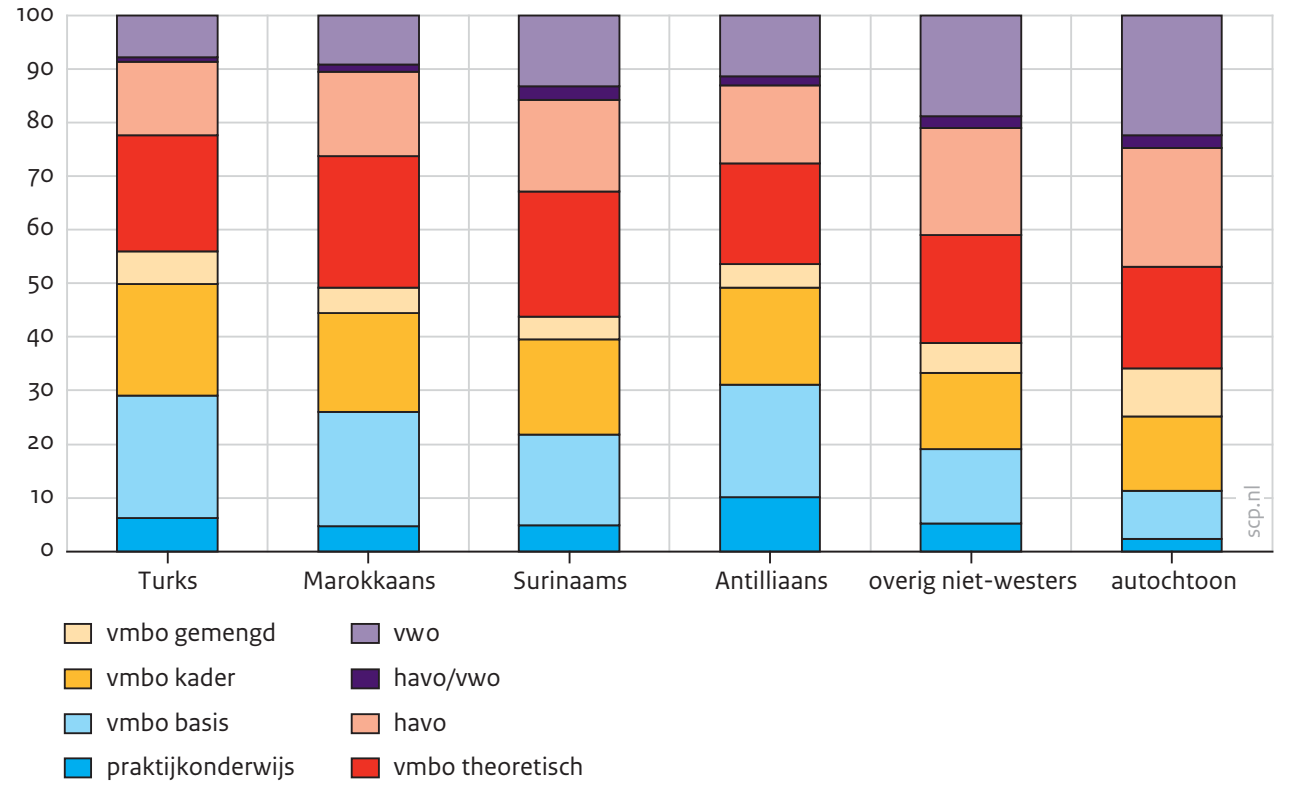

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (StatLine)

Het gemiddelde onderwijsniveau van Marokkaans-, Surinaams- en in mindere mate Turks-Nederlandse leerlingen nam in de onderzochte periode 2007/'08-2015/'16 echter toe, en hun achterstand op autochtoon Nederlandse leerlingen is wat kleiner geworden.
Het lagere onderwijsniveau van Turks-, Marokkaans- en Surinaams-Nederlandse leerlingen is nagenoeg geheel terug te voeren op gezinskenmerken, met name het lagere opleidingsniveau van ouders. Bij de Antilliaans-Nederlandse leerlingen valt het verschil minder goed te herleiden tot de kenmerken van hun ouders. Overig niet-westerse leerlingen, ten slotte, volgen voortgezet onderwijs op een hoger niveau dan op grond van het opleidingsniveau van hun ouders zou worden verwacht.

Net als in het basisonderwijs hebben niet-westerse leerlingen in het voortgezet onderwijs dus nog altijd een aanzienlijke achterstand, maar die wordt geleidelijk aan ingelopen en is toe te schrijven aan verschillen in kenmerken tussen de leerlingen, in het bijzonder aan het herkomstmilieu. Ook hier is dus sprake van evenredigheid. Uit deze bevindingen mag – met enige voorzichtigheid – worden afgeleid dat het onderwijs aan kinderen uit migrantengroepen hetzelfde 'rendement' oplevert als dat aan autochtoon Nederlandse kinderen uit dezelfde sociaaleconomische milieus. Dit betekent dat de verdere verbetering van de onderwijsprestaties van migrantenkinderen een zaak van lange adem is. Het sociaaleconomisch milieu verandert immers maar zeer geleidelijk.

Daling voortijdig schoolverlaten, nog wel hoog in mbo

Het voortijdig schoolverlaten in het voortgezet onderwijs daalt onder zowel autochtone als niet-westerse leerlingen. Dat is ook in het mbo het geval, maar hier verlaten jongeren met een niet-westerse achtergrond nog steeds veel vaker voortijdig de school dan autochtone leerlingen.

Figuur S.2

Voortijdig schoolverlaten[a] in het voortgezet onderwijs, naar herkomst, 2004/'05-2014/'15 (in procenten)

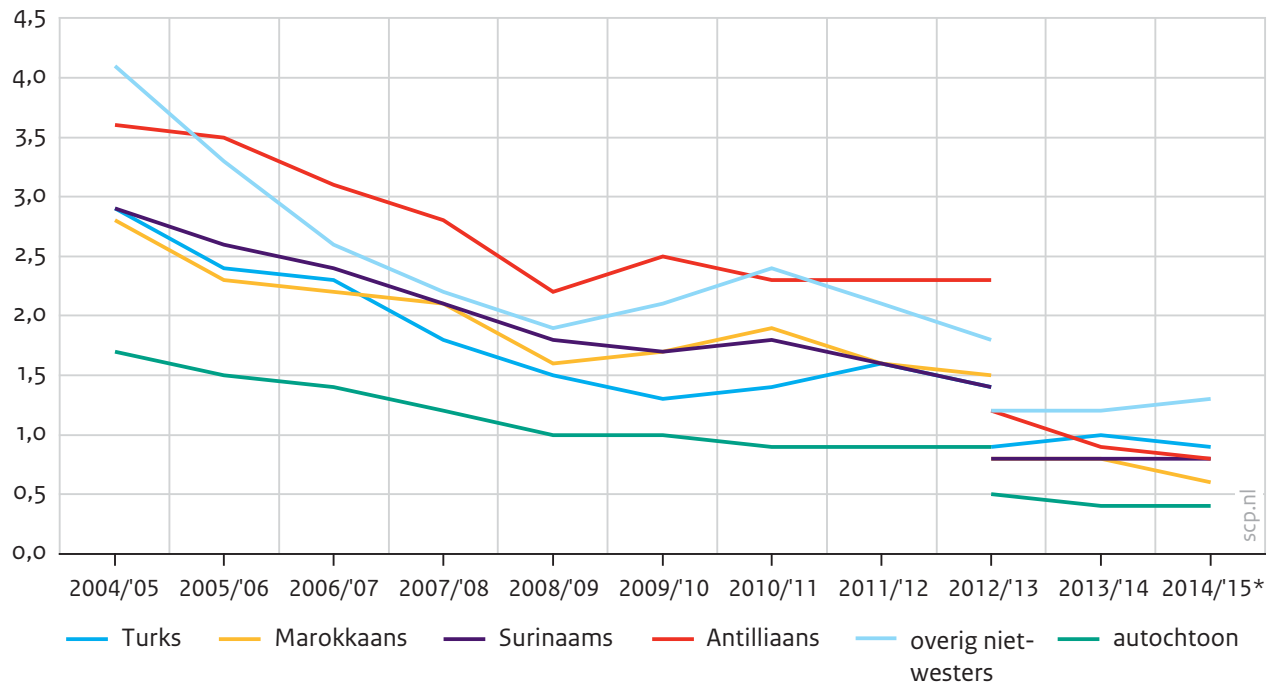

a Scholieren tot en met 22 jaar.

Bron: CBS (StatLine)

Figuur S.3

Voortijdig schoolverlaten[a] in het mbo[b] naar herkomst, 2004/'05-2014/'15 (in procenten)

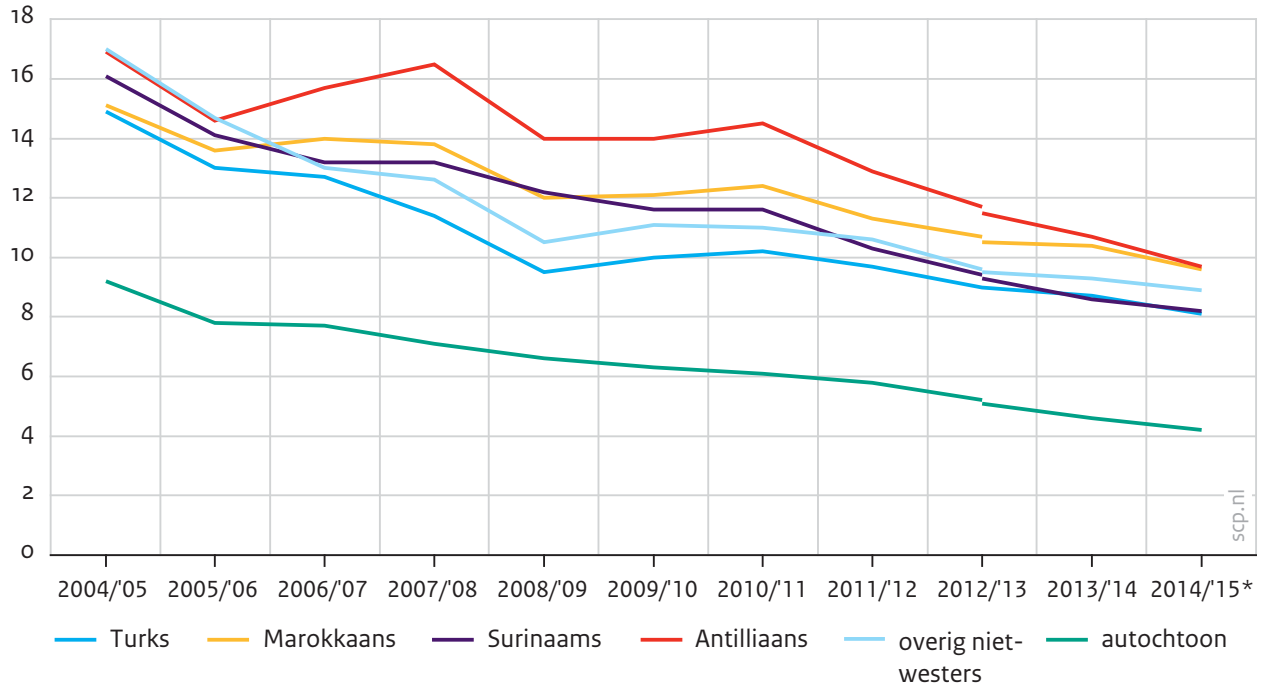

a Deelnemers tot en met 22 jaar.

b Exclusief extraneï.

Bron: CBS (StatLine)

Daling diplomasucces in hbo

De doorstroom naar vervolgopleidingen van de verschillende groepen niet-westerse migranten is hoog. Wel nam de voor hen belangrijke mbo-hbo-doorstroom af, maar deze is nog altijd hoger dan die van de autochtoon Nederlandse mbo'ers. In het hbo verslechterden de resultaten van studenten van niet-westerse herkomst: het aandeel dat binnen vijf jaar het diploma haalt, is gedaald. Dit gold ook voor autochtoon Nederlandse studenten, maar de terugval was bij hen minder sterk. In het wetenschappelijk onderwijs verbeterden de resultaten van studenten van niet-westerse herkomst juist, maar ook hier hebben zijn hun achterstand op autochtoon Nederlandse studenten nog niet ingelopen.

Opleidingsniveau van migrantengroepen stijgt

De gegevens over jongeren uit migrantengroepen in het onderwijs laten, zoals hierboven toegelicht, een overwegend gunstige ontwikkeling zien. Die ontwikkeling is al enige tijd aan de gang en vertaalt zich in een stijging van het gerealiseerde opleidingsniveau van de vier grootste niet-westerse migrantengroepen en ook van de overig niet-westerse migranten. Het aandeel lager opgeleiden – ten hoogste basisonderwijs – neemt af, al heeft ongeveer een derde van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen 15 en 64 jaar een dergelijk opleidingsniveau (tegen 6% van de autochtone bevolking). De tweede generatie is beduidend hoger opgeleid dan de eerste. Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn even goed opgeleid als autochtone Nederlanders met vergelijkbare

kenmerken. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn iets lager opgeleid, maar de verschillen zijn gering.

Betere beheersing Nederlandse taal

Cijfers over een periode van ruim 25 jaar wijzen uit dat beheersing van het Nederlands binnen de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep gestaag is toegenomen, waardoor de verschillen tussen de vier onderzochte groepen op dit punt kleiner zijn geworden. Van deze migrantengroepen hebben Turkse Nederlanders het vaakst moeite met de Nederlandse taal. Binnen het huishouden wordt door hen ook het minst Nederlands gesproken: 31% van de Nederlanders van Turkse herkomst spreekt nooit Nederlands met de partner en 16% spreekt nooit Nederlands met de kinderen. Marokkaanse Nederlanders hebben minder vaak problemen met het Nederlands en maken in het huishouden vaker gebruik van deze taal. Er zijn nauwelijks Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders die aangeven dat ze problemen hebben met het Nederlands. De overgrote meerderheid spreekt deze taal in het huishouden met partner en kinderen.

Arbeid en inkomen: blijvend grote achterstand

Gegeven het gestegen opleidingsniveau en de steeds betere beheersing van het Nederlands onder de vier grootste niet-westerse migrantengroepen zou een duidelijke positieverbetering op de arbeidsmarkt een logische verwachting zijn. Daar komt bij dat een groeiend aandeel van deze groepen in de beroepsbevolking tot de tweede generatie behoort. Toch zien we op dit punt in de hier onderzochte periode 2003-2015 geen afname van de verschillen: de toegang tot (vast) werk is een groot knelpunt. De (jeugd)werkloosheid is bijna drie keer zo hoog als onder autochtone Nederlanders. Het aandeel werkenden binnen de bevolking, de zogenoemde nettoparticipatie, laat een vergelijkbaar beeld zien: tussen 2003 en 2015 is van een inhaalslag van niet-westerse migrantengroepen geen sprake. De ontwikkelingen sinds 2003 laten zien dat de hoogte van de werkloosheid van leden van migrantengroepen sterk wordt beïnvloed door de conjunctuur: zit deze tegen, dan stijgt de werkloosheid snel en neemt het verschil met autochtone Nederlanders toe. Hieruit blijkt hoe kwetsbaar de arbeidsmarktpositie is van veel migranten en hun kinderen. Trekt de conjunctuur aan, dan nemen de werkloosheidsverschillen af.
Zorgelijk is verder dat evenredigheid op de arbeidsmarkt ver weg is, in het bijzonder bij jongeren en bij de tweede generatie. Bij de tweede generatie kan minder dan de helft van het verschil in werkloosheid worden verklaard door kenmerken als opleidingsniveau en leeftijd (zie figuur S.4 voor uitkomsten analyse tweede generatie). Het resterende (onverklaarde) verschil hangt onder meer samen met discriminatie, waarvan onderzoek heeft uitgewezen dat ze nadelig uitwerkt op de kansen van leden van migrantengroepen in Nederland (Andriessen et al. 2012, 2015; Blommaert et al. 2014). Hierbij kunnen ook andere factoren een rol spelen, zoals minder efficiënt zoekgedrag, een geringere arbeidsoriëntatie, het hoge aandeel jonge mannen in de verdachtenstatistieken en het ontbreken van voor de arbeidsmarkt functionele netwerken.

Figuur S.4

Feitelijk en gecorrigeerd verschil in werkloosheid tweede generatie, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

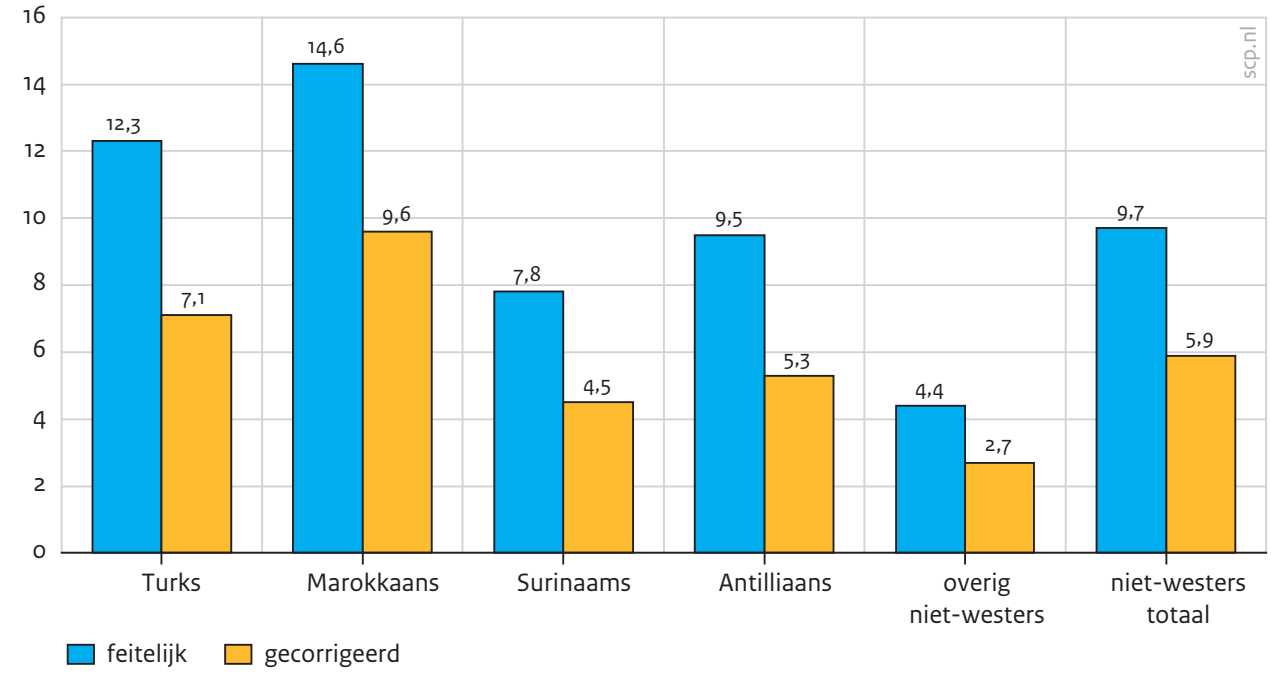

Bron: CBS (EBB'15)

Werkgevers hebben in tijden van laagconjunctuur meer te kiezen en herkomst telt dan zwaarder mee. Minder helder is of er naast de conjuncturele schommelingen sprake is van een structurele trend naar meer evenredige posities op de arbeidsmarkt. Met de nodige voorzichtigheid kan worden geconcludeerd dat voor migrantengroepen als geheel de werkloosheidsverschillen afnemen, nadat is gecorrigeerd voor verschillen in kenmerken. Voor de tweede generatie lijken de kansen op de arbeidsmarkt echter te zijn verslechterd.

De zwakke arbeidsmarktpositie van migranten komt ook tot uiting in het hoge aandeel flexibele banen (37% tegen 24% bij autochtone Nederlanders). Dat is sinds het begin van deze eeuw fors toegenomen bij zowel migranten als autochtone Nederlanders. Voor alle jongeren (15-24 jaar) is een vaste baan inmiddels een uitzondering. Onder migrantenjongeren heeft 76% een flexibele baan, onder autochtone jongeren is dit 67%. De onderlinge verschillen op dit punt zijn tussen 2003 en 2015 niet noemenswaardig veranderd. Dat migrantengroepen op de arbeidsmarkt zijn achtergebleven ten opzichte van autochtone Nederlanders vertaalt zich ook in het inkomen: onder autochtone Nederlanders zijn de inkomens tussen 2001 en 2014 sneller gestegen dan onder leden van niet-westerse migrantengroepen, en de inkomensverschillen zijn dan ook enigszins toegenomen.

Positieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt: toegenomen participatie Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen en groter wordende middenklasse onder migranten

In de onderzochte periode 2003-2015 neemt vooral de nettoparticipatie van vrouwen toe; bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen bijvoorbeeld met 6 procentpunten.

Ook het beroepsniveau van werkende migranten stijgt. Hoewel Turkse en Marokkaanse Nederlanders nog steeds vaak laaggeschoold werk doen, is de middenklasse onder de migranten de afgelopen decennia gestaag gegroeid als gevolg van het gestegen opleidingsniveau en de toename van de omvang van de tweede generatie.

Niettemin is het totaalbeeld voor de arbeidsmarkt overwegend somber: de moeizame toegang tot (vast) werk domineert. De werkloosheid is hoog en de arbeidsmarktpositie van migrantengroepen ten opzichte van die van autochtone Nederlanders is niet verbeterd. De inkomensverschillen zijn groot en in het achterliggend decennium licht toegenomen. De realisatie van de doelstelling van het integratiebeleid gericht op evenredige participatie op de arbeidsmarkt is nog ver weg.

Steeds meer eigen woningen

Bij niet-westerse migranten is het eigenwoningbezit sinds het begin van deze eeuw harder gegroeid dan bij autochtone Nederlanders (van 24% naar 39% tegen van 64% naar 70%). Naar verhouding wonen autochtone Nederlanders dus nog bijna twee keer zo vaak in een eigen woning dan niet-westerse migranten. De recente crisisjaren hebben bij niet-westerse migranten echter niet gezorgd voor een afvlakking van de toename van het eigenwoningbezit. De Turkse Nederlanders springen hier in het oog: het woningbezit is onder hen verdubbeld, van 23% naar 46%. Hiermee hebben zij met de Surinaamse Nederlanders het vaakst een koopwoning. Ook bij Marokkaanse Nederlanders verdubbelde het woningbezit (van 10% naar 19%), maar dat is in vergelijking met de andere groepen nog steeds laag. Marokkaanse Nederlanders zijn ook vaak het krapst behuisd: van alle groepen hebben zij per persoon de minste kamers. Zij zijn dan ook het minst tevreden over hun woning.
Niet-westerse migranten wonen in het algemeen krapper dan autochtone Nederlanders. Bij autochtone Nederlanders woont slechts 1 procent krap, dat wil zeggen in een huis met gemiddeld minder dan één kamer per persoon. Bij niet-westerse migranten is dit 14%, en zij hebben ruim twee keer zo vaak een kleine woonkamer (11% versus 27%). Dit laat onverlet dat het merendeel (zeer) tevreden is over de woning (70%).
Onder alle groepen koopt de tweede generatie vaker een huis dan de eerste, uitgezonderd de Surinaamse Nederlanders. Bij de tweede generatie is meer sprake van evenredigheid dan bij de eerste generatie. Ook is het zo dat bij de groepen met het laagste aandeel koopwoningen, de Antilliaanse en vooral de Marokkaanse Nederlanders, het minst sprake is van evenredigheid en deze over de tijd gezien eerder af- dan toeneemt.

Steeds meer wijken met meer dan de helft niet-westerse migranten

Het aandeel niet-westerse migranten in de totale bevolking neemt gestaag toe. Het aandeel van de gemeenten met tussen de 10% en 25% niet-westerse migranten verdubbelde bijvoorbeeld tussen 2002 en 2015. Het aantal postcodegebieden waar meer dan de helft van de bevolking van niet-westerse herkomst is steeg van 35 in 2002 naar 51 in 2015. Echter, in 2009 en 2012 waren dit er 53. De toename (in aantallen) heeft zich dus niet doorgezet. Er lijkt sprake te zijn van afnemende groei in de grote steden en een sterkere groei in

de randgemeenten. Dit zien we ook terug in de ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders: in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht zijn de ontmoetingskansen de laatste jaren min of meer stabiel gebleven.

Dalende verdachtencijfers, maar nog steeds hoge aandelen verdachten en recidive

Leden van migrantengroepen zijn nog steeds fors oververtegenwoordigd in de verdachtenstatistieken, maar de al langer aan de gang zijnde daling van het aandeel verdachten binnen migrantengroepen zet door (zie figuur S.5). Het (absolute) verschil met autochtone Nederlanders is minder groot geworden.

Figuur S.5

Verdachten, naar herkomst, 2000-2014[a] (in procenten)

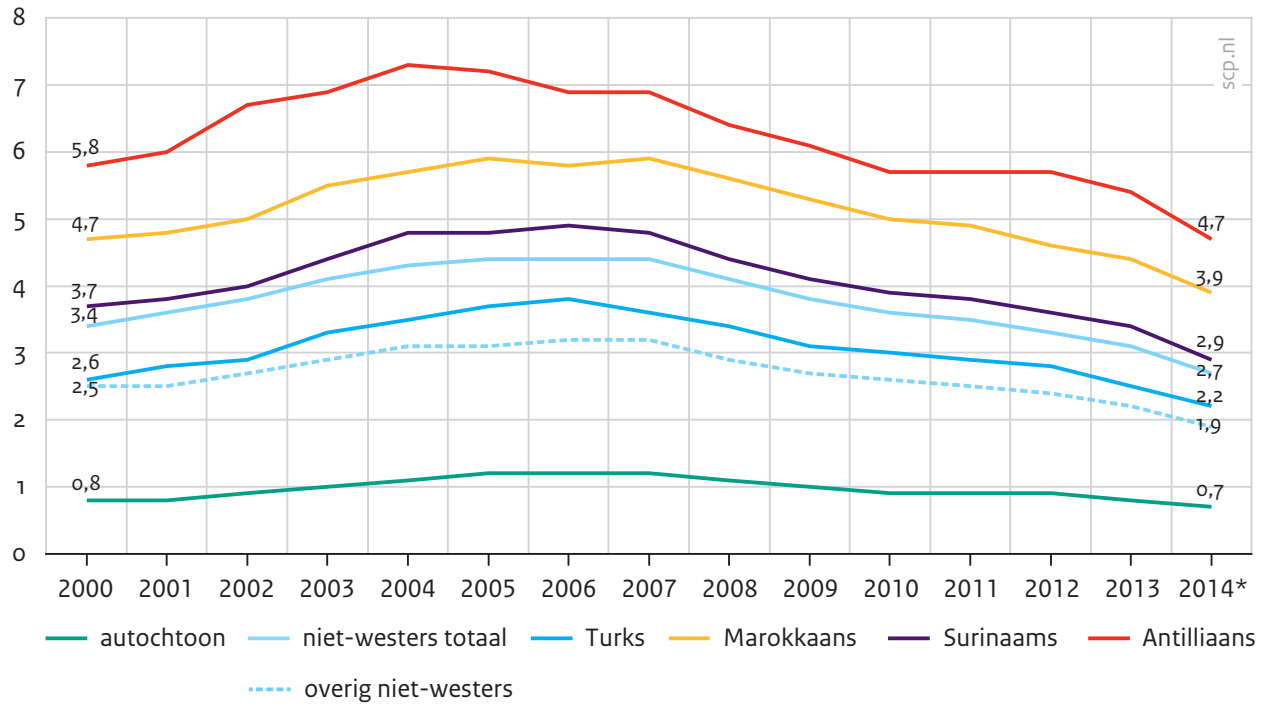

a De cijfers uit 2014 zijn voorlopige cijfers; deze geven over het algemeen een lichte onderschatting van het definitief aantal verdachten.

Bron: CBS (HKS'00-'14)

Ondanks de gedaalde verdachtencijfers is het beeld niet positief. Het verdachtencijfer van niet-westerse migranten is nog altijd om en nabij de vier keer zo hoog als dat van autochtone Nederlanders. Dat was in 2000 zo en dat is in 2014 nog steeds zo. Van de niet-westerse migranten werd 2,7% in 2014 verdacht van het plegen van een misdrijf, bij de autochtone Nederlanders was dit 0,7%. Tussen migrantengroepen bestaan op dit punt grote verschillen. Antilliaanse (4,7%) en Marokkaanse Nederlanders (3,9%) worden het vaakst verdacht van een misdrijf. Bij de Turkse (2,2%) en overig niet-westerse Nederlanders (1,9%) zijn de criminaliteitscijfers het laagst, maar nog steeds bijna drie keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders.

Het zijn vooral de jonge mannen uit migrantengroepen die vaak verdacht zijn (zie tabel S.6). Antilliaans- en Marokkaans-Nederlandse jonge mannen spannen hier de kroon. In de leeftijd van 18-24 jaar is 15,3% van de Marokkaans-Nederlandse en 9,8% van de Antilliaans-Nederlandse mannen verdachte. Ook jongeren van Turkse en Surinaamse herkomst zijn vaker dan autochtone Nederlanders (2,8%) in deze leeftijdscategorie verdachte van een misdrijf.

Tabel S.6

Verdachten, naar herkomst, leeftijd en geslacht, 2014 (in procenten)

	mannen				vrouwen			
	12-17 jaar	18-24 jaar	25-44 jaar	≥45 jaar	12-17 jaar	18-24 jaar	25-44 jaar	≥45 jaar
autochtoon	1,0	2,8	1,6	0,6	0,3	0,6	0,4	0,2
Turks	3,2	6,9	4,2	1,8	0,4	0,9	0,5	0,3
Marokkaans	6,6	15,3	7,0	1,6	1,0	2,2	1,1	0,4
Surinaams	4,1	8,0	6,3	2,8	0,9	2,1	1,5	0,7
Antilliaans	5,9	9,8	8,4	4,8	2,0	2,9	2,4	0,9
overig niet-westers	2,9	5,5	3,2	1,7	0,6	1,0	0,7	0,5
niet-westers totaal	4,2	8,3	5,0	2,2	0,8	1,5	1,0	0,5

Bron: CBS (HKS'14)

Ook de recidive is het hoogst bij Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders: respectievelijk 39% en 38% wordt binnen zes jaar opnieuw verdacht van een misdrijf, onder autochtone Nederlanders is dit 22%. Van de niet-westerse migrantengroepen zijn de verdachten- en recidivecijfers het laagst bij de Turkse en overig niet-westerse Nederlanders.
Van personen die in 1996 12 jaar oud waren, is voor een periode van 18 jaar (dus tot hun dertigste) in kaart gebracht of ze ten minste eenmaal als verdachte zijn aangemerkt. Van die groep is 37% van de niet-westerse migranten en 18% van de autochtone Nederlanders ten minste eenmaal verdachte geweest voor of op het dertigste levensjaar. Dat gold voor niet minder dan 70% van de Marokkaans-Nederlandse mannen en voor ruim de helft van de Turks-, Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse mannen. Bij autochtone mannen betreft het 28%.
Als rekening wordt gehouden met verschillen in sociaaleconomische (onder meer werk, uitkering, inkomen), demografische (onder meer leeftijd, geslacht, partner, kinderen) en ruimtelijke factoren (onder meer stedelijkheid van de woonomgeving), dan blijkt dat Turkse en overig niet-westerse Nederlanders nauwelijks verschillen van autochtone Nederlanders met die kenmerken. Dat ze vaker verdacht zijn, is dus toe te schrijven aan verschillen in de genoemde kenmerken. Bij deze groepen is sprake van evenredigheid. Bij Nederlanders van Antilliaanse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst is dit niet het geval. Andere, mogelijk specifieke etnisch-culturele factoren zouden hierbij een rol kunnen spe-

len. Dergelijke factoren lijken de afgelopen tien jaar wel wat minder belangrijk te zijn geworden. Analyses wijzen er namelijk op dat verschillen in verdachtencijfers steeds beter met algemene sociaaleconomische en demografische factoren kunnen worden verklaard. Dat laatste blijkt ook uit een analyse voor de tweede generatie: we kunnen beter dan in het verleden de verschillen in verdachtencijfers verklaren uit algemene factoren. Evenredigheid komt dus dichterbij. Wel is het zo dat we verschillen in verdachtencijfers voor de tweede generatie en voor jongeren minder goed kunnen verklaren uit algemene sociaal-economische en demografische factoren. Buurten beïnvloeden deze verschillen nauwelijks. Hier spelen andere factoren dus een voorname rol. In de literatuur wordt gewezen op groepsspecifieke verklaringen, zoals generatie- en acculturatieconflicten binnen het gezin en verschillen in sociale controle op jongeren binnen de diverse herkomstgroepen. Met de (vaak) tegenstrijdige opvattingen en codes van de straat, de thuissituatie en de 'burger-maatschappij' (bijvoorbeeld school en werk) moeten jongeren hun persoonlijke identiteit construeren. Dit kan leiden tot conflicten en problematisch gedrag (Jennissen 2009; Pels 2008). Ook draagt etnisch profileren door de politie er mogelijk aan bij dat de pakkans van bepaalde groepen groter is (Landman en Kleijer-Kool 2016).

Hybride identificatie en sociale netwerken. Gerichtheid op herkomstgroep blijft groot bij Nederlanders van Turkse en Marokkaanse herkomst

Jonge Turkse en Marokkaanse Nederlanders en Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie identificeren zich sterk met de herkomstgroep en gaan in hun vrije tijd vaak om met leden van die eigen groep. Tegelijkertijd identificeert een aanzienlijk deel van hen zich ook met Nederland en maken autochtone Nederlanders eveneens deel uit van hun sociale netwerk, al lijken meer persoonlijke contacten nog steeds overwegend leden van de herkomstgroep te betreffen. We zien bij veel jonge Turkse en Marokkaanse Nederlanders en Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie dus een meervoudige identificatie en een meervoudig samengestelde vrienden- en kennissenkring, waarbij de betekenis van de herkomstgroep groot blijft. Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de eerste generatie hebben vaak een meer eenzijdige identificatie en een door leden van de herkomstgroep gedomineerde vrienden- en kennissenkring. Een overwegend sterke identificatie met Nederland komt bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders veel vaker voor, net als een gemengde of overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring.
Met enige voorzichtigheid – de trendgegevens laten namelijk forse schommelingen zien – kan worden geconcludeerd dat sinds het begin van deze eeuw het aandeel personen van Turkse of Marokkaanse origine dat zich overwegend lid van de herkomstgroep voelt is afgenomen. Ook onder de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is sprake van een neerwaartse trend. Gegevens over de etnische samenstelling van de sociale netwerken wijzen niet steeds in dezelfde richting. Sommige bevindingen in dit rapport laten zien dat de afgelopen vijftien tot twintig jaar weinig is veranderd, andere wijzen op een toename van contacten van leden van migrantengroepen met autochtone Nederlanders. Het lijkt erop dat onder de tweede generatie het aandeel dat nooit contact onderhoudt met autochtone

Nederlanders groter is dan twintig jaar geleden, terwijl dit bij de eerste generatie juist andersom is.
Het aandeel huwelijken van Turkse en Marokkaanse Nederlanders met autochtone partners ligt onder de 10%, en dat is in de afgelopen vijftien jaar nauwelijks veranderd.
Contacten tussen leden van migrantengroepen en autochtone Nederlanders worden beïnvloed door zowel bevorderende factoren (stijging opleidingsniveau, aandeel tweede generatie neemt toe) als belemmerende factoren (percentage migranten in de buurt).
Verder zijn preferenties van belang. Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben een zekere voorkeur voor contact met leden van de herkomstgroep, wat de etnische samenstelling van de vrienden- en kennissenkring beïnvloedt. Omgekeerd zal deze factor ook een rol spelen bij autochtone Nederlanders. Zij gaan betrekkelijk weinig om met leden van allochtone groepen (40% nooit contact, slechts 8% vaak).
Enige voorzichtigheid is dus geboden, maar over het geheel genomen wijzen diverse indicatoren erop dat in de afgelopen twintig jaar niet veel is veranderd in de omvang van de contacten van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders met autochtone Nederlanders.

Steeds modernere opvattingen over genderrollen, grote verschillen in homo-acceptatie

Opvattingen over de positie van vrouwen en de houding ten aanzien van homoseksualiteit verschillen nogal tussen de groepen. Turkse en Marokkaanse Nederlanders denken hier het meest traditioneel over. De tweede generatie heeft positievere opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit dan de eerste generatie, maar denkt niet anders over de positie van de vrouw. Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben vooral problemen met homoseksualiteit als die dichtbij komt (eigen kind is homoseksueel) en gepaard gaat met gelijke rechten op een huwelijk. Dan zijn de verschillen met autochtone Nederlanders groot. In de afgelopen vier jaar is de homo-acceptatie bij de hier onderzochte migrantengroepen licht toegenomen. Dat is ook het geval bij de tweede generatie. De verschillen in opvattingen over homoseksualiteit tussen de (tweede generatie) Turkse en Marokkaanse Nederlanders en die van de andere groepen zijn echter nog steeds groot. Tegelijkertijd zien we dat de opvattingen over de positie van de vrouw bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders de afgelopen 25 jaar gemiddeld moderner zijn geworden.

Maatschappelijke participatie binnen migrantengroepen lager dan bij autochtone Nederlanders

Over het geheel genomen is de maatschappelijk en politieke participatie van niet-westerse migranten lager dan die van autochtone Nederlanders. Migranten zijn minder vaak lid van verenigingen, doen minder vaak vrijwilligerswerk, verlenen minder informele hulp en stemmen minder vaak. De maatschappelijke participatie is bij de tweede generatie hoger dan bij de eerste.
De lagere participatie op het gebied van vrijwilligerswerk kan voor een deel (ongeveer een derde) worden verklaard uit de achtergrondkenmerken van migrantengroepen. Migranten zijn bijvoorbeeld doorgaans lager opgeleid en, zo is bekend, lager opgeleiden verrichten in

het algemeen minder vrijwilligerswerk. Het grootste deel van het gevonden verschil tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten en hun nakomelingen blijft echter onverklaard, wat erop wijst dat andere factoren een rol spelen. Migranten zijn bijvoorbeeld minder vaak lid van verenigingen, en verenigingslidmaatschap is vaak een opstap tot het doen van vrijwilligerswerk. Een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal kan een aanvullende barrière vormen. Ook kan de wijze waarop verenigingen op zoek gaan naar nieuwe vrijwilligers van invloed zijn.
Leden van de vier onderzochte migrantengroepen hebben gemiddeld gesproken aanzienlijk minder vertrouwen in de medemens dan autochtone Nederlanders (zie tabel S.7) en minder vertrouwen in de politie (rond de 60% tegen 71%). Het vertrouwen in justitie is betrekkelijk hoog en verschilt niet veel tussen de groepen. In vergelijking daarmee is het vertrouwen in de regering laag, ook hier verschillen de groepen maar weinig van elkaar.

Tabel S.7
Sociaal en institutioneel vertrouwen, naar herkomst, personen van 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
sociaal vertrouwen[a]	35	44	37	39	64
vertrouwen in de politie (% > 6)[b]	57	60	60	60	71
vertrouwen in justitie (% > 6)[b]	73	78	68	68	75
vertrouwen in Nederlandse regering (% > 6)[b]	41	46	45	44	47

a Aan respondenten is gevraagd: 'Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn?' De antwoordcategorieën waren: (0) 'Je kan niet voorzichtig genoeg zijn' en (1) 'Wel te vertrouwen'.
b Aan respondenten is gevraagd: 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de politie, in justitie, in de Nederlandse regering?' De antwoordcategorieën varieerden van (1) helemaal geen vertrouwen tot (10) zeer veel vertrouwen. De antwoord categorieën 6 tot en met 10 zijn samengevoegd tot één categorie: 'voldoende vertrouwen'.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Jongeren uit migrantengroepen en leden van de tweede generatie hebben minder vaak vertrouwen in de politie dan ouderen en leden van de eerste generatie. Dit geldt in het bijzonder voor jonge Marokkaanse Nederlanders en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie. Dit zal samenhangen met de door hen veelvuldig gerapporteerde negatieve ervaringen met de politie. Een hoge opleiding en vertrouwen gaan vaak hand in hand, maar dit zien we voor het vertrouwen in de regering en de politie niet terug bij de Marokkaanse Nederlanders.

Migranten steeds somberder over maatschappelijk klimaat

Leden van migrantengroepen zijn in het afgelopen decennium (cijfers periode 2006-2015) over het geheel genomen minder positief gestemd geraakt over de kansen en het leven in Nederland. Van de Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders voelt slechts 60% zich thuis, en dit aandeel is tussen 2006 en 2015 afgenomen. Meer Surinaamse Nederlanders (72%) voelen zich thuis, maar ook bij deze groep is dit aandeel kleiner dan in 2006. De tweede generatie, per definitie in Nederland geboren, voelt zich niet vaker thuis in dit land dan de eerste generatie. Eerder is het tegendeel het geval, met uitzondering van de Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie, die zich vaker thuis voelt in Nederland dan de eerste generatie.
Door de bank genomen zien we hetzelfde beeld bij de opvattingen van migranten over het voorkomen van discriminatie en de inschatting van kansengelijkheid en acceptatie van migrantengroepen in Nederland. Daarover zijn met name jongeren en de tweede generatie het afgelopen decennium somberder geworden – opnieuw met uitzondering van de Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie.
Deze somberheid over Nederland komt ook tot uitdrukking in migratiewensen. Van de Turkse Nederlanders zou 43% permanent in het herkomstland willen wonen. Het aandeel dat in het herkomstland zou willen wonen is lager onder de Marokkaanse (17%), Surinaamse (24%) en Antilliaanse Nederlanders (30%). De afgelopen tien jaar is vooral bij de Turkse Nederlanders van de tweede generatie het aandeel toegenomen dat permanent in het herkomstland wil wonen. Dit zal te maken hebben met het toegenomen onbehagen over het leven in Nederland en met de beeldvorming over deze groep, maar ook met de gestegen aantrekkingskracht van Turkije. Turkije speelt politiek en economisch een steeds prominentere rol op het wereldtoneel. Autochtone Nederlanders zijn in tegenstelling tot migranten meer dan in 2006 van mening dat Nederland een open en gelijkwaardig land is. Migranten zijn hier juist somberder over geworden.

De beeldvorming in de media en verschuivingen in het politieke landschap doen vermoeden dat de weerstand tegen migranten in Nederland alleen maar toeneemt, maar de cijfers bieden een genuanceerder beeld. Het percentage autochtone Nederlanders dat vindt dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen, is sinds de millenniumwisseling gestaag gedaald. Een groot deel (70%) – hoewel wat minder dan in 2006 – vindt dat het goed is dat een samenleving bestaat uit verschillende culturen. Hoewel het maatschappelijk debat soms anders doet vermoeden, streven autochtone Nederlanders niet naar meer sociale afstand tot migranten (maar ook niet naar minder), en worden houdingen ten opzichte van migranten niet negatiever.
Hoewel het beeld dus minder gepolariseerd is dan wel eens wordt gesuggereerd, ervaren zowel autochtone Nederlanders als migranten interetnische spanningen in Nederland. Onder autochtone Nederlanders is deze ervaring sterker. Ook denkt ongeveer 30% van zowel de autochtone Nederlanders als de migranten dat de spanningen zeker zullen toenemen. Bij autochtone Nederlanders kunnen we de spanning relateren aan culturele dreiging en zorgen over de sociaal-culturele veranderingen in Nederland. Bij migranten heeft

de spanning te maken met ervaringen van discriminatie: hoe sterker het gevoel dat migranten worden buitengesloten, hoe meer spanning men ervaart. Dit kan tot gevolg hebben dat migranten zich terugtrekken binnen de eigen etnische of religieuze groep, en de symbolische grenzen en uitingen daarvan sterker gaan aanzetten. Culturele pluriformiteit wordt hierdoor versterkt, wat onder autochtone Nederlanders het gevoel van culturele dreiging kan doen toenemen. Deze processen kunnen dus leiden tot een (nog) grotere mate van polarisatie.

Groepsprofielen

Tot nu toe zijn de bevindingen per onderwerp gepresenteerd. We groeperen deze nu per migrantengroep.

Marokkaanse Nederlanders

Nederland telt 389.000 inwoners van Marokkaanse herkomst. De beeldvorming over deze groep is niet gunstig: op een schaal van 0-100 geven autochtone Nederlanders Marokkaanse Nederlanders gemiddeld 45 punten, dit is in vergelijking met de Surinaamse (63), Turkse (57) en Antilliaanse (53) Nederlanders de laagste score. Waarschijnlijk hangt deze lage waardering samen met de associatie van Marokkaanse Nederlanders met een hoge criminaliteit. Vooral jongvolwassen Marokkaans-Nederlandse mannen staan vaak als verdachte geregistreerd (zie tabel S.6) en hun recidivecijfers zijn hoog. De criminaliteit onder Marokkaanse Nederlanders is het hoogst rond het twintigste levensjaar en neemt daarna snel af. Vanaf 2005 is de vertegenwoordiging van Marokkaanse Nederlanders in de verdachtencijfers aan het dalen. Niettemin is hun aandeel in die cijfers aanzienlijk hoger dan die van autochtone Nederlanders met dezelfde kenmerken. Van evenredigheid is geen sprake.

Van de vier grootste niet-westerse groepen is de arbeidsmarktpositie van Marokkaanse Nederlanders het meest ongunstig. Het aandeel werkenden is het laagst, voor de groep als geheel en voor de vrouwen. Wel zien we dat dit bij vrouwen, met name van de tweede generatie, tussen 2003 en 2015 substantieel is toegenomen. De ongunstige arbeidsmarktpositie vertaalt zich in lage inkomens en hoge aandelen in de armoede. Weinig Marokkaanse Nederlanders hebben een koopwoning en velen wonen krap. De hoge (jeugd)werkloosheid laat zich maar gedeeltelijk verklaren door verschillen in onder meer opleidingsniveau en arbeidservaring. Met dezelfde voor de arbeidsmarkt relevante kenmerken zijn Marokkaanse Nederlanders veel vaker werkloos dan autochtone Nederlanders. Waar het de toegang tot werk betreft, is evenredigheid nog ver weg. Tegelijkertijd is in het afgelopen decennium het aandeel Marokkaanse Nederlanders met baan op een hoog beroepsniveau gestaag toegenomen. Dit is voor een belangrijk deel het gevolg van het gestegen opleidingsniveau van Marokkaanse Nederlanders, met name van de tweede generatie.

In het basisonderwijs doen zich verschillende positieve ontwikkelingen voor. Marokkaans-Nederlandse leerlingen scoren op dit moment het best van de niet-westerse groepen op het gebied van rekenen. Ook de prestaties in het taalonderwijs zijn toegenomen. Dit resulteert in een gestage stijging van de Cito-scores, die nog maar weinig verschillen van die van

Surinaams-Nederlandse leerlingen. Ondanks deze verbeteringen is de vertegenwoordiging van Marokkaans-Nederlandse leerlingen in de lagere leerwegen van het beroepsonderwijs nog steeds groot. In de groep die niet meer in het onderwijs participeert, is het aandeel met een lagere opleiding (maximaal basisonderwijs) nog altijd fors, maar dit is in twintig jaar wel meer dan gehalveerd – van bijna 85% naar minder dan 40%.
Doordat naar verhouding steeds meer Marokkaanse Nederlanders tot de tweede generatie behoren en door het gestegen opleidingsniveau is in de afgelopen twintig jaar hun beheersing van het Nederlands aanzienlijk verbeterd. Zij hebben minder vaak dan Turkse Nederlanders problemen met het Nederlands en maken in het huishouden vaker gebruik van deze taal.
Opvattingen over de positie van vrouwen zijn de afgelopen jaren geleidelijk aan steeds moderner geworden. Veel Marokkaanse Nederlanders zijn terughoudend over homoacceptatie, zeker als het homoseksualiteit binnen het eigen gezin betreft.
Rond de 80% van de Nederlanders van Marokkaanse herkomst voelt zich Marokkaans, ongeveer de helft combineert dit met een sterke identificatie met Nederland. Onder de tweede generatie is de verbondenheid met de herkomstgroep nog steeds zeer groot: een kleine driekwart voelt zich sterk Marokkaans. Men is dus gericht op de herkomstgroep, maar ook op Nederland. Dat zien we eveneens bij de sociale contacten: die betreffen vaak andere Marokkaanse Nederlanders, maar ook frequent autochtone Nederlanders. Dit alles heeft niet geresulteerd in een grote tevredenheid bij tweede generatie Marokkaanse Nederlanders over het leven in Nederland. Integendeel, daar is men tamelijk somber over. Net als de andere groepen ervaren Marokkaanse Nederlanders steeds meer discriminatie. Het aandeel van de tweede generatie dat aangeeft nooit discriminatie te ervaren is klein. Verder ervaart men grote spanningen in Nederland tussen bevolkingsgroepen. Ook hebben Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie naar verhouding weinig vertrouwen in de regering, en heeft bijna de helft van deze generatie weinig vertrouwen in de politie. Het onbehagen is dus tamelijk groot, in het bijzonder bij de jongeren en de tweede generatie.

Turkse Nederlanders

De bijna 400.000 Turkse Nederlanders vormen de grootste niet-westerse groep in Nederland. Meer dan voorheen hebben zij in het afgelopen jaar het nieuws gedomineerd. In de periode na de couppoging in Turkije bijvoorbeeld, toen Turkse Nederlanders verschillende malen met veel vlagvertoon demonstreerden. Tot verrassing van velen bleken veel Turkse Nederlanders zich sterk te verhouden tot Turkije en de Turkse identiteit. Dat hun verbondenheid met de herkomstgroep groot is, is eigenlijk geen nieuws. Eerdere integratierapporten van het SCP hebben dit bij herhaling laten zien. Uit de meest recente cijfers van dit rapport blijkt dat rond de 80% van de personen van Turkse origine zich (heel) sterk Turks voelt. Verder voelt 41% zich (heel) sterk Nederlander en voelt ruim een kwart zich (helemaal) geen Nederlander. Ook onder leden van de tweede generatie is de gerichtheid op de herkomstgroep nog zeer sterk, maar zij combineren die vaker met een sterke identificatie met Nederland. De overwegend sterke identificatie als Turk laat onverlet dat de interne

verschillen tussen Turkse Nederlanders zeer groot zijn; langs religieuze (onder meer soennitisch-alevitisch), politieke (onder meer nationalistisch-religieus en seculier) en etnische lijnen (onder meer etnisch Turks-Koerdisch). Sociale contacten vinden vaak plaats binnen de herkomstgroep en er wordt weinig (minder dan 10% van de huwelijken) getrouwd met autochtone Nederlanders. In vergelijking met de andere migrantengroepen in dit rapport voelen Turkse Nederlanders zich het vaakst niet thuis in Nederland. Ook is men somber over het maatschappelijke klimaat ten aanzien van migrantengroepen en ervaart men spanningen tussen bevolkingsgroepen. Maar liefst 43% van de Turkse Nederlanders heeft de wens om in Turkije te gaan wonen. Dit geldt voor een derde van de tweede generatie – een veel hoger aandeel dan bij de tweede generatie van andere migrantengroepen.
Er lijkt ook een relatie te zijn tussen de interne gerichtheid en sterke sociale bindingen binnen de Turks-Nederlandse groep en de van de onderzochte migrantengroepen laagste vertegenwoordiging in de criminaliteit. Wel is er nog een aanzienlijk verschil met autochtone Nederlanders, maar dat is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan algemene factoren als de sociaaleconomische samenstelling van het huishouden. Turkse Nederlanders komen wat dit betreft in de buurt van evenredigheid. Ook hun recidivecijfers zijn in vergelijking met die van andere migrantengroepen gunstig.
In de afgelopen 25 jaar is de beheersing van het Nederlands binnen de Turks-Nederlandse groep gestaag toegenomen. Wel is het zo dat van de vier onderzochte migrantengroepen Turkse Nederlanders het vaakst moeite hebben met de Nederlandse taal. Binnen het huishouden wordt ook het minst Nederlands gesproken. Dit neemt wel toe, maar minder snel dan bij Marokkaanse Nederlanders en op een lager niveau.
In het onderwijs zetten Turks-Nederlandse leerlingen stappen vooruit, maar die ontwikkeling verloopt over het geheel genomen minder snel dan bij Marokkaans-Nederlandse leerlingen. De Turks-Nederlandse leerlingen presteren van de onderzochte minderheidsgroepen het minst goed op begrijpend lezen, wat waarschijnlijk mede is toe te schrijven aan de interne gerichtheid van hun herkomstgroep. Als we rekening houden met verschillen in kenmerken, dan presteren Turks-Nederlandse leerlingen op het gebied van lezen en rekenen even goed als autochtone leerlingen. Hier is dus sprake van evenredigheid; vooral het verschil in opleidingsniveau van de ouders is op dit punt van belang. In het voortgezet onderwijs volgen Turks-Nederlandse leerlingen het minst vaak van de vier grote niet-westerse groepen een havo of vwo-opleiding en hebben ze op bijna alle niveaus de laagste slaagkans.
Op de arbeidsmarkt is de achterstand op autochtone Nederlanders groot. Wel is de werkloosheid minder hoog dan bij Nederlanders van Marokkaanse en Antilliaanse herkomst. Net als bij de andere migrantengroepen is er geen sprake van evenredigheid bij werkloosheid: dezelfde kenmerken leiden niet tot dezelfde kansen op werk. De nettoparticipatie van Turks-Nederlandse vrouwen is de afgelopen vijftien jaar toegenomen. Naast een hoge werkloosheid zien we ook een groei van de Turks-Nederlandse middenklasse; steeds meer Turkse Nederlanders weten werk te vinden op een hoog beroepsniveau.
Op de woningmarkt valt de snelle stijging op van het eigenwoningbezit. Tegelijkertijd is voor de Turkse Nederlanders het wonen in een relatief gekleurde wijk moeilijk te verklaren

uit algemene persoons- en woningmarktkenmerken. Zij lijken een sterke voorkeur te hebben voor het wonen in de buurt van andere leden van de herkomstgroep.

Surinaamse Nederlanders

Nederland telt 350.000 inwoners van Surinaamse herkomst. Op veel terreinen nemen zij de beste positie in van de vier grootste niet-westerse groepen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Cito-scores en de prestaties voor begrijpend lezen in het basisonderwijs, het aandeel werkenden en de woningmarktpositie (meeste kopers, grote woningen en meest tevreden over de woning). Surinaamse Nederlanders hebben van de vier onderzochte migrantengroepen het minst vaak problemen met het Nederlands. Bijna iedere Surinaamse Nederlander spreekt deze taal thuis met partner en kinderen. Veel Surinaamse Nederlanders voelen zich vooral Nederlander en hebben een gemengde vrienden- en kennissenkring, waarvan zowel leden van de herkomstgroep als autochtone Nederlanders en anderen deel uitmaken. Circa 30% van de huwelijken wordt gesloten met een autochtoon Nederlandse partner.
Zo bezien zijn veel Surinaamse Nederlanders geaard in dit land. Niet alle ontwikkelingen zijn echter even gunstig. Het aandeel werkenden binnen de Surinaams-Nederlandse bevolking is tussen 2003 en 2015 met maar liefst 8 procentpunten afgenomen. Ook zien we een aanzienlijke vertegenwoordiging in de verdachtenstatistieken – lager dan bij de Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders, maar hoger dan bij de Turkse Nederlanders. Ook blijft na het twintigste levensjaar het aandeel verdachten op een betrekkelijk hoog niveau. Verder is onder Surinaamse Nederlanders sprake van een zeker ongenoegen en van zorg. Dat is het meest zichtbaar in de veranderingen in opvattingen over discriminatie in Nederland. Vond in 2006 nog 15% van de Surinaamse Nederlanders dat allochtonen (zeer) vaak door Nederlanders worden gediscrimineerd, in 2015 was dat aandeel bijna verdrievoudigd naar 41%. Ook ervaart men in toenemende mate zelf discriminatie. Mogelijk weerspiegelt dit de toegenomen discussie in Nederland over discriminatie, racisme en stereotiepe opvattingen, met het Zwarte Pietendebat als meest duidelijke voorbeeld.

Antilliaanse Nederlanders

De ruim 150.000 Antilliaanse Nederlanders vormen van de vier grote niet-westerse groepen de kleinste groep. Het gaat goed met veel Antilliaanse Nederlanders, onder wie veel leden van de tweede generatie. Veel minder goed gaat het met veel leden van eerste generatie die pakweg de afgelopen twintig jaar naar Nederland zijn gekomen en hun kinderen. Hun schoolprestaties in het basisonderwijs zijn zorgelijk, met vooral lage scores op rekentoetsen en de Cito-toets. Van de vier groepen presteren Antilliaans-Nederlandse leerlingen in het basisonderwijs het slechtst. In het voortgezet onderwijs is het gespleten beeld van de groep Antilliaanse Nederlanders duidelijk zichtbaar: een groot aandeel van de leerlingen volgt praktijkonderwijs en een groot aandeel volgt havo/vwo, waar de slaagpercentages van Antilliaans-Nederlandse leerlingen gunstig afsteken bij die van andere niet-westerse groepen. Gunstig is de sterke daling onder Antilliaanse Nederlanders van het aantal voortijdig schoolverlaters. Ook op de arbeidsmarkt zien we een dubbel beeld: een hoge

werkloosheid en veel armoede tegenover hoge inkomens en een behoorlijk aandeel werkenden. Het aandeel werkenden op het hoogste beroepsniveau ligt dicht tegen dat van de autochtone werkenden aan.
Van de vier migrantengroepen is het aandeel verdachten onder Antilliaanse Nederlanders het hoogst. Jongvolwassen Antilliaans-Nederlandse mannen zijn sterk in de verdachtenstatistieken vertegenwoordigd. Anders dan bij de Marokkaanse Nederlanders neemt het verdachtencijfer na het twintigste levensjaar minder af; een relatief groot aandeel van de 'oudere' Antilliaanse Nederlanders is verdacht van een misdrijf. Ook zijn Antilliaans-Nederlandse vrouwen naar verhouding vaak verdacht. De recidive bij Antilliaanse Nederlanders is hoog en ligt op hetzelfde niveau als bij de Marokkaanse Nederlanders.
De meeste Antilliaanse Nederlanders hebben geen problemen met het Nederlands en spreken deze taal met hun kinderen. Onder degenen met Antilliaanse wortels voelt de meerderheid zich (heel) sterk Nederlander (62%) en (heel) sterk Antilliaans (57%). Er is ook een behoorlijke groep die zich geen Antilliaan voelt. Een aanzienlijk deel van de eerste generatie voelt zich nog sterk verbonden met de herkomstgroep, bij de tweede generatie is dit veel minder het geval. De sociale afstand ten opzichte van autochtone Nederlanders is gering. Veel Antilliaanse Nederlanders hebben zeer frequent contact met autochtone Nederlanders en 45% van de jaarlijks gesloten huwelijken is met een autochtone Nederlander. Niettemin lijkt onder Antilliaanse Nederlanders sprake te zijn van een lichte neergaande trend in het aandeel personen dat vaak contact heeft met autochtone Nederlanders. De beeldvorming over Antilliaanse Nederlanders is niet positief en een hoog aandeel ervaart discriminatie – we zagen dit ook bij Surinaamse Nederlanders. Mogelijk ligt hier een relatie met het felle debat van de afgelopen jaren over racisme en stereotiepe opvattingen, het meest zichtbaar in het debat over Zwarte Piet.

Balans van de integratie: betere hulpbronnen, maar ongelijke kansen en meer onbehagen

Dit rapport over integratie levert een spanningsvol beeld op. Aan de ene kant stijgt het opleidingsniveau van de onderzochte migrantengroepen en verbeteren hun onderwijsprestaties en beheersing van de Nederlandse taal. Aan de andere kant is hun achterstand op de arbeidsmarkt nog altijd groot en neemt hun onbehagen over hun leven en mogelijkheden in dit land toe. Ook is de oververtegenwoordiging in de criminaliteit – ondanks dalende verdachtencijfers onder alle groepen – nog steeds groot. De verwachting dat met de wisseling van de generaties op dit punt stappen vooruit zouden worden gezet, is maar ten dele uitgekomen. De tweede generatie is de motor achter het gestegen opleidingsniveau en de verbeterde taalbeheersing, maar de kansengelijkheid op de arbeidsmarkt is de afgelopen tien jaar niet wezenlijk veranderd. Of in termen van dit rapport: evenredigheid ten aanzien van de werkloosheid is bij de tweede generatie de afgelopen tien jaar niet dichterbij gekomen. Betere hulpbronnen in de vorm van Nederlandse taalbeheersing en hogere opleidingsniveaus zijn kennelijk niet voldoende. Dat hangt onder meer samen met discriminatie. Daarnaast is het beeld dat het Nederlandse onderzoek schetst niet compleet. We weten onvoldoende van bijvoorbeeld verschillen in sollicitatievaardigheden en gerichtheid op werk tussen bevolkingsgroepen en van de betekenis van netwerken. Al met al kan

worden geconcludeerd dat er een kloof gaapt tussen migranten(jongeren) en betaald werk. Voor het integratiebeleid is het teleurstellend dat hier in de afgelopen jaren zo weinig vooruitgang is geboekt. Gunstiger is de toegenomen stijging van de beroepsniveaus bij migranten, waardoor een middenklasse gestaag vorm krijgt.

Dat de tweede generatie een steeds groter deel uitmaakt van de herkomstgroepen heeft er ook niet toe geleid dat het onbehagen over het maatschappelijk klimaat is afgenomen. Het tegendeel is het geval: juist jongeren en leden van de tweede generatie maken zich zorgen over hun eigen kansen en die van andere Nederlanders uit migrantengroepen. Dit wordt ook wel de integratieparadox genoemd. Hier ligt een relatie met hun sociaal-culturele positie. Jongeren met een Turkse en Marokkaanse achtergrond zijn geworteld in de herkomstgroep en hebben banden en affiniteit met Nederland en autochtone Nederlanders, zo blijkt uit dit rapport. De studie *Werelden van verschil* (Huijnk et al. 2015) liet zien hoe dit inwerkt op de perceptie van jongeren op hun leven in Nederland. De eigen etnische en religieuze achtergrond fungeert als een belangrijk referentiekader waarmee gebeurtenissen in dit land worden beoordeeld. Er bestaat een breed gevoel van met 'twee maten meten'; migranten of moslims worden veel negatiever beoordeeld dan anderen. Bij veel jongeren is hierdoor sprake van een sterk gevoel van uitsluiting. Men wordt niet gezien als burger van dit land, maar als lid van een etnische en religieuze groep die er niet bij hoort. Tegelijkertijd willen veel jongeren wel graag deel uitmaken van de Nederlandse maatschappij. Ondanks hun sterke oriëntatie op de herkomstgroep speelt hun leven zich hier af en zijn ze – in meer of mindere mate – op dit land georiënteerd. Het gevoel van uitsluiting en er niet bij horen krijgt daardoor een extra lading, en draagt bij aan het gevoel van onbehagen over de positie van migrantengroepen en die van hunzelf.

Meer hulpbronnen leiden dus niet automatisch tot minder integratieproblemen. Voor het integratiebeleid ligt hier een belangrijke opgave. Daarbij is de belangrijkste vraag: Hoe kan het toegenomen *human capital* worden omgezet in een meer 'inclusieve' samenleving, met betere kansen op de arbeidsmarkt en meer migranten(jongeren) die zich verbonden voelen met deze samenleving?

Literatuur

Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., B. van der Ent en M. van der Linden (2015). *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Blommaert, L., M. Coenders en F. van Tubergen (2014). Discrimination of Arabic-Named Applicants in the Netherlands. An Internet-Based Field Experiment Examining Different Phases in Online Recruitment Procedures. In: *Social Forces*, jg. 92, nr. 3, p. 957-982.

Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie; over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Jennissen, R. (2009). *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van Antillianen en Marokkanen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Landman, W. en L. Kleijer-Kool (2016). *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden*. Amersfoort: Twynstra Gudde.

Pels, T. (2008). Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst. In: D. Brons, N. Hilhorst en F. Willemsen (red.), *Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren* (p. 183-197). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

1 Ontwikkelingen in de integratie

Willem Huijnk

1.1 Nemen verschillen af?

De integratie van migranten is al tientallen jaren onderwerp van intensief debat. De grote belangstelling van beleidsmakers voor het integratievraagstuk ontstond toen aan het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw onderkend werd dat veel migranten niet zouden terugkeren naar hun herkomstland. In de jaren negentig van de twintigste eeuw namen de kritische geluiden op de multiculturele samenleving langzaam maar zeker toe, en in de periode rondom de aanslagen in New York en de opkomst van Pim Fortuyn kwam de discussie over integratie in een stroomversnelling terecht. Tijdens de economische crisis raakte het debat wat op de achtergrond, maar sinds een aantal jaar staat het integratievraagstuk weer volop in de belangstelling. De vluchtelingencrisis heeft de afgelopen tijd veel aandacht getrokken, maar ook andere integratievraagstukken hebben het nieuws gedomineerd, zoals de binding van Turkse Nederlanders met het herkomstland en de betekenis daarvan voor hun sociaal-culturele positie, de radicalisering van moslimmigranten en ervaren discriminatie, bijvoorbeeld in de discussie rondom Zwarte Piet en etnisch profileren. Wanneer wordt gevraagd welke spanningen in de samenleving het grootst zijn, worden spanningen tussen etnische groepen het meest genoemd (Dagevos en Huijnk 2014). Het huidige debat betreft vooral sociaal-culturele onderwerpen. Daarbij is het vraagstuk van de hardnekkige achterstand op de arbeidsmarkt wat op de achtergrond geraakt, wat niet betekent dat op dat terrein geen problemen meer bestaan (Dekker et al. 2016). Integendeel: de economische crisis van de achterliggende jaren heeft de arbeidsmarktpositie van migrantengroepen stevig geraakt (Huijnk et al. 2013). Achter veel van de discussies gaat de vraag schuil welke kant het opgaat met de integratie. Komen de posities en houdingen van migranten en hun kinderen dichter bij die van autochtone Nederlanders te staan? En hoe verhouden migranten en autochtone Nederlanders zich tot elkaar? Die vragen liggen aan de basis van deze verdiepende studie naar de integratie van migranten in Nederland.

Integratie: een multidimensionaal en tweezijdig begrip

In dit rapport beschouwen we integratie als een multidimensionaal begrip, en besteden we aandacht aan posities, houdingen en opvattingen van migranten en autochtone Nederlanders. We maken daarbij onderscheid tussen een sociaaleconomische of structurele en een sociaal-culturele dimensie (Vermeulen en Penninx 1994; Veenman 1994; Dagevos 2001; Huijnk et al. 2015).

De sociaaleconomische of structurele dimensie betreft de positie in diverse domeinen van de stratificatie, zoals onderwijs, werk, inkomen en huisvesting. De sociaal-culturele dimensie kan nader worden onderscheiden in een emotioneel-affectieve, een sociale en een culturele component (o.a. Huijnk et al. 2015).

De emotioneel-affectieve component heeft betrekking op de manier waarop migranten zich tot de ontvangende samenleving verhouden, wat onder andere kan worden afgemeten aan de mate waarin zij zich identificeren met de herkomstgroep en met het ontvangende land. Recentelijk hebben bijvoorbeeld de gebeurtenissen na de mislukte coup in Turkije tot veel discussie geleid. Tijdens diverse bijeenkomsten in het land demonstreerden duizenden Turkse Nederlanders met Turkse vlaggen en leuzen. Dat riep de vraag op hoe de hechte band van veel Turkse Nederlanders met hun herkomstland zich verhoudt tot hun band met Nederland en in welke mate spanningen uit Turkije naar Nederland worden geïmporteerd.
De sociale component van de sociaal-culturele dimensie betreft de vraag hoe de sociale netwerken van migranten eruitzien, in hoeverre ze contacten aangaan binnen en buiten de herkomstgroep en in welke sociale verbanden ze participeren. Neemt het aantal vriendschappen en relaties tussen mensen met een verschillende herkomst toe of juist af?
De culturele component heeft betrekking op opvattingen en waardeoriëntaties, doorgaans afgemeten aan thema's die binnen de dominante Nederlandse cultuur een belangrijke plaats innemen, zoals de gelijkheid van mannen en vrouwen en de scheiding van kerk en staat.

Participatie en vertrouwen

We gaan in dit rapport ook in op de politieke dimensie van het integratieproces. Dat is wat minder gebruikelijk in het (Nederlandse) integratieonderzoek, maar we sluiten hiermee aan bij indelingen die buiten het integratieonderzoek gangbaar zijn en leunen op het Weberiaanse onderscheid in klasse, statusgroepen en politieke partijen (vgl. Elchardus 2012; Bovens et al. 2014). De politieke dimensie betreft onder meer de mate van politieke participatie, die tot uiting komt in stemgedrag en participatie in politieke partijen en andere belangenorganisaties. Ook het vertrouwen in politieke en maatschappelijke instituties rekenen we tot deze dimensie.
Als de politieke participatie van migranten achterblijft, roept dat vragen op over de legitimiteit van de vertegenwoordigende democratie (Van der Heijden en Van Heelsum 2010). In hoeverre worden de opvattingen van migranten dan goed vertegenwoordigd? Een gebrekkig vertrouwen in instituties en wantrouwen jegens de medemens wijzen niet alleen op afstand tot de samenleving, maar kunnen ook tot (verdere) verwijdering leiden. Politieke participatie, maar ook andere vormen van maatschappelijke participatie (bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, verenigingslidmaatschap en het verlenen van informele hulp) kunnen worden gezien als een uiting van (onderlinge) betrokkenheid en solidariteit.

Integratie als tweezijdig proces

In dit rapport gaan we uit van het tweezijdige karakter van integratie. We besteden zowel aandacht aan de kenmerken van de migrant als aan kenmerken van de ontvangende samenleving. De interactie tussen beide partijen is bepalend voor de integratie (Penninx 2005, 2013). Zo bespreken we de vraag hoe migranten worden bejegend en in hoeverre zij kansen krijgen of hun juist kansen worden ontzegd. Inzicht in de beeldvorming

over en van migrantengroepen en de betekenis van discriminatie is dan ook een essentieel onderdeel van het integratieonderzoek. In onderzoek en beleid moet dus aan beide kanten aandacht worden besteed. We doen dit in dit rapport onder meer door in te gaan op ervaren discriminatie en het ervaren maatschappelijk klimaat.
Migrantengroepen worden niet allemaal op eenzelfde wijze bejegend. Zij worden op een hiërarchische wijze ingedeeld ('etnische hiërarchie'), waarbij groepen die lager in de hiërarchie staan meer te maken hebben met discriminatie en negatieve bejegening (Snellman 2007). Eerder onderzoek onder zowel de gehele autochtone bevolking (Huijnk en Dagevos 2012) als specifiek werkgevers (Nievers en Andriessen 2010) liet bijvoorbeeld zien dat Nederlanders van Surinaamse en Turkse komaf hoger in de hiërarchie werden geplaatst dan Nederlanders van Marokkaanse en Antilliaanse herkomst.
De politieke en maatschappelijke discussie heeft zich in de afgelopen jaren op de positie van moslims toegespitst. Bijna alle Marokkaanse en Turkse Nederlanders beschouwen zichzelf Nederlanders (Maliepaard en Gijsberts 2012). Onderzoek naar de opvattingen van autochtone Nederlanders en van Turkse en Marokkaanse Nederlanders over de plaats van moslims en hun geloof in Nederland stemt niet optimistisch (Huijnk en Dagevos 2012). Een minderheid van de moslims is van mening dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur en veel moslims maken incidenten mee die zij in verband brengen met discriminatie (Andriessen et al. 2014). Omgekeerd vond een minderheid van de autochtone Nederlanders dat de meeste moslims respect hebben voor de Nederlandse cultuur (Huijnk en Dagevos 2012).
In dit rapport kijken we hoofdzakelijk met een 'etnische bril' naar integratie. De focus ligt op verschillen tussen etnische herkomstgroepen. Tegelijkertijd zal op verschillende plekken in het rapport de aandacht uitgaan naar de rol die religie speelt bij de integratie en de onderlinge verhoudingen.

Criminaliteit en integratie

Criminaliteit is moeilijk onder te brengen bij één specifieke integratiedimensie. In de literatuur wordt criminaliteit soms beschouwd als indicator voor (beperkte) culturele integratie: betrokken zijn bij een misdrijf houdt in dat niet geconformeerd wordt aan voorgeschreven maatschappelijke gedragsnormen (Eggen 2010; Van Noije en Kessels 2012). Ook wordt vaak de link gelegd met een gebrekkige sociale of structurele integratie. Eenzaamheid en deprivatie kunnen er bijvoorbeeld voor zorgen dat iemand zich niet hoeft te verantwoorden en sociaal gezien ook weinig te verliezen heeft (reputatie, baan, sociale relaties). Deze link tussen (gebrekkige) sociale relaties en criminaliteit geldt vanzelfsprekend niet alleen voor migranten, maar ook voor autochtone Nederlanders. Daarnaast kunnen ook sociale relaties binnen etnische gemeenschappen een beschermende invloed uitoefenen. De relatief lage criminaliteitscijfers onder Turkse Nederlanders worden bijvoorbeeld deels toegeschreven aan hun hechte onderlinge banden (Staring et al. 2014).
Criminaliteit raakt veel integratiedomeinen en is belangrijk voor de onderlinge beeldvorming. De beeldvorming over een migrantengroep wordt negatief beïnvloed door (de perceptie van) hoge criminaliteitscijfers van die groep. Het ligt in de rede dat de negatieve

beeldvorming over Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders mede wordt beïnvloed door hun hoge criminaliteitscijfers (Van Noije en Kessels 2012). Andersom kan een negatieve bejegening van migranten(jongeren) hun afstand tot de 'mainstream' samenleving vergroten en crimineel gedrag in de hand werken. Stereotypering leidt dan tot een selffulfilling prophecy.

1.2 Onderzoeksvragen

De integratie van niet-westerse migranten en hun nakomelingen zal in dit rapport worden beschreven voor acht verschillende terreinen: taal en opleidingsniveau, onderwijs, arbeidsmarktpositie en inkomen, wonen en wijken, criminaliteit, maatschappelijke participatie, sociaal-culturele integratie en wederzijdse beeldvorming.
Hoe de positie van migrantengroepen zich op deze terreinen heeft ontwikkeld, is een van de hoofdthema's van dit rapport. Het andere is bepalen in hoeverre sprake is van evenredigheid: in hoeverre komen migranten op de genoemde terreinen overeen met vergelijkbare autochtone Nederlanders? Het streven naar evenredigheid is een belangrijke doelstelling van het integratiebeleid (TK 2015/2016).

De twee hoofdvragen waarop we ons richten zijn:

- *Hoe heeft de integratie van niet-westerse migranten en hun kinderen zich ontwikkeld?*
  Integratie is een proces dat zich over een langere tijd en doorgaans over meerdere generaties afspeelt. Om te bepalen in hoeverre groepen vergelijkbare posities (gaan) innemen, laten we zo veel mogelijk lange tijdreeksen zien. Een andere reden om ver terug te gaan, is dat op sommige terreinen, bijvoorbeeld arbeid, de positie van migrantengroepen ook wordt beïnvloed door conjuncturele schommelingen. Welke trendmatige ontwikkelingen zich hebben voorgedaan, blijkt dan alleen wanneer deze over een wat langere periode worden bezien. Dit doen we steeds in vergelijking met autochtone Nederlanders. Verder maken we onderscheid naar eerste en tweede generatie, zodat duidelijk wordt in hoeverre zich verschuivingen voordoen tussen migranten en hun kinderen, die hier geboren en getogen zijn.
- *Hoe ziet de ontwikkeling in evenredigheid eruit wat betreft de structurele integratie?*
  Met betrekking tot de structurele integratie is een belangrijke doelstelling van het beleid dat migranten dezelfde positie gaan innemen als vergelijkbare autochtone Nederlanders (TK 2015/2016). Omdat migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders verschillen in kenmerken die van belang zijn voor de positieverwerving, is het bij de bepaling van evenredigheid van belang om voor die verschillen te corrigeren. Denk bijvoorbeeld aan het sociaaleconomisch milieu bij de opleidingsniveaus. Als er geen verschil is tussen de positie van autochtone Nederlanders en die van migranten en kinderen van migranten, spreken we van *evenredigheid*. Migranten nemen dan eenzelfde positie in als een vergelijkbare categorie autochtone Nederlanders. Eventueel overblijvende verschillen kunnen samenhangen met etnisch-culturele factoren (bijvoorbeeld een verschil in opvoedstijlen bij verschillen in leerprestaties) of met verschil-

len in behandeling tussen autochtone Nederlanders en migranten (bijvoorbeeld discriminatie op de arbeidsmarkt of selectiviteit in de strafrechtketen). Welke factoren precies een rol spelen en in welke mate is vaak moeilijk te zeggen. In de analyses kunnen niet alle factoren worden opgenomen – er is niet over alle factoren informatie beschikbaar. We trachten op basis van multivariate analyses de vraag naar evenredigheid te beantwoorden, maar zullen ook meer interpretatief te werk moeten gaan, waarbij we de literatuur gebruiken om de bevindingen te duiden. Waar mogelijk willen we in kaart brengen hoe de evenredigheid zich heeft ontwikkeld. Is er een ontwikkeling zichtbaar naar toenemende evenredigheid? Is de mate van evenredigheid gelijk voor de eerste en de tweede generatie? En zien we dezelfde ontwikkelingen in evenredigheid voor de eerste en de tweede generatie?

De structurele dimensie en het perspectief van evenredigheid passen goed bij elkaar. Over het algemeen is er sprake van een duidelijke en breed gedeelde (beleids)doelstelling, zoals het verbeteren van het opleidingsniveau of de verlaging van de werkloosheid. Bij de sociaal-culturele dimensie is dat minder het geval. Het is bij sociaal-culturele indicatoren bovendien niet altijd mogelijk een vergelijking te maken met (een relevante categorie uit) de autochtone bevolking. We kiezen er daarom voor om de evenredigheidsanalyses alleen toe te passen op de structurele kanten van integratie.

1.3 Doelgroepen, terminologie en methoden

We zullen ons in deze verdiepende studie hoofdzakelijk richten op de vier grootste niet-westerse migrantengroepen, die bestaan uit Nederlanders met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse achtergrond. Daarnaast zal regelmatig de verzamelcategorie 'overig niet-westerse migranten' worden onderscheiden. In deze categorie is een brede waaier van herkomstgroepen vertegenwoordigd, waaronder personen die na hun asielaanvraag in Nederland zijn komen wonen. De zogenoemde statushouders[1] blijven in dit rapport grotendeels buiten beschouwing. Op dit moment is het beschikbare cijfermateriaal over deze recent in Nederland gearriveerde migranten namelijk betrekkelijk beperkt. Er is thans een grootschalige studie in voorbereiding over de positie van recent in Nederland ingestroomde statushouders.
Tabel 1.1 laat de omvang en toename zien van de groepen waarop we ons in deze studie richten. Eén op de acht Nederlanders is van niet-westerse herkomst. Met bijna 400.000 personen vormen de Turkse Nederlanders de grootste niet-westerse migrantengroep. De Marokkaans-Nederlandse groep telt 389.000 personen. Deze groep is sinds 2000 sterk gegroeid. De meerderheid van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders behoort inmiddels tot de tweede generatie. Nederland telt verder 350.000 inwoners van Surinaamse origine en 152.000 Antilliaanse Nederlanders. Bij laatstgenoemden is het aandeel tweede generatie (46%) lager dan bij de andere grote groepen.

Tabel 1.1
Bevolking en bevolkingsgroei, per 1 juli 2016

	aantal personen	aandeel in bevolking	toename sinds 1 januari 2000		aandeel 2e generatie[a]
	x 1.000	%	*x 1.000*	%	%
niet-westers, waarvan	2.134	12,5	726	51	45
Turks	399	2,3	90	29	52
Marokkaans	389	2,3	127	48	57
Surinaams	350	2,1	47	16	49
Antilliaans	152	0,9	45	42	46
overig niet-westers	845	5,0	417	97	34
westers	1.668	9,8	301	22	45
autochtoon	13.220	77,7	132	1	-
totaal	17.022	100,0	1.158	7	-

a Dit is het aandeel migranten van de tweede generatie binnen de totale groep niet-westerse en westerse migranten. Het verwijst dus niet naar het aandeel binnen de totale bevolking.

Bron: CBS (Bevolkingsstatistieken)

De groep overig niet-westerse migranten omvat 845.000 personen – twee keer zo veel als in 2000. Het merendeel van deze groep bestaat onder andere uit migranten uit herkomstlanden waarvan het grootste deel als vluchteling naar Nederland is gekomen, zoals Afghanistan (44.000), Irak (56.000), Iran (38.000) en Somalië (39.000). De grootste herkomstgroep binnen de groep overig niet-westerse migranten wordt gevormd door Nederlanders met een Chinese herkomst (69.000).

Terminologie

De terminologie rondom de classificatie van verschillende bevolkingsgroepen staat volop ter discussie. Zo heeft de WRR een verkennende studie uitgebracht waarin onder meer wordt gepleit om de termen 'allochtoon' en 'autochtoon' niet meer te gebruiken (Bovens et al. 2016). Het SCP gebruikt de term 'allochtonen' al een aantal jaar niet meer. Een belangrijke reden hiervoor was dat die term in de loop der tijd een negatieve betekenis had gekregen. Er is gekozen voor het neutralere 'migranten en hun kinderen'.[2] Dit laatste om aan te duiden dat ook de tweede generatie deel uitmaakt van de onderzoeksgroep. Om stilistische redenen wordt in dit rapport soms alleen van 'migranten' of 'migrantengroepen' gesproken. Tenzij anders vermeld, wordt daarmee dus ook de tweede generatie bedoeld. Verder spreekt het SCP al geruime tijd niet meer van bijvoorbeeld Turken of Surinamers, maar van Turkse of Surinaamse Nederlanders. Dit maakt duidelijk dat de personen over wie we het in deze rapportage hebben inwoners van Nederland zijn. Hoewel de Nederlandse Antillen staatkundig niet meer bestaan, spreken we in deze rapportage over

Antilliaanse Nederlanders om personen aan te duiden wier herkomst op Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius of Sint Maarten ligt.

Data en methode

In dit rapport wordt een groot aantal databronnen gebruikt om de ontwikkelingen op het vlak van integratie in kaart te brengen. Voor de sociaal-culturele dimensie worden met name de *Survey Integratie Migranten 2015* (SIM'15) en zijn voorgangers gebruikt. De SIM is al jarenlang een zeer belangrijke bron van informatie voor het integratiebeleid op met name het sociaal-culturele vlak.[3] Dit rapport bevat de eerste uitkomsten van de SIM'15. Andere databronnen zijn meerdere jaargangen van bijvoorbeeld de Enquête beroepsbevolking (EBB), het Inkomenspanelonderzoek (IPO), Culturele Veranderingen (CV), registratiegegevens uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS), het Cohortonderzoek onderwijsloopbanen (COOL) en het WoonOnderzoek Nederland (WOON).[4]

De (ontwikkelingen in de) mate van evenredigheid zal (zullen) aan de hand van decompositieanalyses worden onderzocht. Hiermee kan worden ingegaan op verklaringen voor verschillen in posities tussen migranten en autochtone Nederlanders. Decompositiemethoden zijn kortweg manieren om de verschillen in positie tussen twee groepen op te splitsen in een deel dat toegeschreven kan worden aan relevante achtergrondvariabelen en een deel dat niet toegeschreven kan worden aan die variabelen (het gecorrigeerde verschil) (zie voor een toelichting bijlage B1.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport). Kan de achterstandspositie van migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders vooral worden verklaard door verschillen in kenmerken (zoals opleiding en leeftijd) of zijn er andere factoren in het spel (zoals discriminatie of groepsspecifieke kenmerken)? Van evenredigheid is sprake als groepsverschillen zijn verdwenen door correctie voor relevante achtergrondkenmerken.

Noten

1 Statushouders zijn formeel erkende vluchtelingen met een (tijdelijke) verblijfsvergunning. Hun verzoek tot asiel is ingewilligd.

2 De definitie van het begrip 'niet-westerse migrant' is gebaseerd op het geboorteland van de ouders en omvat alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Er wordt onderscheid gemaakt tussen personen die zelf in het buitenland zijn geboren (de eerste generatie) en personen die in Nederland zijn geboren (de tweede generatie).

3 Op verzoek van de directie Integratie en samenleving van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) is in 2015 de Survey Integratie Migranten (SIM'15) uitgevoerd. Dit past in de inmiddels lange lijn van overheidsbetrokkenheid bij de informatievoorziening over migrantengroepen.

4 Op www.scp.nl is gedetailleerde informatie over de in het rapport gebruikte databestanden te vinden.

Literatuur

Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bovens, M., M. Bokhorst, R. Jennissen en G. Engbersen (2016). *Migratie en classificatie: Naar een meervoudig migratie-idioom.* Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Dagevos, J. en M. Grundel (2013). *Biedt het concept integratie nog perspectief?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dagevos, J. en W. Huijnk (2014). Segmentatie langs etnische grenzen. In: C. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (p. 255-280). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dekker, P., L. de Blok en J. de Hart (2016). *Burgerperspectieven 2016/3.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Eggen, H. (2010). Geregistreerde criminaliteit. In: R. van der Vliet, J. Ooijevaar en A. Boerdam, *Jaarrapport integratie 2010* (p. 143-156). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: *De sociale klasse voorbij. Over nieuwe scheidingslijnen in de samenleving* (p. 35-84). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in nieuw Nederland* (oratie). Amsterdam: Vrije Universiteit.

Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2013). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Nievers, E. en I. Andriessen (2010). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noije, L. van en R. Kessels (2012). Verdachten, slachtoffers en onveiligheidsgevoelens. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 203-226). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.

Snellman, A. (2007). *Social hierarchies, prejudice and discrimination*. Uppsala: Uppsala University.

Staring, R., F. Geelhoed, G. Aslanoğlu, J. Hiah en M. Kox (2014). *Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders. Ontwikkelingen en risico's op criminaliteit en radicalisering*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

TK (2015/2016). *Kamerbrief opzet beleidsdoorlichting artikel 13 integratie en maatschappelijke samenhang*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2015/2016, 176581.

Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland.* Houten/Zaventem/Lelystad: Bohn Stafleu van Loghum/Koninklijke Vermande.

Vermeulen, C.J. en M. Penninx (1994). *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid.* Amsterdam: Het Spinhuis.

2 Prestaties en loopbanen in het onderwijs

Lex Herweijer, Jurjen Iedema en Iris Andriessen

2.1 Gelijkere loopbanen?

Het opleidingsniveau van volwassen is belangrijk voor hun maatschappelijke kansen en positie. De gevolgde opleiding beïnvloedt uiteenlopende terreinen, zoals de arbeidsmarkt, het inkomen en ook de gezondheid (Programmacommissie segv-II 2001). Migranten die als volwassene naar Nederland zijn gekomen, zijn in eerste instantie aangewezen op de opleiding die zij in hun land van herkomst hebben gevolgd. Voor de kinderen van migranten, die in Nederland opgroeien, is het succes waarmee zij het Nederlandse onderwijs doorlopen bepalend. In hoofdstuk 3 brengen we het opleidingsniveau van volwassen migranten uit de vier groepen die in deze rapportage centraal staan in kaart. In dit hoofdstuk richten we ons op de onderwijsprestaties en schoolloopbanen van hun kinderen: hoe presteren zij in het basisonderwijs en hoe verlopen hun schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs, het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs? We zetten de prestaties en loopbanen van leerlingen en studenten uit de vier niet-westerse herkomstgroepen af tegen die van de autochtoon Nederlandse jeugd, waarbij een belangrijke vraag is in hoeverre de onderlinge verschillen door de tijd heen zijn afgenomen.
Leerprestaties en onderwijsloopbanen hangen samen met het sociaaleconomisch milieu van herkomst. Kinderen van hoger opgeleide ouders hebben aanzienlijk meer kans om een hoog onderwijsniveau te bereiken dan kinderen uit lagere sociaaleconomische milieus (Dronkers 2007). Het gemiddeld lagere opleidingsniveau van volwassen niet-westerse migranten (zie hoofdstuk 3) zal dan ook doorwerken in de schoolloopbanen van hun kinderen. We onderzoeken in hoeverre de achterblijvende leerprestaties van deze kinderen kunnen worden herleid tot hun minder gunstige achtergrond. Presteren kinderen van niet-westerse migranten op hetzelfde niveau als autochtoon Nederlandse kinderen met een vergelijkbare achtergrond?

2.2 Leerprestaties in het basisonderwijs

Al vanaf de eerste groepen in het basisonderwijs lopen de prestaties van kinderen met verschillende achtergronden flink uiteen, waarbij de prestaties van leerlingen van niet-westerse herkomst gemiddeld achterblijven bij die van autochtoon Nederlandse leerlingen. Aan het einde van het basisonderwijs is deze achterstand niet weggewerkt (Roeleveld et al. 2011). Wel is in eerdere edities van het *Jaarrapport integratie* geconstateerd dat hij in de periode tot en met 2007/'08 geleidelijk aan kleiner werd (Gijsberts en Herweijer 2009; Gijsberts en Iedema 2012). In dit rapport bespreken we hoe de prestaties van leerlingen met een niet-westerse achtergrond zich sinds die tijd hebben ontwikkeld. Hebben zij hun achterstand verder ingelopen? We geven een update van de prestaties op het gebied van

taal en rekenen in groep acht van de basisschool en de scores op de Eindtoets van Cito op basis van de peilingen van het cohortonderzoek COOL5-18 in 2010/'11 (Driessen et al. 2012) en 2013/'14 (Driessen et al. 2015).
Met een decompositieanalyse gaan we na in hoeverre de verschillen in prestaties kunnen worden herleid tot kenmerken van de gezinnen waarin de leerlingen opgroeien (opleiding ouders en dergelijke) en de school die ze bezoeken (voor een toelichting op de methode van de decompositieanalyse zie hoofdstuk 1). Dat bleek in een vorige editie van het editie van het *Jaarrapport integratie* tot op flinke hoogte het geval (Gijsberts en Iedema 2012).

Prestaties begrijpend lezen zijn verbeterd

Het begrijpend lezen is bij leerlingen getoetst met het Cito Leerlingvolgsysteem.
We beschikken over de gegevens van de leerjaren 1998/'99 tot en met 2013/'14. Om de vergelijking te vergemakkelijken, zijn de scores per jaar gestandaardiseerd met een gemiddelde van 50 (en een standaarddeviatie van 10): het gemiddelde van alle leerlingen samen komt elk jaar uit op 50. Deze standaardisatie van prestaties betekent dat wanneer een bepaalde groep in de loop der tijd beter gaat presteren (en dus zijn achterstand inloopt), de scores van andere groepen dalen. De prestaties van die andere groep hoeven dan niet feitelijk achteruit te gaan, maar het verschil tussen de groepen wordt kleiner.
Figuur 2.1 laat voor de verschillende herkomstgroepen de prestaties op het vlak van begrijpend lezen zien. Van de niet-westerse groepen behaalden in 2013/'14 de Surinaams-Nederlandse leerlingen hier de beste prestaties, gevolgd door de Marokkaans- en de Antilliaans-Nederlandse leerlingen. De Turks-Nederlandse leerlingen presteerden het minst goed op het vlak van begrijpend lezen. In 2013/'14 lijkt hun achterstand op de andere onderzochte groepen zelfs nog groter te zijn geworden.
Van 1998/'99 tot en met 2013/'14 zien we over de gehele linie een stijging in de prestaties van niet-westerse leerlingen op het vlak van begrijpend lezen. De daling bij autochtoon Nederlandse leerlingen in die periode betekent, zoals eerder opgemerkt, niet dat de prestaties van deze leerlingen achteruit zijn gegaan. Het geeft aan dat de achterstanden van niet-westerse leerlingen over de jaren heen kleiner worden en dat de scores van de verschillende herkomstgroepen dichter bij elkaar komen te liggen.

Omdat de score voor begrijpend lezen een soms wat grillig verloop heeft bij de opeenvolgende peilingen, hebben we tevens een trendmatige ontwikkeling geschat, die voorbijgaat aan schommelingen tussen opeenvolgende metingen. Voor alle vier de groepen vinden we een trendmatige afname van de achterstand ten opzichte van de autochtoon Nederlandse leerlingen (zie bijlage B2.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport).
Dat geldt dus ook voor de Antilliaans-Nederlandse leerlingen, die na enige terugloop in prestaties in de periode 2004-2011 nu een flinke sprong voorwaarts lijken te maken.
De eerdere stagnatie van de prestaties van deze groep werd in verband gebracht met de instroom van kansarme Antilliaanse Nederlanders. Vanwege het vrij geringe aantal leerlingen met een Antilliaanse achtergrond in de gegevens moeten we echter voorzichtig zijn met het trekken van conclusies over deze groep.

Figuur 2.1

Prestaties begrijpend lezen in groep 8, naar herkomst en schooljaar, 1998/'99-2013/'14 (in gemiddelde toetsscores)[a]

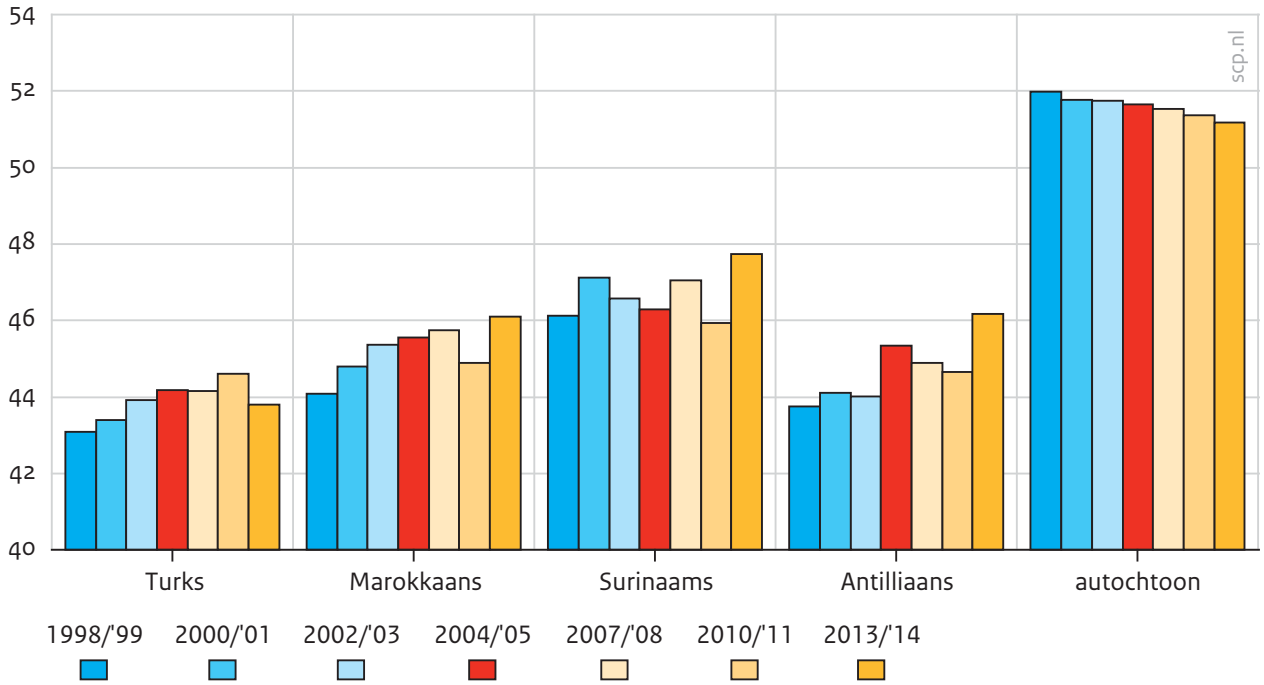

a Toetsscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).

Bron: ITS/Kohnstamm Instituut/NWO (PRIMA'98/'99-'04/'05; COOL'07/'08-'13/'14), SCP-bewerking

Inhaalslag bij rekenen

In een vorige editie van het *Jaarrapport integratie* is geconcludeerd dat de inhaalslag bij rekenen aan het einde van de basisschool van met name de Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen sneller verliep dan die bij begrijpend lezen (Gijsberts en Iedema 2012). Volgens de nieuwe gegevens zijn vooral de prestaties van de Marokkaans-Nederlandse leerlingen verder verbeterd. Ook de prestaties van de Surinaams-Nederlandse leerlingen zijn sinds 2007/'08 vooruitgegaan ten opzichte van de relatief lage score in dat jaar (figuur 2.2).

In 2013/'14 scoorden de Marokkaans-Nederlandse leerlingen het best van de niet-westerse groepen. Ook de Turks-Nederlandse leerlingen zijn in de loop der jaren heen beter gaan presteren, maar blijven inmiddels iets achter bij de Marokkaans-Nederlandse leerlingen. De Antilliaans-Nederlandse leerlingen verbeterden hun prestaties op het vlak van rekenen in de periode van 1994/'95 tot en met 2013/'14 nauwelijks (in tegenstelling tot het begrijpend lezen), waardoor zij op steeds grotere achterstand van de andere niet-westerse groepen zijn komen te staan.

Figuur 2.2

Rekenprestaties in groep 8 naar herkomst en schooljaar, 1994/'95-2013/'14 (in gemiddelde toetsscores)[a]

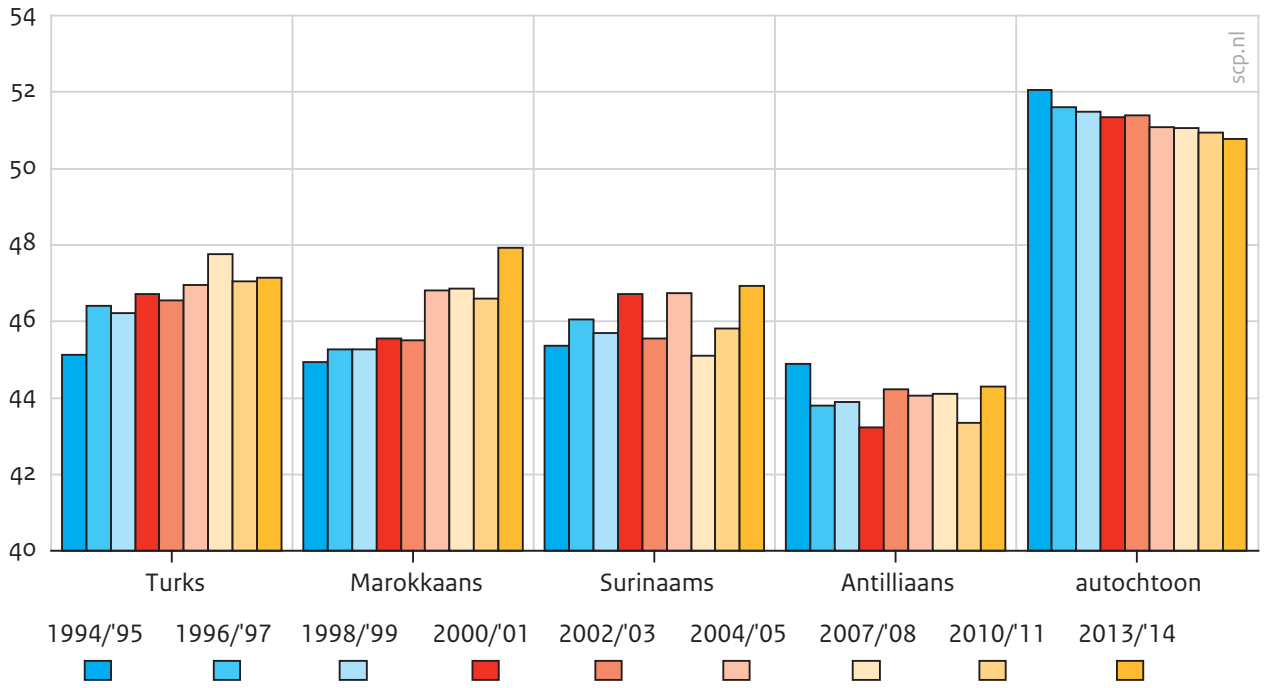

a Toetsscores zijn per jaar gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).

Bron: ITS/Kohnstamm Instituut/NWO (PRIMA'94/'95-04/'05, COOL'07/'08-'13/'14), SCP-bewerking

Ook voor de rekenprestaties hebben we een trendmatige ontwikkeling geschat, waarbij we voor drie van de vier niet-westerse groepen een trendmatige afname van de achterstand vinden. De Antilliaans-Nederlandse leerlingen vormen hier de uitzondering, zoals figuur 2.2 al laat zien (zie internetbijlage B2.1).

Achterstanden verklaard

Niet-westerse leerlingen zijn hun achterstand op autochtoon Nederlandse leerlingen zowel voor begrijpend lezen als voor rekenen aan het inlopen (met uitzondering van de Antilliaans-Nederlandse leerlingen voor rekenen). Desondanks is er op beide gebieden nog steeds een verschil. We onderzoeken of de achterstanden te maken hebben met de minder gunstige achtergrondkenmerken van niet-westerse leerlingen. Ondanks het toegenomen opleidingsniveau van migrantenouders (zie hoofdstuk 3) zijn autochtoon Nederlandse ouders nog altijd hoger opgeleid, en het opleidingsniveau van ouders is een belangrijke voorspeller van de leerprestaties van hun kinderen (Kloosterman 2010; Roeleveld et al. 2011). Hoger opgeleide ouders zijn in de regel beter in staat om hun kinderen een stimulerende omgeving te bieden (Dronkers 2007), omdat zij over meer hulpbronnen beschikken. Ook het aantal ouders in het gezin en het verrichten van betaald werk kunnen van invloed zijn. Tweeoudergezinnen en gezinnen waarin een of beide ouders werken, beschikken doorgaans eveneens over meer hulpbronnen. Daarnaast is de taalvaardigheid in het Nederlands van ouders van belang voor de leerprestaties van hun kinderen (Driessen et al. 2002; Oomens et al. 2003). De taalvaardigheid van volwassen migranten is weliswaar

geleidelijk aan verbeterd in de achterliggende jaren (zie hoofdstuk 3), maar kan hierbij nog altijd een rol spelen.
Naast gezinskenmerken kunnen kenmerken van de school van een rol spelen. Een van die kenmerken is de samenstelling van de leerlingenpopulatie in termen van sociaal-economische achtergrond en etnische herkomst. Deze samenstelling kan van invloed zijn doordat zij het handelen van de leerkracht kan beïnvloeden, maar ook via zogenoemde peergroupeffecten (Veerman et al. 2013). Van het eerste is bijvoorbeeld sprake als een leerkracht zijn verwachtingen in negatieve zin aanpast in een klas met veel leerlingen met lager opgeleide of niet-westerse ouders. Een peergroupeffect is bijvoorbeeld het feit dat zwakkere leerlingen kunnen profiteren van beter presterende leerlingen, waardoor een klas met veel kinderen van hoogopgeleide ouders een stimulerende leeromgeving kan zijn (Westerbeek 1999). Voor kinderen met een andere thuistaal dan het Nederlands is een klas met een hoog aandeel migrantenleerlingen mogelijk nadelig, omdat ze daar minder in contact komen met de Nederlandse taal (Driessen 2002). Overigens blijkt uit eerder onderzoek dat de zogenoemde zwarteschooleffecten in het basisonderwijs relatief gering zijn (Gijsberts 2006; Roeleveld et al. 2014) of zich met name voordoen bij autochtoon Nederlandse leerlingen (Veerman et al. 2013). Niettemin houden we bij de vergelijking van leerprestaties rekening met de etnische en de sociaaleconomische achtergrond van de leerlingen.
Om te na te gaan of de genoemde factoren de verschillen verklaren tussen leerlingen van niet-westerse en autochtone herkomst, verrichten we decompositieanalyses, waarbij we rekening houden met de clustering van leerlingen binnen scholen. We bekijken de leerprestaties op het vlak van begrijpend lezen en rekenen in groep 8 in het schooljaar 2013/'14. We corrigeren voor kenmerken van de leerlingen, zoals leeftijd en geslacht en nemen we gezins- en schoolkenmerken in de analyses op. We houden rekening met het opleidingsniveau en de Nederlandse taalvaardigheid van beide ouders en bekijken of die ouders werk hebben en of kinderen opgroeien in een eenoudergezin. Ten slotte betrekken we twee kenmerken van de school in de analyse: het aandeel niet-westerse leerlingen en het gemiddelde opleidingsniveau van de ouders.

Figuur 2.3 geeft de resultaten voor begrijpend lezen. Het verschil in leesprestaties blijkt vrijwel volledig te verklaren uit de in de analyse opgenomen kenmerken. Gezinskenmerken zoals het opleidingsniveau van de ouders zijn daarbij het belangrijkst, kenmerken van de school spelen afhankelijk van de groep een geringere of geen rol. Bij de Marokkaans-Nederlandse leerlingen is het gecorrigeerde verschil negatief. Dit betekent dat hun achterstand in begrijpend lezen na correctie omslaat in een voorsprong: zij scoren beter op begrijpend lezen dan op basis van hun achtergrondkenmerken en de kenmerken van de school (de samenstelling van de leerlingenpopulatie) zou mogen worden verwacht. Dit lijkt eveneens het geval bij de groep overig niet-westerse migranten, maar het gecorrigeerde verschil wijkt voor deze groep niet significant af van nul.

Figuur 2.3

Achterstand in begrijpend lezen van niet-westerse leerlingen op autochtoon Nederlandse leerlingen in groep 8, naar herkomst, feitelijk en gecorrigeerd, 2013/'14 (in toetsscores)[a]

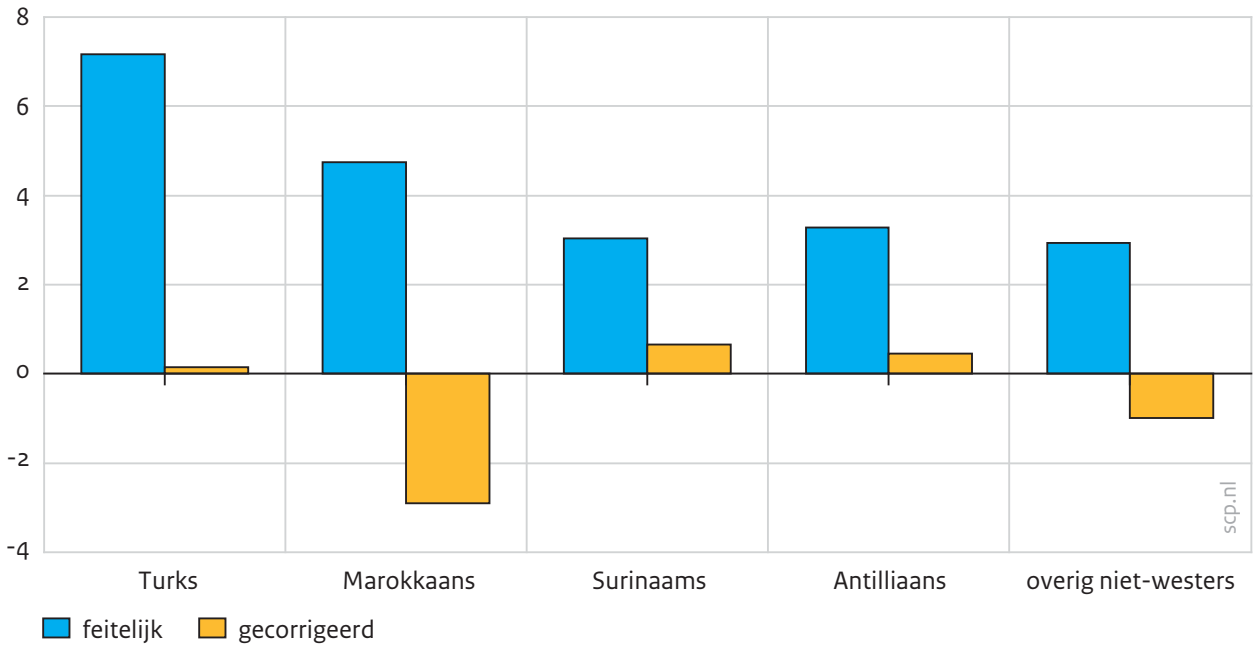

a Toetsscores zijn gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).

Bron: ITS/Kohnstamm Instituut/NWO (COOL'13/'14), SCP-bewerking

Ook bij rekenen bekijken we of het feitelijke verschil in prestaties afneemt wanneer we rekening houden met kenmerken van de leerling, het gezin en de school, die voor niet-westerse leerlingen doorgaans minder gunstig zijn. Figuur 2.4 geeft de resultaten. Net als bij begrijpend lezen blijkt de achterstand van leerlingen uit verschillende migrantengroepen geheel of gedeeltelijk te herleiden tot de in de analyse opgenomen kenmerken, vooral die van het gezin. Bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen en bij de groep overig niet-westerse migranten slaat de achterstand na correctie om in een voorsprong: zij hebben weliswaar een achterstand, maar presteren beter dan op grond van hun achtergrond kan worden verwacht. De lagere prestaties van leerlingen van Antilliaanse herkomst kunnen maar gedeeltelijk tot hun in doorsnee minder gunstige achtergrondkenmerken worden herleid. Bij Surinaams-Nederlandse leerlingen is het gecorrigeerde verschil niet meer statistisch significant. Bij rekenen bestaat geen significante samenhang met de schoolkenmerken, i.e. de samenstelling van de leerlingenpopulatie.

Figuur 2.4

Achterstand in rekenen van niet-westerse leerlingen op autochtoon Nederlandse leerlingen in groep 8, naar herkomst, feitelijk en gecorrigeerd, 2013/'14 (in toetsscores)[a]

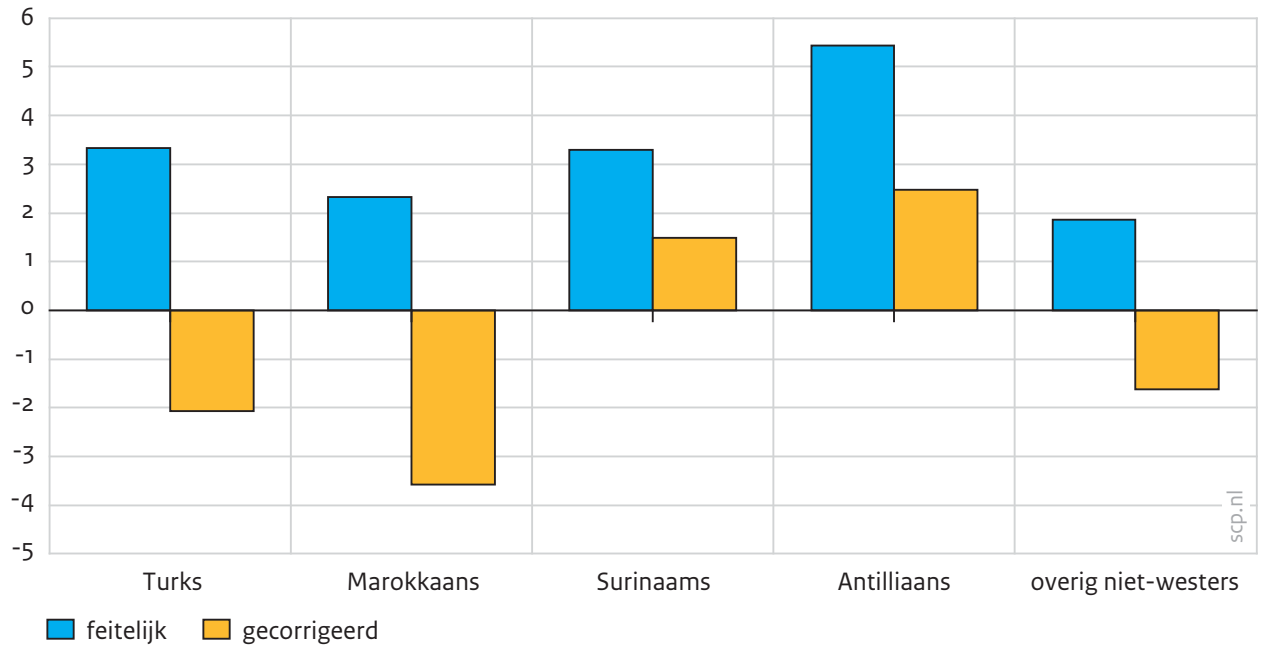

a Toetsscores zijn gestandaardiseerd (gemiddelde = 50, sd = 10).

Bron: ITS/Kohnstamm Instituut/NWO (COOL'13/'14), SCP-bewerking

Scores op de Cito Eindtoets basisonderwijs van niet-westerse groepen stijgen

In 2015 werd het advies van de leerkracht van de basisschool het leidend criterium bij de sortering van basisschoolleerlingen naar het voortgezet onderwijs. In datzelfde jaar werd het voor alle leerlingen van groep 8 in het reguliere basisonderwijs verplicht om een eindtoets te maken. Scholen konden daarbij kiezen uit drie door de overheid goedgekeurde eindtoetsen: de Centrale Eindtoets, de IEP-toets of Route 8.De meeste scholen maken gebruik van de Centrale Eindtoets, die in 2015 voor het eerst is afgenomen. Als de uitslag op de eindtoets daartoe aanleiding geeft, kan het advies achteraf worden bijgesteld, maar dat gebeurt in de praktijk weinig (Inspectie van het Onderwijs 2016a). Voor 2015, dus ook nog tijdens de laatste meting waarover wij beschikken, werd de eindtoets vroeger in het schooljaar afgenomen en speelde naast het advies van de leerkracht de prestatie op die toets een zelfstandige rol.

Figuur 2.5 geeft de gemiddelde totaalscores op de in het verleden meest gebruikte Eindtoets basisonderwijs van Cito weer voor de verschillende herkomstgroepen. De gemiddelde score van autochtoon Nederlandse leerlingen schommelt al jaren tussen de 535 en 536 punten. De gemiddelde scores van de niet-westerse leerlingen worden steeds hoger. Het verschil tussen autochtoon Nederlandse en Surinaams-Nederlandse kinderen bijvoorbeeld was in 2013/'14 vier punten lager dan in 1994/'95, wat betekent dat de afstand tussen deze groepen de afgelopen twintig jaar is gehalveerd. Ook de prestaties van Marokkaans-Nederlandse leerlingen volgen een gestage opwaartse lijn: zij scoorden in 2013/'14 bijna even goed als Surinaams-Nederlandse leerlingen. De prestaties van Turks- en Antilliaans-

Nederlandse leerlingen verbeterden tot 2010/'11 ook, maar lijken daarna weer te zijn verslechterd. Bij Turks-Nederlandse leerlingen was in dezelfde periode bovendien sprake van enige afname in de prestaties op begrijpend lezen. Bij Antilliaans-Nederlandse leerlingen moeten de resultaten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd: het aantal leerlingen waarvoor cijfers beschikbaar zijn is niet groot.

Figuur 2.5
Totaalscore op de Eindtoets basisonderwijs van Cito, naar herkomst en schooljaar, 1994/'95-2013/'14[a] (in gemiddelden)

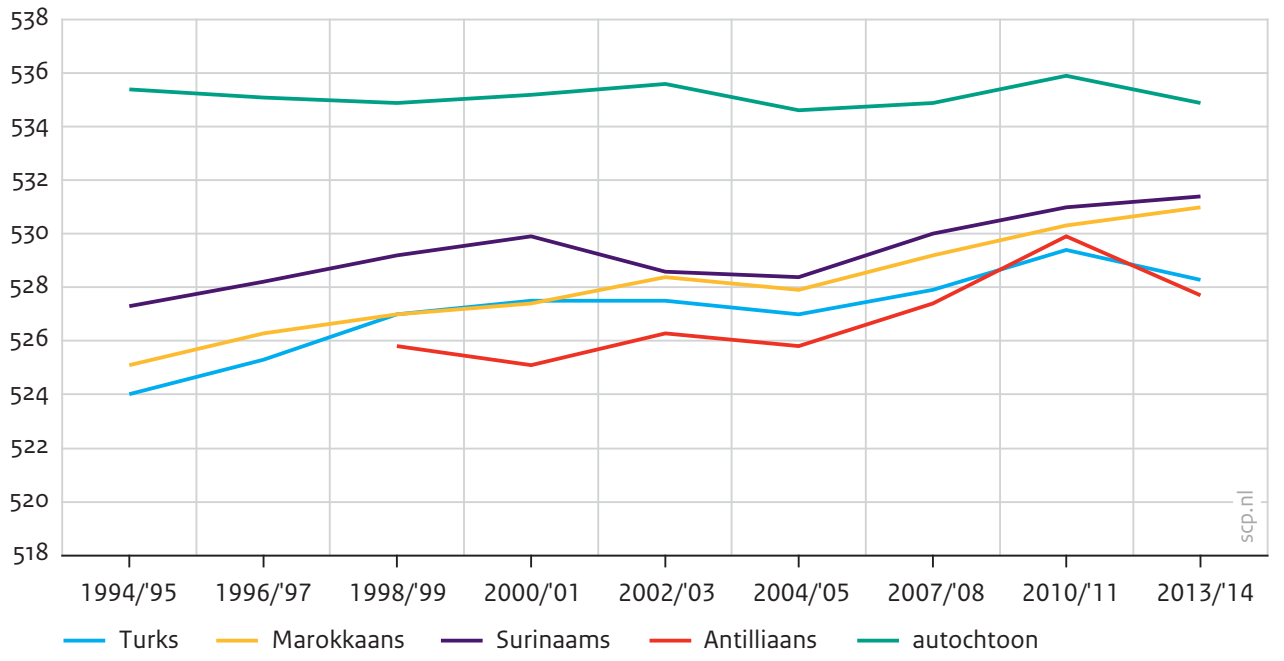

a Voor Antilliaans-Nederlandse leerlingen zijn in verband met het geringe aantal leerlingen geen scores weergegeven voor 1994/'95 en 1996/'97.

Bron: ITS/Kohnstamm Instituut/NWO (PRIMA'94/'95-'04; COOL'07/'08-'13/'14), SCP-bewerking

2.3 Voortgezet onderwijs

Na de basisschool worden leerlingen in het voortgezet onderwijs verdeeld over verschillende niveaus. Een deel van de leerlingen gaat eerst naar een brugklas, waardoor het niveau van voortgezet onderwijs pas in het derde leerjaar van bijna alle leerlingen bekend is. Dat niveau hangt ook af van hun prestaties in de eerste twee jaar van het voortgezet onderwijs. Sommige leerlingen komen uit op een hoger niveau dan op basis van hun eindniveau in het basisonderwijs viel te verwachten, andere komen juist uit op een lager niveau. Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen met laagopgeleide ouders blijken wat vaker hoger uit te komen dan werd verwacht, autochtoon Nederlandse leerlingen met laagopgeleide ouders juist vaker wat lager (Timmermans et al. 2013: 69).
De verdeling over onderwijsniveaus in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs van leerlingen met een niet-westerse achtergrond wijkt nog altijd aanzienlijk af van die van autochtoon Nederlandse leerlingen, ondanks de positieve ontwikkelingen in het basis-

onderwijs. De verschillen zijn vooral zichtbaar aan de uiteinden van de onderwijsverdeling: de deelname aan havo/vwo is geringer en die aan de lagere vmbo-leerwegen en het praktijkonderwijs is hoger (figuur 2.6).

Figuur 2.6

Verdeling over onderwijsniveaus in het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs naar herkomst, 2015/16[a] (in procenten)

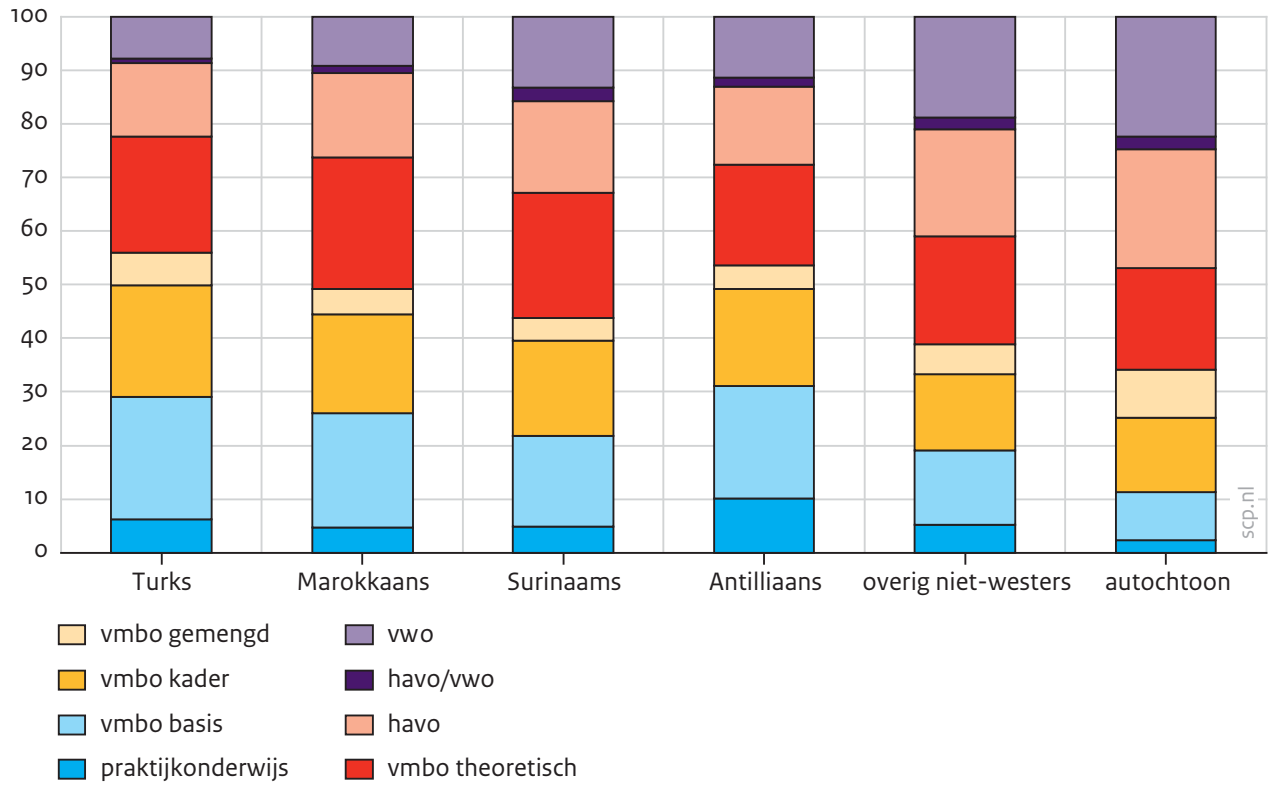

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (StatLine)

Bij de deelname aan het vwo zijn de verschillen nog groter dan bij de havo. De verdeling van leerlingen met een Surinaamse achtergrond en vooral die van de verzamelcategorie overig niet-westerse migranten wijkt minder sterk af van de verdeling van de autochtoon Nederlandse jongeren dan die van de drie andere groepen. Binnen de verzamelcategorie overig niet-westers zijn er wel grote verschillen tussen aan de ene kant jongeren van bijvoorbeeld Chinese of Iraanse herkomst en aan de andere kant jongeren met een Somalische achtergrond (Vogels 2011a, 2011b). De Somalische groep heeft een grote achterstand, maar daarvan is bij leerlingen met een Iraanse of Chinese achtergrond geen sprake – Chinees-Nederlandse leerlingen volgen zelfs vaker havo/vwo dan de autochtoon Nederlandse vergelijkingsgroep. Bij de scholieren met een Antilliaanse achtergrond valt op dat bijna een op de tien praktijkonderwijs volgt, veel meer dan bij de andere groepen (praktijkonderwijs is gericht op jongeren voor wie een vmbo-diploma naar verwachting niet haalbaar is).

Stijging van onderwijsniveau, enige afname van verschillen

Eerder zagen we dat de prestatieachterstand van verschillende groepen leerlingen met een niet-westerse achtergrond in het basisonderwijs in de loop der jaren kleiner werd. Is die ontwikkeling ook zichtbaar in het voorgezet onderwijs? In de periode waarin we het niveau in het voortgezet onderwijs kunnen volgen (2007/'08-2015/'16), nam het gemiddelde onderwijsniveau van Marokkaans-, Surinaams- en in mindere mate Turks-Nederlandse leerlingen niet alleen toe, maar werd ook hun achterstand op autochtoon Nederlandse leerlingen wat kleiner.[1] De deelname aan de basisberoepsgerichte leerweg in het vmbo nam bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen sterker af dan bij autochtoon Nederlandse leerlingen, en aan de andere kant van het spectrum nam hun deelname aan havo/vwo licht toe (Marokkaans- en Surinaams-Nederlandse jongeren) of bleef op peil (Turks-Nederlandse jongeren), terwijl die van autochtoon Nederlandse jongeren sinds enkele jaren enigszins terugloopt. De verschuivingen zijn niet spectaculair, maar het betreft dan ook een vrij korte periode. Het niveau van Antilliaans-Nederlandse en overig niet-westerse leerlingen nam vrijwel niet toe (de achterstand van de tweede groep is overigens vrij gering) (zie internetbijlage B2.2 voor de trend in het gemiddelde niveau).

Het niveau van voortgezet onderwijs verklaard

Ook bij het vergelijken van het niveau van voortgezet onderwijs van jongeren uit verschillende herkomstgroepen moeten we in het oog houden dat kenmerken die samenhangen met dat niveau, met name het opleidingsniveau van ouders, ongelijk verdeeld zijn over herkomstgroepen.

In paragraaf 2.2 bleek op basis van een decompositieanalyse dat prestatieverschillen tussen herkomstgroepen aan het einde van het basisonderwijs (vrijwel) volledig zijn terug te voeren op kenmerken als het opleidingsniveau en de taalvaardigheid van ouders, en de samenstelling van de leerlingenpopulatie. We hebben een vergelijkbare analyse uitgevoerd voor het niveau van voortgezet onderwijs, waarbij we gebruik hebben gemaakt van de voortgezetonderwijspeiling van het cohortonderzoek COO15-18 van 2010/'11 (Zijsling et al. 2012).[2] Onderzocht is in hoeverre de geconstateerde verschillen kunnen worden herleid tot het opleidingsniveau van ouders, hun positie op de arbeidsmarkt en hun taalvaardigheid en het aantal ouders in het huishouden.[3] Een kanttekening bij de gegevens uit het cohortonderzoek COO15-18 is dat de verdeling over onderwijsniveaus en de verschillen daarin tussen herkomstgroepen tot op zekere hoogte afwijken van de integrale tellingen.[4]

Figuur 2.7

Decompositie van verschil in niveau van voortgezet onderwijs ten opzichte van autochtoon Nederlandse leerlingen, 2010/'11 (in schaalwaarden)[a]

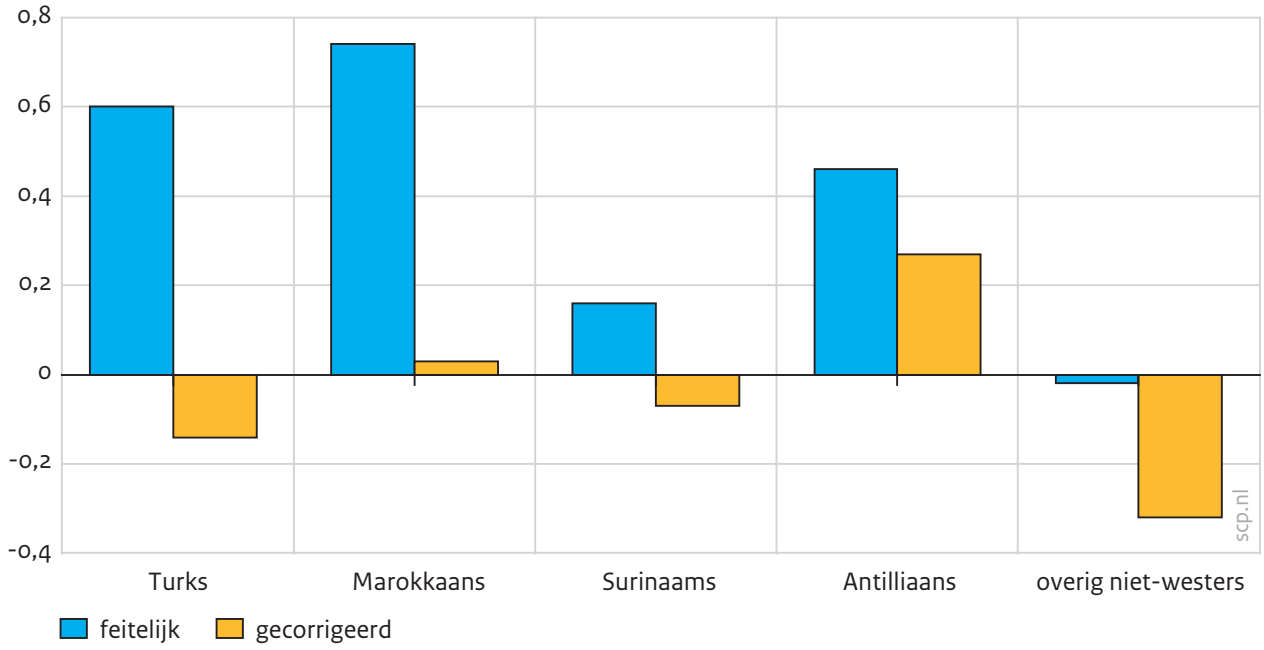

a Niveau van voortgezet onderwijs uitgedrukt op een schaal van 1 tot en met 5.

Bron: GION/Cito/NOW (COOL'11), SCP-bewerking

Uit de decompositieanalyse blijkt dat het verschil in onderwijsniveau van Turks-, Marokkaans- en Surinaams-Nederlandse leerlingen terug te voeren is op de lagere opleiding van hun ouders en in het geval van Turks- en Marokkaans-Nederlandse en overig niet-westerse leerlingen ook de taalvaardigheid van de ouders. Bij de Antilliaans-Nederlandse leerlingen is het verschil in niveau minder goed te herleiden tot de kenmerken van hun ouders (we zagen een vergelijkbaar beeld bij hun rekenprestaties in het basisonderwijs). Het resultaat voor de overig niet-westerse leerlingen ten slotte laat zien dat zij voortgezet onderwijs op een hoger niveau volgen dan op grond van de kenmerken van hun ouders zou worden verwacht.

Daling van het voortijdig schoolverlaten

Al ruim tien jaar wordt onder het motto 'aanval op de schooluitval' beleid gevoerd om het voortijdig schoolverlaten terug te dringen. Dit beleid lijkt succesvol: het jaarlijkse aantal voortijdig schoolverlaters lag in het eerste deel van het vorige decennium rond de 70.000, en is inmiddels teruggedrongen tot net onder de 25.000 (TK 2015/2016). Uitval komt vooral voor in het mbo; van de ongeveer 25.000 uitvallers kwamen er ruim 20.000 uit het mbo (OCW 2015). De vergelijking door de tijd wordt overigens bemoeilijkt door een verandering in berekeningsmethode van het aantal voortijdig schoolverlaters vanaf 2012/'13, waardoor vooral in het voortgezet onderwijs het percentage voortijdig schoolverlaters daalde.
De flinke afname van de uitval betreft zowel jongeren met een niet-westerse achtergrond als autochtoon Nederlandse jongeren, maar tussen beide groepen bestaan op dit vlak nog

altijd verschillen. In het voortgezet onderwijs was de uitval tot 2012/'13 het hoogst onder jongeren met een Antilliaanse achtergrond, gevolgd door jongeren uit de verzamelgroep overig niet-westerse migranten (figuur 2.8; voor 2012/'13 is zowel het percentage volgens de oude als volgens de nieuwe berekeningsmethode weergegeven). Het verschil tussen de herkomstgroepen is de laatste jaren vrij gering, met uitzondering van de groep overig niet-westerse migranten, die nu het hoogste risico op uitval loopt.

Figuur 2.8

Voortijdig schoolverlaten[a] in het voortgezet onderwijs naar herkomst, 2004/'05-2014/'15 (in procenten)

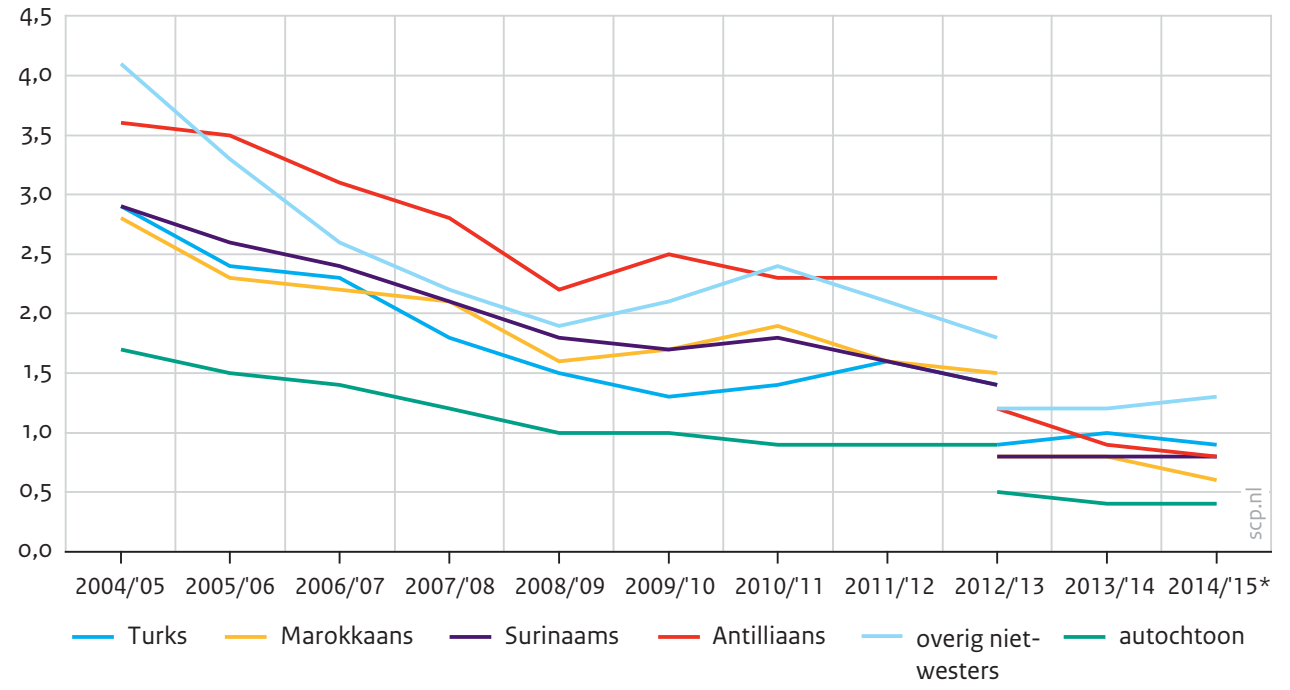

a Scholieren tot en met 22 jaar.

Bron: CBS (StatLine)

Achterblijvend examensucces op de hogere niveaus van het voortgezet onderwijs

Leerlingen van niet-westerse herkomst hebben minder succes bij het eindexamen van het voortgezet onderwijs dan autochtoon Nederlandse leerlingen. Afhankelijk van het niveau van voortgezet onderwijs slaagt 86% tot en met 95% van de kandidaten voor het examen, maar bij de verschillende niet-westerse herkomstgroepen ligt het slaagpercentage met name op de hogere niveaus van voortgezet onderwijs een stuk lager. Kandidaten met een Turkse achtergrond hebben op bijna alle niveaus de laagste slaagkans, gevolgd door die van Marokkaanse en Surinaamse herkomst. De slaagpercentages van Antilliaans-Nederlandse kandidaten steken op vooral havo- en vwo-niveau gunstig af bij die van de andere niet-westerse herkomstgroepen (figuur 2.9).

Figuur 2.9

Geslaagden voor het examen voortgezet onderwijs naar onderwijsniveau en herkomst, 2015 (in procenten)

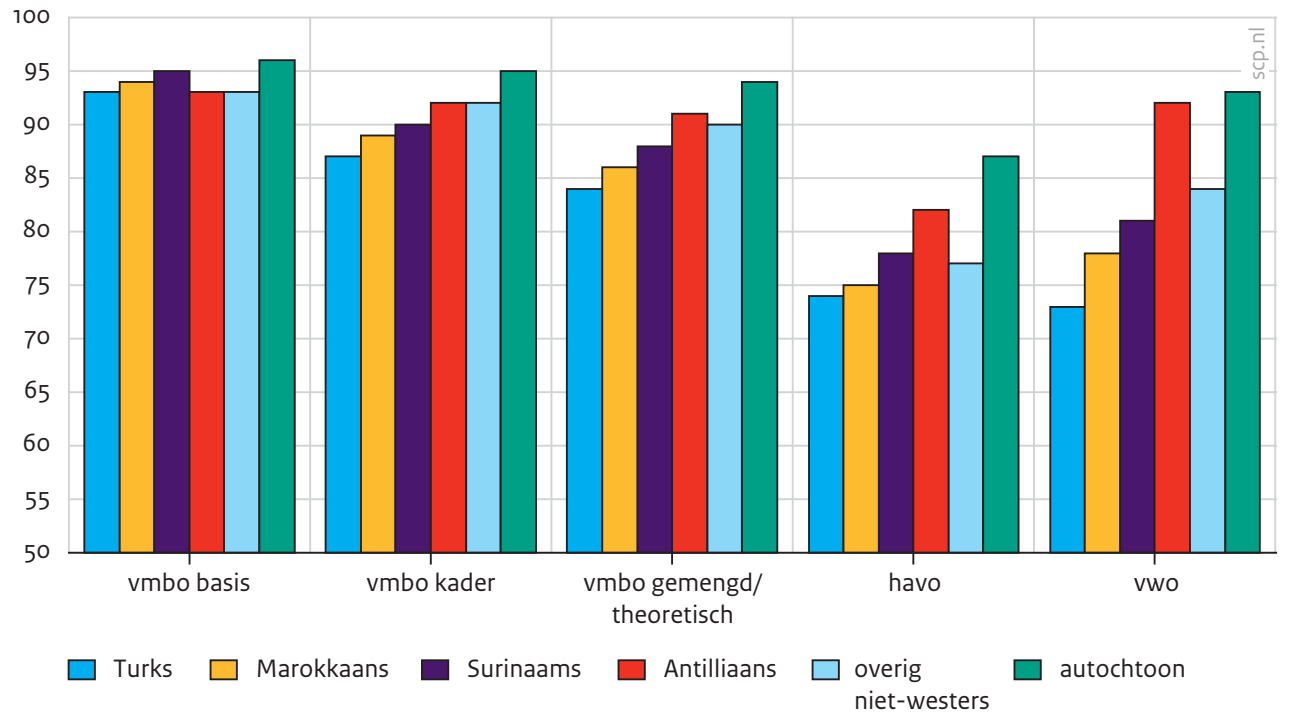

Bron: CBS (StatLine)

Het verschil in succes ten opzichte van autochtoon Nederlandse herkomstgroep heeft een grillig verloop in de periode waarin we de slaagcijfers kunnen volgen (2005-2015), maar zijn over het geheel niet duidelijk afgenomen.

Hoge doorstroom naar vervolgopleidingen, maar minder stapelen in het voortgezet onderwijs

Verschillen in schoolloopbanen kunnen verder toenemen indien jongeren met verschillende achtergronden na het diploma niet evenveel kiezen voor een vervolgopleiding. Zo kiezen kinderen van lager opgeleide ouders na havo en vwo minder vaak voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding dan kinderen van hoger opgeleide ouders (mbo in plaats van hbo en hbo in plaats van wetenschappelijk onderwijs) (Kloosterman 2010). In het verleden is gesignaleerd dat het keuzepatroon van leerlingen met een niet-westerse achtergrond afwijkt van wat op basis van het gemiddeld lagere opleidingsniveau van hun ouders zou worden verwacht (Herweijer 2012). In bezit van een havo- of vwo-diploma kozen zij niet minder dan autochtoon Nederlandse scholieren voor een vervolgopleiding in het hoger onderwijs. Bovendien kozen vwo-gediplomeerden met een niet-westerse achtergrond vaker voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding, en dus minder voor het hbo dan autochtoon Nederlandse vwo'ers. Ten slotte benutten zij meer dan autochtoon Nederlandse gediplomeerden de mogelijkheid om opleidingen binnen het voortgezet onderwijs te 'stapelen', met name van vmbo-theoretische leerweg naar de havo.

Tabel 2.1 toont de actuele doorstroompercentages van gediplomeerden van het voortgezet onderwijs. Op alle niveaus van het vmbo ligt de doorstroom naar vervolgopleidingen ruimschoots boven de 90%, waarbij er weinig verschil is tussen herkomstgroepen. Hierbij speelt mee dat vmbo'ers om te voldoen aan de kwalificatieplicht moeten overstappen naar een vervolgopleiding in het mbo of – in het geval van de theoretische of de gemengde leerweg – de havo. De voor jongeren met een niet-westerse achtergrond belangrijke doorstroom van vmbo-theoretische leerweg naar de havo is de afgelopen periode teruggelopen. Rond 2008-2009 maakte in totaal 21% van de gediplomeerden van de theoretische leerweg de overstap naar de havo, in 2014 was dat verminderd tot ongeveer 15% en in 2015 was er weer een stijging naar 17%. De daling in eerdere jaren is niet voorbijgegaan aan de verschillende niet-westerse groepen, maar gediplomeerden met een overig niet-westerse achtergrond en in wat mindere mate die uit de andere groepen stromen nog steeds vaker door naar de havo dan autochtoon Nederlandse gediplomeerden (Surinaams-Nederlandse gediplomeerden zijn de uitzondering).
Bij de havo-gediplomeerden valt de hoge doorstroom naar het hbo op van gediplomeerden met een Turkse of Marokkaanse achtergrond. Stapelen van de havo naar het vwo – ooit een redelijk populaire keuze (Bronneman-Helmers et al. 2002) – gebeurt al jaren niet veel meer, maar is wel wat gangbaarder bij enkele niet-westerse groepen. De doorstroom van vwo-gediplomeerden met een niet-westerse achtergrond naar de universiteit is nog altijd hoog, terwijl autochtoon Nederlandse vwo-gediplomeerden wat vaker kiezen voor het hbo, zij het minder dan voorheen.

Bij de cijfers over de bestemming van havo- en vwo-gediplomeerden moeten we in het oog houden dat ze betrekking hebben op de direct aansluitende bestemming. Havisten en vwo'ers die na een tussenjaar beginnen in het hoger onderwijs zijn niet inbegrepen. Uit cijfers van de Inspectie van het Onderwijs (2016b) is af te leiden dat het totaal van directe en indirecte doorstroom naar het hoger onderwijs van havisten en vwo'ers ongeveer gelijk is voor de autochtoon Nederlandse en de totale niet-westerse groep.[5] Niet duidelijk is hoe het totaal van directe en indirecte doorstroom uitpakt voor de afzonderlijke niet-westerse groepen.

Tabel 2.1

Bestemming[a] van gediplomeerden van het voorgezet onderwijs naar herkomst, 2014/'15-2015/'16 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	autochtoon Nederlands
vmbo basisberoepsgericht						
mbo	93	95	95	93	90	93
vmbo kaderberoepsgericht						
mbo	95	98	97	96	94	97
vmbo gemengd						
mbo	92	88	89	93	86	93
havo	5	9	6	.	9	5
vmbo theoretisch						
mbo	78	78	83	77	70	81
havo	17	18	14	18	25	16
havo						
mbo	.	.	1	2	2	4
hbo	83	83	79	73	74	76
vwo	5	7	4	7	7	5
vwo						
hbo	2	.	4	7	4	11
wo	85	89	79	73	80	74

. Gegevens ontbreken.

a Direct aansluitende bestemming.

Bron: CBS (StatLine)

2.4 Middelbaar beroepsonderwijs

Het mbo is voor het leeuwendeel van de vmbo-leerlingen de geëigende voorzetting van de schoolloopbaan. Het niveau waarop studenten in het mbo van start gaan, hangt samen met de gevolgde vmbo-leerweg en het bezit van een diploma. De hogere mbo-niveaus (niveau 3 en 4) zijn in principe niet rechtstreeks toegankelijk voor jongeren met een vmbo-diploma van de basisberoepsgerichte leerweg. Leerlingen zonder vmbo-diploma worden sinds 2014 in principe alleen nog toegelaten tot de opleidingen op niveau 1 (de zogenoemde entreeopleidingen). In het verleden startten zij op tamelijk ruime schaal in de opleidingen op niveau 2, wat een verhoogd risico van uitval met zich meebracht (Herweijer 2008).

Ongelijke start in het mbo

Vanwege het verschil in vooropleiding en diplomabezit starten leerlingen met een niet-westerse achtergrond in het mbo minder vaak op niveau 4 en vaker op niveau 2 en vooral niveau 1. Van de autochtoon Nederlandse mbo-studenten begon in 2013/'14 bijna de helft op het hoogste niveau, bij de studenten met een niet-westerse achtergrond ligt dat aandeel 9 à 19 procentpunten lager, afhankelijk van de groep. Aan de andere kant van het spectrum bedraagt de instroom op het laagste niveau bij autochtoon Nederlandse studenten niet meer dan ongeveer 5 procent, maar loopt dat op tot op tot ongeveer een kwart bij studenten met een Antilliaanse of een overig niet-westerse achtergrond (CBS StatLine).

Minder vaak een diploma na vijf jaar mbo

Figuur 2.10 geeft een beeld van de studieloopbaan in het mbo. Na vijf jaar had ruim driekwart van de mbo-studenten die in 2008/'09 met een mbo-opleiding waren begonnen een diploma behaald, was 6% nog bezig met een opleiding en was de rest uit het mbo vertrokken zonder diploma. Studenten met een niet-westerse achtergrond behaalden minder vaak een diploma dan autochtoon Nederlandse mbo'ers.

Figuur 2.10

Niveau mbo-diploma's[a] ten opzichte van instroomniveau in het mbo, stand bij aanvang van het zesde jaar na instroom[b], instroomcohort 2008/'09 (in procenten)

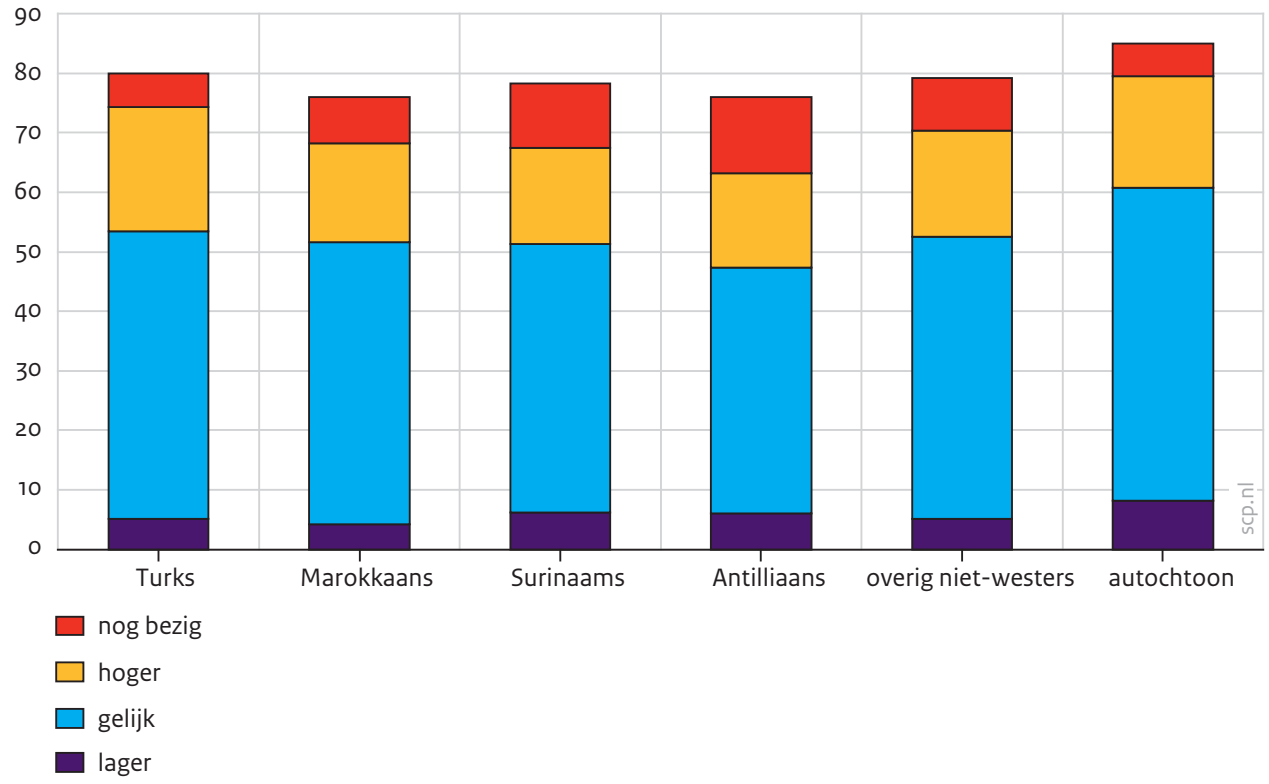

a Hoogste diploma indien meer dan één diploma.

b Alleen direct aansluitende instroom.

Bron: CBS (StatLine)

Met name studenten met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond hadden hun opleiding bovendien vaker nog niet afgerond. Een flink deel van de studenten – bijna een op de vijf – behaalde een diploma op een hoger niveau dan waarop in het mbo was gestart. Veel studenten, ook die met een niet-westerse achtergrond, maken een overstap naar een hoger niveau en behalen ook daar een diploma. Succesvolle opstroom naar een hoger diploma kwam wel wat minder vaak voor onder studenten van niet-westerse herkomst dan onder autochtoon Nederlandse studenten, waardoor de niveauverschillen die er al bij aanvang waren nog wat verder werden aangezet. Studenten met een Turkse achtergrond vormen hierop een uitzondering; zij behaalden juist wat vaker dan autochtoon Nederlandse studenten een diploma op een hoger niveau dan waarop ze waren gestart.

Minder uitval uit het mbo, maar nog wel hoger risico dan autochtoon Nederlandse mbo'ers

Een deel van de mbo-studenten behaalt geen diploma en verlaat het mbo als voortijdig schoolverlater.[6] Het risico van voortijdig schoolverlaten is in het mbo veel hoger dan in het voortgezet onderwijs. Wel is dat risico de afgelopen jaren flink afgenomen, zowel onder autochtoon Nederlandse studenten als onder studenten van niet-westerse herkomst. De kloof tussen studenten van niet-westerse herkomst en autochtoon Nederlandse studenten is echter nog altijd substantieel. Evenals in het voortgezet onderwijs was de uitval onder mbo'ers met een Antilliaanse achtergrond een groot deel van de achterliggende jaren hoger dan die onder mbo'ers uit andere niet-westerse groepen, die elkaar onderling weinig ontlopen (figuur 2.11). We moeten overigens in het oog houden dat het risico op voortijdig schoolverlaten op mbo-niveau 3 en 4 veel geringer is dan op niveau 1 en 2. Dit pakt ongunstig uit voor deelnemers met een niet-westerse achtergrond; zij volgen namelijk minder vaak een opleiding op niveau 3 of 4 en vaker een opleiding op niveau 1 of 2. Binnen niveau 3 en 4 is het verschil met de autochtoon Nederlandse deelnemers geringer dan voor het totale mbo (2 tot 2,5 procentpunten voor de totale niet-westerse groep, zie CBS (StatLine)).

Gerekend in procentpunten is de kloof ten opzichte van de autochtoon Nederlandse deelnemers van de meeste niet-westerse groepen de achterliggende jaren kleiner geworden. De relatieve verschillen – beoordeeld aan de hand van de verhouding tussen de percentages voortijdig schoolverlaters – werden niet kleiner.[7] Belangrijker is echter dat het percentage voortijdig schoolverlaters van niet-westerse mbo-studenten als zodanig flink is afgenomen.

Figuur 2.11

Voortijdig schoolverlaten[a] in het mbo[b] naar herkomst, 2004/'05-2014/'15 (in procenten)

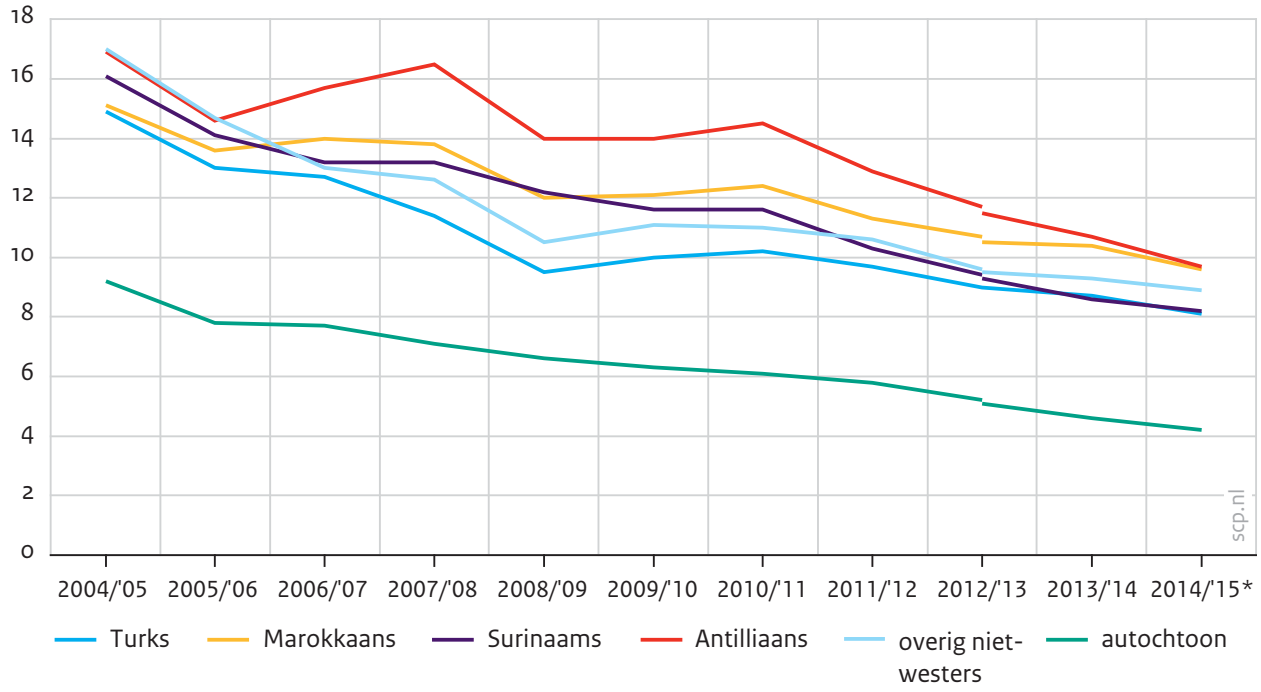

a Deelnemers tot en met 22 jaar.

b Exclusief extranei.

Bron: CBS (StatLine)

Bij alle groepen minder doorstroom van mbo naar hbo

De doorstroom vanuit mbo-bol-niveau 4 naar het hbo is een belangrijk alternatief voor de havoroute naar het hbo. Omdat hun deelname aan de havo achterblijft bij die van autochtoon Nederlandse jongeren, geldt dat des te meer voor jongeren met een niet-westerse achtergrond.

Rond 2005-2006 stapte bijna 50% van de gediplomeerden van opleidingen op mbo-bol-niveau 4 direct aansluitend over naar het hbo. De doorstroom van verschillende groepen studenten van niet-westerse herkomst lag daar nog weer ruimschoots boven (figuur 2.12). In de jaren na 2006 nam de doorstroom van mbo-bol-niveau 4 naar hbo geleidelijk aan af van bijna 50% tot 44% in 2012. De laatste twee jaren (2013 en 2014) lag de directe doorstroom naar het hbo weer enkele procentpunten hoger, vermoedelijk omdat de aangekondigde afschaffing van de basisbeurs voor het hoger onderwijs jongeren ertoe aanzette om af te zien van een tussenjaar tussen mbo en hbo (studenten die na een tussenjaar doorstromen, zijn niet inbegrepen in de cijfers). Het absolute aantal gediplomeerden op mbo-bol-niveau 4 nam in diezelfde periode toe, zodat veel mbo'ers de weg bleven vinden naar het hbo, ondanks de afname van het percentage doorstromers.

Figuur 2.12

Doorstroom[a] van mbo-bol 4 naar hbo naar herkomst, 2005-2014 (in procenten)

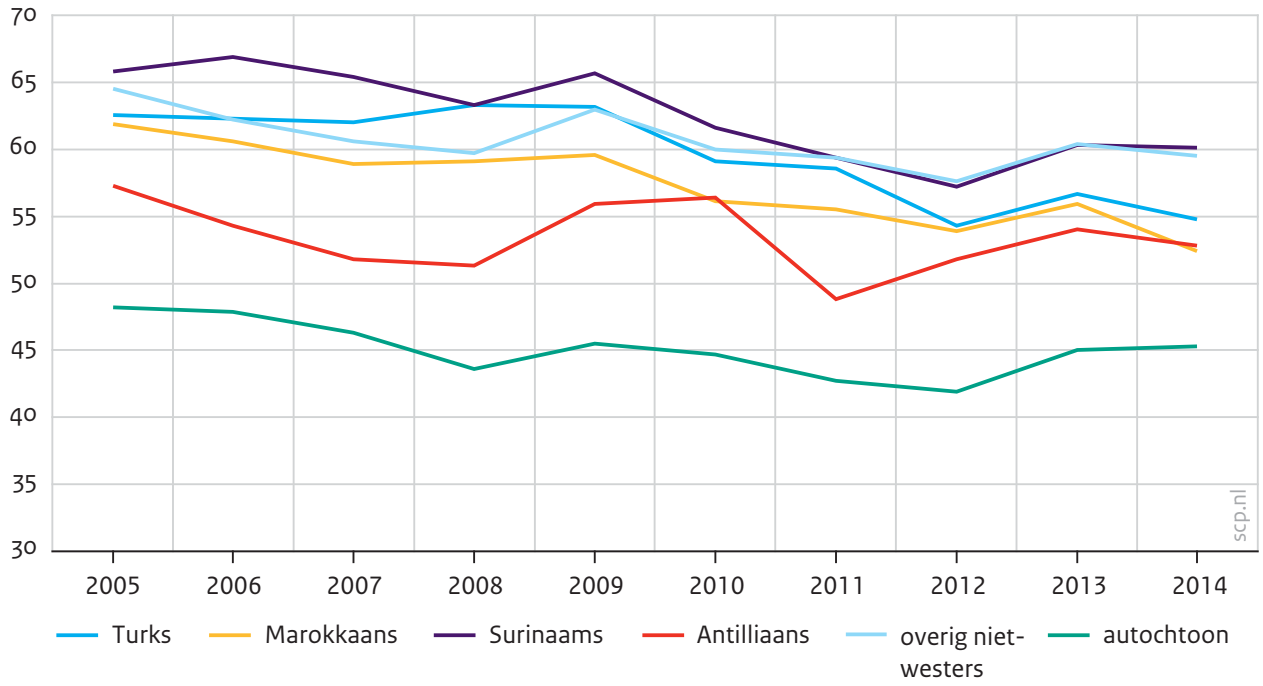

a Direct aansluitende doorstroom.

Bron: CBS (StatLine)

De daling van de doorstroom naar het hbo is zichtbaar bij alle herkomstgroepen, maar was bij gediplomeerden van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst sterker dan bij autochtoon Nederlandse gediplomeerden. Dat neemt niet weg dat de mbo-hbo-overstap bij hen nog altijd populairder is dan bij autochtoon Nederlandse gediplomeerden. Eerste cijfers over de mbo-hbo-doorstroom onder het nieuwe studiefinancieringsregime (het jaar 2015, niet inbegrepen in figuur 2.12) laten een verdere daling zien van de mbo-hbo-doorstroom van deelnemers van niet-westerse herkomst (Inspectie van het Onderwijs 2016b).[8]

2.5 Hoger onderwijs

In eerdere edities van het *Jaarrapport integratie* is geconstateerd dat de instroom in het hoger onderwijs van jongeren en jongvolwassenen met een Turkse, Marokkaanse en Surinaamse achtergrond sterk is toegenomen tussen het midden van de jaren negentig en 2010 (Gijsberts en Herweijer 2009; Herweijer 2012). Weliswaar nam ook de instroom van autochtoon Nederlandse jongeren toe, maar de groei bij met name Turks-, Marokkaans- en Surinaams-Nederlandse jongeren was zodanig dat hun achterstand duidelijk kleiner werd. Dit was mede te danken aan het benutten van de zogenoemde doorstroom in de beroepskolom (van vmbo naar mbo en van mbo naar hbo). Had midden jaren negentig slechts een kwart of nog minder van de eerstejaars hbo-studenten uit deze groepen een mbo-vooropleiding, in 2010 was dat ruim de helft (Herweijer 2012). In 2014 had bijna de

helft van de hbo-eerstejaars van niet-westerse herkomst van de tweede generatie een mbo-achtergrond. Voor autochtoon Nederlandse eerstejaars is de mbo-toegangsroute minder belangrijk; omstreeks drie op de tien heeft een mbo-vooropleiding (Herweijer en Turkenburg 2016).

Studieresultaten in het hbo gingen achteruit

Tegenover hun toegenomen instroom in het hoger onderwijs staat het relatief ongunstige verloop van de studieloopbaan in die onderwijsvorm van studenten met een niet-westerse achtergrond. In het hbo bestond er in de jaren negentig een fors verschil in diplomasucces met autochtoon Nederlandse hbo-studenten na vijf jaar studie (de nominale cursusduur plus een jaar). Na acht jaar studie was dat verschil grosso modo wat geringer, maar nog steeds aanzienlijk (tabel 2.2).

Tabel 2.2

Diplomasucces[a] in het hbo[b] na vijf en na acht jaar naar herkomst, instroomcohorten 1995/'96-2008/'09 (in procenten)

	1995	1999	2002	2005	2008
Turks					
na vijf jaar	38	38	42	39	31
na acht jaar	51	55	60	59	
Marokkaans					
na vijf jaar	45	40	42	38	31
na acht jaar	59	55	58	55	
Surinaams					
na vijf jaar	41	36	40	38	29
na acht jaar	55	56	59	55	
Antilliaans					
na vijf jaar	37	36	31	32	24
na acht jaar	54	56	50	50	
overig niet-westers					
na vijf jaar	44	43	51	46	39
na acht jaar	58	62	66	62	
autochtoon Nederlands					
na vijf jaar	61	60	61	57	54
na acht jaar	73	74	76	73	

a Inclusief diploma's behaald in het wetenschappelijk onderwijs.
b Voltijdonderwijs.

Bron: CBS (StatLine)

Bij de meer recente instroomcohorten volgt het diplomasucces na vijf jaar bij alle groepen van niet-westerse herkomst een dalende lijn. Dat is ook bij autochtoon Nederlandse studenten het geval, maar de daling was bij hen minder sterk dan bij de meeste groepen studenten met een niet-westerse achtergrond. De kloof in studiesucces na vijf jaar nam

daardoor toe. Bij het studiesucces na acht jaar is de daling van het diplomasucces minder uitgesproken en werd de kloof tussen autochtoon Nederlandse studenten en studenten met een niet-westerse achtergrond vooralsnog niet groter. Van de meer recente instroomcohorten is het diplomasucces na acht jaar nog niet bekend, de komende jaren zal moeten blijken in welke mate de meer recente instroomcohorten erin slagen om na het vijfde jaar alsnog een diploma te behalen.

Studenten van niet-westerse herkomst hebben aanzienlijk vaker een mbo-vooropleiding dan autochtoon Nederlandse studenten. In het meest recente instroomcohort dat we vijf jaar kunnen volgen, had slechts 20%-31% van de studenten met een niet-westerse achtergrond uit deze groep een diploma behaald, tegenover 55% van de autochtoon Nederlandse studenten uit deze groep (tabel 2.3). Ook bij havisten is er een flinke achterstand op autochtoon Nederlandse studenten, maar geringer dan bij mbo'ers. Na acht jaar studie is de kloof ten opzichte van autochtoon Nederlandse studenten geringer, maar wel weer groter bij studenten met een mbo- vooropleiding dan bij havisten. De Marokkaans-Nederlandse studenten zijn nu de uitzondering op dat patroon: hun achterstand op autochtoon Nederlandse studenten verschilt niet naar vooropleiding.

Tabel 2.3

Diplomasucces in het hbo[a] na vijf en na acht jaar naar herkomst en vooropleiding, instroomcohort 2005/'06 respectievelijk 2008/'09[b] (in procenten)

	na vijf jaar		na acht jaar	
	mbo	havo	mbo	havo
Turks	26	36	55	66
Marokkaans	31	33	55	59
Surinaams	27	31	52	59
Antilliaans	20	29	45	54
overig niet-westers	30	34	56	66
autochtoon Nederlands	55	50	69	73

a Voltijdonderwijs.

b Na vijf jaar instroomcohort 2008/'09, na acht jaar instroomcohort 2005/'06.

Bron: CBS (StatLine)

Als verklaring voor het afnemende studiesucces van studenten van niet-westerse herkomst met een mbo-vooropleiding wordt wel gewezen op de verscherpte aandacht voor het niveau in het hbo (Bormans et al. 2015). Met name studenten van niet-westerse herkomst met een mbo-vooropleiding lijken moeilijker aan het vereiste niveau te kunnen voldoen, wellicht omdat ze minder steun van huis uit meekrijgen.

Verbetering loopbanen in het wetenschappelijk onderwijs

In het wetenschappelijk onderwijs blijven de resultaten van studenten van niet-westerse herkomst eveneens achter bij die van autochtoon Nederlandse studenten, maar de kloof is hier afgaande op het studiesucces na vier jaar (nominale studieduur plus een jaar: tabel 2.4) geringer dan in het hbo. Een belangrijk contrast met het hbo is dat het diplomasucces in het wetenschappelijk onderwijs de afgelopen periode flink is toegenomen. Met name het studiesucces na vier jaar nam sinds 2002 aanzienlijk toe (door de invoering van de bachelor-masterstructuur in 2002 zijn de cijfers van eerdere instroomcohorten niet vergelijkbaar). Omdat het diplomasucces ook bij autochtoon Nederlandse studenten flink toenam, werd de kloof in diplomasucces tussen studenten van niet-westerse herkomst en autochtoon Nederlandse studenten gerekend in procentpunten niet kleiner. Een uitzondering zijn de Turks-Nederlandse studenten; in het meest recente instroomcohort was hun achterstand op autochtoon Nederlandse studenten afgenomen.

Tabel 2.4

Diplomasucces in het wetenschappelijk onderwijs[a] na vier en na acht jaar naar herkomst, instroomcohorten 2002/'03-2009/'10 (in procenten)

	2002	2005	2007	2009
Turks				
na vier jaar	28	36	40	51
na acht jaar	68	72		
Marokkaans				
na vier jaar	31	34	39	46
na acht jaar	67	71		
Surinaams				
na vier jaar	26	33	36	42
na acht jaar	66	72		
Antilliaans				
na vier jaar	29	36	36	43
na acht jaar	71	72		
overig niet-westers				
na vier jaar	41	43	44	52
na acht jaar	75	78		
autochtoon Nederlands				
na vier jaar	44	48	52	60
na acht jaar	84	85		

a Voltijdonderwijs.

Bron: CBS (StatLine)

Uiteenlopende oorzaken voor achterblijvend studiesucces

Uit de hbo-loopbanen van studenten niet-westerse herkomst blijkt dat het verschil in vooropleiding maar een gedeeltelijke verklaring biedt voor hun achterblijvende studie-

succes. Diverse factoren lijken hierbij een rol te spelen, waarbij het lastig is het gewicht daarvan aan te geven (Vogels 2013). Verschillen in sociaaleconomische status van het gezin waarin de student is opgegroeid en andere factoren die in het algemeen van invloed zijn op studiesucces – zoals het eindexamencijfer in de vooropleiding, de leeftijd bij aanvang van de opleiding, de gekozen studierichting en de tijdbesteding (bijbanen) – kunnen een rol spelen, maar bieden geen afdoende verklaring (Ooijevaar 2010; Wolff 2013). Andere risicofactoren zijn taalproblemen en de vaker extrinsiek gemotiveerde studiekeuze van niet-westerse studenten (Vogels 2013). Daarnaast is de leeromgeving van belang (Wolff 2013). Studenten van niet-westerse herkomst lijken meer dan autochtoon Nederlandse studenten nadeel te ondervinden van grootschalig georganiseerde opleidingen met voor studenten weinig sturing en een grote afstand tot de docenten/begeleiders. Het lukt ze in een dergelijke leeromgeving minder goed een netwerk op te bouwen dat de geringere bagage en steun die ze van huis uit meekrijgen kan compenseren.

2.6 Samenvatting en conclusies

De leerprestaties van leerlingen van jongeren met een niet-westerse achtergrond blijven achter bij die van autochtoon Nederlandse leerlingen, en hun school- en studieloopbanen verlopen minder gunstig. De afgelopen jaren zijn hun prestaties en school- en studieloopbanen in een aantal opzichten echter wel verbeterd, en werd de kloof ten opzichte van de autochtoon Nederlandse vergelijkingsgroep kleiner.
De prestaties van leerlingen van niet-westerse herkomst aan het einde van het basisonderwijs op het gebied van begrijpend lezen en rekenen verbeterden, en ook hun scores op de Cito Eindtoets basisonderwijs gingen omhoog. De verschillen met autochtoon Nederlandse leerlingen werden daardoor geringer. In het voortgezet onderwijs nam het niveau van de leerweg die leerlingen van niet-westerse herkomst volgden toe: geleidelijk aan nemen zij meer deel aan de hogere niveaus van voortgezet onderwijs. Bij met name de Marokkaans-Nederlandse leerlingen in mindere mate de Surinaams- en Turks-Nederlandse leerlingen werd daarbij ook de achterstand op hun autochtoon Nederlandse leeftijdsgenoten geringer. Een positieve ontwikkeling is verder dat het percentage voortijdig schoolverlaters van niet-westerse herkomst in zowel het voortgezet onderwijs als het mbo de afgelopen jaren flink is afgenomen. Omdat het bij autochtoon Nederlandse jongeren eveneens afnam, is het risico op uitval bij de niet-westerse groepen nog altijd hoger. Ook blijven de slaagpercentages voor het examen van de verschillende niet-westerse groepen achter bij die van autochtoon Nederlandse leerlingen, met name op de hogere niveaus van voortgezet onderwijs.
Positief is verder dat leerlingen van niet-westerse herkomst vaak doorstromen naar vervolgopleidingen. Daarbij maken zij wat vaker dan autochtoon Nederlandse leerlingen gebruik van de mogelijkheid tot ‘stapelen’; van vmbo-theoretische leerweg naar de havo, en van mbo naar hbo. Wel liep de mbo-hbo-doorstroom van de verschillende niet-westerse groepen de afgelopen jaren afgelopen jaren terug, ook al maken zij deze overstap nog altijd vaker dan autochtoon Nederlandse mbo’ers.

Tegenover de hoge doorstroom van gediplomeerden van niet-westerse herkomst naar vervolgopleidingen in het hoger onderwijs staat het ongunstiger verloop van hun studieloopbaan in die onderwijsvorm. Afgemeten aan het percentage dat een diploma behaalt binnen de nominale studieduur plus een jaar nam in het hbo de kloof met autochtoon Nederlandse studenten de afgelopen jaren verder toe. Ook in het wetenschappelijk onderwijs is sprake van een verschil in studiesucces tussen studenten van niet-westerse herkomst en hun autochtoon Nederlandse medestudenten, maar minder dan in het hbo. De studieresultaten van studenten van niet-westerse herkomst verbeterden, in lijn met de algehele trend in het wetenschappelijk onderwijs. De kloof ten opzichte van de autochtoon Nederlandse studenten werd echter niet kleiner.
Uit de decompositieanalyses ten slotte kwam naar voren dat de achterstand van leerlingen van niet-westerse herkomst op het gebied van begrijpend lezen en rekenen in het basisonderwijs en van niveau van voortgezet onderwijs grotendeels te herleiden is tot kenmerken van de gezinnen waarin zij opgroeien, en in het basisonderwijs ten dele ook tot de samenstelling van de leerlingenpopulatie van de basisschool die ze bezoeken. Leerlingen van niet-westerse herkomst presteren dus niet minder goed dan autochtoon Nederlandse leerlingen met vergelijkbare achtergronden, maar hun achtergronden zijn gemiddeld genomen minder gunstig. Een uitzondering wordt gevormd door de Antilliaans-Nederlandse leerlingen: hun rekenprestaties aan het einde van het basisonderwijs en hun niveau van voortgezet onderwijs blijven achter bij die van autochtoon Nederlandse leerlingen met vergelijkbare kenmerken.

Noten

1 Het gemiddelde niveau kan worden berekend door de onderwijsniveaus te scoren van 1 (praktijkonderwijs) tot en met 7 (vwo).
2 De meest recente peiling (schooljaar 2013/'14) was nog niet beschikbaar.
3 Gezien de gehanteerde maatstaf (het niveau van het gevolgde voortgezet onderwijs) is, anders dan bij de analyse van leerprestaties in het basisonderwijs, geen rekening gehouden met de samenstelling van de leerlingenpopulatie. Deze zal wel samenhangen met het niveau van het gevolgde onderwijs, maar biedt daarvoor geen verklaring.
4 Het niveau van groep 'overig niet-westers' verschilt in het cohortonderzoek COOL 5-18 gemiddeld niet van dat van de autochtoon Nederlandse leerlingen. Daarnaast is de achterstand van de Surinaams-Nederlandse leerlingen in het Cool 5-18 onderzoek gering.
5 De cijfers van de Inspectie van het Onderwijs (2016b) hebben alleen betrekking op de totale groep niet-westerse migranten van de tweede generatie.
6 Ook studenten die met een diploma op niveau 1 vertrekken uit het mbo worden meegeteld als voortijdig schoolverlater, omdat voor een startkwalificatie een diploma op niveau 2 vereist is. Bij de berekening van het landelijke totaalcijfer worden zij echter niet meegeteld als voortijdig schoolverlater indien ze na vertrek uit het mbo een betaalde baan hebben van twaalf uur per week of meer.
7 Het relatieve verschil kan worden beoordeeld aan de hand van zogenoemde oddsratio's. Het verloop daarvan door de jaren heen wijst niet op een afname van het relatieve verschil tussen de uitval van mbo'ers van niet-westerse herkomst en autochtoon Nederlandse mbo'ers.
8 Het niveau van doorstroom in Inspectie van het Onderwijs (2016b) is niet goed te vergelijken met dat in gegevens van het CBS (StatLine) vanwege een verschil in afbakening van de groep mbo-studenten. Omdat de trend in eerdere jaren in beide bronnen overeenkomt, verwachten we dat de nog niet

beschikbare CBS-cijfers een vergelijkbaar beeld zullen laten zien als die in Inspectie van het Onderwijs (2016b).

Literatuur

Bormans, R., M. Bajwa, E. van Braam en I. Dekker (2015). *Kwaliteit in de klas*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Bronneman-Helmers, H.M., L.J. Herweijer en H.M.G. Vogels (2002). *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Driessen, G. (2002). School composition and achievement in primary education. A large-scale multilevel approach. In: *Studies in Educational Evaluation*, jg. 28, nr. 4, p. 347-368.

Driessen, G., F. van der Slik en K. de Bot (2002). Home language and language proficiency. A large-scale longitudinal study in Dutch primary schools. In: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, jg. 23, nr. 3, p. 175-194.

Driessen, G., L. Mulder en J. Roeleveld (2012). *Cohortonderzoek COO15-18. Technisch rapport basisonderwijs, tweede meting 2010/11*. Nijmegen/Amsterdam: ITS/Kohnstamm Instituut.

Driessen, G., D. Elshof, L. Mulder en J. Roeleveld (2015). *Cohortonderzoek COO15-18. Technisch rapport basisonderwijs, derde meting 2013/14*. Nijmegen/Amsterdam: ITS/Kohnstamm Instituut.

Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid*. Amsterdam: Wiarda Beckmann Stichting/Mets en Schilt.

Gijsberts, M. (2006). De afnemende invloed van etnische concentratie op schoolprestaties in het basisonderwijs, 1988-2002. In: *Sociologie*, jg. 2, nr. 2, p. 157-177.

Gijsberts, M. en L. Herweijer (2009). Onderwijs en opleidingsniveau. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 94-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. en J. Iedema (2012). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 76-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Herweijer, L. (2012). Voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 102-126). Den Haag Sociaal en Cultureel Planbureau.

Herweijer, L. en M. Turkenburg (2016). *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Inspectie van het Onderwijs (2016a). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2014/'15* Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2016b). *De staat van het onderwijs 2014/'15. Technisch rapport deel I. Onderwijskansen*. Geraadpleegd op 14 april 2016 via http://www.destaatvanhetonderwijs.nl/verantwoording.

Kloosterman, J.G. (2010). *Social background and children's educational careers. The primary and secondary effects of social background over transitions and over time in the Netherlands* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.

OCW (2015). *Bijlage vsv-brief 2015. Nieuwe voortijdig schoolverlaters convenantjaar 2013-2014. Voorlopige cijfers*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Oomens, S., G. Driessen en P. Scheepers (2003). De integratie van allochtone ouders en onderwijsprestaties van hun kinderen. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, jg. 24, nr. 4, p. 289-313.

Ooijevaar, J. (2010). Allochtonen en autochtonen in het hoger onderwijs. In: *Sociaaleconomische Trends*, 1e kwartaal, p. 37-42.

Programmacommissie SEGV-II (2001). *Sociaal-economische gezondheidsverschillen verkleinen: eindrapportage en beleidsaanbevelingen van de Programmacommissie SEGV-II*. Den Haag: ZorgOnderzoek Nederland.

Roeleveld, J., G. Driessen, G. Ledoux, J. Cuppen en J. Meijer (2011). *Doelgroepleerlingen in het basisonderwijs. Historische ontwikkeling en actuele situatie*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Roeleveld, J., A.M. Karssen en G. Ledoux (2014). *Samenstelling van de klas en cognitieve en sociaal-emotionele uitkomsten*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Timmermans, A., H. Kuyper en G. van der Werf (2013). *Schooladviezen en onderwijsloopbanen. Voorkomen, risicofactoren en gevolgen van onder- en overadvisering*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs.

TK (2015/2016). *Voortijdig school verlaten*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 15 februari 2016. Tweede Kamer, vergaderjaar 2015/2016, 26695, nr. 109.

Veerman, G.J.M., H.G. van de Werfhorst en J. Dronkers (2013). Ethnic composition of the class and educational performance in primary education in The Netherlands. In: *Educational Research and Evaluation*, jg. 19, nr. 5, p. 370-401.

Vogels, R. (2011a). Onderwijspositie. In: Edith Dourleijn en Jaco Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen* (p. 81-107). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vogels, R. (2011b). Onderwijspositie. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (p. 46-61). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vogels, R. (2013). Achterblijvend studiesucces van migranten in het hoger onderwijs. In: *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, jg. 31, nr. 3, p. 152-164.

Westerbeek, K. (1999). *The colours of my classroom. A study into the effects of the ethnic composition of classrooms on the achievement of pupils from different ethnic backgrounds*. Rotterdam: CED-Groep.

Wolff, R. (2013). *Presteren op vreemde bodem. Een onderzoek naar sociale hulpbronnen en de leeromgeving als studiesuccesfactoren voor niet-westerse allochtone studenten in het Nederlandse hoger onderwijs (1997-2010)*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Zijsling, D., J. Keuning, H. Naayer en H. Kuyper (2012). *Cohortonderzoek COO15-18. Technisch rapport meting VO-3 in 2011*. Groningen/Arnhem: Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs/Cito.

3 Opleidingsniveau en beheersing Nederlandse taal

Lex Herweijer, Jurjen Iedema, Iris Andriessen en Miranda Vervoort (HvA)

3.1 Opleiding en Nederlandse taal belangrijke hulpbronnen voor integratie

Het opleidingsniveau en de beheersing van het Nederlands zijn belangrijke hulpbronnen die de integratie van migranten op tal van domeinen beïnvloeden. Ze bepalen de kansen op de arbeidsmarkt en hangen sterk samen met de etnische signatuur van de sociale contacten, met het aanhangen van bepaalde waarden en met de waardering voor het leven in Nederland (zie ook hoofdstuk 8 en 9).
We bespreken in dit hoofdstuk de ontwikkelingen in het opleidingsniveau en de beheersing van de Nederlandse taal. Verder is een analyse uitgevoerd die duidelijk moet maken in hoeverre sprake is van evenredigheid in het behaalde opleidingsniveau. Zoals toegelicht in hoofdstuk 1 is dat het geval als migranten hetzelfde opleidingsniveau hebben als autochtone Nederlanders met overeenkomstige achtergrondkenmerken.

3.2 Opleidingsniveau

Verschillen tussen migrantengroepen

Gegevens over het gerealiseerde opleidingsniveau wijzen op grote verschillen tussen de hier onderzochte migrantengroepen (figuur 3.1[1]). We kijken naar niet-schoolgaanden: personen die geen onderwijs meer volgen. Een hoog aandeel van de Turkse (31%) en de Marokkaanse (37%) niet-schoolgaande Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar heeft geen of uitsluitend basisonderwijs gevolgd (overwegend leden van de eerste generatie). Deze groep heeft in het land van herkomst vaak relatief weinig kansen gehad (meer) onderwijs te volgen. Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het percentage lager opgeleiden met respectievelijk 16% en 15% aanzienlijk geringer. Van de autochtone Nederlanders heeft 6% maximaal basisonderwijs afgerond.
Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders beschikken net zo vaak als autochtone Nederlanders over een mbo/havo- of vwo-diploma. Onder Marokkaanse Nederlanders ligt het aandeel met een dergelijk diploma lager. Ook is het aandeel met een hbo/wo-opleiding onder de niet-westerse groepen lager dan onder de autochtone Nederlanders. Van die laatste groep heeft ruim een derde een diploma in het hoger onderwijs behaald, van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit een kwart en van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders respectievelijk 14% en 16%.

Figuur 3.1

Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaanden naar herkomst, 2015[a] (in procenten)

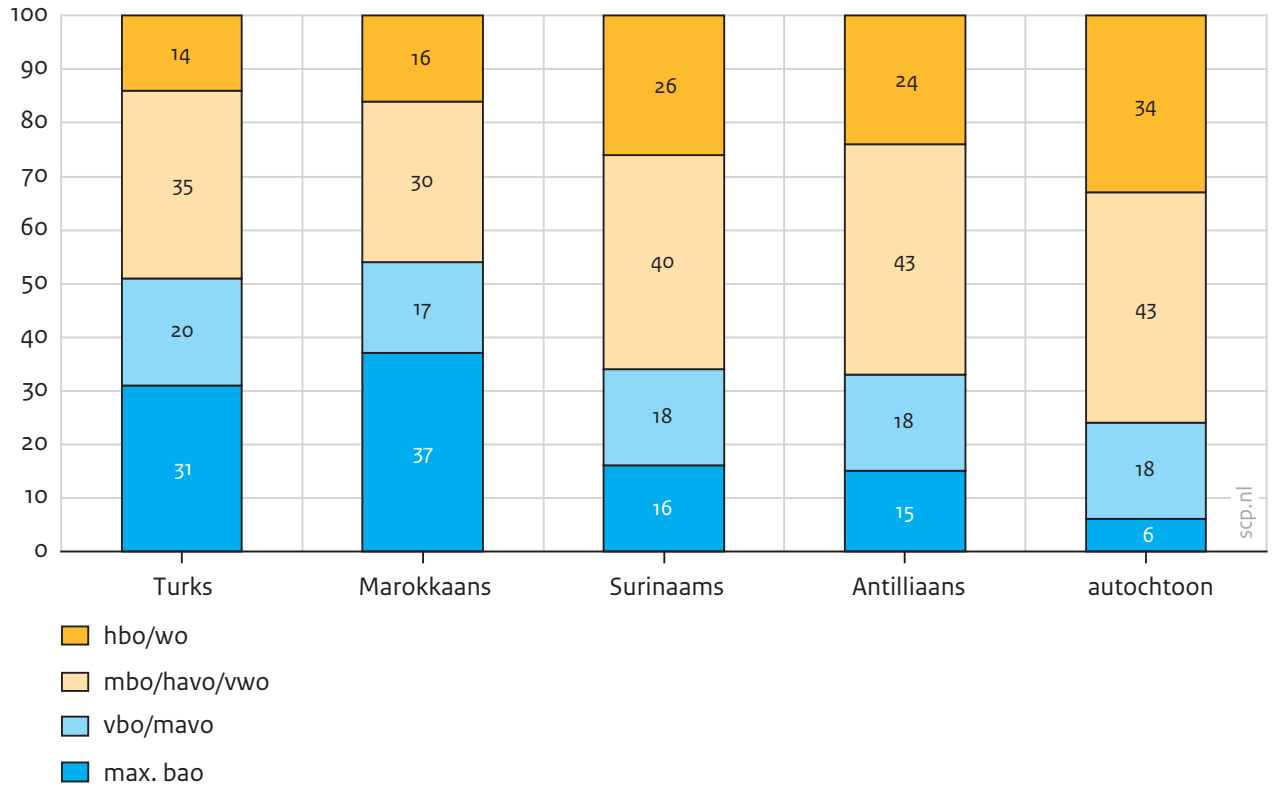

a Gerealiseerd opleidingsniveau voor autochtone Nederlanders komt uit 2014.

Bron: niet-westerse migranten: SCP/CBS (SIM'15:); autochtone Nederlanders: CBS (EBB'14)

Verschillen tussen mannen en vrouwen

Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen hebben vaker geen of alleen basisonderwijs gevolgd dan mannen. Bij Surinaamse Nederlanders is juist het aandeel laagopgeleide mannen groter dan het aandeel laagopgeleide vrouwen. Bij Antilliaanse en autochtone Nederlanders verschillen mannen en vrouwen op dit punt niet.

Mannen en vrouwen verschillen in 2015 niet significant in het gemiddelde gerealiseerde opleidingsniveau; alleen de Marokkaans Nederlandse vrouwen zijn lager opgeleid dan Marokkaans Nederlandse mannen.

Tabel 3.1

Gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaanden, naar herkomst en geslacht, 2015[a] (in procenten)

		Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man						
	maximaal bao	28	33	19	15	6
	vbo/mavo	26	18	20	21	17
	mbo/havo/vwo	32	31	36	43	43
	hbo/wo	15	18	25	22	34

Tabel 3.1
(Vervolg)

		Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
vrouw						
	maximaal bao	35	41	13	15	7
	vbo/mavo	14	15	17	16	18
	mbo/havo/vwo	38	30	44	43	42
	hbo/wo	14	13	26	26	33

a Autochtone Nederlanders 2014.

Bron: niet-westerse migranten: SCP/CBS (SIM'15:); autochtone Nederlanders: CBS (EBB'14)

Tweede generatie hoger opgeleid dan eerste generatie

Een groot deel van de tweede generatie gaat nog naar school, waardoor het gerealiseerd opleidingsniveau voor deze groep vaak nog niet bepaald kan worden. Dat compliceert de vergelijking tussen de eerste en de tweede generatie. Om toch een beeld te krijgen van de verschillen tussen de generaties bekijken we ook de personen die nog een opleiding volgen, waarbij we het opleidingsniveau gelijkstellen aan het gevolgde opleidingsniveau. Personen die bijvoorbeeld het vwo hebben afgerond en personen die nu op het vwo onderwijs volgen krijgen dus dezelfde score. Dit kan tot een zekere overschatting leiden van het uiteindelijk behaalde onderwijsniveau van schoolgaanden, omdat een deel van de jongeren voortijdig het onderwijs verlaat. Tegelijkertijd zijn er ook jongeren die doorstromen of opleidingen stapelen en zo uiteindelijk een hoger opleidingsniveau behalen.

De tweede generatie is veel hoger opgeleid dan de eerste (figuur 3.2). Het verschil tussen de generaties is met name groot onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Bijna de helft van de eerste generatie Marokkaanse Nederlanders heeft maximaal basisonderwijs gevolgd. Een deel van deze groep is nooit naar school geweest en is dus analfabeet. Bij de tweede generatie heeft nog maar 5% maximaal basisonderwijs gevolgd. Ook onder Turkse Nederlanders is er een aanzienlijk verschil tussen de generaties: 38% van de eerste generatie en 9% van de tweede generatie heeft maximaal basisonderwijs.
Het aandeel hoger opgeleiden verschilt eveneens: van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is 14% hoger opgeleid; in de tweede generatie is dat aandeel verdubbeld. Van de eerste generatie Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is ongeveer een kwart hoger opgeleid; bij de tweede generatie is dit aandeel 36% (Surinaamse Nederlanders) en 41% (Antilliaanse Nederlanders). Hiermee lijken Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van tweede generatie zelfs hoger opgeleid dan autochtone Nederlanders. De tweede generatie Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders bestaat echter voornamelijk uit jongeren, en als daarmee rekening wordt gehouden verandert het beeld: van de 20-35-jarige autochtone Nederlanders heeft 53% een hbo/wo-opleidingsniveau, tegenover respectievelijk 49% en 47% van de Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders.

Figuur 3.2

Opleidingsniveau van schoolgaanden en niet-schoolgaanden, 15-64 jaar, naar herkomst en generatie, 2015 (in procenten)

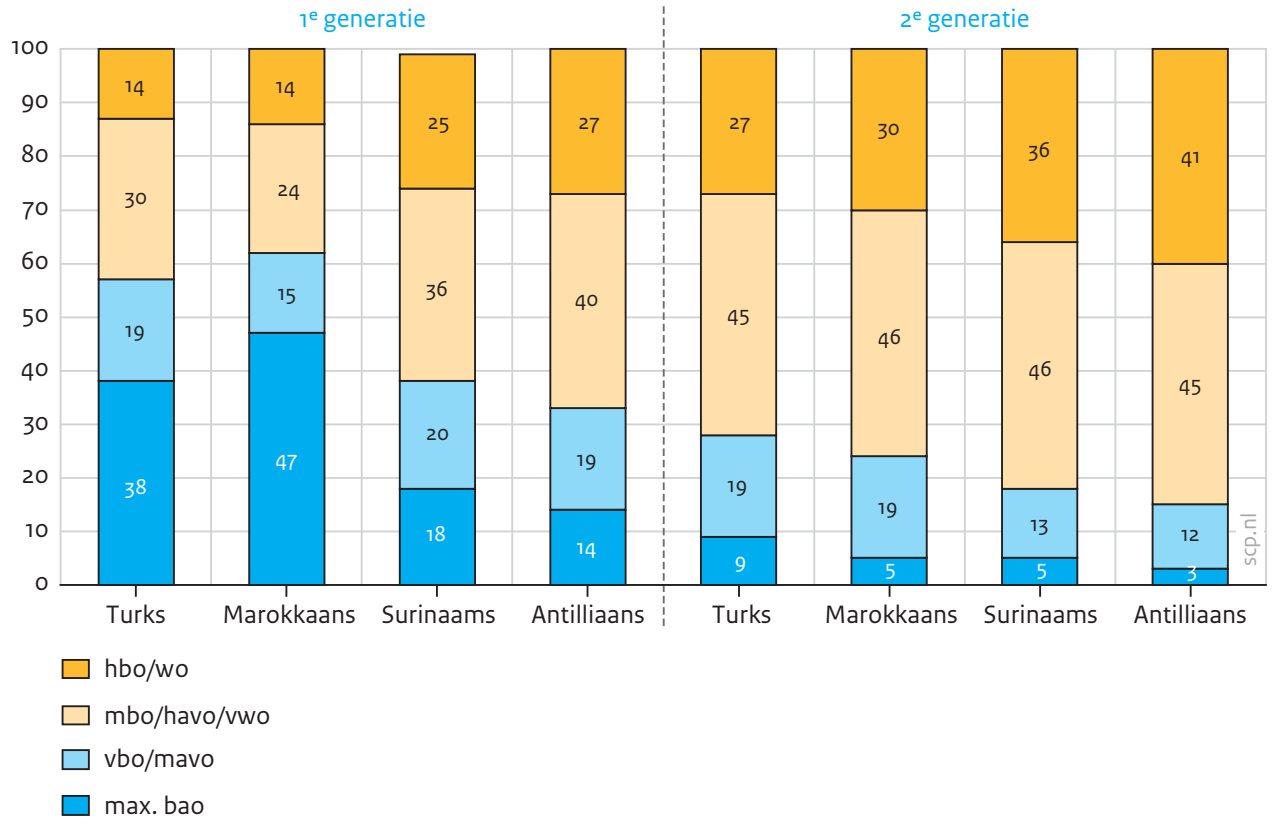

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Het opleidingsniveau stijgt

In de afgelopen 25 jaar is het opleidingsniveau onder alle groepen migranten gestegen. Onder de autochtone Nederlanders is eveneens sprake van een stijging, maar in een lager tempo. Over het geheel genomen lopen migranten hun onderwijsachterstand dus in (figuur 3.3). Er komen steeds meer migranten met een hogeronderwijsdiploma en het aandeel met alleen basisonderwijs neemt gestaag af. Deze ontwikkeling heeft te maken met de toename van het aandeel tweede generatie onder de migrantengroepen. Vooral in de Marokkaans-Nederlandse groep neemt het opleidingsniveau snel toe: het aandeel laagst opgeleiden (maximaal basisonderwijs) was begin jaren negentig zeer hoog, maar is in twintig jaar meer dan gehalveerd, van bijna 85% naar minder dan 40%.

Figuur 3.3

Ontwikkelingen in gerealiseerd opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaanden, naar herkomst, 1991-2015[a] (in procenten)

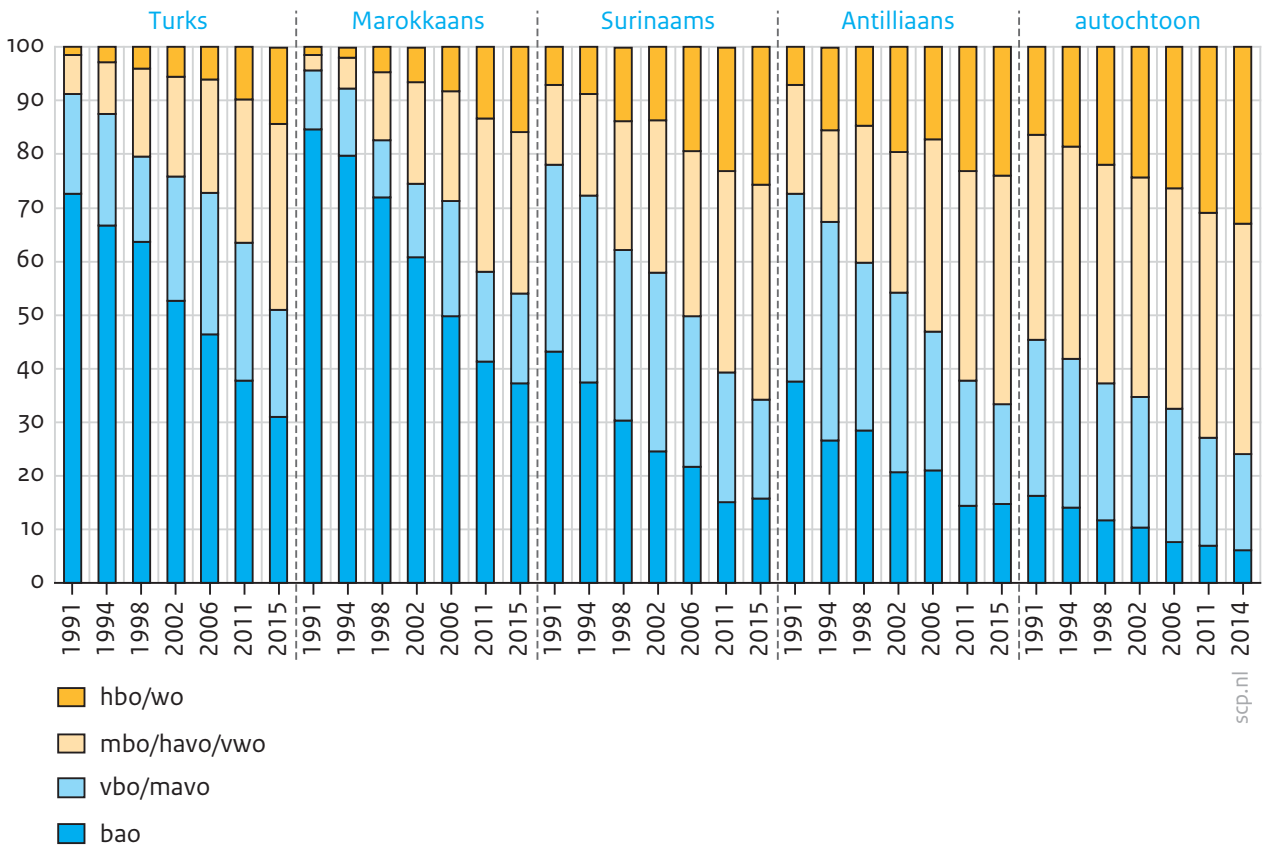

a Autochtone Nederlanders 2014.

Bron: voor niet-westerse migranten ISEO (SPVA'91/'94); ISEO/SCP (SPVA'98/'02), tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign; SCP/CBS (SIM'06/'11/'15); voor autochtone Nederlanders CBS (EBB'91/'94/'98/'02/'06/'11/'14)

De stijging in opleidingsniveau over de jaren heen is sterk vergelijkbaar voor mannen en vrouwen (gemeten op een schaal van 1 – maximaal basisonderwijs – tot en met 4 – hbo/wo) (figuur 3.4). Met name de aandelen personen met maximaal basisonderwijs zijn substantieel zijn afgenomen, terwijl tegelijkertijd de aandelen gediplomeerden op mbo-niveau of hoger aanzienlijk zijn toegenomen.

Figuur 3.4

Ontwikkelingen in opleidingsniveau van 15-64-jarige niet-schoolgaanden, naar herkomst en geslacht, 1991-2015 (in gemiddelden op een schaal van 1 tot en met 4)

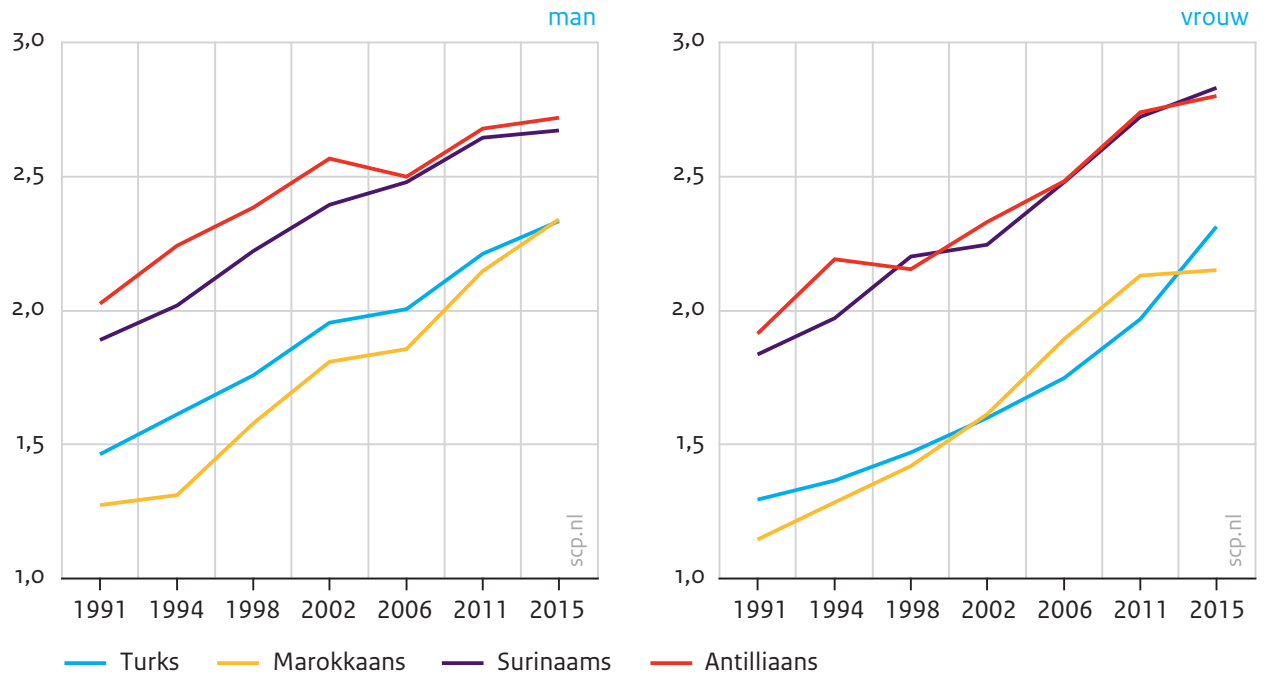

Bron: ISEO (SPVA'91/'94); ISEO/SCP (SPVA'98/'02); SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Met gelijke kenmerken gelijke uitkomsten?

Dat migranten gemiddeld een lager opleidingsniveau behalen dan autochtone Nederlanders zal (voor een deel)[2] een gevolg zijn van hun gemiddeld ongunstiger uitgangspositie. Het opleidingsniveau van de ouders bepaalt bijvoorbeeld sterk het schoolsucces van kinderen uit migrantengroepen (Driessen et al. 2002; Oomens et al. 2003). Eerder zagen we al dat met name de eerste generatie migranten aanzienlijk lager is opgeleid dan autochtone Nederlanders. Hiernaast hebben verschillen in opleidingsniveau tussen de groepen mogelijk te maken met verschillen in leeftijd. Migrantengroepen zijn gemiddeld jonger en jongere leeftijdsgroepen zijn doorgaans hoger opgeleid dan oudere leeftijdsgroepen. Met behulp van een decompositieanalyse bekijken we of sprake is van evenredigheid in opleidingsniveau tussen autochtone Nederlanders en migranten wanneer we rekening houden met (verschillen in) leeftijd, geslacht en het opleidingsniveau van de ouders.

Figuur 3.5 laat voor elk van de migrantengroepen zien in hoeverre het opleidingsniveau verschilt van dat van autochtone Nederlanders, uitgedrukt op een schaal van 0 tot en met 7. De verschillende opleidingsniveaus zijn als volgt geschaald: geen onderwijs (0) basisonderwijs (1), lbo/vbo (2), mavo (3), mbo (4), havo/vwo (5), hbo (6) en wo (7). Dit verschil noemen we het *feitelijk verschil*. We onderzoeken of dit verschil zich laat verklaren door verschillen tussen achtergrondkenmerken van migranten en autochtone Nederlanders, namelijk het opleidingsniveau van hun ouders, hun leeftijd en hun geslacht. Daartoe is het ver-

schil uiteengelegd in een deel dat te maken heeft met verschillen in gemiddelden op deze kenmerken en een deel dat hierdoor niet verklaard wordt. Dit laatste gedeelte is dus het verschil in opleidingsniveau dat overblijft wanneer groepen met dezelfde kenmerken worden vergeleken; we noemen dit het *gecorrigeerde verschil*.
In figuur 3.5 worden de feitelijke en de gecorrigeerde verschillen gegeven voor de jaren 2006 en 2015. Bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders wordt zo het al eerder gesignaleerde verschil met autochtone Nederlanders duidelijk: in 2006 bleef hun gemiddelde opleidingsniveau ruim anderhalf punt achter bij dat van autochtone Nederlanders. Tussen 2006 en 2015 lijkt het feitelijk verschil in opleidingsniveau tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders enerzijds en autochtone Nederlanders anderzijds af te nemen, maar bij de Marokkaanse Nederlanders was de daling niet significant. Ook de afname van het gecorrigeerde verschil was bij deze groep niet significant. Rekening houdend met verschillen in de genoemde kenmerken bedroeg het gecorrigeerde verschil in opleidingsniveau voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders in 2015 nog ongeveer 0,8 punten op de gehanteerde schaal.

Figuur 3.5
Gerealiseerd opleidingsniveau, feitelijk en gecorrigeerd verschil, 15-64 jaar, naar herkomst, 2006 en 2015 (in gemiddelden)[a]

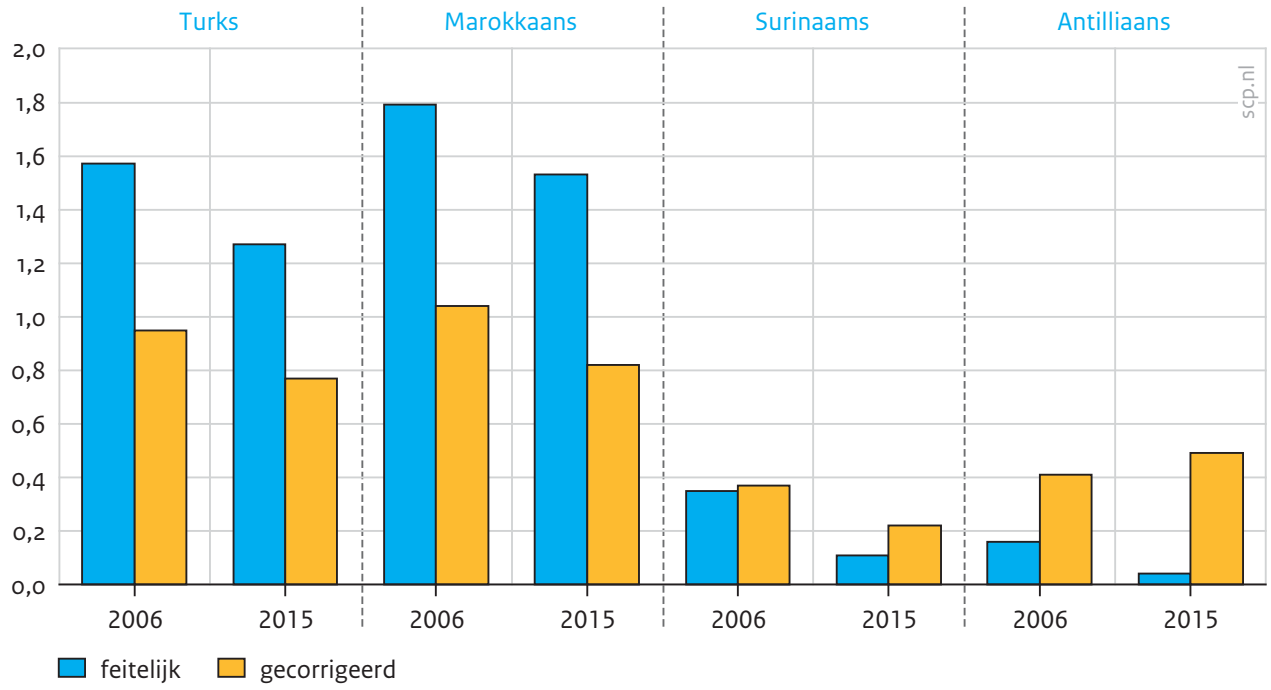

a Op een schaal van 0 (geen onderwijs) tot en met 7 (wetenschappelijk onderwijs).

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'15)

Tussen Surinaamse Nederlanders en autochtone Nederlanders bestond in 2006 nog een significant feitelijk verschil in opleidingsniveau; het gemiddelde opleidingsniveau van Antilliaanse Nederlanders verschilde dat jaar niet langer significant van dat van autochtone Nederlanders. In 2015 is zowel bij Surinaamse als bij Antilliaanse Nederlanders geen sprake

meer van een significant feitelijk verschil in gemiddeld opleidingsniveau met autochtone Nederlanders. Wanneer we rekening houden met achtergrondkenmerken wordt het verschil echter groter. Het gecorrigeerde verschil is met name bij Antilliaanse Nederlanders groter dan het feitelijk verschil. Deze groep beschikt over achtergrondkenmerken die bij autochtone Nederlanders gunstig zijn voor het behalen van een hoger opleidingsniveau, zoals een gemiddeld wat lagere leeftijd. Dit vertaalt zich bij Antilliaanse Nederlanders echter minder in een hoger opleidingsniveau dan bij autochtone Nederlanders. Wanneer we autochtone en Antilliaanse Nederlanders met dezelfde kenmerken vergelijken, behalen Antilliaanse Nederlanders dus een lager opleidingsniveau.

Tweede generatie

Eerder zagen we dat migranten van de tweede generatie hoger opgeleid zijn dan hun ouders. Dat roept de vraag op in welke mate bij de tweede generatie nog sprake is van een opleidingsachterstand wanneer we rekening houden met achtergrondkenmerken (leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van de ouders). Ten eerste zien we dat het feitelijk verschil voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie tussen 2006 en 2015 substantieel is afgenomen (figuur 3.6): het bedraagt in 2015 nog ongeveer 0,4 punten op de gehanteerde schaal van opleidingsniveaus. Bovendien kan in 2015 een groter deel van het verschil door achtergrondkenmerken worden verklaard dan in 2006, waardoor het gecorrigeerde verschil niet meer significant is. Met gelijke kenmerken is er dus geen verschil meer in opleidingsniveau van de tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders en autochtone Nederlanders. De feitelijke opleidingsverschillen zijn vooral toe te schrijven aan verschillen in sociaaleconomisch milieu (opleidingsniveau van de ouders).

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie vertoonden in 2006 geen significant feitelijk verschil in opleidingsniveau met autochtone Nederlanders. In 2015 is zelfs sprake van een voorsprong: Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn gemiddeld iets hoger opgeleid dan de totale groep autochtone Nederlanders. Daarbij moet bedacht worden dat we hier een jongere groep Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vergelijken met de totale groep autochtone Nederlanders. Wanneer we in de analyse achtergrondkenmerken als leeftijd, geslacht en opleidingsniveau van de ouders meenemen, verandert de voorsprong in een achterstand. Opnieuw zien we dat de kenmerken die bij autochtone Nederlanders samenhangen met een hoger opleidingsniveau (jongere leeftijd, hoger opleidingsniveau van de ouders) bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders minder gunstig uitpakken. Autochtone Nederlanders met dezelfde gemiddelde jonge leeftijd en met even hoogopgeleide ouders behalen dus hogere opleidingsniveaus.

Figuur 3.6

Opleidingsniveau, feitelijk en gecorrigeerd verschil, tweede generatie, 15-64 jaar, naar herkomst, 2006 en 2015 (in gemiddelden)[a]

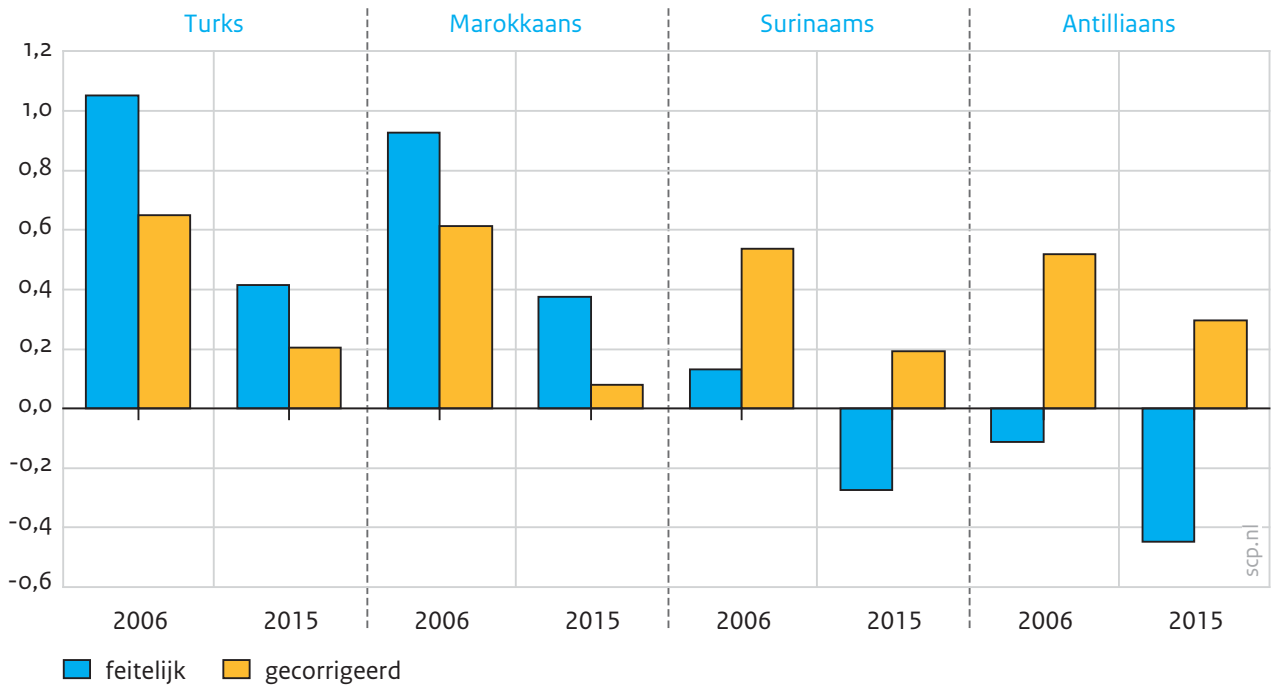

a Op een schaal van 0 (geen onderwijs) tot en met 7 (wetenschappelijk onderwijs).

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

3.3 Beheersing en gebruik van het Nederlands

Net als het opleidingsniveau beschouwen we de beheersing van het Nederlands als een drijvende kracht achter de integratie van migranten. Deze beïnvloedt de kansen op de arbeidsmarkt, maakt contacten buiten de herkomstgroep mogelijk en draagt bij aan de mogelijkheden om een Nederlands diploma te behalen. We bekijken ook het gebruik van het Nederlands binnen het huishouden, dat van belang is in relatie tot de taalvaardigheid van de kinderen. Is de beheersing van het Nederlands vooral relevant met betrekking tot de structurele integratie, het gebruik van het Nederlands is met name een indicator voor sociaal-culturele integratie.

In de Survey Integratie Migranten is respondenten gevraagd in hoeverre ze moeite hebben met het spreken, lezen en schrijven van het Nederlands. Dit is een globale maat om een beeld te krijgen van de beheersing van het Nederlands van migranten en hun kinderen.[3] Het is geen verrassing dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders meer moeite hebben met het Nederlands dan Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (tabel 3.2). Schrijven levert meer problemen op dan spreken of lezen. Turkse Nederlanders hebben van de hier onderzochte groepen het vaakst moeite met het Nederlands. Dit beeld is consistent met eerdere onderzoeken (zoals de *Jaarrapporten integratie* en *Rapportages minderheden*). Hoewel Marokkaanse Nederlanders qua taalbeheersing lijken op de Turkse Nederlanders, onderscheiden ze zich in gunstige zin. Dat zagen we ook terug in de taalscores van leerlingen in het basis-

onderwijs, die bij Marokkaans-Nederlandse leerlingen hoger liggen dan bij Turks-Nederlandse (zie hoofdstuk 2). Surinaamse Nederlanders hebben het minst vaak problemen met het Nederlands, waarmee ze zich ook onderscheiden van de Antilliaans-Nederlandse groep, waarvan ongeveer een kwart vaak of soms moeite heeft met het spreken van de Nederlandse taal.

Tabel 3.2
Beheersing van het Nederlands naar herkomst, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
spreekvaardigheid				
vaak moeite[a]	17	12	1	2
soms moeite	24	22	7	22
nooit moeite	59	66	93	76
leesvaardigheid				
vaak moeite	17	11	1	1
soms moeite	23	22	5	13
nooit moeite	60	67	94	86
schrijfvaardigheid				
vaak moeite	22	14	1	3
soms moeite	22	22	9	22
nooit moeite	56	64	90	75

a Inclusief de categorie 'spreekt geen Nederlands'.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Om te bekijken of er verschillen bestaan in de beheersing van het Nederlands naar achtergrondkenmerken is een schaal gemaakt op basis van twee items (problemen met Nederlands in gesprek en bij lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot en met 5 (nooit problemen).[4] Jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst hebben minder moeite met de Nederlandse taal dan Turks- en Marokkaans-Nederlandse ouderen. Lager opgeleiden hebben meer moeite met het spreken en lezen van Nederlands dan hoger opgeleiden.

Tabel 3.3

Beheersing van het Nederlands naar herkomst, geslacht, leeftijd, generatie en opleiding, 2015 (in gemiddelden)[a]

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	4.0	4.2	4.8	4.6
vrouwen	3.7	4.0	4.8	4.6
15-24 jaar	4.7	4.8	4.8	4.5
25-34 jaar	4.3	4.5	4.9	4.6
35-44 jaar	3.9	4.1	4.9	4.6
45-54 jaar	3.4	3.7	4.9	4.5
≥ 55 jaar	2.3	2.8	4.8	4.7
1e generatie	3.2	3.6	4.8	4.5
2e generatie	4.8	4.9	4.9	4.9
maximaal bao	2.7	3.1	4.6	4.2
mavo/vbo/vmbo	4.2	4.3	4.9	4.5
mbo/havo/vwo	4.3	4.7	4.9	4.6
hbo/wo	-[b]	4.7	4.9	4.7
totaal	3.8	4.1	4.8	4.6

a Beheersing Nederlands is een schaal op basis van twee items (problemen met Nederlands in gesprek en bij lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot en met 5 (nooit problemen). De correlatie tussen beide items (0,64) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen (Cronbachs alfa = .78).

b Te weinig respondenten (N<100) om te rapporteren.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Steeds betere Nederlandse taalbeheersing Turkse en Marokkaanse Nederlanders

De Nederlandse taalbeheersing van Turkse en Marokkaanse Nederlanders is sinds 1998 aanzienlijk verbeterd (zie figuur 3.7). Dit is vooral te danken aan de eerste generatie; de Nederlandse taalbeheersing van de tweede generatie lag in alle jaren op hetzelfde, hoge niveau. Bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zien we weinig ontwikkelingen: ook in 1998 rapporteerde het overgrote deel van deze groepen al geen problemen met de Nederlandse taal.

Figuur 3.7

Beheersing van het Nederlands naar herkomst, 1998-2015 (in gemiddelden)[a]

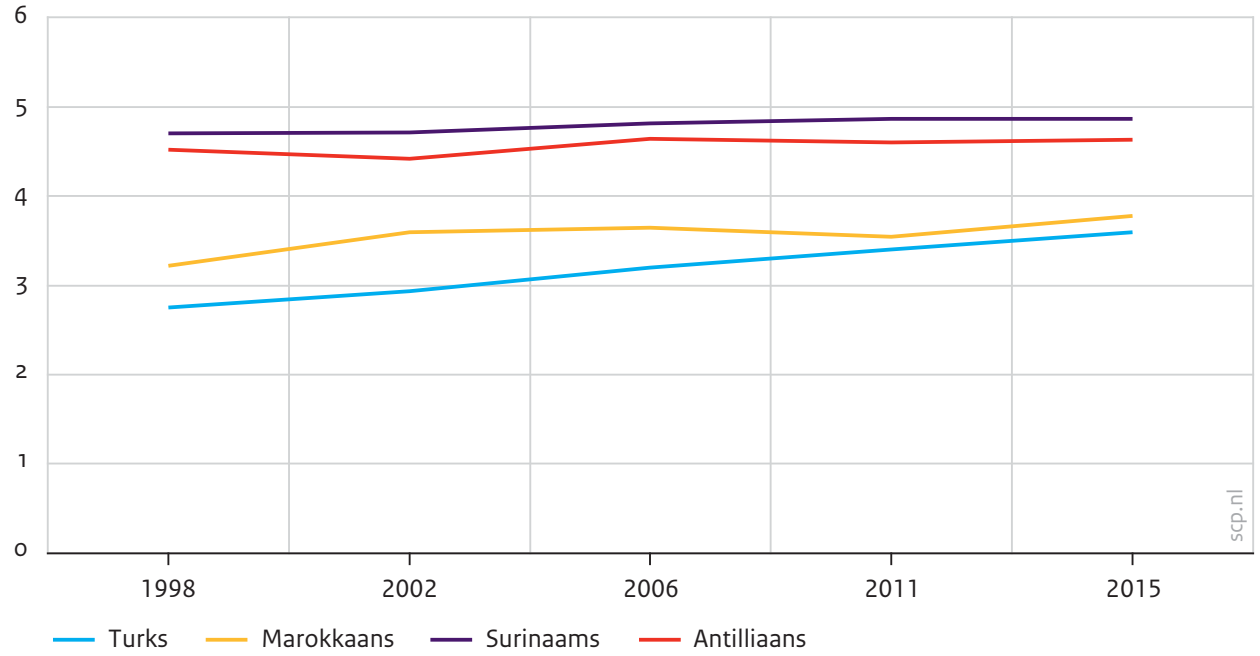

a Exclusief inwonende kinderen. Beheersing Nederlands is een schaal op basis van twee items (problemen met Nederlands in gesprek en bij lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot en met 5 (nooit problemen). De correlatie tussen beide items (0,78) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen.

Bron: ISEO/SCP (SPVA'98/'02); SCP/CBS (SIM'06/'10/'15), tijdreeks gecorrigeerd voor veranderingen in onderzoeksdesign

Gebruik van het Nederlands

De resultaten voor het gebruik van het Nederlands (tabel 3.4) komen grotendeels overeen met het beeld van de beheersing ervan (zie tabel 3.3). Bijna alle Surinaamse Nederlanders en ruim acht op de tien Antilliaanse Nederlanders spreken met hun kinderen vaak of altijd Nederlands. Bij de Marokkaanse en Turkse Nederlanders ligt dat aandeel aanzienlijk lager (respectievelijk 58% en 43%). Net als bij de beheersing van het Nederlands zien we hier een verschil tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders; laatstgenoemden spreken vaker Nederlands met partner en kinderen. Voor alle groepen geldt dat het aandeel dat vaak of altijd Nederlands spreekt met de kinderen hoger is dan het aandeel dat vaak of altijd Nederlands spreekt met de partner.

Tabel 3.4
Gebruik van het Nederlands met partner en kind(eren) naar herkomst, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
met kind(eren)[a]				
nooit	16	9	2	3
soms	41	33	3	13
vaak/altijd	43	58	96	84
met partner[b]				
nooit	31	27	1	8
soms	39	32	6	18
vaak/altijd	30	41	93	74

a Alleen gemeten voor ouders met minimaal één inwonend kind.
b Alleen gemeten voor personen die samenwonen met hun partner.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Jongeren blijken vaker dan ouderen Nederlands te spreken met hun partner en hun kind(eren) (zie bijlagen B3.1 en B3.2, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport). Hetzelfde geldt voor de tweede generatie in vergelijking met de eerste generatie. Verder spreken hoger opgeleiden vaker Nederlands in de thuissituatie dan lager opgeleiden. Marokkaans- en Antilliaans-Nederlandse mannen spreken vaker Nederlands in de thuissituatie dan Marokkaans- en Antilliaans-Nederlandse vrouwen.

Steeds vaker Nederlands in Turks- en Marokkaans-Nederlandse huishoudens

Ook het gebruik van het Nederlands ontwikkelt zich positief. In 2015 spreekt ruim 40% van de Turkse en zelfs bijna zes op de tien Marokkaanse Nederlanders vaak of altijd Nederlands met de kinderen, tegenover ongeveer 30% (Turkse Nederlanders) en 40% (Marokkaanse Nederlanders) in 2006 (zie figuur 3.8). Dezelfde ontwikkeling is zichtbaar voor het Nederlands spreken met de partner, al gebeurt dat over het algemeen minder dan met de kinderen (figuur 3.9).

Figuur 3.8

Gebruik van het Nederlands met kind(eren), naar herkomst, (2006-2015) (in procenten)

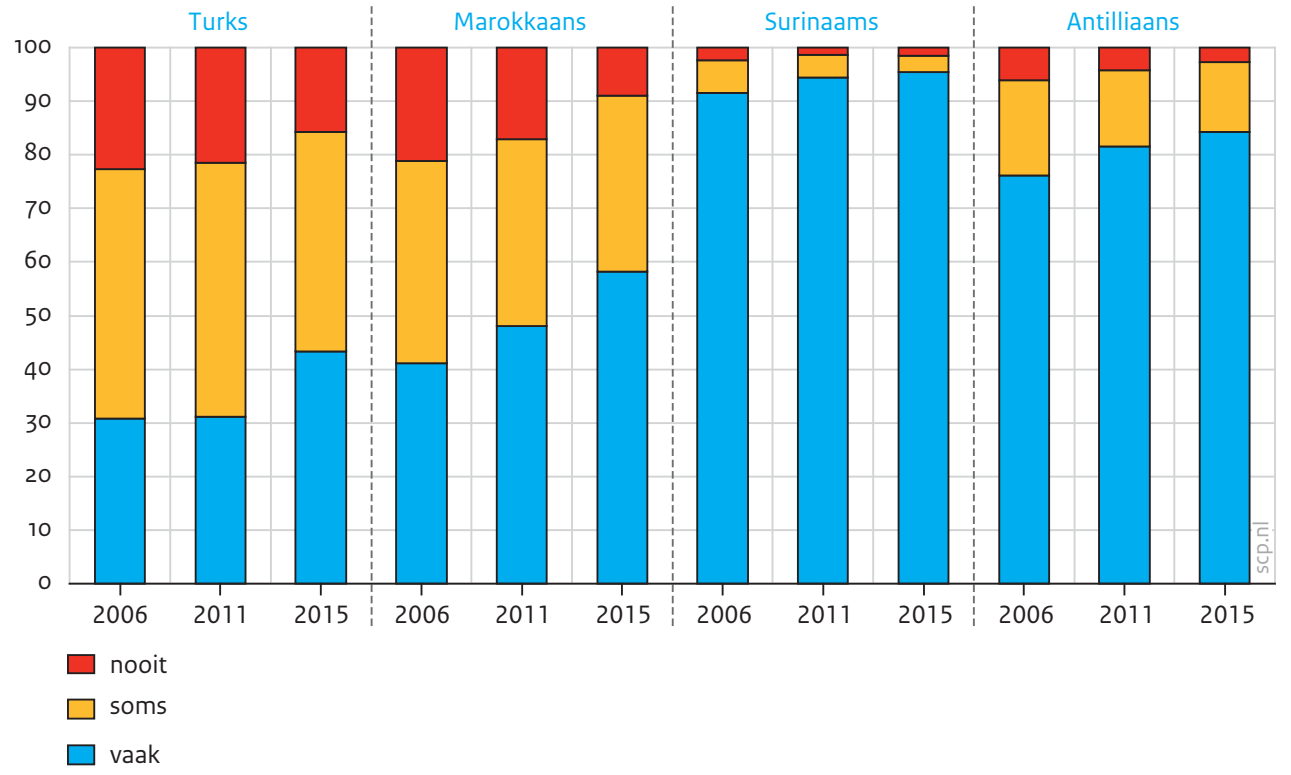

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'10/'11/'15), gewogen gegevens

Figuur 3.9

Gebruik van het Nederlands met partner, naar herkomst, 2006-2015 (in procenten)

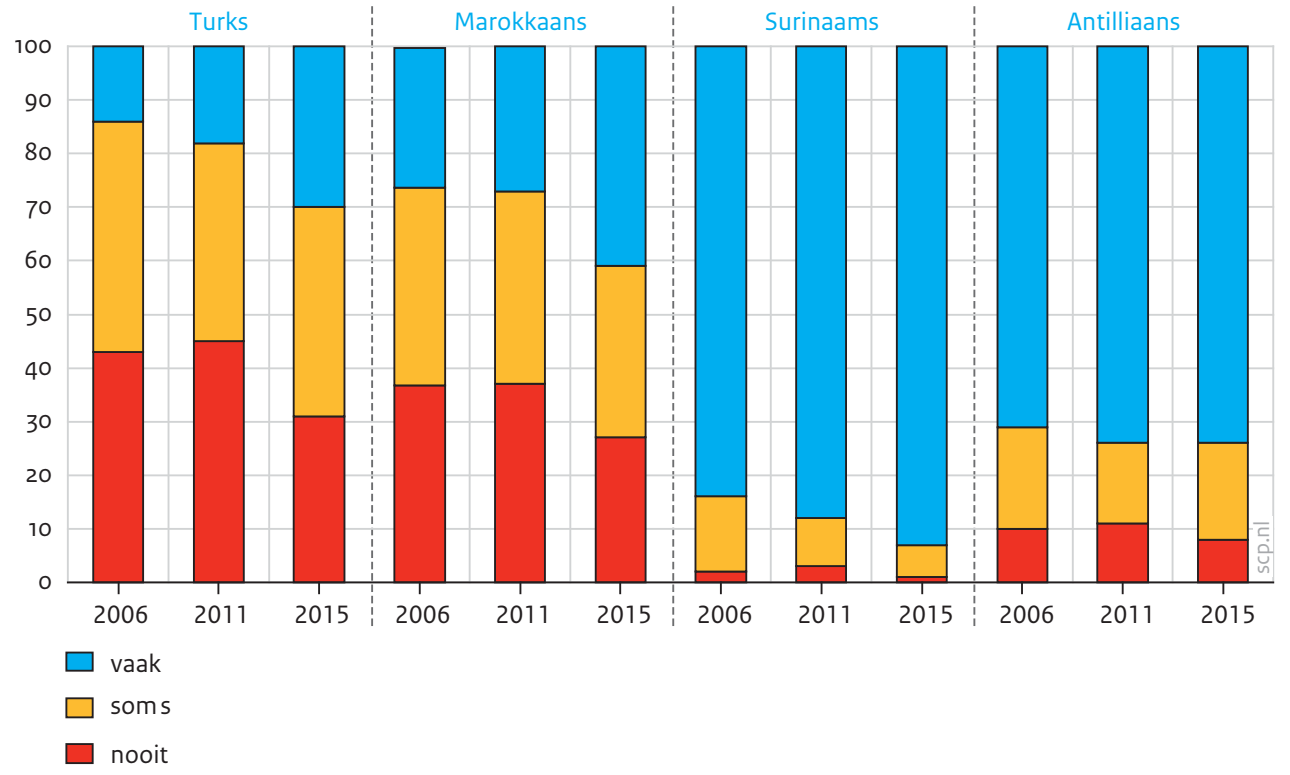

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'10/'11/'15), gewogen gegevens

3.4 Samenvatting en conclusies

Het opleidingsniveau en de beheersing van het Nederlands van migranten ontwikkelen zich in gunstige richting. Het opleidingsniveau van de hier onderzochte migrantengroepen is de afgelopen vijftien jaar gestaag toegenomen. Het gerealiseerd opleidingsniveau van personen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst kruipt in de richting van dat van autochtone Nederlanders. Ook binnen de Turks- en de Marokkaans-Nederlandse groep neemt het opleidingsniveau toe, maar hier blijft het aandeel lager opgeleiden groot: ongeveer een derde van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen de 15 en 65 jaar heeft maximaal basisonderwijs (tegenover 6% van de autochtone bevolking). De tweede generatie is een belangrijke motor achter het stijgende opleidingsniveau. Ongeveer een derde van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders uit deze groep heeft hbo/wo afgerond of volgt een opleiding op dit niveau. Dat is ongeveer twee keer zo veel als bij de eerste generatie.

Wanneer we bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie rekening houden met de lagere opleiding van hun ouders en ook corrigeren voor leeftijd en geslacht, dan verdwijnt het verschil in opleidingsniveau zelfs helemaal. Anders gezegd: dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders in 2015 een lager opleidingsniveau heeft dan autochtone Nederlanders kan verklaard worden door verschillen in achtergrondkenmerken.

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn in 2015 zelfs iets hoger opgeleid dan autochtone Nederlanders. Als we er echter rekening mee houden dat deze groepen achtergrondkenmerken hebben die doorgaans samenhangen met een hoger opleidingsniveau (bijvoorbeeld hun leeftijd, of het opleidingsniveau van de ouders), dan blijkt toch een achterstand op autochtone Nederlanders te bestaan. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn iets lager opgeleid dan autochtone Nederlanders met dezelfde kenmerken.
Ook wat betreft de beheersing van het Nederlands is er goed nieuws. Dat onder personen van Turkse en Marokkaanse herkomst de beheersing van het Nederlands is verbeterd, hangt ook samen met het getalsmatig belangrijker worden van de tweede generatie. Daarnaast wijzen onze bevindingen uit dat de huidige eerste generatie inmiddels beter Nederlands spreekt. In het verlengde van de verbeterde taalbeheersing wordt in huizen van Turkse en Marokkaanse Nederlanders steeds vaker Nederlands gesproken met partner en kinderen. Wat dit betreft is wel sprake van duidelijke verschillen tussen groepen: Nederlanders van Turkse herkomst beheersen en gebruiken het Nederlands het minst.

Noten

1 De gegevens voor autochtone Nederlanders zijn ontleend aan de Enquête beroepsbevolking (EBB).
2 In het *Jaarrapport integratie 2011* werd bijna het gehele aanvankelijk verschil in opleidingsniveau verklaard. In deze analyses zijn echter ook kenmerken meegenomen die voor autochtone Nederlanders nauwelijks van betekenis zijn (zoals het land waar het onderwijs is gevolgd). Deze variabelen kunnen de verklaring van het verschil vertekenen.
3 Binnen het bestek van dit survey was het niet mogelijk om de taalbeheersing uitgebreider te meten. Daar komt bij dat deze vragen in diverse eerdere edities van de SIM en de SPVA zijn gesteld, zodat we de ontwikkelingen over de tijd kunnen beschrijven. Toen de surveys volledig face-to-face werden afgenomen, gaf de interviewer aan het einde van het gesprek een beoordeling van de taalvaardigheid in het Nederlands, en die bleek sterk te correleren met de antwoorden op de vragen naar taalbeheersing. Verder zien we plausibele uitkomsten (bijvoorbeeld naar herkomst- en leeftijdsgroepen en generatie) die vertrouwen geven in de validiteit van de gebruikte vraagstellingen om – globaal – de beheersing van het Nederlands te meten.
4 De correlatie tussen beide items (0,64) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen (Cronbachs alfa = .78).

Literatuur

Driessen, G., F. van der Slik en K. de Bot (2002). Home language and language proficiency. A large-scale longitudinal study in Dutch primary schools. In: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, jg. 23, nr. 3, p. 175-194.
Oomens, S., G. Driessen en P. Scheepers (2003). De integratie van allochtone ouders en onderwijsprestaties van hun kinderen. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, jg. 24, nr. 4, p. 289-313.

4 Arbeidsmarktpositie en inkomen

Willem Huijnk

4.1 De arbeidsmarktpositie vergeleken

De arbeidsmarktpositie van migranten en hun kinderen is een belangrijke graadmeter voor hun integratie in de samenleving. Werkloosheid en het niet kunnen voorzien in een eigen inkomen worden beschouwd als een teken van gebrekkig integratie. Het is bij de arbeidsmarktpositie niet alleen van belang of iemand werk heeft, maar eveneens wat voor soort baan dat betreft. Integratie betekent ook een goede doorstroming van migranten naar hoge beroepsfuncties.
De arbeidsmarkt is vanzelfsprekend sterk afhankelijk van de conjunctuur. Economische tegenwind dreunt echter niet onder alle groepen en binnen alle sectoren even hard na (Huijnk et al. 2013). De laagst opgeleiden en werknemers met een tijdelijk contract zijn het kwetsbaarst, en niet-westerse migranten zijn in beide groepen oververtegenwoordigd. Het stijgend onderwijspeil onder migrantengroepen draagt gunstig bij aan hun kansen op een (goede) baan. Belangrijk is ook welke kansen migranten geboden krijgen. Discriminatie en uitsluiting belemmeren de mogelijkheden om aan een baan te komen en zetten dus een rem op de integratie. De groepen waarover de beeldvorming het meest negatief is, hebben de meeste last van discriminatie op de arbeidsmarkt. En andersom leidt een zwakke arbeidsmarktpositie weer tot sterkere vooroordelen.

De inzet van dit hoofdstuk is om een goed beeld te krijgen van de arbeids- en inkomenspositie van niet-westerse migranten. Daarbij komen verschillende aspecten van de arbeidsmarktpositie aan bod, zoals de nettoparticipatie en de werkloosheid (zie kader 4.1 voor de definities). Zij geven inzicht in wie er werk heeft en wie er werk zoekt. De ene baan is de andere niet, en het is dus van belang om ook het vizier te richten op kenmerken van de werkende bevolking. Op welk niveau zijn niet-westerse migranten werkzaam?
Hoe groot is de oververtegenwoordiging bij de banen met een flexibel contract? Hierbij wordt steeds nadrukkelijk de vraag gesteld welke kant het op gaat. Groeien posities van niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders naar elkaar toe? Verder gaan we in op de inkomenspositie. We lichten niet alleen het gemiddelde huishoudinkomen eruit, maar richten ons ook op de boven- en de onderkant van de inkomenspositie. Welke ontwikkelingen zijn zichtbaar in armoede en het behoren tot een huishouden met een hoog inkomen?
De arbeidsmarktpositie van migranten kan niet los kan worden gezien van andere kenmerken, zoals een gemiddeld lagere opleiding en jongere leeftijd dan autochtone Nederlanders. Ook groepsspecifieke factoren kunnen van invloed zijn, bijvoorbeeld verschillen in culturele competenties, sollicitatievaardigheden of sociale netwerken, maar ook met de wijze waarop groepen worden geconfronteerd met discriminatie (Huijnk et al. 2014;

Andriessen et al. 2012). De exacte invloed van dergelijke factoren is op basis van de beschikbare gegevens moeilijk in kaart te brengen.
Het klassieke idee van integratie is dat migranten en autochtone Nederlanders in de tijd en van generatie op generatie naar elkaar toegroeien (Alba 1997). De sociale en culturele groepsspecifieke factoren zouden dan steeds minder bepalend zijn voor de positie op de arbeidsmarkt. In dit hoofdstuk bekijken we in hoeverre het inderdaad zo is dat niet-westerse migranten er steeds beter in slagen om een evenredige positie ('gelijke kenmerken, gelijke posities') te verwerven.
De arbeidsmarktpositie wordt op basis van de jaargangen 2003-2015[1] van de Enquête beroepsbevolking (EBB) in kaart gebracht; voor de inkomenspositie worden de jaargangen 2001-2014 van het Inkomenspanelonderzoek (IPO) gebruikt (zie bijlage Gebruikte databestanden, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport).

4.2 De arbeidsmarktpositie in beeld

We richten ons eerst op het deel van de bevolking dat betaald werk heeft, dus op de nettoparticipatie (zie kader 4.1).

Kader 4.1 Beroepsbevolking, werkloosheid en nettoparticipatie

Wat betreft de arbeidsmarktpositie kan de bevolking worden ingedeeld in twee groepen: de beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking. De beroepsbevolking bestaat eveneens uit twee categorieën: de werkzame en de werkloze beroepsbevolking. De werkloze beroepsbevolking heeft geen baan van ten minste één uur per week, maar is wel beschikbaar en is bovendien actief op zoek naar zo'n baan. De werkzame beroepsbevolking heeft wel een baan van ten minste één uur in de week. Vanaf 2015 is de urengrens aangepast aan de internationale definitie van werkloosheid, de ILO-definitie. Voorheen werd de nationale definitie gehanteerd voor het bepalen van de werkloosheid, waarbij de grens voor het behoren tot de werkzame beroepsbevolking op een baan van ten minste twaalf uur per week lag.[2]
De niet-beroepsbevolking wordt gevormd door personen die geen baan hebben van ten minste één uur en niet actief op zoek zijn naar een dergelijke baan. Deze groep bestaat onder meer uit arbeidsongeschikten en personen die niet werken vanwege zorg voor gezin of huishouden.
Bij het bepalen van de werkloosheid blijft de niet-beroepsbevolking buiten beschouwing. De werkloosheid verwijst naar dat deel van de beroepsbevolking dat geen baan heeft van ten minste één uur per week. De nettoparticipatie geeft aan welk deel van de totale bevolking werkt. Voor zowel de werkloosheid als de nettoparticipatie werd voorheen alleen de bevolking tussen de 15 en 65 jaar in beschouwing genomen. Tegenwoordig wordt een andere leeftijdsafbakening gehanteerd, namelijk die van personen tussen de 15 en 75 jaar.
Vanwege de wijziging van zowel definitie als doelpopulatie zijn de cijfers in dit rapport niet direct met de cijfers uit eerdere rapporten te vergelijken. Voor de trends die we hier beschrijven, worden ook voor de jaren vóór 2015 de nieuwe definitie en doelpopulatie gehanteerd.

4.2.1 Betaald werk

Van de niet-westerse migranten heeft 55% betaald werk, bij autochtone Nederlanders is dit aandeel 67% (zie tabel 4.1). De nettoparticipatie is bij de Surinaamse Nederlanders het hoogst (60%) en bij de Marokkaanse Nederlanders het laagst (49%). De nieuwe afbakening van de leeftijdsgroepen vertroebelt de verschillen in participatie tussen groepen enigszins. Door ook de groep van 65-74 jaar bij de participatiecijfers te betrekken, worden groepsverschillen kleiner. Immers, boven de 65 jaar werkt maar een fractie van zowel de autochtone Nederlanders als de niet-westerse migranten. Binnen de drie andere leeftijdscategorieën (15-24 jaar, 25-44 jaar en 45-64 jaar) is het verschil in nettoparticipatie om en nabij de 20%; dat is beduidend groter dan het verschil van alle leeftijdsgroepen samen (12%).

Tabel 4.1

Nettoparticipatie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15-74 jaar, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal	54	49	60	57	56	55	67
mannen	63	57	64	63	64	62	72
vrouwen	45	41	57	51	48	48	62
15-24 jaar	47	47	49	37	45	46	65
25-44 jaar	65	54	74	70	63	64	88
45-64 jaar	48	45	62	63	57	55	74
65-74 jaar[a]	-	-	-	-	-	7	11
1e generatie	53	48	58	53	54	53	-
2e generatie	56	53	64	64	61	59	-
maximaal bao	34	32	36	30	38	35	36
vbo/mavo	50	45	50	44	50	49	52
mbo/havo/vwo	64	59	63	54	58	60	71
hbo/wo	75	73	83	82	72	76	81

a De aantallen zijn te klein voor de diverse migrantengroepen om de cijfers voor de categorie 65-74 jaar te presenteren.

Bron: CBS (EBB'15)

Voor alle groepen geldt dat mannen vaker betaald werk hebben dan vrouwen. Dit onderscheid is het grootst bij de migranten van Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse herkomst. Het aandeel werkenden is bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen het laagst (respectievelijk 45% en 41%). Een aanzienlijk deel van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen van de eerste generatie is in het kader van gezinshereniging of als huwelijksmigrant naar Nederland gekomen. De positieverwerving van deze groep op de arbeidsmarkt verloopt erg moeizaam (Sterckx et al. 2014). De gebrekkige Nederlandse taal-

vaardigheid en het ontbreken van een (goede) opleiding zijn flinke obstakels. Een groot deel van deze vrouwen is überhaupt niet actief op de arbeidsmarkt: ze hebben geen baan, maar zijn er ook niet naar op zoek (Huijnk et al. 2014). Hun oriëntatie betreft hoofdzakelijk het gezinsleven.

Nettoparticipatie bij tweede generatie hoger

In alle groepen is de nettoparticipatie hoger bij de tweede generatie, maar de verschillen tussen de generaties zijn op dit vlak over het algemeen niet groot. Met name de Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen van de tweede generatie hebben vaker een baan dan Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen van de eerste generatie (zie internetbijlage B4.1). Uit die tabel blijkt ook dat verschillen in nettoparticipatie tussen mannen en vrouwen groot zijn bij de eerste generatie, maar voor de meeste migrantengroepen bijna verdwenen zijn bij de tweede generatie.
Een relatief groot deel van de tweede generatie zit nog op school en heeft om die reden geen betaald werk. Bij de oudste leeftijdscategorie (65-74 jaar), waarvan slechts een zeer klein deel werkzaam is, is de eerste generatie sterk oververtegenwoordigd. Onder personen van 25-64 jaar ('de werkende jaren') is het verschil in participatie tussen de generaties aanzienlijk groter (zie internetbijlage B4.2). In die leeftijdscategorie heeft 57% van de eerste generatie niet-westerse migranten betaald werk, tegen 71% van de tweede generatie. Van de autochtone Nederlanders in deze leeftijdscategorie heeft 80% betaald werk.
Bij de groep overig niet-westers heeft zelfs 82% van de tweede generatie uit deze leeftijdscategorie een baan. Dit stemt overeen met de goede prestaties van deze groep in het onderwijs (zie hoofdstuk 2 en 3).
Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de participatie. Van de hoogopgeleide Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders heeft in verhouding een groot deel betaald werk (respectievelijk 83 en 82%).

Nettoparticipatie van niet-westerse migranten ondanks economische crisis licht toegenomen

Het deel van de niet-westerse migranten dat betaald werk verricht, is sinds het begin deze eeuw licht gestegen (2 procentpunten). De forse toename in participatie van het begin van de eeuw is voor een groot deel tenietgedaan door de economische crisis. Sinds 2008 is de participatie van niet-westerse migranten met 6 procentpunten afgenomen.
Bij autochtone Nederlanders was de afname in betaald werk gedurende de crisisjaren beperkter. Sinds 2008 is het verschil tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders dan ook opgelopen van 8 naar 12 procentpunten. Niettemin is het verschil tussen beide groepen in vergelijking met 2003 (13 procentpunten) iets kleiner geworden.

Figuur 4.1

Nettoparticipatie, niet-westers totaal en autochtone Nederlanders, 15-74 jaar, 2003-2015 (in procenten)

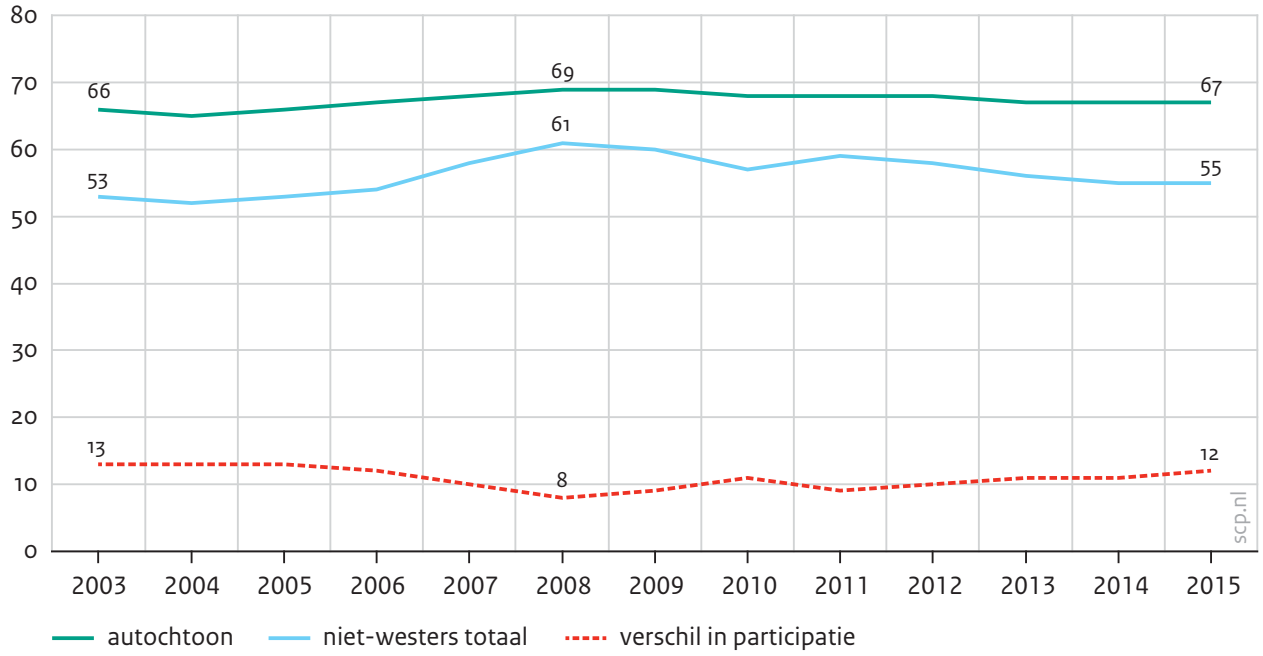

Bron: CBS (EBB'03-'15)

De verschillen tussen de migrantengroepen zijn sinds het begin van deze eeuw kleiner geworden (zie figuur 4.2). De groepen met de hoogste participatie in 2003, de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, hebben in 2015 wat minder vaak een baan. De participatie van Turkse, Marokkaanse en overig niet-westerse Nederlanders is tussen 2003 en 2015 wel toegenomen. Dit laat onverlet dat alle groepen zijn geraakt door de economische crisis en dat het deel met betaald werk sinds 2008 zonder uitzondering is afgenomen – bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders met maar liefst 8 procentpunten.

Figuur 4.2

Nettoparticipatie, naar herkomst, 2003-2015 (in procenten)

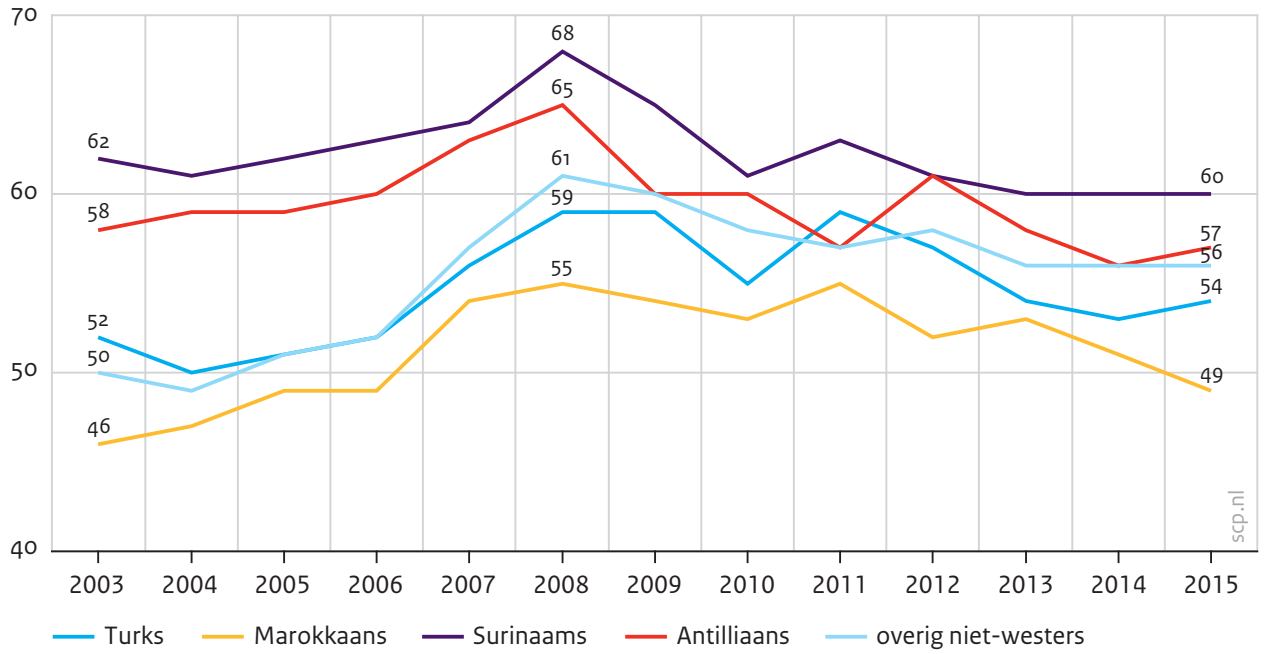

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Betaald werk onder zowel niet-westerse mannen als vrouwen sinds 2003 licht toegenomen

Onder de niet-westerse migranten is de nettoparticipatie zowel van vrouwen als van mannen tussen 2003 en 2015 gestegen (zie figuur 4.3). De crisis is wat sterker van invloed geweest op de participatie van mannen, doordat zij meer dan vrouwen werkzaam zijn in conjunctuurgevoelige sectoren, zoals de industrie en de handel (Merens en Van Brakel 2014; Groot et al. 2011). Voor zowel niet-westerse mannen als niet-westerse vrouwen is het grootste deel van de toename in betaald werk van het begin van de eeuw gedurende de crisisjaren verdampt.

Het verschil tussen niet-westerse en autochtone vrouwen in betaald werk is de afgelopen jaren flink toegenomen, met name doordat de nettoparticipatie van autochtone vrouwen nauwelijks lijkt te zijn geraakt door de crisis.

Figuur 4.3

Nettoparticipatie, naar geslacht en herkomst, 2003-2015 (in procenten)

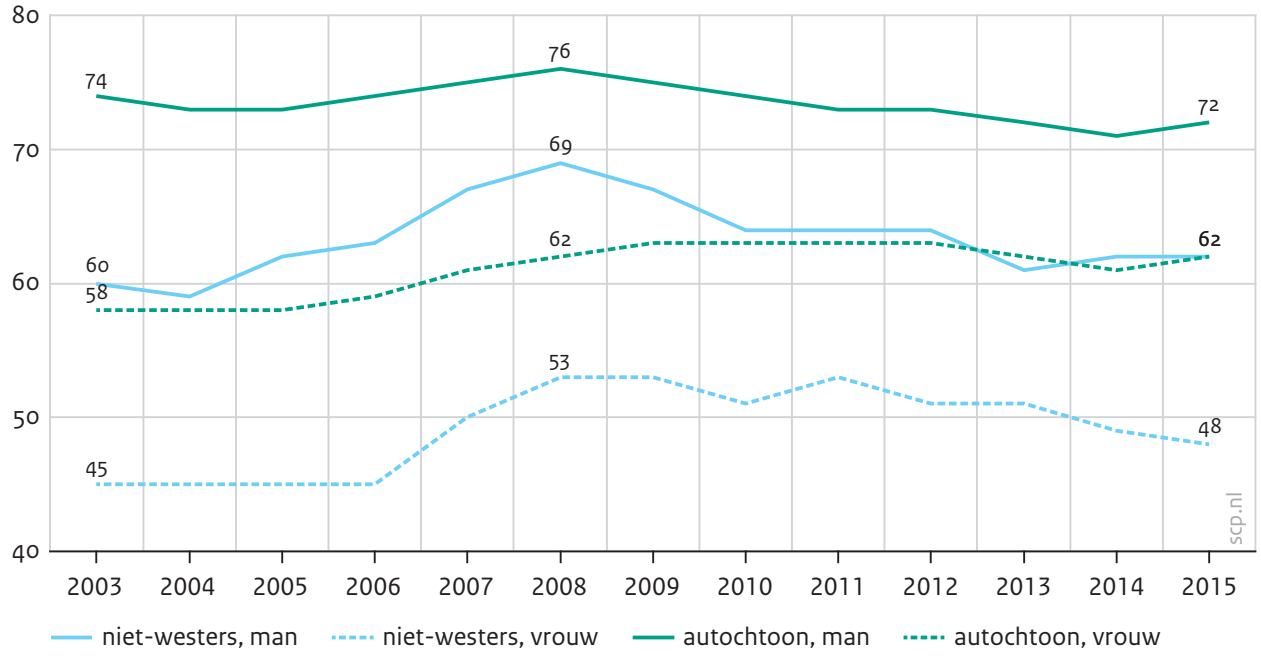

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Nettoparticipatie bij Marokkaanse en Turkse vrouwen het sterkst toegenomen

De groeiende participatie van niet-westerse vrouwen in de periode 2003-2015 komt voor het grootste deel op het conto van de vrouwen van Marokkaanse (+6), Turkse (+6) en overig niet-westerse vrouwen (+4) herkomst (zie figuur 4.4). Dit heeft onder andere te maken met het instromen van de tweede generatie op de arbeidsmarkt. Bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen van de tweede generatie is de oriëntatie op betaald werk groter dan bij de eerste generatie. Ook zien we dat een steeds kleiner deel van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen helemaal stopt met werken na het krijgen van een kind (Van der Vliet et al. 2014).

Onder Antilliaans-Nederlandse vrouwen is er juist een afname in betaald werk. Bij de mannen is met name de ontwikkeling van de overig niet-westerse mannen opvallend. In tegenstelling tot de mannen uit de andere groepen zijn zij er wel in geslaagd om hun nettoparticipatie aanzienlijk te doen toenemen. Het deel van de Surinaams-Nederlandse mannen met betaald werk is bijvoorbeeld aanzienlijk afgenomen in de periode 2003-2015.

Figuur 4.4

Nettoparticipatie, naar herkomst en geslacht, 2003 en 2015 (in procenten)

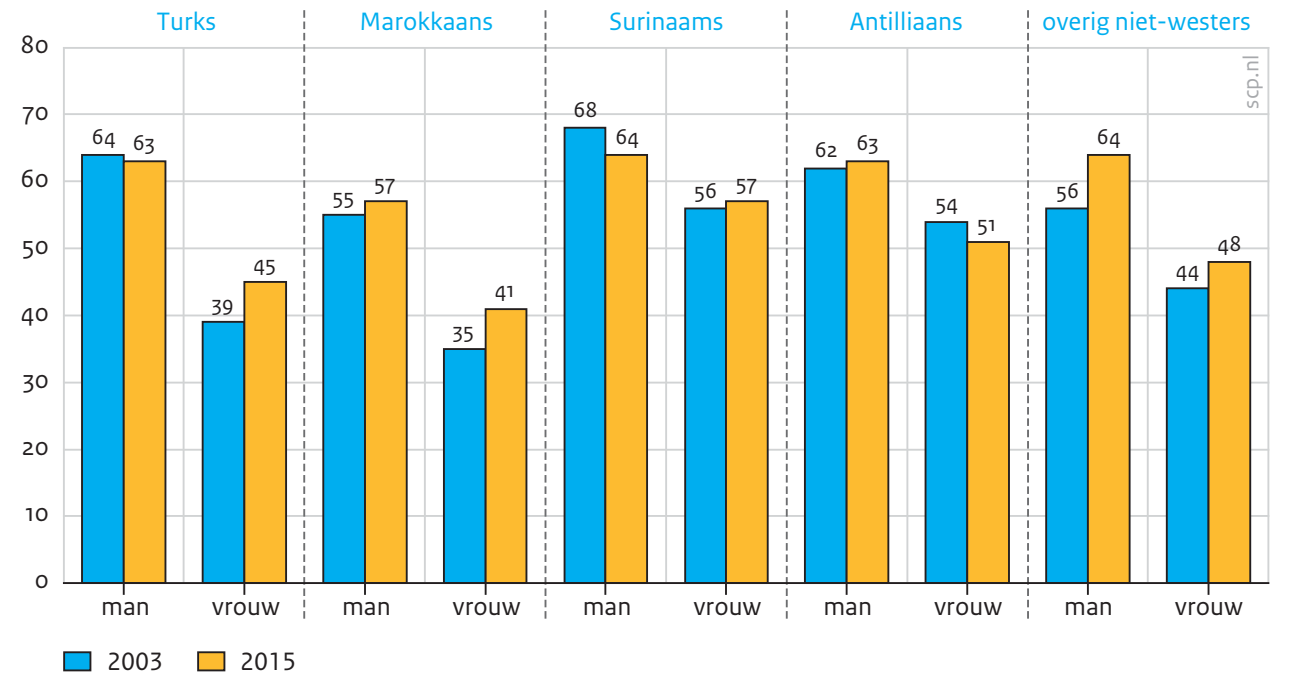

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Alleen bij de tweede generatie een toename geweest in betaald werk

Het verschil tussen de eerste en tweede generatie in het hebben van betaald werk is gedurende de periode 2003-2015 toegenomen (zie figuur 4.5). De tweede generatie is wat betreft opleiding en taalbeheersing beter toegerust voor de arbeidsmarkt dan de eerste generatie en haar oriëntatie verschuift in toenemende mate van school naar werk.
Sinds het begin van de eeuw is de participatie van de niet-westerse migranten van de tweede generatie met 5 procentpunten toegenomen. Die toename was vooral sterk bij de tweede generatie van Marokkaanse en Surinaamse herkomst (zie internetbijlage B4.3). De participatie van de niet-westerse eerste generatie is na een toename aan het begin van deze eeuw in 2015 weer terug op het niveau van 2003 (53%). Bij de Surinaamse Nederlanders van de eerste generatie is het deel met betaald werk zelfs met 6 procentpunten afgenomen.

Figuur 4.5

Nettoparticipatie, naar generatie, niet-westers totaal, 2003-2015 (in procenten)

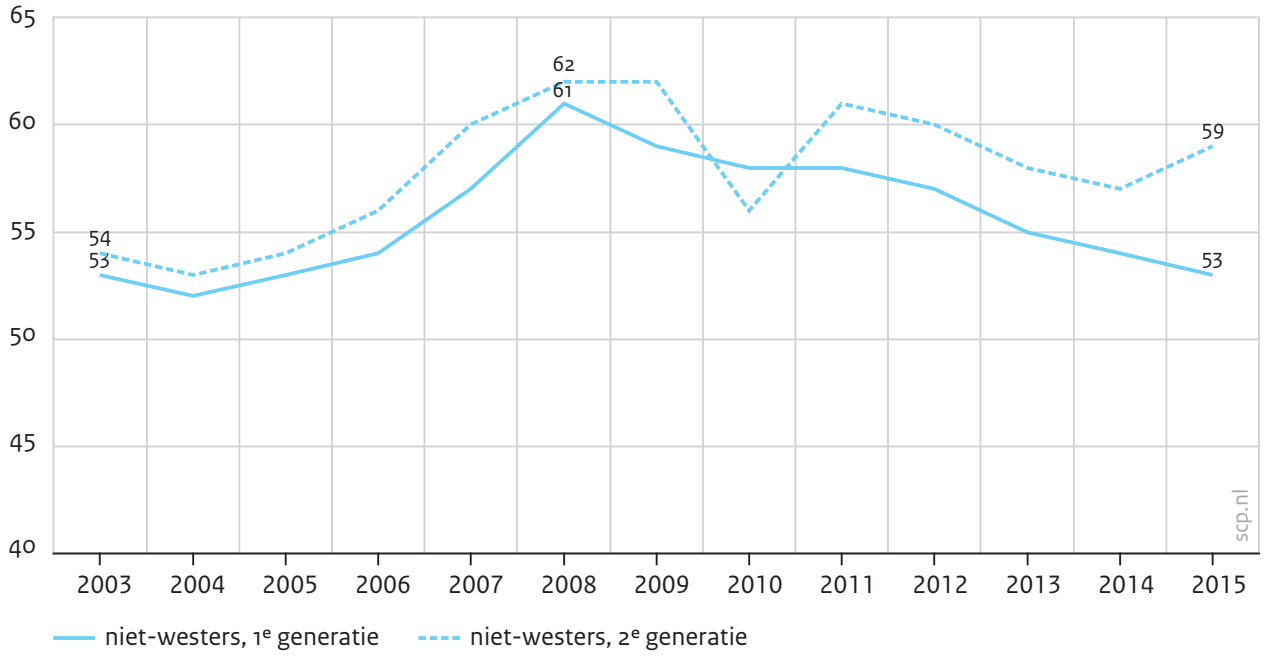

Bron: CBS (EBB'03-'15)

4.2.2 Werkloosheid

De werkloosheid is onder niet-westerse migranten bijna drie keer zo hoog als onder autochtone Nederlanders (zie tabel 4.2) (15,2% tegenover 5,6%).[3] Dit verschil is groter dan de verschillen tussen de niet-westerse migrantengroepen, waar het percentage werklozen varieert van 14% bij de Turkse en Surinaamse Nederlanders tot 18% bij de Marokkaanse Nederlanders. De werkloosheid van de Turkse, Surinaamse en overig niet-westerse groep verschilt onderling niet significant, maar is wel significant lager dan die van de Antilliaanse en Marokkaanse groep.

De jeugdwerkloosheid ligt onder alle groepen aanmerkelijk hoger: van de niet-westerse jongeren is 22% werkloos, tegenover 9% van de autochtone jongeren. Niet-westerse jongeren zijn gemiddeld lager opgeleid en verlaten de school vaker zonder diploma dan autochtoon Nederlandse jongeren (zie hoofdstuk 2 en 3). De kansen van voortijdig schoolverlaters op de arbeidsmarkt zijn zeer beperkt. Maar ook binnen opleidingsniveaus verloopt voor niet-westerse jongeren de aansluiting tussen school en werk extra moeizaam (Meng et al. 2014). Voor hen is het moeilijker om een baan te vinden na het afronden van de opleiding.

De werkloosheid onder niet-westerse vrouwen is iets hoger dan onder niet-westerse mannen (respectievelijk 16% en 14%). Gemiddeld is de werkloosheid onder de tweede generatie hoger dan onder de eerste generatie, dit geldt vooral voor de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Van de laatstgenoemde groep is bijna een kwart (22%) werkloos. Bij alle groepen zijn de hoogst opgeleiden het minst vaak werkloos. Niettemin is de werkloosheid onder hoogopgeleide niet-westerse migranten ruim twee keer zo hoog als onder hoogopgeleide autochtone Nederlanders.

Tabel 4.2

Werkloosheid naar herkomst, 15-74 jaar geslacht, leeftijd, generatie en opleiding, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal	14	18	15	17	14	15	6
mannen	13	18	14	14	13	14	5
vrouwen	16	19	15	20	16	16	6
15-24 jaar	23	23	19	26	22	22	9
25-44 jaar	12	18	13	15	12	13	4
45-64 jaar[a]	9	13	14	15	13	13	6
1e generatie	11	16	13	18	15	14	-
2e generatie	18	22	16	15	12	17	-
maximaal bao	19	23	23	29	18	20	13
vbo/mavo	18	23	20	22	19	20	8
mbo/havo/vwo	13	17	15	22	15	16	6
hbo/wo	8	12	6	7	8	8	4

a De aantallen zijn voor de diverse migrantengroepen te klein om de categorie 65 jaar en ouder te presenteren.

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Verschillen in werkloosheid sterk afhankelijk van conjuncturele schommelingen

De ontwikkeling in werkloosheid heeft verschillende gezichten (zie figuur 4.6). De oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten in banen en sectoren die gevoeliger zijn voor conjuncturele bewegingen is hier zichtbaar. Bij laagconjunctuur raken zij als eersten hun baan kwijt, en als de economie weer aantrekt vinden zij in groteren getale opnieuw betaald werk. Tussen 2003 en 2008 daalde de werkloosheid onder niet-westerse migranten harder dan onder autochtone Nederlanders. Na 2008 nam het werkloosheidspercentage over de gehele linie toe, maar sneller bij de niet-westerse migranten. De crisis heeft bij die groep diepere sporen nagelaten. Het verschil in werkloosheid is sinds 2008 opgelopen van 5 naar 10 procentpunten, waarmee het verschil weer ongeveer gelijk is aan dat van 2003. We zien op dit vlak dus geen trend van naar elkaar groeiende werkloosheids-

cijfers van migranten en autochtone Nederlanders. Wel zijn er lichte tekenen van herstel; het afgelopen jaar is de werkloosheid gedaald en is het verschil in werkloosheid tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders wat afgenomen.

Figuur 4.6

Werkloosheid, niet-westers totaal en autochtone Nederlanders, 2003-2015 (in procenten)

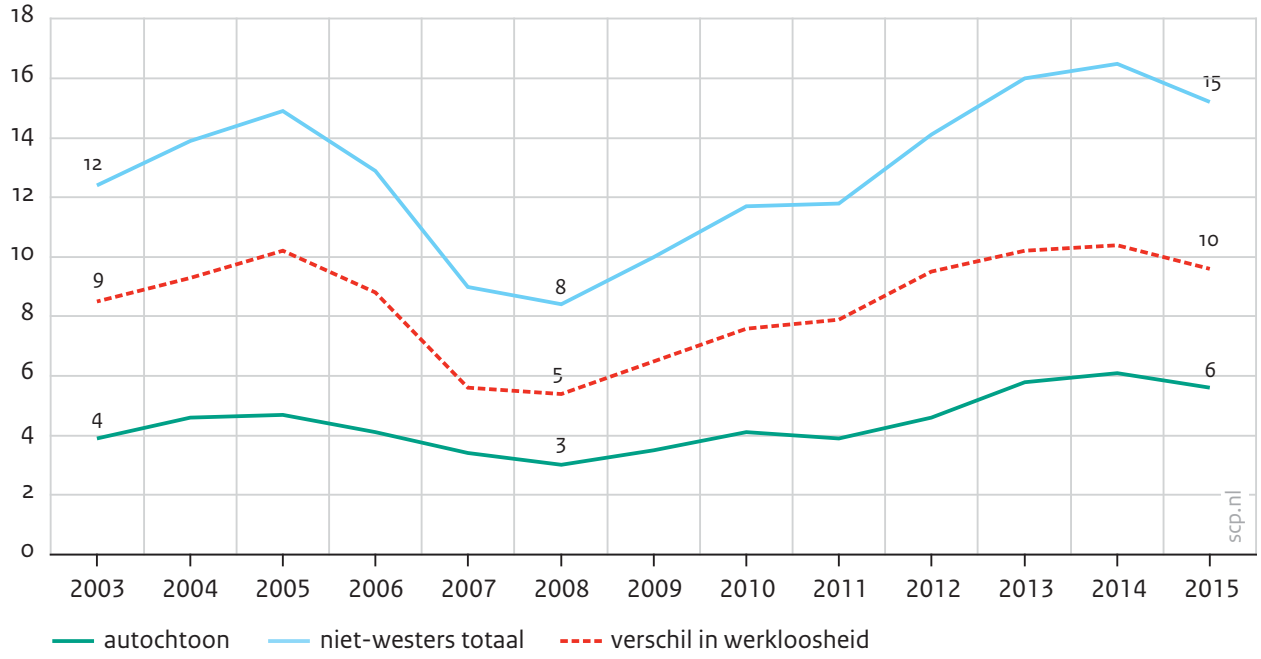

Bron: CBS (EBB'03-'15)

De richting van de schommelingen in werkloosheid is tussen 2003 en 2015 grotendeels gelijk voor de verschillende niet-westerse groepen (zie figuur 4.7). Tot 2008 neemt de werkloosheid af, daarna neemt voor alle groepen de werkloosheid toe en na 2014 zijn er voorzichtige tekenen van herstel. De relatieve positie van Antilliaanse Nederlanders ten opzichte van de andere migrantengroepen is sinds het begin van deze eeuw verslechterd. In tegenstelling tot de eerste jaren van deze eeuw hebben zij de afgelopen jaren, samen met de Marokkaanse Nederlanders, consequent de hoogste werkloosheidscijfers.

Figuur 4.7

Werkloosheid, naar herkomst, 2003-2015 (in procenten)

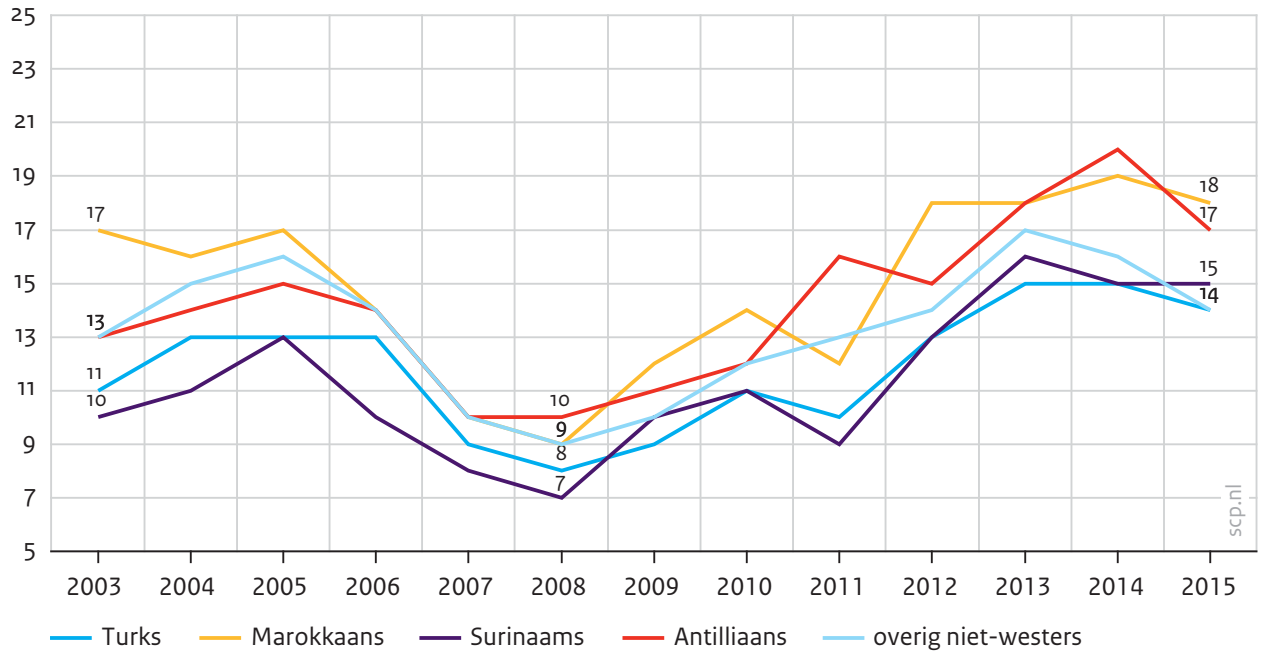

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Ook jeugdwerkloosheid van migranten sterk afhankelijk van conjunctuur

De ontwikkelingen in de jeugdwerkloosheid zijn in grote lijnen gelijk aan die van de totale werkloosheid (zie figuur 4.8). Sinds de crisis uitbrak, is de jeugdwerkloosheid onder niet-westerse migranten sterker toegenomen dan onder autochtone Nederlanders. Tegelijkertijd zien we voor de afgelopen paar jaar lichte tekenen van herstel. Hierdoor is het verschil in jeugdwerkloosheid in 2015 min of meer gelijk aan dat in 2003.

Figuur 4.8

Werkloosheid van jongeren (15-24 jaar), autochtoon en niet-westers totaal, 2003-2015 (in procenten)

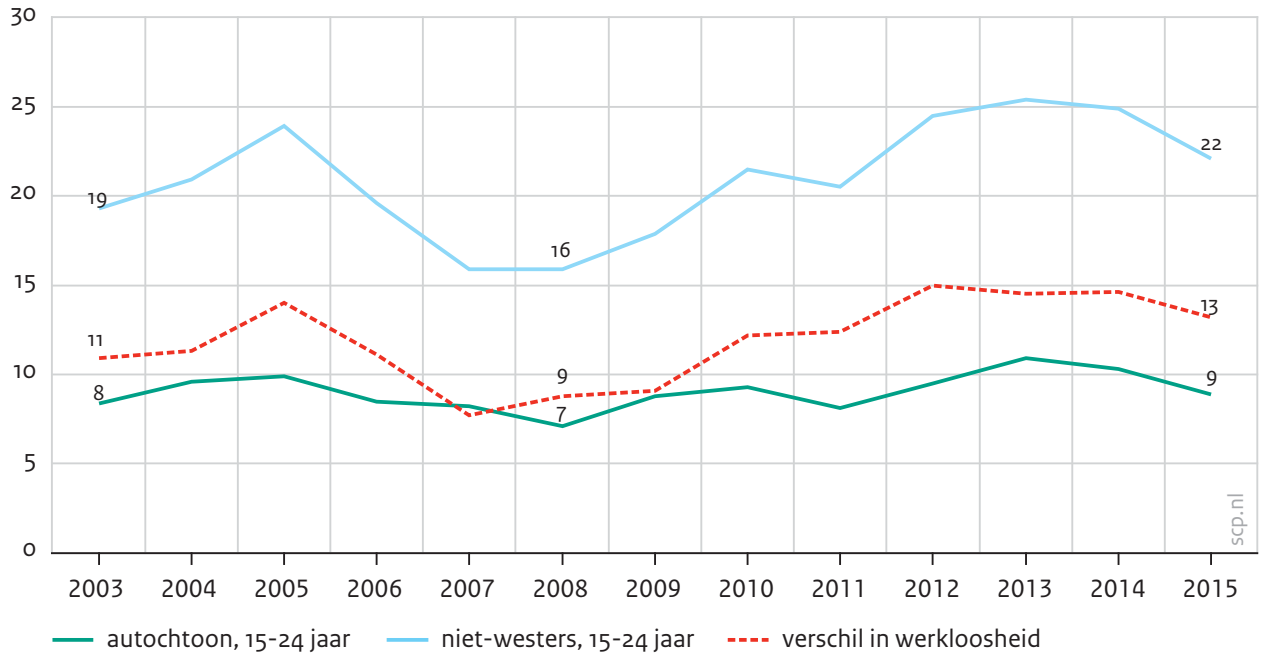

Bron: CBS (EBB'03-'15)

4.2.3 Baankenmerken: beroepsniveau en flexwerk

Kenmerken van de werkzame beroepsbevolking geven ook zicht op de vraag in hoeverre de arbeidsmarktposities van niet-westerse en autochtone Nederlanders zich van elkaar onderscheiden. We richten ons hierbij op het beroepsniveau (zie kader 4.2) en de mate waarin sprake is van flexwerk (zie kader 4.3). Dit geeft een beeld van de mate waarin migranten doordringen tot de bovenlaag (banen met een hoog beroepsniveau) en de mate waarin zij zijn vertegenwoordigd aan de onderkant van de arbeidsmarkt (laag beroepsniveau, tijdelijke banen). Het werken in een baan met een flexibel contract brengt een grote mate van onzekerheid met zich mee. Voor het bepalen van het beroepsniveau gebruiken we de ISCO-beroepenclassificatie (zie kader 4.2).

Kader 4.2 De ISCO-beroepenclassificatie: een toelichting

De International Standard Classification of Occupations (ISCO) is een internationale classificatie van beroepen op grond van overeenkomst in niveau en specialisatie van benodigde vaardigheden. Het hoogste ISCO-niveau is 4, het laagste niveau is 1. Beroepen op het hoogste niveau zijn bijvoorbeeld advocaat en universitair docent. Voorbeelden van beroepen op het laagste niveau zijn orderverzamelaar en receptionist.

In vorige publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau over de arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten, zoals het *Jaarrapport integratie 2013* (Huijnk et al. 2014), zijn andere beroepenclassificaties gebruikt, zoals de Standaard Beroepenclassificatie 1992 en de gereviseerde classificatie in 2010. Deze classificaties zijn niet meer beschikbaar in de recente jaargangen van de Enquête beroepsbevolking.

Niet-westerse migranten hebben minder vaak een beroep op het hoogste niveau

De achterstandspositie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt uit zich ook in het niveau van de beroepen waarin zij werkzaam zijn (zie tabel 4.3). Zij hebben vaker een baan op het laagste niveau en zijn ondervertegenwoordigd aan de bovenkant van de beroepsladder. Het aandeel met een baan op het laagste niveau (17%) ligt ruim twee keer zo hoog als dat van autochtone Nederlanders (8%). Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders is dit deel het grootst (respectievelijk 20% en 23%). Dit heeft voor een deel te maken met hun opleidingsniveau. Een aanzienlijk deel van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is niet of nauwelijks opgeleid en ook de tweede generatie blijft wat betreft onderwijspeil achter bij andere niet-westerse groepen (zie hoofdstuk 2 en 3).

Tabel 4.3

Beroepsniveau[a], naar herkomst, 2015 (in procenten)

	niveau 1: laagste	niveau 2	niveau 3	niveau 4: hoogste
Turks	20	55	12	13
Marokkaans	23	49	13	15
Surinaams	11	49	16	24
Antilliaans	12	45	15	29
overig niet-westers	17	48	13	22
niet-westers totaal	17	49	13	20
autochtoon	8	44	17	31

Bron: CBS (EBB'15)

Eén op de vijf niet-westerse migranten (20%) en iets minder dan één op de drie autochtone Nederlanders (31%) heeft een baan op het hoogste niveau. De Turkse (13%) en Marokkaanse Nederlanders (15%) zijn het minst werkzaam in deze banen. Van de Antilliaanse Nederlanders heeft een relatief groot deel (29%) een baan op het hoogste niveau; het verschil met autochtone Nederlanders is gering. De Antilliaans- Nederlandse groep heeft twee gezichten. Een deel van de Antilliaanse Nederlanders (met name de tweede generatie en de 'oude' eerste generatie) doet het heel goed op de arbeidsmarkt en is werkzaam in hogere functies. Een ander deel bevindt zich juist buiten de arbeidsmarkt en/of is werkloos. Deze laatste groep wordt voor een groot deel gevormd door de kansarme Antillianen (laagopgeleid, gebrekkige werkervaring) die in de jaren negentig van de vorige eeuw naar Nederland zijn gekomen.

Het gemiddelde beroepsniveau op de Nederlandse arbeidsmarkt is sinds het begin van deze eeuw toegenomen. Het aantal banen voor hooggeschoolden is fors gegroeid en het aantal banen voor middelbaar geschoolden is licht gestegen, terwijl het aantal banen voor laaggeschoolden ongeveer gelijk is gebleven (Josten 2010). Dit komt ook in figuur 4.9 tot uitdrukking. Voor zowel niet-westerse migranten als autochtone Nederlanders geldt dat het deel dat werkzaam is in een baan op een hoog functieniveau is toegenomen (met respectievelijk 4 en 5 procentpunten). Het verschil tussen beide groepen is dan ook niet kleiner geworden. Wel is het aandeel niet-westerse migranten met een baan op het laagste niveau, in tegenstelling tot dit aandeel van autochtone Nederlanders, iets afgenomen.

Figuur 4.9

Ontwikkeling in laag en hoog beroepsniveau, autochtoon en niet-westers totaal, 2003-2015 (in procenten)

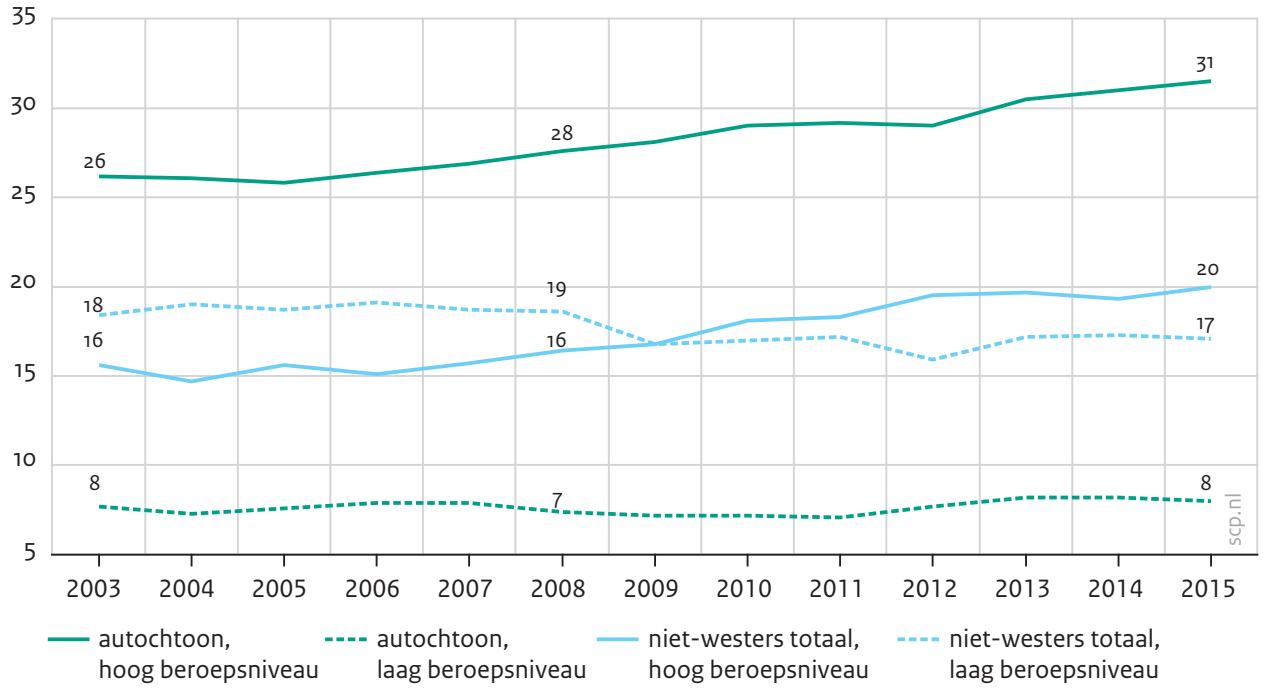

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Toename in beroepsniveau het sterkst onder Antilliaanse Nederlanders

Onder alle migrantengroepen is het deel dat werkzaam is op het hoogste beroepsniveau toegenomen (zie figuur 4.10). Deze toename heeft zich het sterkst voorgedaan bij de werkende Antilliaanse Nederlanders. Ook bij Marokkaanse Nederlanders zien we een relatief sterke stijging van het deel dat werkzaam is op het hoogste niveau.

Figuur 4.10

Hoog beroepsniveau, naar herkomst, 2003 en 2015 (in procenten)

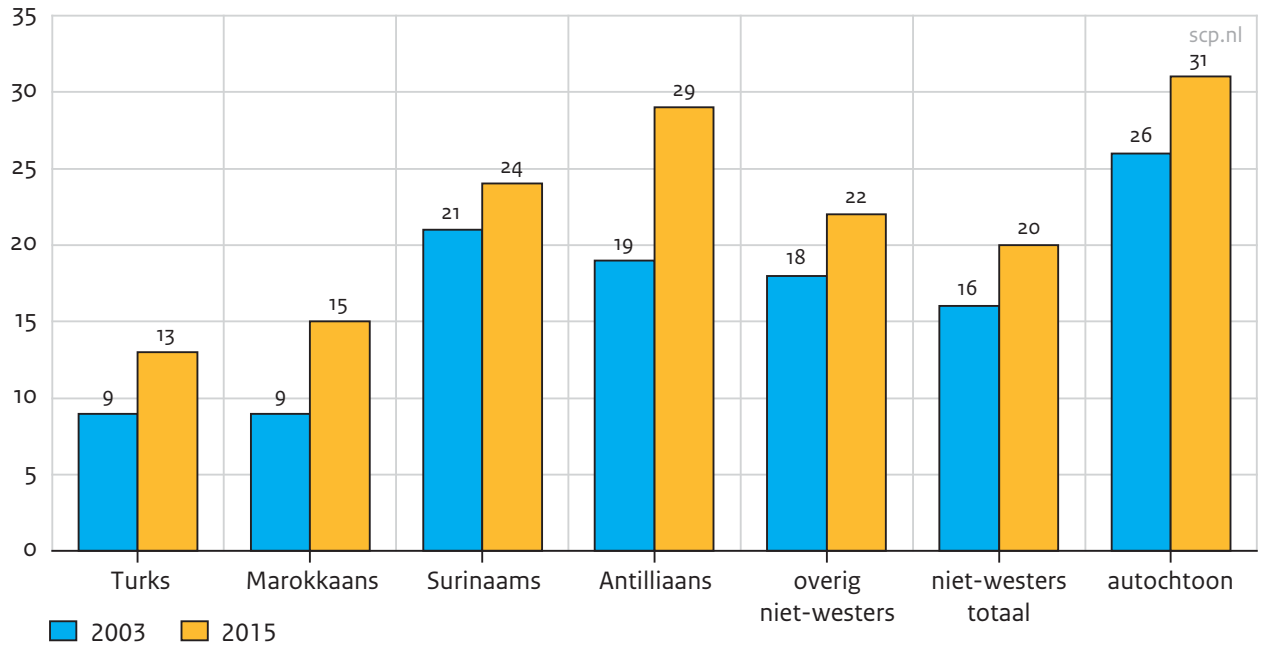

Bron: CBS (EBB'03-'15)

De hoger opgeleide tweede generatie weet steeds beter een goede plek te bemachtigen op de arbeidsmarkt. De stijging in het beroepsniveau is bij de tweede generatie niet-westerse migranten beduidend sterker geweest dan bij de eerste generatie (zie figuur 4.11). Inmiddels heeft bijna een kwart (23%) van die tweede generatie een baan op het hoogste niveau, tegenover 18% van de eerste generatie. Van de Antilliaanse tweede generatie is ruim een derde (36%) werkzaam in een beroep op het hoogste niveau. Opvallend (groot) is ook de sprong voorwaarts die de Surinaamse tweede generatie op dit vlak gemaakt heeft.

Figuur 4.11

Hoog beroepsniveau, 2003 en 2015, naar herkomst en generatie (in procenten)

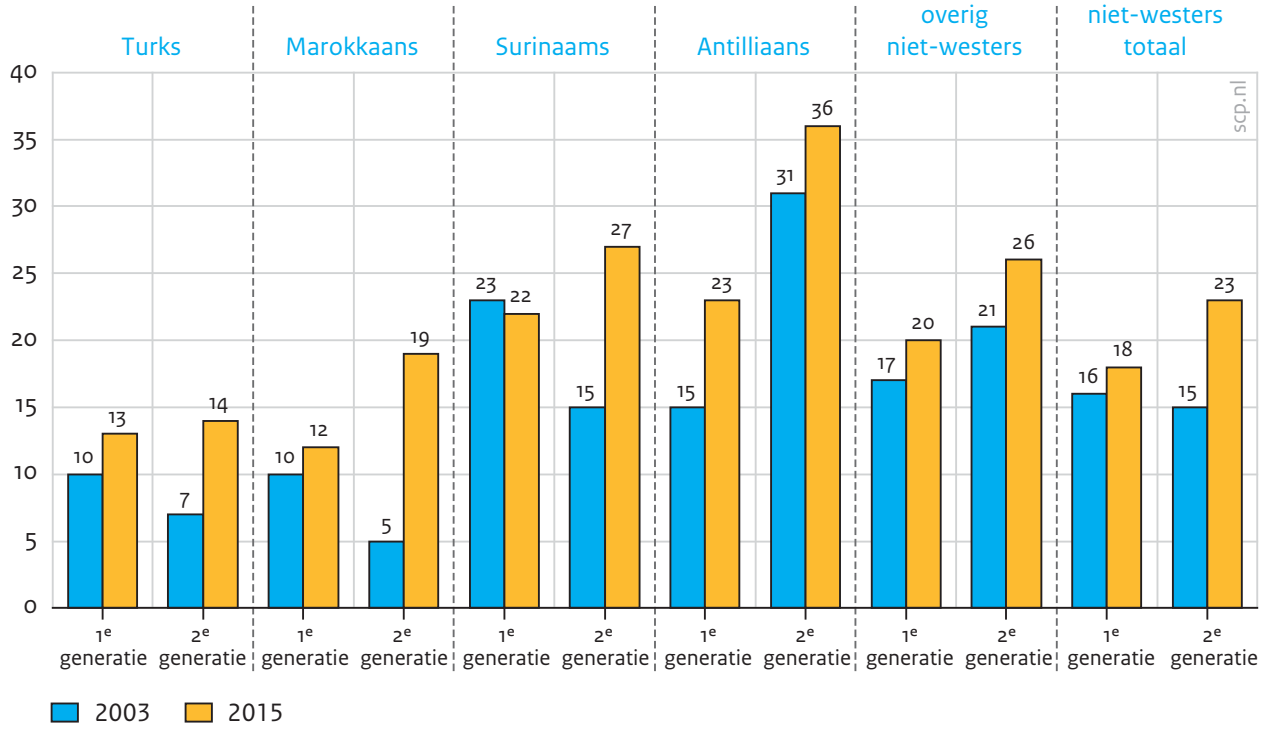

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Ruim driekwart van migrantenjongeren aangewezen op een flexibel contract

De Nederlandse arbeidsmarkt heeft sinds het begin van deze eeuw een aantal structurele veranderingen doorgemaakt (Chlakova et al. 2015). Al eerder zagen we dat het beroepsniveau structureel is toegenomen. Ook is de aard van de arbeidsrelaties gewijzigd: in toenemende mate zijn arbeidscontracten flexibel van aard geworden (zie kader 4.3).

Kader 4.3 Flexibele arbeidsrelatie

Een werknemer met een flexibele arbeidsrelatie heeft een arbeidsovereenkomst van beperkte duur of is niet voor een vast overeengekomen aantal uren in dienst. Tot de werknemers met een flexibele arbeidsrelatie behoren: werknemers met een tijdelijk dienstverband (al dan niet met uitzicht op een vast contract), oproep- en invalkrachten, uitzendkrachten en werknemers met een vast dienstverband zonder vaste uren. Als een persoon meer dan één baan of werkkring heeft, wordt uitgegaan van de baan of werkkring waaraan de meeste tijd wordt besteed.

De hier gepresenteerde cijfers over flexibel werk zijn hoger dan die in vorige SCP-publicaties over de arbeidsmarktpositie van migranten (bijvoorbeeld Huijnk et al. 2014). Dit heeft onder meer te maken met de nieuwe definitie voor de werkzame beroepsbevolking. In tegenstelling tot de 'oude' definitie worden daartoe nu ook personen met kleine banen (tussen de één en twaalf uur) gerekend, en zij zijn oververtegenwoordigd bij de werknemers met een flexibele arbeidsrelatie.

Onder zowel autochtone Nederlanders als niet-westerse migranten is het deel met flexibel werk gestegen (figuur 4.12). Van de niet-westerse migranten heeft 37% een flexibele baan, bij autochtone Nederlanders is dit 24% (zie internetbijlage B4.4). Het aandeel met flexibel werk varieert onder de migranten van 30% bij de Surinaamse Nederlanders tot 41% bij de overig niet-westerse migranten.
Het verschil in flexibel werk tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders is nauwelijks veranderd in de periode 2003-2015 (zie figuur 4.12). Bij zowel autochtone als niet-westerse jongeren is het werken in een flexibele baan zeer fors toegenomen. Van de niet-westerse jongeren is ruim driekwart werkzaam in een baan met een flexibele arbeidsrelatie. Bij autochtone jongeren is dit deel kleiner (67%), maar niettemin ook erg hoog. Een vaste baan is de uitzondering geworden voor jongeren, ongeacht hun herkomst.

Figuur 4.12
Flexibele banen, naar herkomst en leeftijd, 2003-2015 (in procenten)

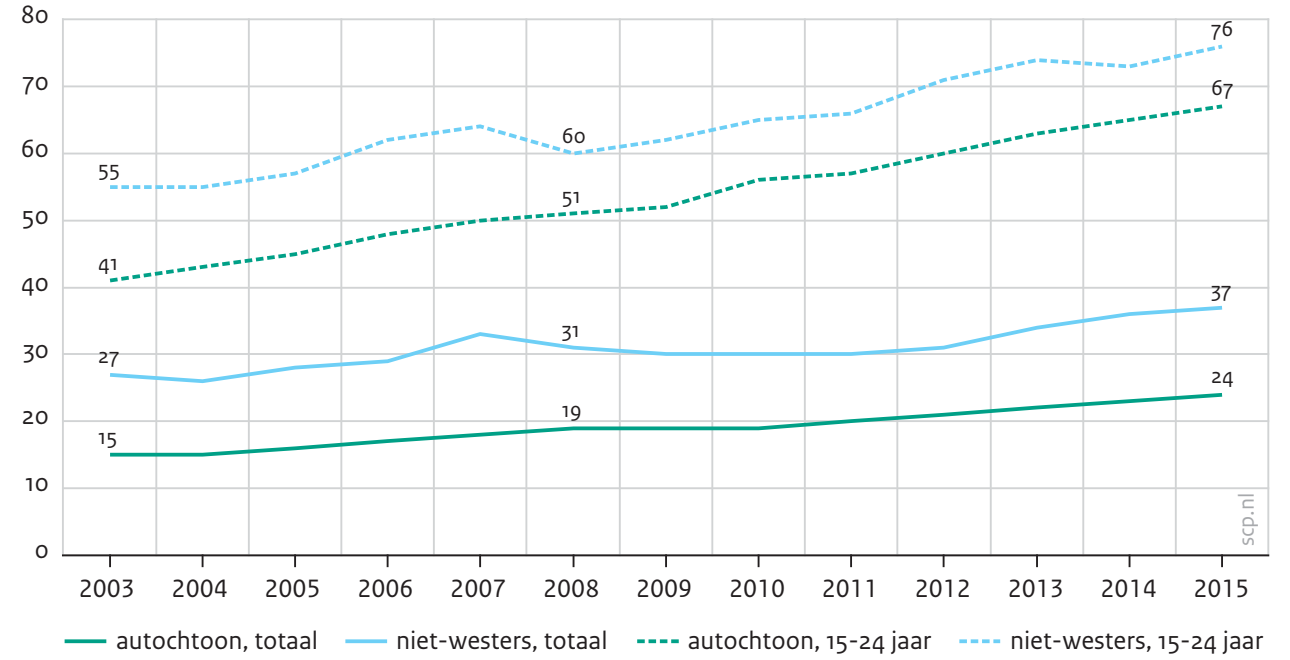

Bron: CBS (EBB'03-'15)

4.3 Inkomen

Het inkomen is niet alleen zelf een maatstaf voor integratie, maar is ook nadrukkelijk verbonden aan de integratie op andere gebieden. Armoede en sociale uitsluiting zijn met elkaar verbonden (Vrooman en Hoff 2013). Een laag inkomen werpt een barrière op voor sociale participatie (zie hoofdstuk 7), bijvoorbeeld omdat het lidmaatschap van een vereniging geld kost. Het inkomen is verder van belang voor de buurt en het type huis waarin men woont en daarmee voor de ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders (zie hoofdstukken 5 en 8).

We richten ons bij het beschrijven van de inkomenspositie op het gemiddeld gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen (zie kader 4.4) voor de diverse herkomstgroepen. De cijfers zijn gebaseerd op het Inkomenspanelonderzoek (IPO).

Kader 4.4 Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen

Het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen is het bruto-inkomen van alle leden van het huishouden gezamenlijk, verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies en belasting. Dit bedrag wordt vervolgens gecorrigeerd voor verschillen in samenstelling en grootte van het huishouden. Het wordt aan ieder lid van het betreffende huishouden toegekend (ontleend aan cbs.nl). Met 'inkomen' bedoelen we in dit hoofdstuk altijd het aan de persoon toegekende gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen van een jaar, tenzij expliciet anders is vermeld.

Inkomen van niet-westerse migranten ongeveer een derde lager

Het gemiddelde inkomen van niet-westerse migranten (19.000 euro) is ongeveer een derde lager dan dat van autochtone Nederlanders (26.300 euro). Dit inkomen is het laagst bij de Marokkaanse (17.200 euro) en Turkse Nederlanders (18.100 euro). Van de migrantengroepen hebben de Surinaamse Nederlanders het hoogste huishoudensinkomen (21.700 euro). Bij de Antilliaanse Nederlanders ligt het gemiddeld inkomen lager dan bij Surinaamse Nederlanders, hoewel zij vaker zijn vertegenwoordigd in beroepen op het hoogste niveau (zie tabel 4.3). Deze migrantengroep is namelijk ook sterker vertegenwoordigd aan de 'onderkant van de arbeidsmarkt': zij zijn vaker werkloos en uitkeringsafhankelijk (zie tabel 4.2 en Huijnk et al. 2013).
Onder alle migrantengroepen is het gemiddeld huishoudensinkomen het laagst bij de jongste leeftijdsgroep (0-14 jaar).

Tabel 4.4
Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2014 (in euro's x 1000)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal	18,1	17,2	21,7	19,4	19,1	19,0	26,3
mannen	18,2	17,4	21,9	19,6	19,0	19,0	26,8
vrouwen	17,9	17,1	21,5	19,3	19,2	19,0	25,7
0-14 jaar	17,0	16,2	20,1	17,8	18,3	17,7	24,9
15-24 jaar	17,5	17,1	20,3	16,8	16,9	17,6	24,1
25-44 jaar	18,6	18,4	21,9	20,2	20,0	19,7	25,9
45-64 jaar	19,2	17,1	23,4	22,3	20,4	20,5	29,3
≥ 65 jaar	16,3	17,2	20,1	20,3	19,1	18,4	24,4

Tabel 4.4
(Vervolg)

	Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autoch-toon
1e generatie	18,2	17,1	22,1	18,5	18,7	18,9	-
2e generatie	18,0	17,3	21,2	20,5	19,8	19,1	-

Bron: CBS (IPO'14)

Stijgende inkomens onder alle migrantengroepen

Voor zowel niet-westerse migranten als autochtone Nederlanders is het inkomen sinds het begin van deze eeuw toegenomen (zie figuur 4.13). Die stijging is wat groter geweest bij de autochtone Nederlanders, waardoor de inkomensverschillen over de gehele periode bekeken groter zijn geworden. De toename van het inkomen is het geringst geweest bij de Turkse Nederlanders, terwijl de groep overig niet-westerse migranten de sterkste inkomensstijging heeft doorgemaakt (zie internetbijlage B4.5).

Figuur 4.13
Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen van niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, 2001-2014 (in euro's x 1000)[a]

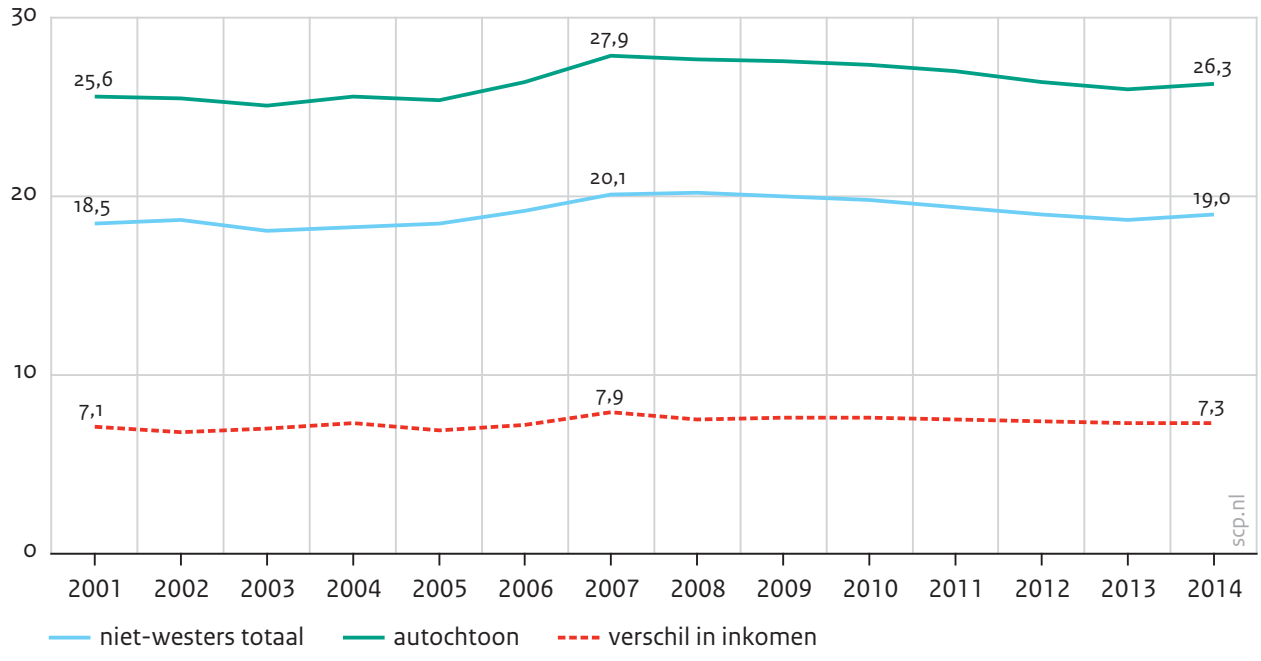

a In prijzen van 2014.

Bron: CBS (IPO'01-'14)

Inkomen sterker gestegen bij de tweede generatie

Bij de tweede generatie is het inkomen harder gestegen dan bij de eerste generatie niet-westerse migranten (respectievelijk 700 euro en 300 euro) (figuur 4.14). De grotere toename in de nettoparticipatie en het beroepsniveau bij de tweede generatie (zie figuur 4.5

en 4.11) heeft zich dus vertaald in een gunstigere inkomensontwikkeling. In tegenstelling tot aan het begin van deze eeuw heeft de tweede generatie niet-westerse migranten nu gemiddeld een hoger inkomen dan de eerste generatie (respectievelijk 19.100 en 18.900 euro). Dit geldt overigens niet voor alle afzonderlijke migrantengroepen. Bij de Surinaamse Nederlanders is het gemiddeld inkomen van de eerste generatie bijvoorbeeld hoger dan bij de tweede generatie. Opvallend is dat het inkomen van de Antilliaanse tweede generatie in 2014 lager is dan in 2001.

Figuur 4.14

Gemiddeld gestandaardiseerd huishoudensinkomen, naar herkomst en generatie, 2001 en 2014 (in euro's x 1000)[a]

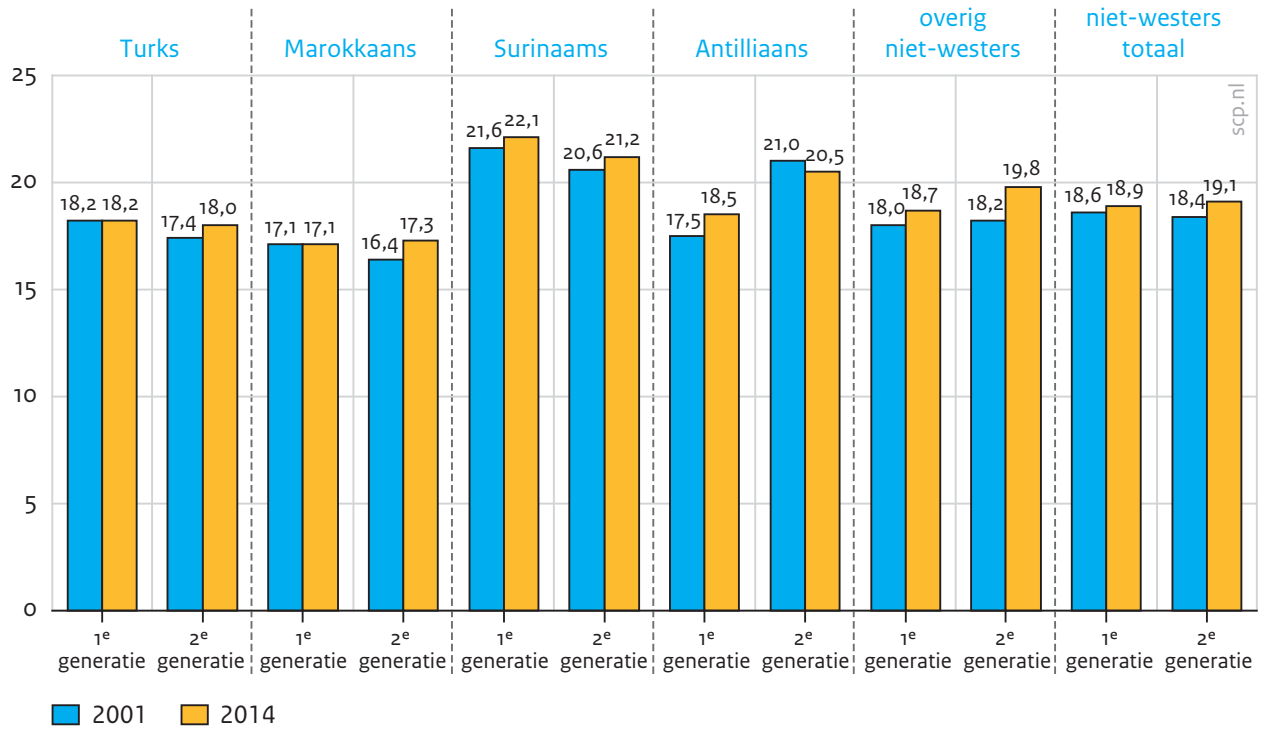

a In prijzen van 2014.

Bron: CBS (IPO'01-'14)

Armoede veel hoger bij niet-westerse migranten

Om de armoede in beeld te brengen, hanteren wij het zogenoemde niet-veel-maar-toereikendcriterium (zie kader 4.5).

Kader 4.5 Het niet-veel-maar-toereikendcriterium voor armoede

Het niet-veel-maar-toereikendcriterium is een maatstaf voor armoede (Soede 2006). Deze omschrijft armoede als een langer durende toestand van personen. Armoede is ten dele absoluut: afhankelijk van het eigen budget, niet van dat van de rest van de bevolking. Tegelijkertijd kent armoede ook een relatief aspect: de minimaal noodzakelijk geachte uitgaven zijn afhankelijk van de tijd en plaats waarin men leeft. Ten slotte betreft dit criterium de vraag of iemand de mogelijkheid heeft om de noodzakelijke kosten te betalen, niet of hij dat ook daadwerkelijk doet. De grens

voor het niet-veel-maar-toereikendcriterium is ontwikkeld op basis van minimumvoorbeeldbegrotingen van het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (NIBUD). Het dekt de onvermijdelijke uitgaven voor voedsel, kleding en wonen plus enkele moeilijk vermijdbare uitgaven, zoals persoonlijke verzorging en onvergoede ziektekosten. Daarnaast biedt het niet-veel-maar-toereikendbudget enige ruimte voor bescheiden uitgaven voor sociale participatie, maar zonder luxe, zoals een auto of een buitenlandse vakantie (Soede en Vrooman 2010). In 2014 was het niet-veel-maar-toereikendbudget voor een alleenstaande 1063 euro per maand.

Ruim vier keer zo veel armoede onder niet-westerse migranten

Armoede komt onder niet-westerse migranten veel vaker voor dan onder autochtone Nederlanders (tabel 4.5). Van de niet-westerse migranten leeft ruim één op de vijf in een arm huishouden (21%), bij de autochtone Nederlanders is dit één op de twintig (5%). De armoede is het grootst bij Nederlanders van Marokkaanse of overig niet-westerse herkomst (25%) en het kleinst bij de Surinaamse Nederlanders (12%). Voor alle groepen geldt dat met name jonge kinderen (0-14 jaar) vaak in een arm huishouden wonen; bij de Marokkaanse en overig niet-westerse Nederlanders betreft het ongeveer een derde.

Tabel 4.5
Armoede, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2014 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal	20	25	12	20	25	21	5
mannen	21	26	13	20	26	22	5
vrouwen	19	25	11	19	24	21	6
0-14 jaar	27	33	16	29	32	29	8
15-24 jaar	15	21	9	18	23	18	6
25-44 jaar	19	23	11	16	22	19	6
45-64 jaar	17	26	11	17	23	19	5
≥ 65 jaar	19	13	11	26	20	16	2
1e generatie	20	25	11	20	26	22	-
2e generatie	20	26	12	19	23	21	-

Bron: CBS (IPO'14)

Tabel 4.6 verschaft inzicht in de ontwikkelingen in de boven- en onderkant van de inkomenspositie. Wat betreft de ontwikkelingen in armoede (onderkant) en het behoren tot de topinkomens (bovenkant) zijn het absoluut percentage en de kansenverhouding weergegeven. De kansenverhouding drukt uit hoeveel groter of kleiner de kans is op

armoede of het behoren tot een huishouden met een topinkomen ten opzichte van autochtone Nederlanders.

Tabel 4.6

Aandeel personen in een arm en rijk (bovenste 10%) huishouden, naar herkomst, 2001 en 2014 (in procenten en kansenverhouding[a])

		Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autoch-toon
armoede	2001 absoluut	16,6%	25,6%	9,4%	15,1%	22,9%	18,5%	4,3%
	2001 kansen-verhouding	3,9	6,0	2,2	3,5	5,3	4,3	1,0
	2014 absoluut	19,9%	25,3%	11,7%	19,9%	25,0%	21,3%	5,5%
	2014 kansen-verhouding	3,6	4,6	2,1	3,6	4,5	3,9	1,0
top 10% inkomens	2001 absoluut	1,3%	0,7%	4,6%	4,5%	3,8%	2,9%	10,7%
	2001 kansen-verhouding	8,2	15,3	2,3	2,4	2,8	3,7	1,0
	2014 absoluut	1,4%	1,9%	5,3%	4,8%	5,2%	3,8%	10,8%
	2014 kansen-verhouding	7,7	5,7	2,0	2,3	2,1	2,8	1,0

a De kansenverhouding bij armoede laat zien hoeveel groter de kans voor een niet-westerse migrant is om te behoren tot een armoedehuishouden in vergelijking met een autochtone Nederlander.
De kansenverhouding bij de hoge inkomens is omgekeerd: het getal maakt duidelijk hoeveel keer de kans kleiner is dat een persoon uit een bepaalde groep behoort tot de top 10%-inkomens dan voor een autochtone Nederlander.

Bron: CBS (IPO'01/'14)

In de periode 2001-2014 heeft de relatieve positie van niet-westerse migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders zich zowel aan de onder- als de bovenkant van de inkomenspositie zich gunstig ontwikkeld. De relatieve kans om tot een arm huishouden te behoren is voor niet-westerse migranten sinds het begin van deze eeuw wat kleiner geworden (respectievelijk 4,3 en 3,9). De oververtegenwoordiging van autochtone Nederlanders bij de topinkomens (hoogste 10%) is wat afgenomen, de kansenverhouding is van 3,7 naar 2,8 gedaald. Tegelijkertijd zijn de verschillen ook in 2014 nog erg groot. De kans om

te behoren tot een armoedehuishouden is voor niet-westerse migranten ongeveer vier keer zo groot, terwijl hun kans om te behoren tot de groep huishoudens met de hoogste inkomens ongeveer drie keer zo klein is.

4.4 Verschillen in arbeidsmarktpositie ontleed: toenemende evenredigheid?

In deze paragraaf staat de vraag centraal of niet-westerse migranten eenzelfde positie innemen als een vergelijkbare categorie autochtone Nederlanders. Die vraag wordt beantwoord aan de hand van decompositiemethoden (zie internetbijlage B4.6 voor een toelichting op deze analysetechniek). De analyses zijn, net als de beschrijvingen, uitgevoerd op basis van de Enquête beroepsbevolking (EBB) (2003-2015). Om te bepalen waar groepsverschillen in arbeidsmarktposities vandaan komen, kijken we naar de volgende demografische en sociaaleconomische achtergrondkenmerken: opleidingsniveau, arbeidsmarktgeschiedenis (werkervaring en aantal jaren werkloos), anciënniteit (aantal jaren werkzaam bij huidige werkgever voor de analyses van beroepsniveau en flexwerk), leeftijd, geslacht, leeftijd jongste kind in huishouden, urbanisatiegraad en het hebben van een partner waarmee men samenwoont. Deze kenmerken hangen zowel samen met de etnische herkomst als met de arbeidsmarktpositie (Huijnk 2014; Andriessen et al. 2012).
De mate van evenredigheid wordt voor verschillende jaargangen bepaald voor werkloosheid, beroepsniveau en de aard van de werkrelatie (flexibel dan wel vast werk). We bekijken dit voor zowel de gehele groep niet-westerse migranten als voor de afzonderlijke herkomstgroepen. We zoomen daarbij in op de positie van de tweede generatie en jongeren. Bij de tweede generatie mogen we veronderstellen dat bepaalde ongemeten kenmerken zoals culturele hulpbronnen en Nederlandse taalvaardigheid minder afwijken van die van de autochtone Nederlanders, en dus minder sterk verantwoordelijk zijn voor onderlinge verschillen. Daar staat tegenover dat bepaalde vooroordelen en uitsluitingsmechanismen wellicht sterker zijn ten aanzien van migrantenjongeren dan ten aanzien van oudere migranten en dus de tweede generatie harder ‘treffen’.
De jeugdwerkloosheid onder migranten is erg hoog (zie tabel 4.2) en het is voor het maken van beleid dan ook belangrijk om een vinger te krijgen achter wat er bij deze groep speelt. Daarnaast kan de mate van evenredigheid voor jongeren afwijken, met name door de ‘verstorende’ rol van werkervaring. Een beperkte werkervaring vergroot de kans op werkloosheid, en verschillen in werkervaring tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders vertalen zich dus ook in verschillen in werkloosheid. De groepsspecifieke factoren waarvan we de invloed niet kunnen meten, zoals discriminatie, zijn mogelijk al van invloed geweest op die werkervaring. Discriminatie kan dan cumulatief doorwerken op werkloosheid. Door werkervaring als verklaring te gebruiken voor verschillen tussen groepen kunnen de gevolgen van processen van discriminatie voor de arbeidsmarkt derhalve worden onderschat. Werkervaring vertroebelt in dat opzicht het beeld van evenredigheid. Bij jongeren is dit waarschijnlijk in minder mate het geval, omdat de verschillen in werkervaring geringer zijn.

4.4.1 Verschillen in werkloosheid nader bekeken

Geen evenredigheid wat betreft werkloosheid

Voor geen van de migrantengroepen is sprake van evenredigheid op het gebied van werkloosheid (zie figuur 4.15). Van het feitelijke verschil (9,6 procentpunt) in werkloosheid tussen autochtone Nederlanders en de totale groep niet-westerse migranten kunnen 5,0 procentpunten worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken, terwijl 4,6 procentpunten van het feitelijke verschil onverklaard blijven (het gecorrigeerde verschil). Iets meer dan de helft van het verschil in werkloosheid tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders kan dus worden toegeschreven aan de hier bestudeerde kenmerken. Het verklaarde deel varieert over de groepen van 43% bij de Marokkaanse Nederlanders tot 57% bij de groep overig niet-westers (zie internetbijlage B4.7).
Ook het gecorrigeerde verschil varieert over de groepen. Dit is het grootst bij de Marokkaanse Nederlanders (7,3 procentpunt) en het kleinst bij de overig niet-westerse migranten (3,6 procentpunten). De mate van evenredigheid is dus bij de Marokkaanse Nederlanders het geringst.

Figuur 4.15
Werkloosheid, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

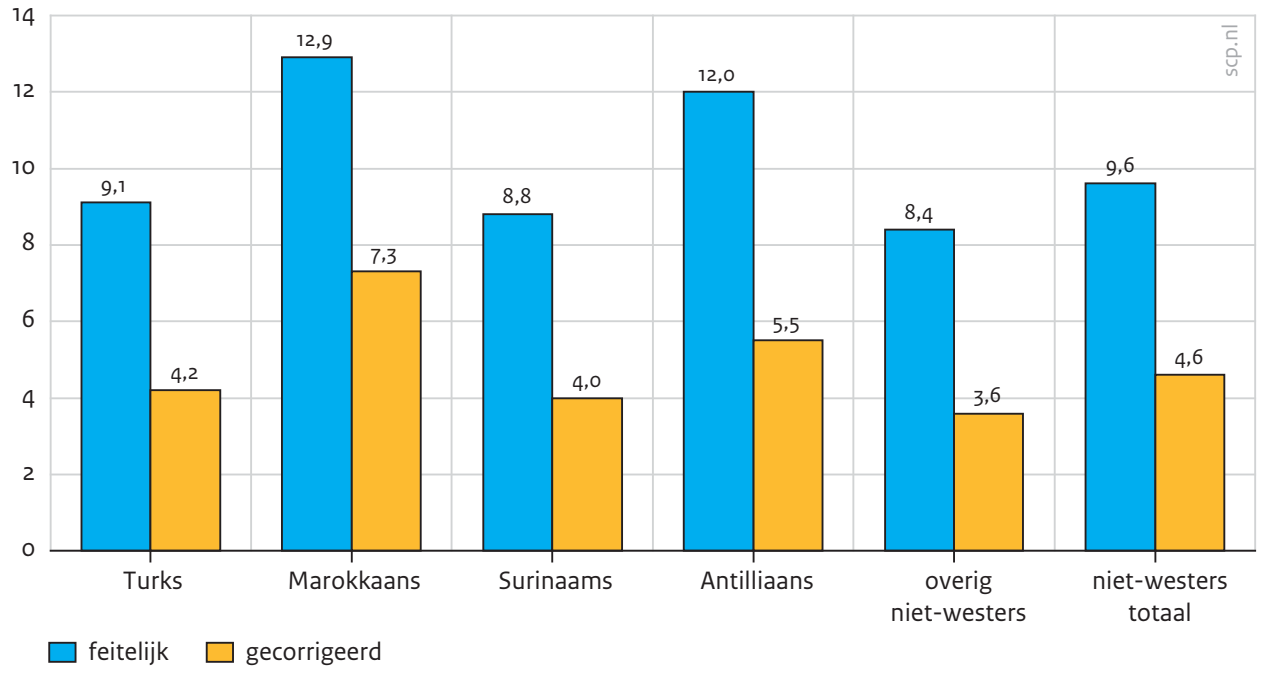

Bron: CBS (EBB'15)

De belangrijkste verklaringen voor de verschillen in werkloosheid tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders zijn de werkervaring en het werkloosheidsverleden (zie internetbijlage B4.7). Opleiding verklaart een minder groot deel van de verschillen, maar is indirect natuurlijk wel van invloed op de werkervaring en het werkloosheidsverleden.

Het gecorrigeerde verschil – ook wel de 'onverklaarde rest' genoemd – betreft dus factoren die niet in de analyses zijn opgenomen. Vorig onderzoek geeft verschillende alternatieve verklaringen voor groepsverschillen in werkloosheid, bijvoorbeeld verschillen in arbeidsoriëntatie, sollicitatievaardigheden (zoals zoekgedrag en het schrijven van een goede sollicitatiebrief), soft skills en sociale netwerken (Huijnk et al. 2014; Verhaeghe 2011; Klaver et al. 2005; Schaafsma 2006). Soft skills zijn vaardigheden die nodig zijn om goed binnen en buiten (bijvoorbeeld klantencontact) de organisatie te functioneren. Volgens werkgevers beheersen migranten soft skills als samenwerken, omgang met leidinggevenden, communicatie, presentatie, motivatie en werkhouding soms minder goed dan autochtone Nederlanders (Klaver et al. 2005; Schaafsma 2006).
Ook de relatief hoge criminaliteitscijfers van migranten(jongeren) (zie hoofdstuk 6) verkleinen de kansen op de arbeidsmarkt. Een crimineel verleden leidt tot grote problemen bij het (opnieuw) betreden van de arbeidsmarkt. Met name ex-gedetineerden verkeren in slechte werk- en inkomenssituaties (Dirkzwager et al. 2009; Van Erp et al. 2014).
Daarnaast verkleint discriminatie door werkgevers de kans op het vinden van een baan (Andriessen et al. 2012). Deze kan onder andere te maken hebben met onzekerheidsreductie. Werknemers kiezen liever voor wat ze denken te kennen en hebben meer vertrouwen in werknemers die op henzelf of op het bestaande personeel lijken (Klaver et al. 2005). Marokkaanse Nederlanders blijken relatief vaak te maken te hebben met discriminatie op de arbeidsmarkt. Onderzoek van Andriessen et al. (2014) liet bijvoorbeeld zien dat autochtone kandidaten 1,8 keer zoveel kans op een succesvolle sollicitatie hadden dan Marokkaans-Nederlandse kandidaten met dezelfde kwalificaties. Bij Hindoestaans-Nederlandse kandidaten was deze kans 1,5. De negatieve beeldvorming over Marokkaanse Nederlanders lijkt zich te uiten in uitsluiting en discriminatie.

Minder evenredigheid in werkloosheid onder tweede generatie

Bij de tweede generatie niet-westerse migranten is er minder evenredigheid in werkloosheid dan bij de eerste generatie (zie figuur 4.16): het gecorrigeerde verschil in werkloosheid met autochtone Nederlanders is voor de tweede generatie 5,9%. Dit verschil in mate van evenredigheid tussen de generaties geldt voor alle afzonderlijke migrantengroepen, uitgezonderd de overig niet-westerse migranten. Bij hen is juist de tweede generatie dichter bij evenredigheid dan de eerste generatie (respectievelijk 2,7% en 3,6%).
Bij Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie is evenredigheid het verst weg; het gecorrigeerde verschil bedraagt bijna 10 procentpunten. Maar ook bij Turkse Nederlanders van de tweede generatie is nog lang geen sprake van evenredigheid. Klaarblijkelijk spelen bij deze generatie andere, niet onderzochte kenmerken een wat grotere rol dan bij de eerste generatie. Zo is de beeldvorming over met name jonge Marokkaanse Nederlanders niet positief (Huijnk en Dagevos 2012). Ook de sociale netwerken kunnen in dit opzicht van belang zijn. Marokkaanse en Turkse Nederlanders gaan minder om met autochtone Nederlanders dan leden van andere migrantengroepen, en contacten met de autochtone bevolking kunnen de kans op werk vergroten (Lancee 2010).

Figuur 4.16

Werkloosheid, feitelijk en gecorrigeerd verschil, tweede generatie, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

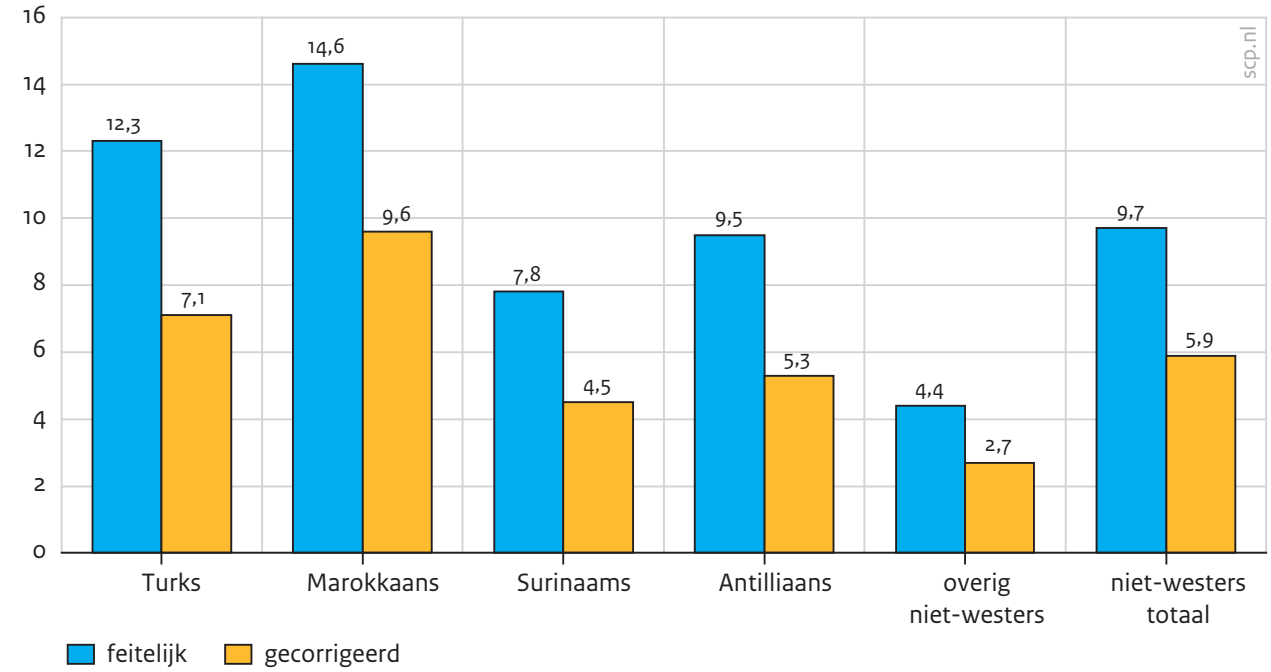

Bron: CBS (EBB'15)

Voor migrantenjongeren is evenredigheid ver weg

Evenredigheid is ook voor jonge niet-westerse migranten verder weg dan voor de totale groep niet-westerse migranten; het gecorrigeerde verschil is maar liefst 9 procentpunten (zie figuur 4.17). Bij jongeren uit alle herkomstgroepen, uitgezonderd de Surinaamse Nederlanders, is lang geen sprake van evenredigheid. Dit heeft niet alleen gevolgen voor hun positie in het hier en nu, maar ook voor hun toekomstige kansen op de arbeidsmarkt. Eerder onderzoek liet zien dat de aansluiting tussen school en werk – binnen alle opleidingsniveaus – bij niet-westerse migranten moeizamer verloopt (Meng et al. 2014; ROA 2016). Recent afgestudeerde Marokkaanse Nederlanders vinden het moeilijkste een (goede) baan.

Figuur 4.17

Werkloosheid, feitelijk en gecorrigeerd verschil, 15-24 jaar, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

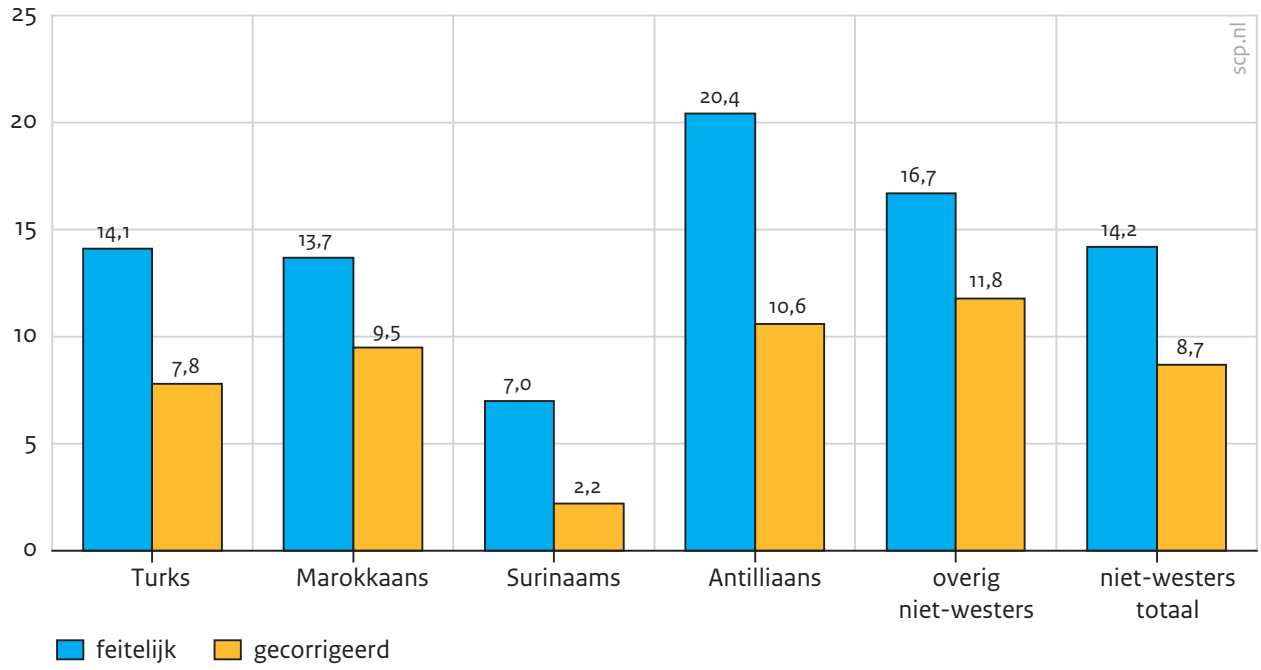

Bron: CBS (EBB'15)

Evenredigheid is sterk afhankelijk van conjunctuur

Komt evenredigheid op het gebied van werkloosheid in de loop der tijd dichterbij? Conjuncturele schommelingen werken sterker door op de posities van niet-westerse migranten (Huijnk et al. 2013). Het is dus van belang om hiermee rekening te houden bij het interpreteren van trends in evenredigheid. We relateren de mate van evenredigheid aan de vacaturegraad (figuur 4.18). Het aantal vacatures per duizend banen is namelijk een indicatie van de stand van de conjunctuur. Als de vacaturegraad hoog is, zijn er relatief veel vacatures te vervullen en spreken we van krapte op de arbeidsmarkt. Een krappe arbeidsmarkt is een teken van economisch laagtij. Omgekeerd betekent een lage vacaturegraad dat er relatief weinig vacatures zijn, er is dan een ruime arbeidsmarkt en voor werkgevers dus veel te kiezen.

Figuur 4.18

Ontwikkelingen in de vacaturegraad, 2003-2015 (in procenten)

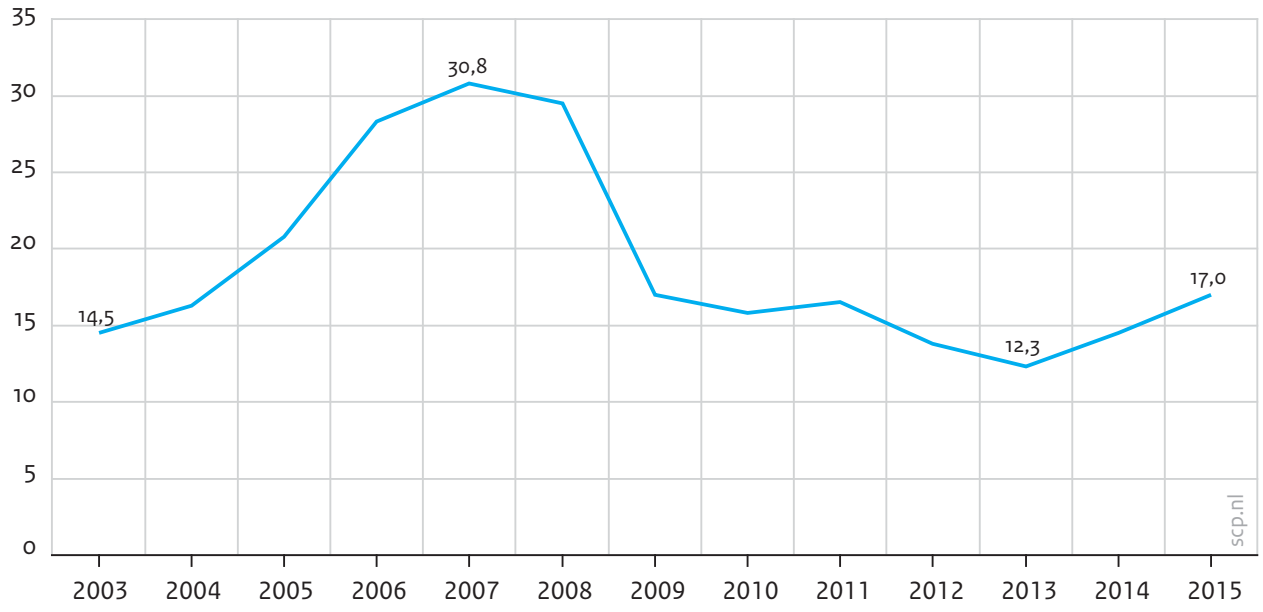

Bron: CBS (StatLine)

Figuur 4.19

Ontwikkelingen in evenredigheid in werkloosheid, niet-westers totaal, 2003-2015 (in procentpunten)

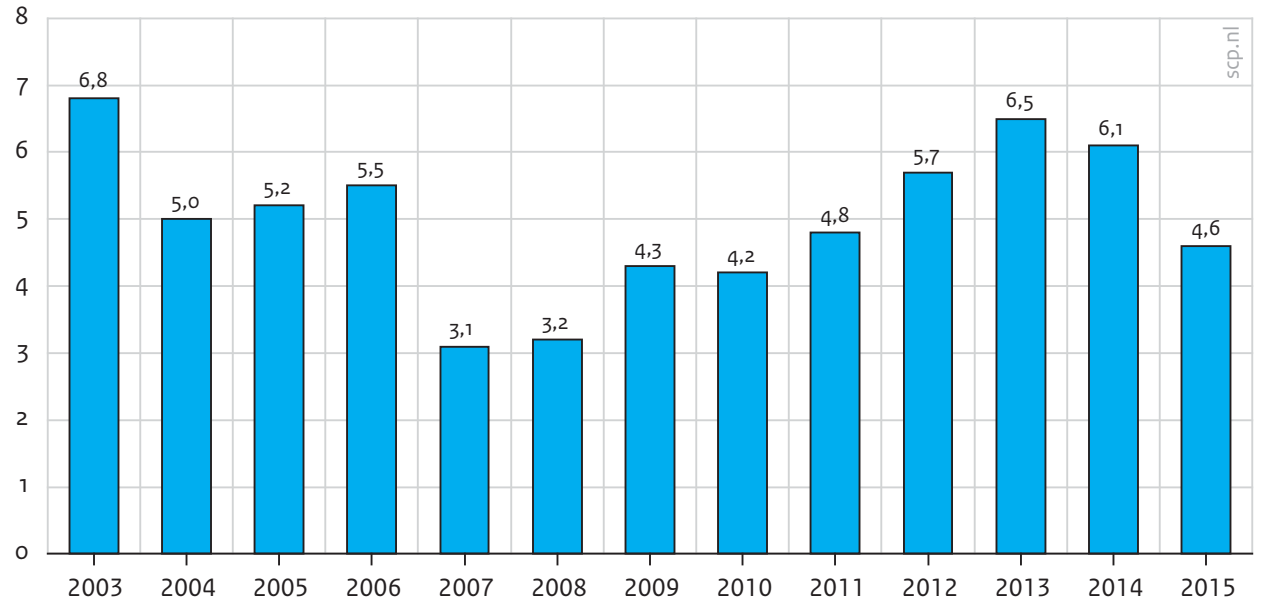

Bron: CBS (EBB'03-'15)

In figuur 4.19 is duidelijk zichtbaar dat de mate van evenredigheid – afgemeten aan de omvang in procentpunten van het gecorrigeerde verschil – in de tijd schommelt. Wanneer sprake is van krapte op de arbeidsmarkt – een lage vacaturegraad – is het gecorrigeerde verschil relatief groot. Dit bevestigt nogmaals dat in tijden van economische tegenspoed de herkomstgroep van extra grote invloed is op de kansen op de arbeidsmarkt (Huijnk et al. 2013). Dit hoeft niet altijd het gevolg te zijn van harde vormen van uitsluiting. Wanneer werkgevers veel te kiezen hebben, kunnen ook kleine sociale of culturele verschillen de doorslag geven om iemand wel of niet aan te nemen. Werknemers die niet passen binnen het 'ideale' profiel komen dan maar moeilijk aan de slag. Zo zijn (vaak ongeschreven) regels binnen een organisatie niet intentioneel tegen migranten gericht, maar werken ze voor migranten wel nadelig uit (RMO 2005).
De vraag of er sprake is van een structurele toename in de mate van evenredigheid is door de conjuncturele schommelingen moeilijk te beantwoorden. Wat we zien is dat in 2003 (economisch laagconjunctuur, vacaturegraad 14,5%) het gecorrigeerde verschil (6,8%) wat groter was dan in 2013 (6,5%), toen de laatste economische crisis (vacaturegraad 12,3%) op haar dieptepunt was. In 2005 was de vacaturegraad vergelijkbaar met 2015, maar was het onverklaarde verschil wat groter (respectievelijk 5,2% en 4,6%). De mate van evenredigheid op het gebied van werkloosheid voor de totale groep niet-westerse migranten lijkt in de tijd dus toe te nemen. Tegelijkertijd is het moeilijk om 'harde' uitspraken hierover te doen en is voorzichtigheid geboden.

Bij tweede generatie lijkt evenredigheid niet toe te nemen

Tekenen van toenemende evenredigheid zien we niet direct terug als we specifiek kijken naar de positie van de tweede generatie. In 2014 was de mate van evenredigheid het geringst van de onderzochte periode (2003-2015). En ook in 2015 is het gecorrigeerde verschil (5,9%) groter dan aan het begin van de eeuw (2003-2006), iets wat we niet terugzagen bij de totale groep niet-westerse migranten. Het lijkt er dus op dat de mate van evenredigheid wel wat is toegenomen voor de eerste generatie, maar niet voor de tweede generatie.

Figuur 4.20

Ontwikkelingen in evenredigheid in werkloosheid, niet-westerse tweede generatie, 2003-2015 (in procentpunten)

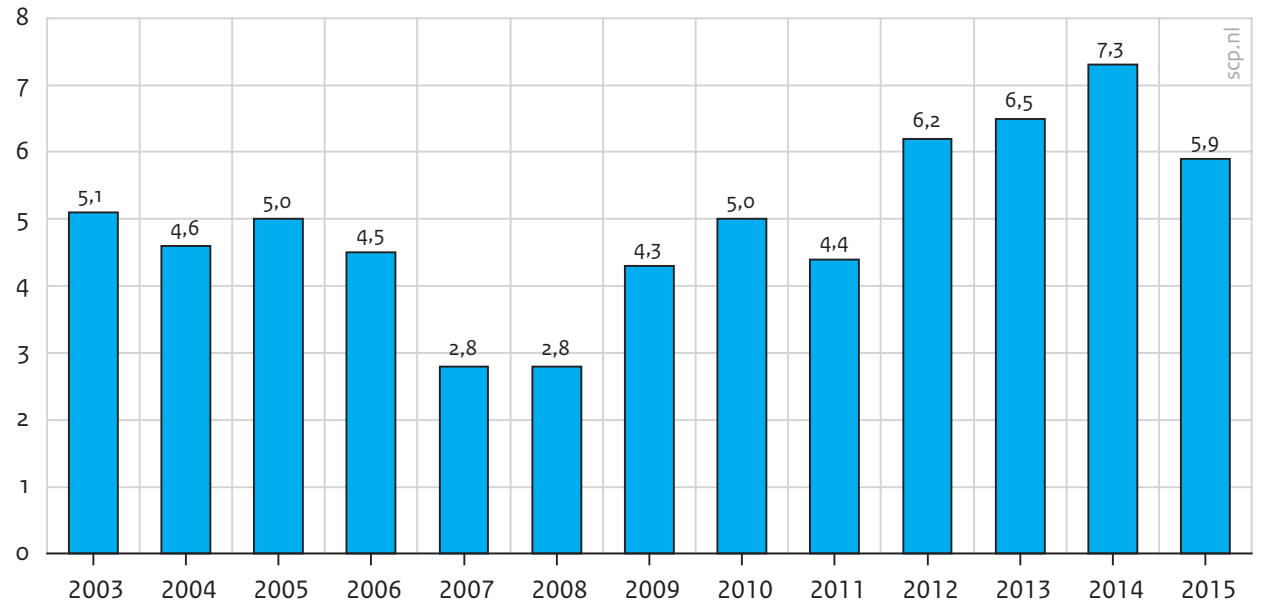

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Gelijke kenmerken, gelijk beroepsniveau?

In figuur 4.21 is het gecorrigeerde verschil weergegeven voor de mate waarin autochtone Nederlanders en de verschillende migrantengroepen betaald werk verrichten op het hoogste beroepsniveau. Voor de gehele groep niet-westerse migranten geldt dat ruim 6 procentpunten van het totale verschil van 11 procentpunten blijven staan als rekening wordt gehouden met de achtergrondkenmerken (zie internetbijlage B4.10, ook voor de bijdragen van de afzonderlijke achtergrondkenmerken). Van evenredigheid op dit gebied is dus voorlopig geen sprake. Minder dan de helft van het oorspronkelijke verschil kan worden toegeschreven aan verschillen in demografische of sociaaleconomische kenmerken. Net als voor werkloosheid geldt dat bij Marokkaanse Nederlanders het minste sprake is van evenredigheid. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het gecorrigeerde verschil het kleinst (respectievelijk 4,2 en 3,0 procentpunten); zij staan van de migrantengroepen dus het dichtst bij evenredigheid wat betreft het uitoefenen van een beroep op het hoogste niveau.

Het gemiddeld lagere opleidingsniveau van migranten is een belangrijke verklaring voor het oorspronkelijke verschil in beroepsniveau; dit verklaart ruim 5 procentpunten.

Het rekening houden met verschillen in urbanisatiegraad draagt juist bij aan een groter gecorrigeerd verschil: in meer stedelijke woonomgevingen zijn zowel migranten als banen op een hoog niveau oververtegenwoordigd.

Figuur 4.21

Hoog beroepsniveau, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

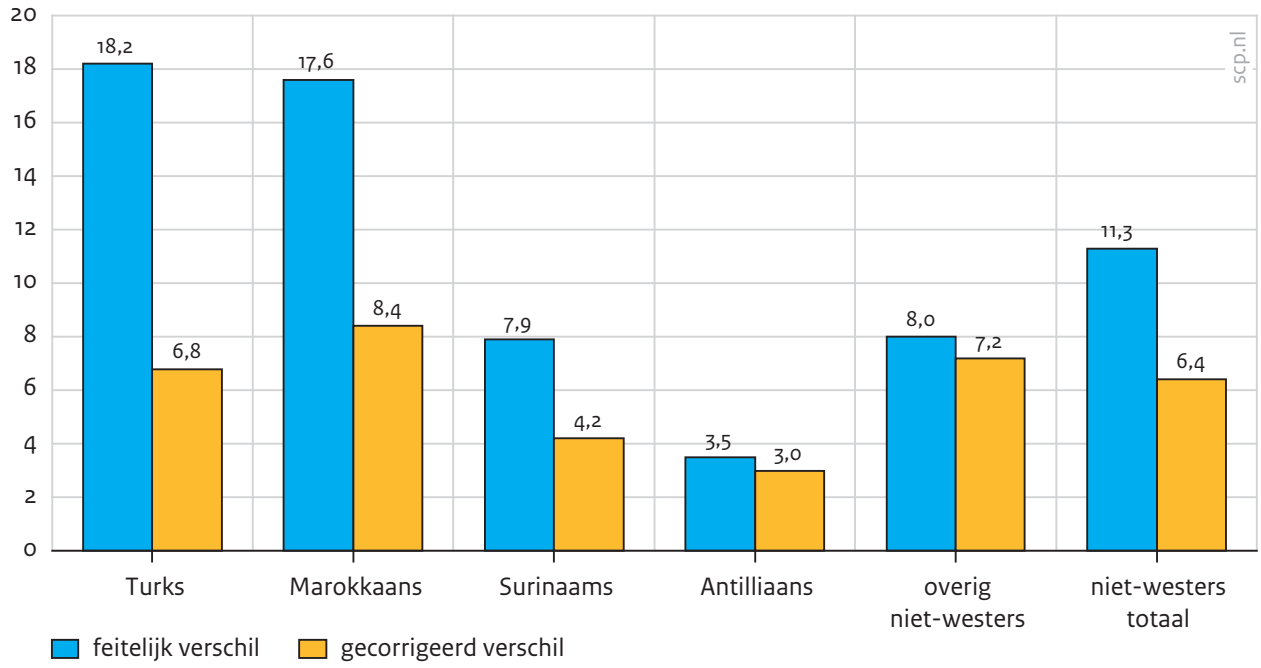

Bron: CBS (EBB'15)

Tweede generatie en jongeren dichter bij evenredigheid op het gebied van hoge beroepsfuncties

Ook voor de tweede generatie geldt dat geen sprake is van evenredigheid als rekening wordt gehouden met de achtergrondkenmerken. Het gecorrigeerde verschil is 3,2 procentpunten – wel een stuk kleiner dan het ongecorrigeerde verschil bij de totale groep niet-westerse migranten (6,4 procentpunten) (zie figuur 4.22). De tweede generatie neemt op het gebied van hoge beroepsfuncties dus een meer evenredige positie in dan de eerste generatie.

Bij de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is het minste sprake van evenredigheid, maar ook voor deze groep is het gecorrigeerde verschil kleiner dan voor de eerste generatie. Bij de Antilliaanse tweede generatie is het deel dat werkzaam is in een hoog beroep groter dan bij autochtone Nederlanders; ook nadat rekening wordt gehouden met verschillen in achtergrondkenmerken, blijft een verschil over van ruim 1 procentpunt. Bij de overig niet-westerse migranten is het gecorrigeerde verschil (2,9 procentpunt) groter dan het totale verschil (2,2 procentpunt). Rekening houdend met verschillen in achtergrondkenmerken zijn de verschillen in het uitoefenen van een beroep op het hoogste niveau nog groter tussen autochtone Nederlanders en overig niet-westerse migranten van de tweede generatie. Bij de Surinaamse tweede generatie is het gecorrigeerde verschil klein en is er dus min of meer sprake van evenredigheid.

Bij jongere migranten (15-24 jaar) is er meer evenredigheid dan bij de totale groep of de tweede generatie. Het gecorrigeerde verschil in hoog beroepsniveau tussen niet-westerse en autochtone jongeren bedraagt 2,5 procentpunten (zie internetbijlage B4.11).

Figuur 4.22

Hoog beroepsniveau, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, tweede generatie, 2015 (in procentpunten)

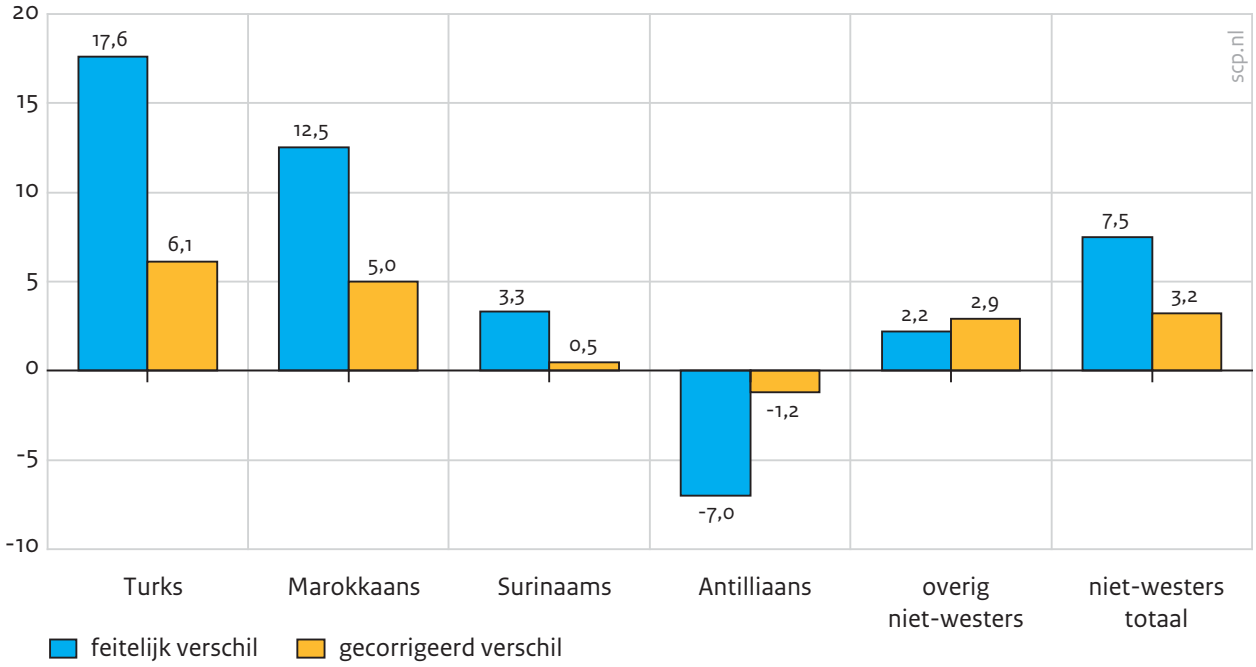

Bron: CBS (EBB'15)

Geen duidelijke trend naar toenemende evenredigheid bij beroepen met een hoge functie

Voor geen van de onderzochte jaren is sprake van evenredigheid op het gebied van het uitoefenen van een beroep op een hoog niveau (zie figuur 4.23). Tussen 2003 en 2015 fluctueert het gecorrigeerde verschil ongeveer tussen 5% en 7%.

Figuur 4.23

Ontwikkelingen in evenredigheid in hoge beroepsfunctie, niet-westers totaal, 2003-2015 (in procentpunten)

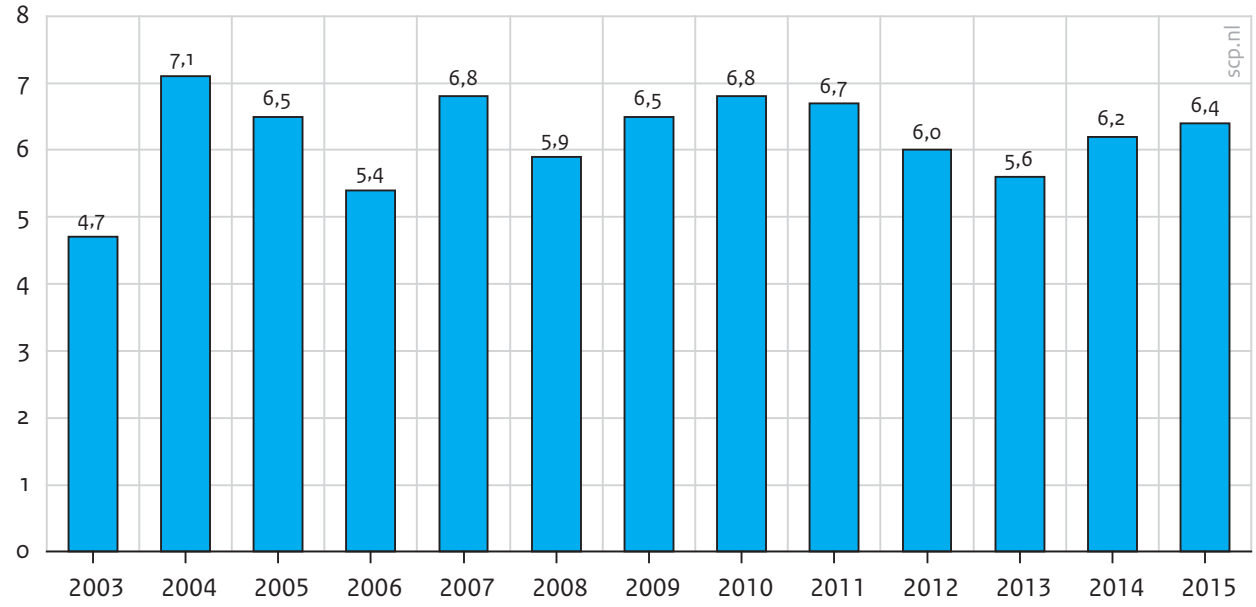

Bron: CBS (EBB'03-'15)

Flexibel werk en evenredigheid

Ruim 60% van het verschil in flexwerk tussen de totale groep niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders kan worden verklaard. Er is dus zeker geen sprake van evenredigheid (zie figuur 4.24). Met betrekking tot een flexibele arbeidsrelatie (zie kader 4.3) blijft 5,0 procentpunten gecorrigeerd verschil over van het totale verschil van 13,0 procentpunten. De gecorrigeerde verschillen zijn het grootst voor de Turkse en overig niet-westerse groep (respectievelijk 7,0 en 6,8 procentpunt). Antilliaanse Nederlanders hebben wanneer rekening word gehouden met verschillen in achtergrondkenmerken juist minder vaak dan autochtone Nederlanders een flexibele arbeidsrelatie. Voor groepsverschillen in flexwerk is met name de werkervaring in de huidige functie belangrijk (zie internetbijlage B4.12). Doordat niet-westerse migranten gemiddeld minder lang werkzaam zijn voor hun huidige werkgever hebben zij minder vaak een vaste baan.

De tweede generatie staat dichter bij evenredigheid dan de eerste generatie (zie internetbijlage B4.13), jongeren staan juist op verdere afstand (zie internetbijlage B4.14). Voor de Antilliaanse tweede generatie is het juist zo dat het gecorrigeerde verschil negatief is. Dit betekent dat zij in vergelijking met een autochtone Nederlander met dezelfde kenmerken, zoals werkervaring, leeftijd en opleiding, minder vaak werkzaam zijn in een baan met een flexibele arbeidsrelatie.

Figuur 4.24

Flexibel werk, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

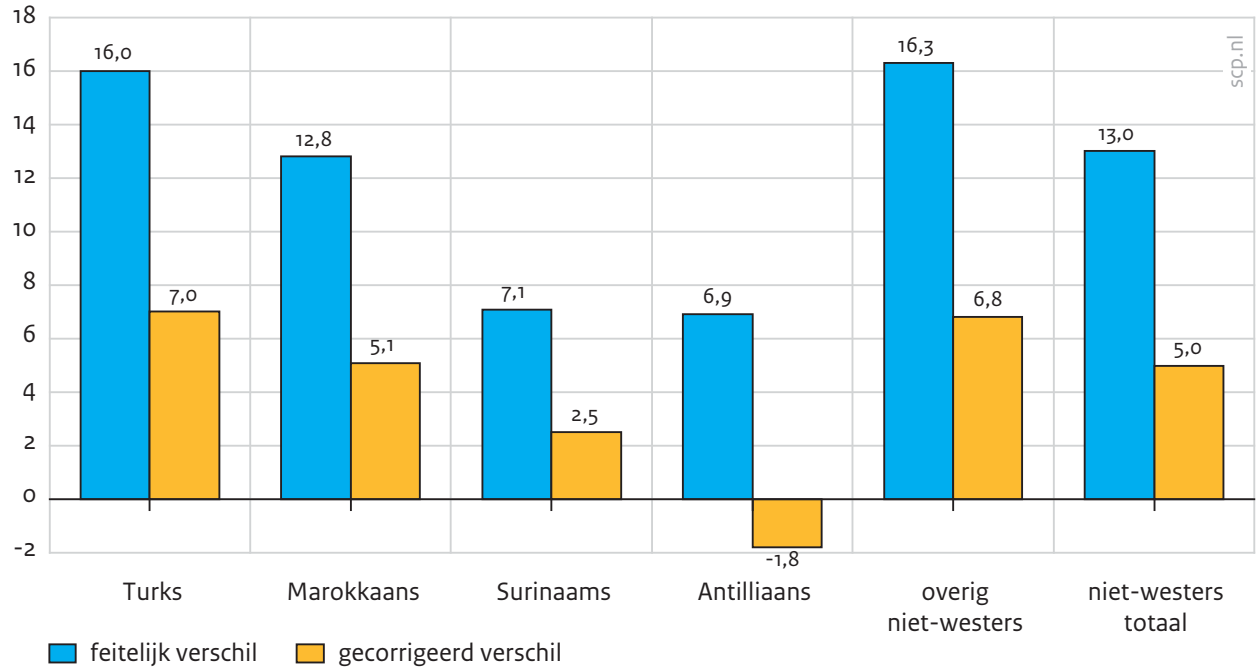

Bron: CBS (EBB'15)

Grillig verloop van evenredigheid in flexwerk

Figuur 4.25 laat zien dat de mate van evenredigheid in flexwerk zich grillig ontwikkelt. Het gecorrigeerde verschil ligt tot 2009 bijna altijd boven de 5%, in de jaren daarna is het lager en na 2011 lijkt het weer wat te zijn toegenomen. De structurele veranderingen op de arbeidsmarkt op het gebied van flexwerk – het aantal flexbanen ten opzichte van vaste banen neemt sterk toe – zetten mogelijk een rem op toenemende evenredigheid.

Figuur 4.25
Ontwikkelingen in evenredigheid in flexwerk, niet-westers totaal, 2003-2015 (in procentpunten)

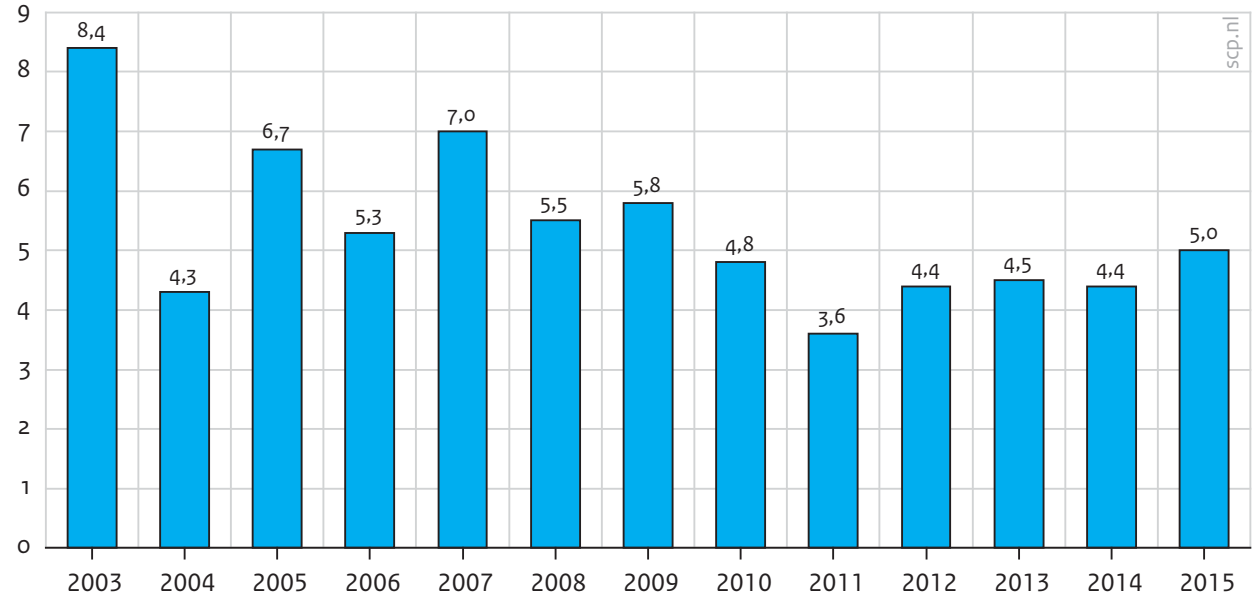

Bron: CBS (EBB'03-'15)

4.5 Samenvatting en conclusies

Achterstand op arbeidsmarkt onverminderd groot

De arbeidsmarktpositie van niet-westerse migranten kenmerkt zich vooral door een grote achterstand op autochtone Nederlanders: de werkloosheid is bijna drie keer zo hoog, het aandeel met betaald werk is lager en het deel dat een vaste baan heeft of werkzaam is op een hoog niveau is kleiner. Op het gebied van werkloosheid en nettoparticipatie zijn de verschillen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten sinds het begin van deze eeuw niet of nauwelijks kleiner geworden. De forse toename in participatie van niet-westerse migranten aan het begin van de eeuw is voor een groot deel weggevaagd gedurende de crisisjaren. Tussen migrantengroepen zijn de verschillen in werkloosheid veel geringer. De positie van Antilliaanse Nederlanders is ten opzichte van de andere migrantengroepen verslechterd. In tegenstelling tot begin deze eeuw hebben zij de afgelopen jaren, samen met de Marokkaanse Nederlanders, consequent de hoogste werkloosheidscijfers. De jeugdwerkloosheid is onder alle migrantengroepen hoog: ongeveer een kwart van de Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en overig niet-westerse jongeren is werkloos.

Evenredigheid op gebied van werkloosheid ver weg, met name voor tweede generatie

Iets meer dan de helft van het verschil in werkloosheid tussen de gehele groep niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders kan worden toegeschreven aan verschillen in demografische en sociaaleconomische kenmerken. Evenredigheid is dus ver weg, met name voor Marokkaanse Nederlanders. Eerder onderzoek geeft diverse mogelijke verklaringen voor de resterende verschillen, zoals verschillen in arbeidsoriëntatie, sollicitatie-

vaardigheden, soft skills en sociale netwerken (Huijnk 2014). Daarnaast verkleint discriminatie van werkgevers de kans op het vinden van een baan (Andriessen et al. 2012). Dit kan enerzijds te maken hebben met negatieve beeldvorming over bepaalde migrantengroepen, maar hoeft lang niet altijd harde vormen van uitsluiting te betreffen. Vaak hebben werkgevers een voorkeur voor werknemers die op hen lijken en passen in de bestaande werkcultuur. Dergelijke voorkeuren kunnen verstrekkende gevolgen hebben. Personen die niet in dit profiel passen, worden buitengesloten of maken in elk geval minder kans op een baan.
Duidelijk is dat in tijden van economische tegenspoed de posities van niet-westerse migranten extra onder druk komen te staan. Dit vertaalt zich in een minder evenredige positie. Werkgevers hebben in tijden van laagconjunctuur meer te kiezen en herkomst telt dan zwaarder mee. Minder helder is of er naast de conjuncturele schommelingen sprake is van een structurele trend naar meer evenredige posities op de arbeidsmarkt. Voorzichtigheid is geboden, maar het lijkt erop dat de mate van evenredigheid wel wat is toegenomen voor de eerste generatie, en niet voor de tweede generatie. Bij de tweede generatie en bij jongeren is evenredigheid verder weg dan voor de totale groep niet-westerse migranten. Deze slechte start beïnvloedt de rest van hun loopbanen.

Tweede generatie heeft vaker werk op het hoogste niveau

Positief is dat de tweede generatie vaker betaald werk heeft dan de eerste generatie. Dit zien we bijvoorbeeld duidelijk terug bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen. Ook positief is dat een steeds groter deel van de niet-westerse migranten, met name de tweede generatie, een beroep uitoefent op het hoogste niveau. Van de Antilliaanse Nederlanders heeft een relatief groot deel een baan op dat niveau. In tegenstelling tot bij de werkloosheid, neemt de tweede generatie hier een meer evenredige positie in dan de eerste generatie. Tegelijkertijd is het verschil met autochtone Nederlanders niet kleiner geworden. Ook autochtone Nederlanders zijn namelijk steeds vaker werkzaam in de hoogste beroepsfuncties. Het verschil in flexibel werk is tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders eveneens nauwelijks veranderd. Een vaste baan is de uitzondering geworden voor jongeren, ongeacht hun herkomst. Bij niet-westerse jongeren is ruim driekwart werkzaam in een baan met een flexibele arbeidsrelatie, bij autochtone jongeren is dit ruim twee derde (67%). Het inkomen is gemiddeld een derde lager bij niet-westerse migranten en het verschil met autochtone Nederlanders is iets groter geworden. Bij de tweede generatie is het inkomen harder gestegen dan bij de eerste generatie; hierdoor heeft de tweede generatie, in tegenstelling tot begin deze eeuw, een gemiddeld hoger inkomen dan de eerste generatie. De kans op armoede is voor niet-westerse migranten ongeveer vier keer zo groot als voor autochtone Nederlanders. Met name jonge kinderen (0-14 jaar) wonen vaak in een arm huishouden – bij de Marokkaanse en overig niet-westerse Nederlanders ongeveer een derde.

Ondanks stijgend onderwijspeil en instroom van tweede generatie blijven verschillen groot

Al met al blijven de verschillen in arbeidsmarktpositie en inkomen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders groot, hoewel de hulpbronnen van migranten (opleiding en taal) de afgelopen vijftien jaar wel degelijk zijn toegenomen (zie hoofdstuk 2 en 3).

Positief is dat de positie van de (hoger opgeleide) tweede generatie op sommige punten (nettoparticipatie, beroepsniveau) verbeterd en gunstiger is dan die van de eerste generatie. Tegelijkertijd zien we op andere vlakken (werkloosheid, inkomen, flexwerk) weinig positieve veranderingen, en is evenredigheid ver weg. Hiervoor worden diverse verklaringen gegeven, waaronder discriminatie en uitsluiting. Uitsluiting kan hard of meer subtiel van aard zijn en heeft niet alleen gevolgen voor de arbeidsmarktpositie. Wanneer migranten het idee hebben dat zij minder of geen kansen krijgen, kan dit leiden tot frustratie, wrijvingen en een afnemende emotionele band met de Nederlandse samenleving (Huijnk et al. 2015). Vooral wanneer de economie in zwaar weer zit en de concurrentie om banen groot is, trekken niet-westerse migranten vaak aan het kortste eind. Werkgevers hebben dan wat te kiezen en gaan dan voor het 'ideale profiel'. Toenemende integratie zou ook zichtbaar moeten zijn in een verminderde afhankelijkheid van conjuncturele schommelingen. Dit zien we nog (te) weinig terug.

Noten

1 Het CBS heeft de cijfers van de EBB 2003-2015 gereviseerd, maar niet die van de EBB 2001 en 2002. Hierdoor is er een breuk in de EBB voor cijfers over de beroepsbevolking tussen de EBB van 2002 en 2003. De cijfers voor en na 2002 zijn daardoor niet goed te vergelijken. We rapporteren in deze studie dus de cijfers vanaf 2003.

2 De cijfers over werkloosheid en nettoparticipatie in dit rapport zijn dus niet direct te vergelijken met de cijfers over deze thema's in eerdere SCP-rapporten over de arbeidsmarktpositie van migranten zoals Huijnk, Gijsberts en Dagevos (2013) en Gijsberts, Huijnk en Dagevos (2012).

3 In de tabel zijn de cijfers afgerond op hele percentages.

Literatuur

Alba, R. (1997). Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. *The International Migration Review*, jg. 31, nr. 4, p. 826-874.

Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Chlakova, K., A. Goudswaard, J. Sanders en W. Smits (2015). *Dynamiek op de Nederlandse Arbeidsmarkt. De focus op flexibilisering.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Dirkzwager, A., P. Nieuwbeerta en J. Fiselier (2009). Onbedoelde gevolgen van vrijheidsstraffen. Een literatuurstudie. *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 51, nr. 1, p. 21-41.

Erp, J. van, V. van der Geest, W. Huisman en J. Verbruggen (2011). Criminaliteit en werk. Een veelzijdig verband. *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 53, nr. 2, p. 71-85.

Gijsberts, M., W. Huijnk en J. Dagevos (2012). *Jaarrapport integratie 2011.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Groot, P., J. Möhlmann, J. Garretsen en H. de Groot (2011). The crisis sensitivity of European countries and regions. Stylized facts and spatial heterogeneity. In: *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, jg. 4, nr. 3, p. 437-456.

Huijnk, W. (2014). Verschillen in arbeidsmarktpositie ontleed. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (p. 89-108). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.) (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Klaver, J., J. Mevissen en A. Odé (2005). *Etnische minderheden op de arbeidsmarkt. Beelden en feiten, belemmeringen en oplossingen. Eindrapport*. Amsterdam: Regioplan.

Lancee, B. (2010). The economic returns of immigrants' bonding and bridging social capital. The case of the Netherlands. *International Migration Review*, jg. 44, nr. 1, p. 202-226.

Meng, C., A. Verhagen en T. Huijgen (2014). Van opleiding naar arbeidsmarkt. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (p. 109-143). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Merens, A. en M. van Brakel (2014). *Emancipatiemonitor 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

RMO (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar. Een advies over verbinden*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

ROA (2016). *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2015*. Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.

Schaafsma, J. (2006). *Ethnic diversity at work. Diversity attitudes and experiences in Dutch organisations*. Amsterdam: Aksant.

Vliet, R. van der, M. Gijsberts en J. Dagevos (2014). Veranderingen in de gezinssituatie en de arbeidsmarktpositie van vrouwen. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (p. 144-166). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Verhaeghe, P. (2011). De sociaaleconomische integratie van etnische minderheden. De rol van interklasse en interetnische contacten. In: *Migrantenstudies*, jg. 27, nr. 2, p. 205-214.

WRR (2006). *Identificatie met Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

5 Wonen en woonomgeving

Jeanet Kullberg en Willem Huijnk

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we na in hoeverre de verschillende migrantengroepen in hun woningmarktgedrag verschillen van de autochtone Nederlanders en welke factoren daarbij een rol spelen. Zijn verschillen in woningmarktpositie een gevolg van demografische of sociaaleconomische verschillen of is er meer aan de hand? Het laatste geval kan voorkeurverschillen betreffen, maar ook minder succes op de woningmarkt, bijvoorbeeld door minder effectieve zoekactiviteiten of door directe of indirecte achterstelling. Een voorbeeld van indirecte achterstelling zijn de eisen die sommige woningcorporaties stellen bij de toewijzing van sociale huurwoningen, bijvoorbeeld aan de maximale omvang van een gezin. Grote gezinnen (die in migrantenkringen vaker voorkomen; Garssen en Roovers 2008) komen dan moeilijk aan een huurhuis. Directe achterstelling kan zich bijvoorbeeld op de hypotheekmarkt voordoen als bevolkingsgroepen als financieel minder solide gezien en behandeld worden (Aalbers 2006).
Onder de woningmarktpositie rekenen we zowel de beschikking over een (koop)woning, de kwaliteit ervan en de woonlasten, als de tevredenheid met de woning en de omgeving. Ook komt in dit hoofdstuk de ruimtelijke spreiding over gemeenten en wijken aan bod. We richten ons op de woningmarktpositie van personen en dus niet op die van huishoudens (zie kader 5.1).

Bevolkingsgroepen en woningmarktposities

De positie op de woningmarkt komt voort uit woonwensen en beperkingen binnen bijvoorbeeld het besteedbare budget of het aanbod van woningen in de plaats of regio waar men zoekt. Handig of onhandig zoeken kan van invloed zijn, net als eventuele achterstelling. Verder kunnen mogelijkheden en stappen op de woningmarkt tot op zekere hoogte afhangen van eerdere mogelijkheden en stappen (*path dependency*), en die verschillen behalve tussen individuen ook tussen migrantengroepen. Zo zijn migranten uit Suriname in de jaren zeventig van de vorige eeuw verspreid over het hele land en kregen zij veelal nieuwe woningen toegewezen, omdat in die jaren de woningbouw fors was en gemeentelijke huisvestingstaken in aantallen nieuwbouwwoningen werden overeengekomen.
Voor asielzoekers met een verblijfsstatus, die vanaf de jaren negentig talrijk werden en de afgelopen jaren opnieuw, is het principe van spreiding hetzelfde. De huisvestingstaken worden nu echter uitgedrukt als percentage van de woningvoorraad en asielzoekers komen meestal terecht in oudere, goedkope woningen.
Voor de migranten die vanaf de jaren zestig als gastarbeider naar Nederland kwamen, waren de procedure en bijgevolg het woonpatroon anders. De woningvraag was daar waar het werk was, dus in de steden met industriële productie. Er werd geen huisvesting gere-

geld en de particuliere huursector moest uitkomst bieden (Janssen 2006). Met de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig werden veel particuliere huurwoningen opgekocht om te worden vernieuwd en in beheer gegeven aan woningcorporaties. Zij werden daarmee verantwoordelijk voor de ontruimden en zo werden Turkse en Marokkaanse Nederlanders na een periode van zeer lastige toegang tot sociale huurwoningen geleidelijk aan vertrouwde klanten van de woningcorporaties. In de jaren negentig nam ook de transparantie van de woonruimteverdeling toe, zodat directe achterstelling niet goed meer mogelijk is.
Voor volgende generaties hoeft de ervaring van de ouders er niet meer toe te doen, maar een krappe woonsituatie van de ouders kan bijvoorbeeld aanleiding zijn om sneller te verhuizen. Ook kunnen de ervaringen van de ouders het aspiratiebeeld gevoed hebben, zoals een voorkeur voor nieuwe woningen of voor de groeikernen (Janssen 2006). Het is dus interessant om de tweede generatie zelfstandig wonenden ook apart te bekijken.

Kader 5.1 Rapportage over personen in plaats van huishoudens

In afwijking van eerdere rapportages van het Sociaal en Cultureel Planbureau over de woonpositie van migranten (bijvoorbeeld Kullberg 2012) rapporteren we in dit hoofdstuk over zelfstandig wonende personen van 18 jaar en ouder in plaats van over huishoudens. De reden om naar huishoudens te kijken, was dat beslissingen over wonen op het niveau van huishoudens gemaakt worden. Daar staat tegenover dat het steeds minder reëel is om een geheel huishouden één etnisch-culturele achtergrond toe te kennen. Weliswaar zijn gemengde relaties in Turks- en Marokkaans-Nederlandse kring nog vrij uitzonderlijk (zie hoofdstuk 8), maar ze zijn er wel en alleen al daarom past het om individuen binnen een huishouden te bestuderen. Rapporteren over personen maakt het ook mogelijk om genderverschillen in beeld te brengen.
Door op het niveau van personen in plaats van huishoudens te rapporteren, kunnen cijfers afwijken van bekende beelden over bijvoorbeeld het aandeel dat over een koophuis beschikt. Die aandelen zijn groter als het personen betreft, omdat juist meerpersoonshuishoudens geneigd zijn te kopen.

Leeswijzer

Hierna gaan we in op verschillen in woonkwaliteit tussen groepen (paragraaf 5.2). Daarbij bespreken we ook het al dan niet in eigendom hebben van een woning, wat vaak samengaat met een woning van goede kwaliteit, maar zeker niet altijd. Een eigen huis staat voor binding (aan Nederland en de buurt waar het huis staat) en autonomie. Ons tweede onderwerp is de tevredenheid met de woning en de omgeving (paragraaf 5.3), waarna we in paragraaf 5.4. de woonuitgaven bespreken. Paragraaf 5.5 gaat over concentratie en segregatie van groepen en ten slotte kijken we in paragraaf 5.6 of verschillen in eigenwoningbezit en in het wonen in relatief gekleurde buurten kunnen worden verklaard uit enkele persoons- en huishoudenskenmerken (zoals leeftijd en inkomen) en enkele omgevingskenmerken. De vraag naar evenredigheid staat hierbij centraal. We sluiten af met de belangrijkste bevindingen.

5.2 Woonkwaliteit

Een koophuis staat voor meer dan alleen woonkwaliteit

Allereerst kijken we naar het eigenwoningbezit. De kwaliteit van koophuizen is over het geheel genomen hoger dan die van huurhuizen, hoewel er ook niches zijn met goedkope koopappartementen of juist dure (beleggers-)huurwoningen. De aankoop van een woning zegt ook iets over binding: wie een huis koopt, verbindt zich meestal voor langere tijd aan een woonplek, meestal in samenhang met een settelende fase in de levensloop, zoals gaan samenwonen met uitzicht op gezinsuitbreiding.

In het onderzoek *Goede buren kun je niet kopen* (Kullberg et al. 2009) kwam in groepsdiscussies naar voren dat de koop van een vakantiehuis in het land van herkomst door een aantal mensen van Turkse en vooral ook Marokkaanse herkomst belangrijker werd gevonden dan de aankoop van een huis in Nederland, omdat je hier immers ook heel goed kunt huren. In het herkomstland zijn de woningprijzen bovendien veel lager. Toenmalig minister van Wonen, Wijken en Integratie, Van der Laan, sprak zich daarover uit in zijn *Integratiebrief* (TK 2009):

> *Kiezen voor Nederland betekent óók investeren in dit land, in letterlijke en figuurlijke zin. Daarmee gaat het niet zo slecht. Het onderzoek 'Goede buren kun je niet kopen' (2009) van het Sociaal en Cultureel Planbureau laat een toename zien van het eigenwoningbezit onder Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ook de tevredenheid met de woning neemt toe. Dat is een bemoedigende ontwikkeling. Maar nog vaker zou het een bewuste keuze moeten zijn om te investeren in een huis en toekomst in Nederland in plaats van te sparen voor een huis en toekomst in het land van herkomst. Eigenwoningbezit kan de betrokkenheid van nieuwe Nederlanders bij hun leefomgeving verbeteren en de bereidheid vergroten om problemen daarbinnen op te lossen. Hoewel het nieuwe Nederlanders vanzelfsprekend vrij staat te sparen voor een huis en toekomst in het land van herkomst, valt dat vanuit het oogpunt van integratie te betreuren. Het knelt ook met de enorme inzet van de overheid en corporaties in het verbeteren van de woonomgeving in de wijken waarin deze Nederlanders veelal wonen. Bij diegenen die al van een bestaansminimum moeten rondkomen, kan het beknibbelen op de uitgaven teneinde te kunnen sparen voor een huis in het buitenland bovendien negatieve gevolgen hebben voor het toekomstperspectief van hun kinderen, bijvoorbeeld vanwege de krappe behuizing, de afwezigheid van een geschikte studieruimte of voorzieningen als een internetaansluiting of het afzien van actieve deelname aan de samenleving in cultureel, sportief en ander recreatief opzicht.*

Deze uitlating ontlokte de nodige reacties, onder meer op internetfora, waar de vaststelling werd gezien als bemoeizuchtig. Bovendien hebben ook autochtone Nederlanders vakantiehuizen in het buitenland. Ook werd gewezen op een ongastvrij klimaat in Nederland, wat het kunnen beschikken over een eigen huis in het buitenland een geruststellend idee zou maken.

Recent is opnieuw discussie ontstaan over woningbezit buiten Nederland en langdurig verblijf daar. Zo werd een Marokkaans-Nederlands gepensioneerd echtpaar in Schalkwijk met

uitzetting uit de sociale huurwoning bedreigd wegens langdurig verblijf in Marokko (Joop.nl 2016). De Haarlemse rechtbank oordeelde dat het gepensioneerde stel vanwege het 'spoedeisende belang' van de woningnood in Haarlem inderdaad terecht uit huis is gezet. In een kort geding werd de ontruiming afgekeurd: de rechter oordeelde dat het toch niet aannemelijk was dat het echtpaar bij zijn kinderen, die in Nederland wonen, terecht kan wanneer het in Nederland is.[1] Met de huidige schaarste aan sociale huurwoningen is er minder begrip voor het langdurig ongebruikt laten van een Nederlandse sociale huurwoning. Zodoende staat de koopwoning behalve voor een woning van goede kwaliteit en voor de symboliek van het settelen in Nederland, ook voor zelfstandigheid en autonomie.

Ondanks crisisjaren snelle toename eigenwoningbezit bij Turkse Nederlanders

Hoe is de trend in het eigenwoningbezit verlopen sinds de discussie naar aanleiding van de *Integratiebrief* uit 2009? Figuur 5.1 laat zien dat zich voor elk van de onderscheiden groepen in de jaren na 2002 een geleidelijke toename van het eigenwoningbezit voordeed. Onder de autochtone bevolkingsgroep vlakte die toename flink af vanaf 2009, onder invloed van de economische en woningmarktcrisis. Voor de totale groep niet-westerse migranten deed zich die afvlakking in de crisisjaren niet voor. Vooral de Turkse Nederlanders springen hier in het oog: het eigenwoningbezit kwam bij hen na 2009 juist in een stroomversnelling terecht. Bij de Marokkaanse Nederlanders deed die versnelling zich niet voor; het verschil in eigenwoningbezit tussen deze beide groepen verdubbelde tussen 2002 en 2015.

Dit verschil in ontwikkeling kan maar ten dele verklaard worden uit demografische factoren. Sinds 1996 bedraagt het aantal 15- tot 30-jarigen onder de Turkse Nederlanders jaarlijks zo'n 20.000 personen meer dan onder Marokkaanse Nederlanders. Dit is de leeftijd waarop settelgedrag gangbaar is (uit huis gaan en aan een gezin beginnen). Volgens het CBS (2014: 99) verloopt deze transitie het snelst onder Turkse vrouwen, gevolgd door Marokkaanse vrouwen. Anno 2013 worden zij getypeerd als 'vroege gezinsvormers', hoewel dit proces toen al veel trager verliep dan in eerdere jaren; zeker onder de tweede generatie. Het verschil in aantallen potentiële gezinsvormers ofwel 'settlers op de woningmarkt' tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders is door de jaren constant (zie bijlage B5.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport) en kan dus niet afdoende het verschil verklaren in groeitempo van het eigenwoningbezit. Volgens recent onderzoek van Kleinepier (2016) verlaten Turkse-Nederlandse vrouwen van de tweede generatie op jongere leeftijd het huis dan Marokkaans-Nederlandse of autochtone vrouwen, in veel gevallen om van huis uit te trouwen. Jonge mannen, zowel van Marokkaanse als van Turkse herkomst, verlaten het ouderlijk huis eveneens relatief jong en maken veel vaker dan de vrouwen eerst een periode door van alleen wonen, of in elk geval ongetrouwd. Zorlu en Van Galen (2016) stellen in hun onderzoek vast dat voor beide groepen het verlaten van het ouderlijk huis vaak samengaat met een betere woonkwaliteit en dat jongeren eerder het huis verlaten indien ze er in dit opzicht inderdaad op vooruitgaan. In de keuze tussen kopen en huren kan meespelen dat jongeren die inwonen bij ouders met een sociale huurwoning zelf makkelijker wachttijd voor zo'n woning opbouwen (Zorlu en Van Galen 2016). Zo kan huren als het

ware van ouder op kind overgaan, waarbij een sociale huurwoning in centrale stadswijken steeds meer als een *asset* gezien kan worden, een verworvenheid waar kopen tegen de marktprijs niet tegenop kan.

Figuur 5.1

Aandeel bewoners in koophuizen, 18 jaar en ouder, naar herkomst, 2002-2015 (in procenten)

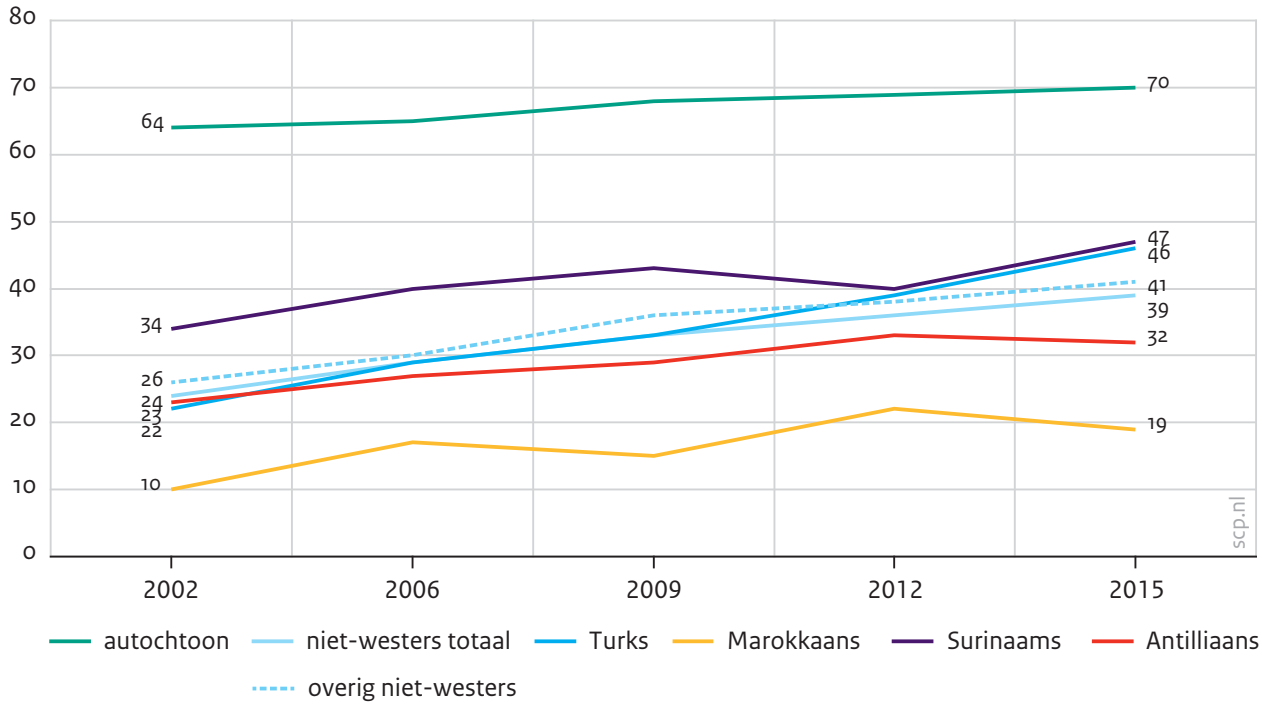

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Behalve bij de Turkse Nederlanders groeit het eigenwoningbezit ook snel en gestaag onder de groep overig niet-westerse migranten. Voor deze groep speelt de demografie vermoedelijk wel een hoofdrol; tussen 1998 en 2015 vond meer dan een verdubbeling plaats van het aantal 15- tot 30-jarigen in deze groep, van bijna 100.000 tot maar liefst 200.000 personen (zie internetbijlage B5.1). Zij zijn de afgelopen jaren in groten getale toegetreden tot de woningmarkt en het lijkt erop dat een flink aantal van hen dat via een koophuis heeft gedaan, al dan niet met een tussenstap in de huursector. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn onder vluchtelingen die als kind in de jaren negentig naar Nederland kwamen. Ook zal gezinshereniging hierin een rol spelen. In paragraaf 5.6 gaan we dieper in op de verklaringen voor groepsverschillen in het eigenwoningbezit.

Tweede generatie vaker in koophuis dan eerste generatie, behalve bij Surinaamse Nederlanders

Zowel autochtone als Surinaams-Nederlandse mannen hebben veel vaker een koophuis dan vrouwen (tabel 5.1). Dit betekent dat onder deze groepen alleenstaande vrouwen vaker geen koophuis hebben dan alleenstaande mannen. Bij de overig niet-westerse migranten is het andersom; in deze groep hebben vrouwen juist vaker een koophuis.
Dit komt vermoedelijk doordat mannen vaker zonder partner zijn gemigreerd en zich in die situatie minder snel settelen in een koophuis. Bij de andere groepen is er geen verschil in eigenwoningbezit tussen mannen en vrouwen.
Het eigenwoningbezit is het hoogst onder mensen tussen 25 en 65 jaar. Daarna neemt het weer wat af, vooral omdat het onder oudere cohorten nog minder gebruikelijk was om te kopen. De tweede generatie woont vaker in een koophuis dan de eerste. Dit geldt met name voor Turkse en Antilliaanse Nederlanders. In het *Jaarrapport integratie 2014* besteedde het CBS (p. 118) aandacht aan verschillen binnen de tweede generatie tussen de grote groep 0- tot 15-jarigen die bij hun ouders thuis wonen en de kleinere groep 30- tot 40-jarigen die op zichzelf wonen. Dit verschil is bij de Marokkaanse Nederlanders verreweg het grootst, met 60.000 thuiswonende kinderen in 2013 tegen ruim 13.000 op zichzelf wonende dertigers. Tot deze groep behoort dus een groot aantal jongeren dat nog moet starten op de woningmarkt. Het CBS laat zien dat onder de zelfstandig wonenden van de tweede generatie het aandeel woningeigenaren groter is, met uitzondering van de Surinaamse tweede generatie. Bij Marokkaanse en Turkse Nederlanders is het verschil in eigenwoningbezit tussen de tweedegeneratiecohorten hetzelfde. Wel was het aantal dertigers onder de tweede generatie bij de Turkse Nederlanders groter dan bij de Marokkaanse Nederlanders. Dat verklaart een deel van het verschil in eigenwoningbezit; onder de Turkse Nederlanders zijn meer leden van de tweede generatie al gestart op de woningmarkt.
Voor elk van de groepen zien we dat het aandeel woningeigenaren groter is naarmate de opleiding hoger is. Dit zal veel te maken hebben met zowel het inkomen (dat veelal hoger is bij een hoger opleidingsniveau) als met de mogelijkheden om hypotheek te krijgen.
Een hogere opleiding gaat samen met perspectief op een vast en groeiend inkomen.

Tabel 5.1

Aandeel in een koophuis, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)[a]

	Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autoch-toon
totaal	46	19	47	32	41	39	70
man	47	20	56	33	37	40	72
vrouw	45	18	41	31	45	39	67
18-24 jaar	-	-	-	-	-	11	26
25-44 jaar	54	19	52	35	43	42	72
45-64 jaar	42	19	51	36	42	40	78
≥ 65 jaar	-	-	31	30	46	30	59
1e generatie	41	17	48	27	40	37	-
2e generatie	58	27	46	42	49	46	-
maximaal bao	26	17	-	-	23	21	37
vbo/mavo	38	10	39	24	36	31	62
mbo/havo/vwo	54	20	46	28	39	40	73
hbo/wo	65	33	62	44	53	54	78

a Het aantal respondenten is voor bepaalde categorieën (bijvoorbeeld laagopgeleide Antilliaanse Nederlanders) te laag om te rapporteren. In de tabel staat bij deze categorieën een streepje.

Bron: CBS (WOON'15)

Marokkaanse Nederlanders zijn het krapst behuisd en dat is sinds 2002 niet verminderd

In deze paragraaf bekijken we voor de verschillende groepen de oppervlakte van de woonkamer en het aantal kamers in de woning in verhouding tot het aantal bewoners.[6]

Een 'kleine woonkamer' is in ons onderzoek een woonkamer van minder dan 20 vierkante meter. We hebben voor deze grens gekozen omdat een dergelijke maat de inrichtingsmogelijkheden beperkt: het inrichten van zowel een zitgedeelte als een eetgedeelte is dan vrij lastig. Bovendien is de kans dat een woning met zo'n kleine woonkamer een aparte woonkeuken heeft niet groot; woonkeukens gaan eerder samen met een grote woonkamer.

Onder groepen van niet-westerse herkomst is het aandeel met een kleine woonkamer veel groter dan onder autochtone Nederlanders. Dat geldt in het bijzonder voor de Marokkaans-Nederlandse groep, waarvan in 2015 ruim een derde een kleine woonkamer had (tabel 5.2). Opvallend is dat dit aandeel de laatste jaren (vanaf 2009) bij geen van de groepen verder is afgenomen (zie internetbijlage B5.2), vermoedelijk omdat er weinig gebouwd werd en daardoor ook weinig doorgestoomd naar grotere woningen.

Tabel 5.2

Oppervlakte van de woonkamer, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
0-19 m^2	23	35	22	27	27	27	11
20-29 m^2	43	39	36	35	35	38	33
30-39 m^2	21	18	23	21	21	20	29
≥40m^2	13	9	19	17	17	15	27

Bron: CBS (WOON'15)

Marokkaanse Nederlanders hebben, gemiddeld genomen, niet alleen de kleinste woonkamers, maar ook het geringste aantal kamers per persoon. Bijna een derde beschikt over minder dan één kamer per persoon, iets wat onder autochtone Nederlanders vrijwel niet voorkomt en onder de andere groepen wel, maar minder vaak (zie internetbijlage B5.3). Krap wonen nam in de loop der jaren in het algemeen af – het meest onder de Turkse Nederlanders (figuur 5.2) – en heeft behalve met de woningprijs ook veel te maken met de stedelijke woonplaatsen van veel migranten en hun kinderen, waar grote aantallen kleine woningen zijn.

Figuur 5.2

Krap wonen (minder dan één kamer per persoon), naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procenten)

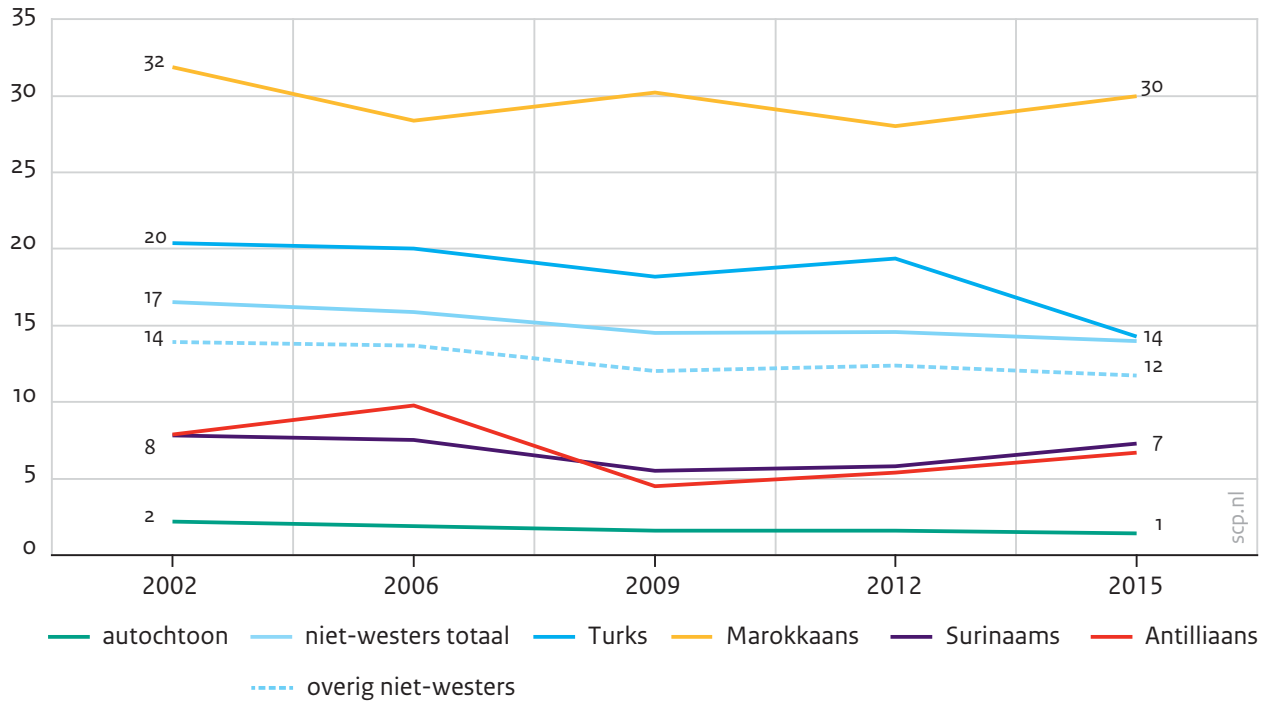

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

5.3 Tevredenheid met de woning en de omgeving

Marokkaanse Nederlanders zijn veel tevredener met hun woonomgeving dan met hun woning

Krap wonen is sinds jaar en dag een belangrijke bron van onvrede met de woning, en dat zien we dan ook in figuur 5.3 en figuur 5.4. De Marokkaanse Nederlanders zijn het minst tevreden. Voor de meeste groepen is er geen eenduidige trend in de tevredenheid, behalve voor de Turkse Nederlanders: hun tevredenheid nam geleidelijk toe. Opvallend is ook dat alle groepen behalve de Turkse in 2015 minder tevreden waren dan in 2012. Bij de Marokkaans-Nederlandse groep is dat verschil wel erg groot en lijkt sprake van een trendbreuk of een toevalligheid in de laatste meting. De tevredenheid met de woonomgeving kent minder grote verschillen tussen de groepen en dat bleef zo over de jaren. Marokkaanse Nederlanders zijn over hun woonomgeving veel tevredener dan over hun woning. Voor de andere groepen ontlopen de oordelen elkaar niet sterk. Van een eenduidige trend naar meer of minder tevredenheid met de woonomgeving is geen sprake.

Figuur 5.3

(Zeer) tevreden over de woning, naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procenten)[a]

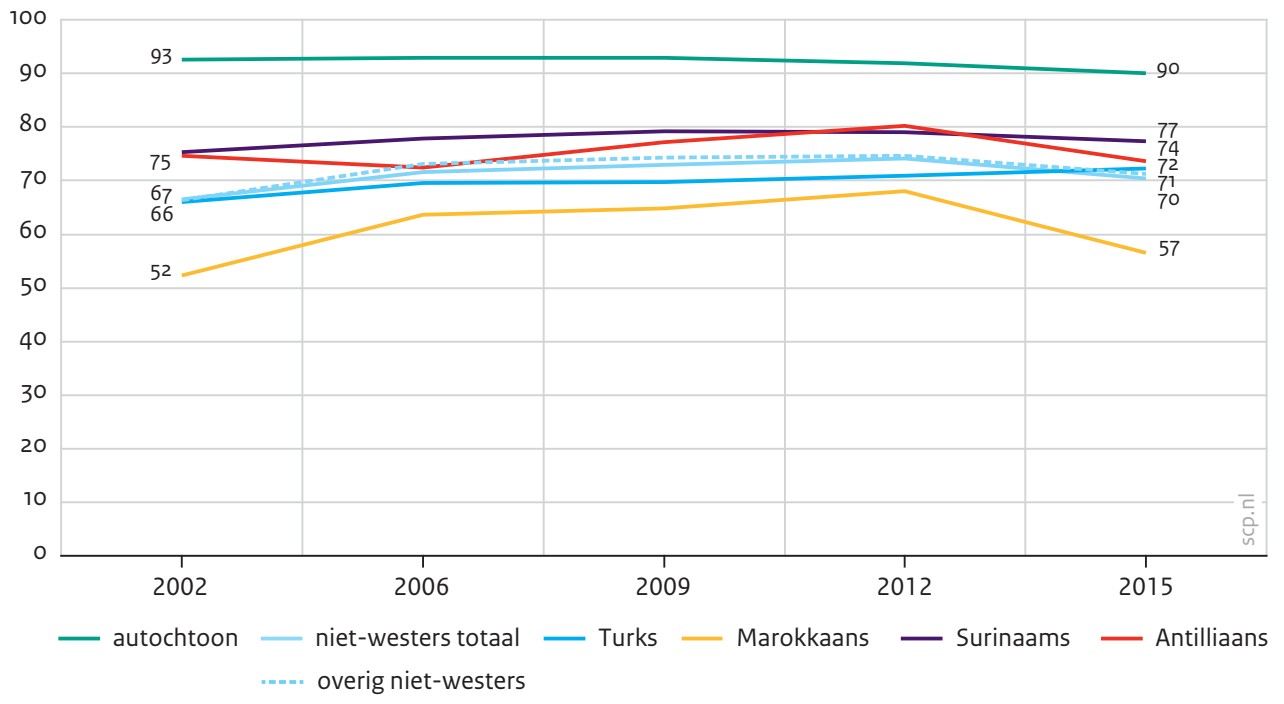

a Aan respondenten is gevraagd naar de tevredenheid met de huidige woning. De antwoordcategorieën waren: (1) zeer tevreden, (2) tevreden, (3) niet tevreden, maar ook niet ontevreden, (4) ontevreden en (5) zeer ontevreden. De eerste twee categorieën zijn in deze figuur samengenomen.

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Figuur 5.4

(Zeer) tevreden over de woonomgeving, naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procenten)[a]

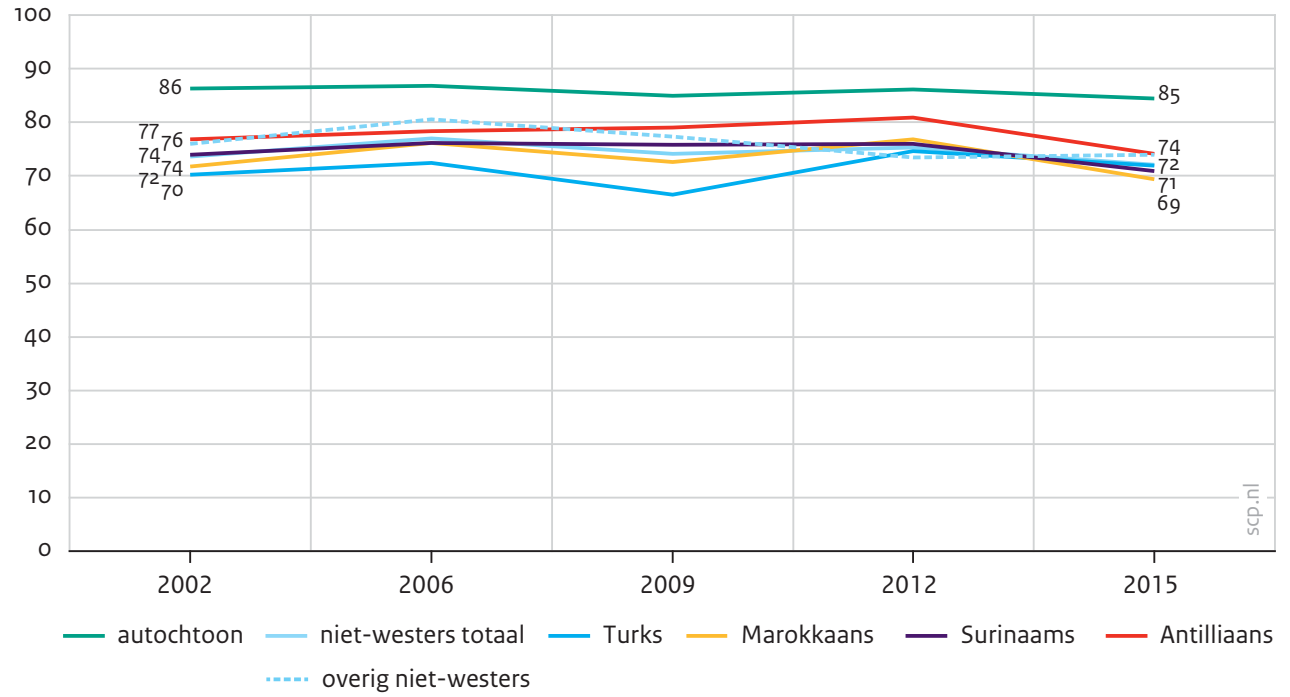

a Aan respondenten is gevraagd naar de tevredenheid met de huidige woonomgeving. De antwoordcategorieën waren: (1) zeer tevreden, (2) tevreden, (3) niet tevreden, maar ook niet ontevreden, (4) ontevreden en (5) zeer ontevreden. De eerste twee categorieën zijn in deze figuur samengenomen.

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Voor 2015 is de tevredenheid uitgesplitst naar kenmerken van de bewoners (tabel 5.3). Onder Antilliaanse Nederlanders zijn vrouwen minder tevreden met de woning dan mannen. Vermoedelijk zijn dit naar verhouding vaak alleenstaande vrouwen of moeders met beperkte financiële middelen. De tevredenheid met de woning stijgt met de leeftijd; mensen slagen er na verloop van jaren in hun woonwensen steeds beter te realiseren. Dat geldt zowel voor niet-westerse migranten als voor autochtone Nederlanders, maar er zijn wel verschillen. Marokkaanse Nederlanders van 25-44 jaar zijn relatief ontevreden met hun woning. Onder de overig niet-westerse migranten is de tweede generatie het meest tevreden. Opvallend is dat onder de Marokkaanse Nederlanders precies het omgekeerde het geval is: de tweede generatie is hoewel zij vaker een koophuis heeft juist minder tevreden dan de eerste.

Tussen opleiding en tevredenheid met de woning bestaat geen systematisch verband. Jongeren zijn weliswaar hoger opgeleid dan ouderen, maar ouderen hebben door hun leeftijd wooncarrièrestappen kunnen maken en die twee strijdige krachten heffen elkaar als het ware op. Wel zien we dat de hoogst opgeleiden zich steeds onderscheiden met een hogere waardering voor de woning.

Tabel 5.3
(Zeer) tevreden met woning, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)[a]

	Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autoch-toon
totaal	72	57	77	74	71	70	90
man	72	59	81	84	70	71	91
vrouw	73	55	75	64	72	70	90
18-24 jaar	-	-	86	-	63	66	83
25-44 jaar	72	49	73	72	70	67	87
45-64 jaar	74	66	79	72	71	73	92
≥ 65 jaar	68	76	81	-	-	80	93
1e generatie	71	60	77	71	70	70	-
2e generatie	75	45	77	78	81	72	-
maximaal bao	71	60	76	-	58	65	88
vbo/mavo	75	57	77	78	68	70	90
mbo/havo/vwo	67	47	74	62	71	67	90
hbo/wo	82	63	82	82	77	78	92

a Het aantal respondenten is voor bepaalde categorieën (bijvoorbeeld laagopgeleide Antilliaanse Nederlanders) te laag om te rapporteren. In de tabel staat bij deze categorieën een streepje.

Bron: CBS (WOON'15)

Vrouwen zijn minder tevreden met hun woonomgeving dan mannen (tabel 5.4).
De tevredenheid neemt overwegend toe met de leeftijd, hoewel jonge Antilliaanse Nederlanders juist heel tevreden zijn. De tweede generatie is over het algemeen ongeveer even tevreden als de eerste. Alleen de Marokkaanse tweede generatie is ook hier kritischer dan de eerste generatie. Ook met de sociale cohesie in de woonbuurt (zie internetbijlage B5.4) zijn Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie beduidend minder tevreden.
In het algemeen blijft de waardering voor woning en woonomgeving van niet-westerse groepen achter bij die van de autochtone bevolking. Bij de Marokkaanse Nederlanders is het gat vooral groot bij de tweede generatie, die vaker dan de eerste generatie in een koophuis woont. Dat is opvallend. Geringere tevredenheid kan liggen aan specifieke woonomstandigheden, maar kan ook een meer algemeen gevoel van onbehagen in de sociale omgeving representeren.

Tabel 5.4
(Zeer) tevreden met woonomgeving, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autoch-toon
totaal	72	69	71	74	74	72	85
man	74	74	75	77	76	75	85
vrouw	70	64	68	71	72	70	84
18-24 jaar	68	34	61	91	52	61	76
25-44 jaar	72	64	68	70	73	70	82
45-64 jaar	71	74	74	72	76	74	85
≥ 65 jaar	74	93	76	84	90	83	88
1e generatie	72	72	72	73	74	73	-
2e generatie	72	61	68	75	75	70	-
maximaal bao	73	73	76	62	67	71	83
vbo/mavo	59	65	67	81	78	69	85
mbo/havo/vwo	76	70	70	69	69	71	84
hbo/wo	75	68	73	76	79	76	85

Bron: CBS (WOON'15)

5.4 Woonuitgaven

Woonuitgaven gestaag gestegen, met uitzondering van kooplasten na 2012

Huurders, die bij het niet-westerse bevolkingsdeel nog net in de meerderheid zijn (en bij Marokkaanse Nederlanders heel sterk in de meerderheid), hebben gemiddeld lagere woonuitgaven. De uitgaven zijn bij alle groepen echter gestaag en fors toegenomen sinds 2002 (figuur 5.5).

De gemiddelde totale woonuitgaven voor woningeigenaren namen voor de verschillende groepen tussen 2002 en 2012 toe en daarna weer af (behalve onder de Antilliaanse Nederlanders) (figuur 5.6). Na de crisis hebben woningkopers kunnen profiteren van een extreem lage rente.

De verschillen in huuruitgaven zijn niet zo groot tussen de herkomstgroepen. Ze waren het hoogst voor autochtone Nederlanders, gevolgd door Turkse Nederlanders. Bij woningeigenaren zijn de verschillen groter. Dat was al zo in 2002, maar de onderlinge verschillen zijn nadien toegenomen, vooral in 2015. In de gehele periode waren de woonuitgaven van kopers gemiddeld hoger dan die van huurders, voor elk van de groepen.

Figuur 5.5

Gemiddelde totale woonuitgaven[a] van huurder, naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in euro's per maand en in prijzen van 2015)

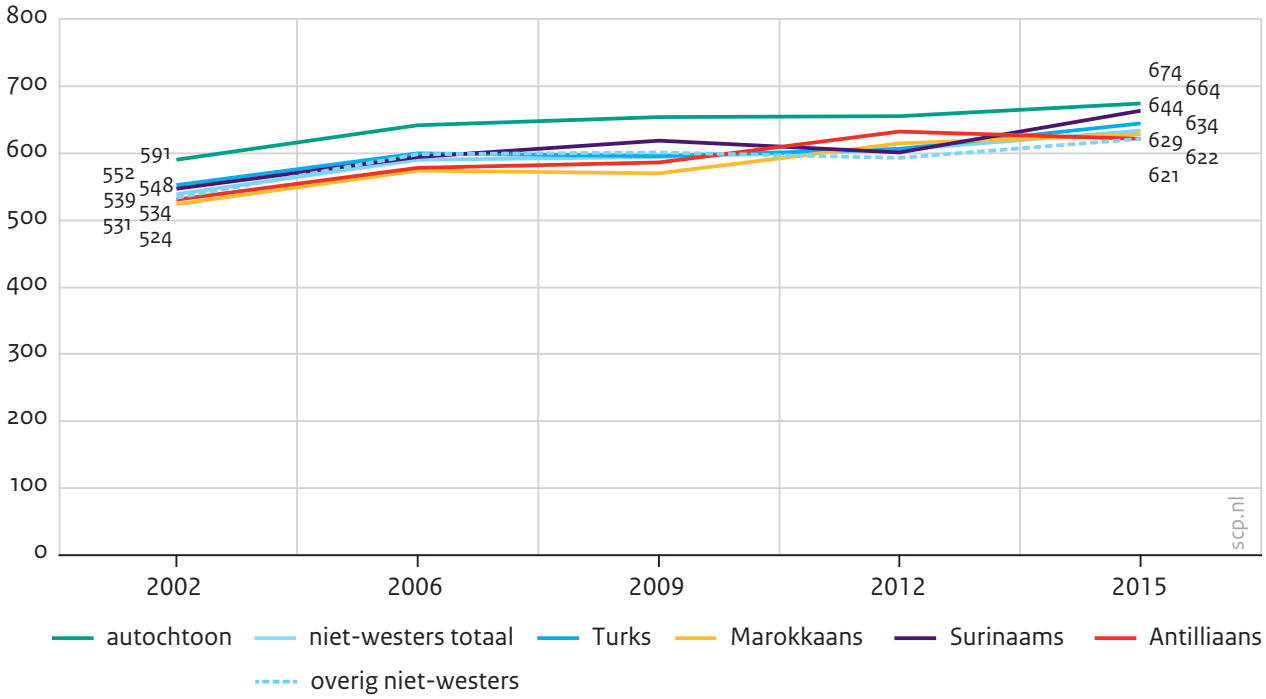

a Inclusief water, energie en gemeentelijke heffingen.

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Figuur 5.6

Gemiddelde totale woonuitgaven[a] van woningeigenaren, naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in euro's per maand en in prijzen van 2015)

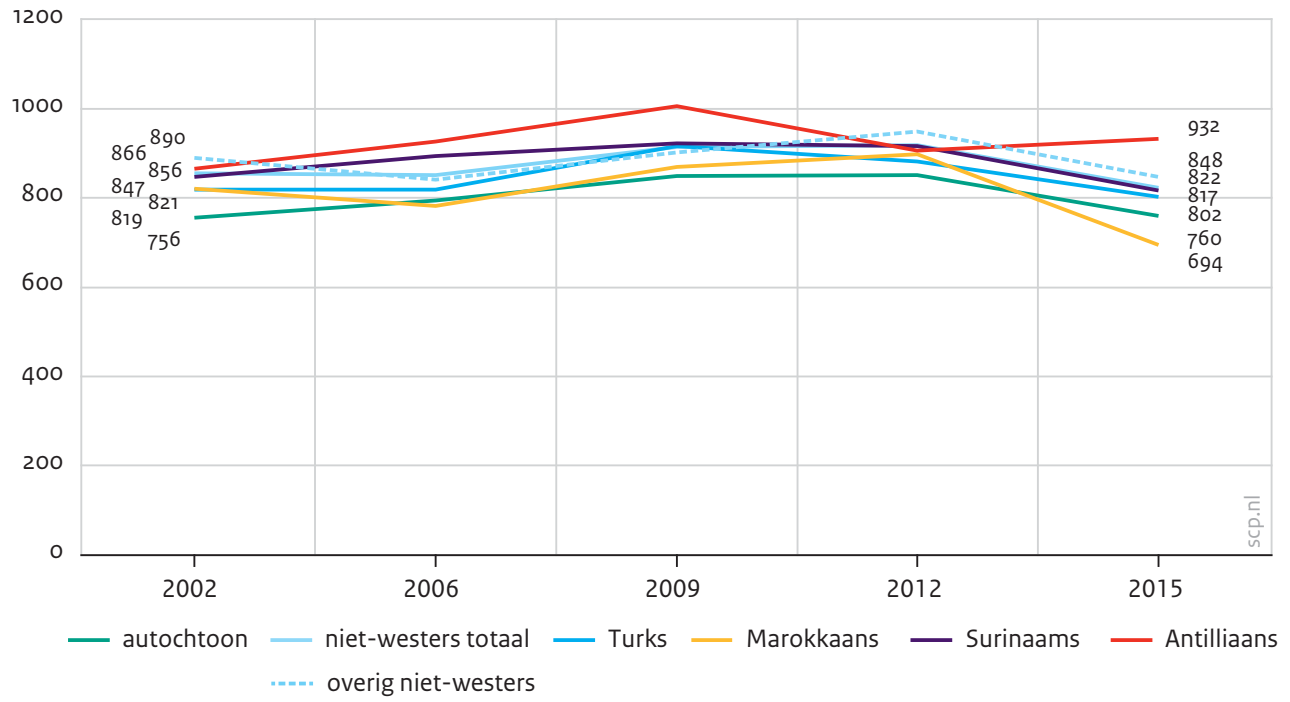

a Inclusief water, energie en gemeentelijke heffingen.

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Marokkaans-Nederlandse woningeigenaren hebben de laagste gemiddelde woonuitgaven, gevolgd door autochtone Nederlanders. Antilliaanse woningeigenaren wonen juist het duurst (tabel 5.5). Bij Marokkaanse en autochtone Nederlanders is het verschil in woonuitgaven tussen huurders en woningeigenaren het geringst. Gemiddeld hebben huurders en woningeigenaren van de tweede generatie wat hogere woonuitgaven dan die van de eerste generatie.

Tabel 5.5

Gemiddelde woonuitgaven van huurders en woningeigenaren, naar herkomst en generatie, 2015 (in euro's)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal huurders	644	629	664	621	622	634	674
totaal woningeigenaren	802	694	817	932	848	822	760

Tabel 5.5
(Vervolg)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
1e generatie huurders	639	629	670	629	610	630	-
2e generatie huurders	660	626	648	598	715	653	-
1e generatie woning-eigenaren	800	619	791	1020	843	813	-
2e generatie woning-eigenaren	806	885	886	810	871	849	-

Bron: CBS (WOON'15)

Woningcorporaties hebben in de loop der jaren de nodige huurwoningen te koop aangeboden aan hun huurders. Dit maakte deel uit van de overheidscampagne om het eigenwoningbezit onder brede groepen in de bevolking te verbreiden. Dergelijke verkopen gaan in het algemeen gepaard met aankoopkortingen, die in de loop der jaren bovendien steeds groter werden (Jókövi 2011). In hoeverre hebben migrantengroepen geprofiteerd van dit beleid?

Onder woningeigenaren van niet-westers herkomst heeft ruim 7% de huurwoning gekocht, iets meer dan onder autochtone huiseigenaren het geval is. Ook is er onder huurders van niet-westerse herkomst significante belangstelling om de huurwoning te kopen: zo'n 8% heeft die interesse en dat is opnieuw hoger dan onder autochtone huurders het geval is. Onder de laatsten zijn meer ouderen, voor wie het minder interessant is om woningeigenaar te worden, ook al omdat ze dankzij een lange woonduur vaak een lage huur betalen. Het is niet zo dat niet-westerse migranten of hun kinderen vaker het aanbod kregen om hun huurwoning te kopen. Dat betrof voor zowel autochtone Nederlanders als niet-westerse migranten zo'n 15% van alle huurders.

5.5 Concentratie, segregatie en ontmoetingskansen

Van drie naar zes gemeenten met meer dan een kwart van de bevolking van niet-westerse herkomst

De spreiding van inwoners van niet-westerse herkomst over Nederland is ongelijk, met een oververtegenwoordiging in stedelijke gemeenten en in het westen van het land (Kullberg 2012). Doordat de omvang van de tweede generatie sterk toegenomen is en de migratie aanhield door gezinshereniging, gezinsvorming en de komst van vluchtelingen en arbeidsmigranten, is het aandeel in de totale bevolking toegenomen. Dat uit zich in grotere aantallen gemeenten en postcodegebieden met hogere aandelen van bewoners van niet-westerse herkomst (figuur 5.7). Anno 2015 telt Nederland zes gemeenten waar minimaal een kwart van de bevolking van niet-westerse herkomst is: Rotterdam, Amsterdam en Den Haag behoorden in 2002 al tot deze categorie waarvan nu ook Schiedam, Diemen en Almere deel uitmaken. Het aandeel gemeenten met minder dan 5% niet-westerse migranten nam af van ruim 70% naar minder dan 60%. Het aandeel van de gemeenten met tussen de 10% en 25% niet-westerse migranten verdubbelde tussen 2002 en 2015. Tegelijkertijd is in meer dan 80% van de Nederlandse gemeenten minder dan 10% van de bevolking van niet-westerse herkomst.

Van zeven naar vier wijken met minimaal driekwart van de bevolking van niet-westerse herkomst

Op het niveau van postcodegebieden[3] deed zich ook een toename voor van het aandeel niet-westerse migranten. In 2002 was in 85% van de postcodegebieden minder dan 10% van niet-westerse herkomst, in 2015 is dit gedaald tot 78%. Het aantal gebieden met meer dan de helft van de bevolking van niet-westerse herkomst steeg van 35 in 2002 naar 51 in 2015 (figuur 5.7, rechts). Echter, in 2009 en 2012 waren dit er 53. De toename (in aantallen) heeft zich dus niet doorgezet. Opvallend is dat het aantal wijken met meer dan 75% van de bevolking van niet-westerse herkomst eerst gestaag toenam en daarna weer afnam: van twee in 1998 (twee postcodegebieden in de Haagse Schilderswijk), naar zes in 2002 en zeven in 2009 (naast de twee postcodegebieden in de Schilderswijk ook Transvaal in Den Haag, Kolenkit en Bijlmer-Centrum in Amsterdam en Spangen en Nieuw-Mathenesse in Rotterdam) en vier in 2015 (de drie Haagse wijken en Spangen). In de andere wijken zijn de aandelen onder die 75%-grens gezakt (het meest in Kolenkit), waarschijnlijk als gevolg van stedelijke vernieuwing. Het aandeel autochtone Nederlanders is er weer wat toegenomen. Ook het aandeel westerse migranten nam er toe, maar het is in deze wijken dus niet zo dat de niet-westerse bevolking louter vervangen wordt door een instroom van Oost-Europese migranten.

Onderzoek (CBS 2014) liet zien dat voor elk van de vier grote migrantengroepen de tweede generatie die al op zichzelf woont in minder 'gekleurde' wijken woont dan de tweede generatie die nog als kind bij de ouders woont.

Figuur 5.7

Gemeenten en postcodegebieden naar aandeel van de bevolking van niet-westerse herkomst (in procenten)

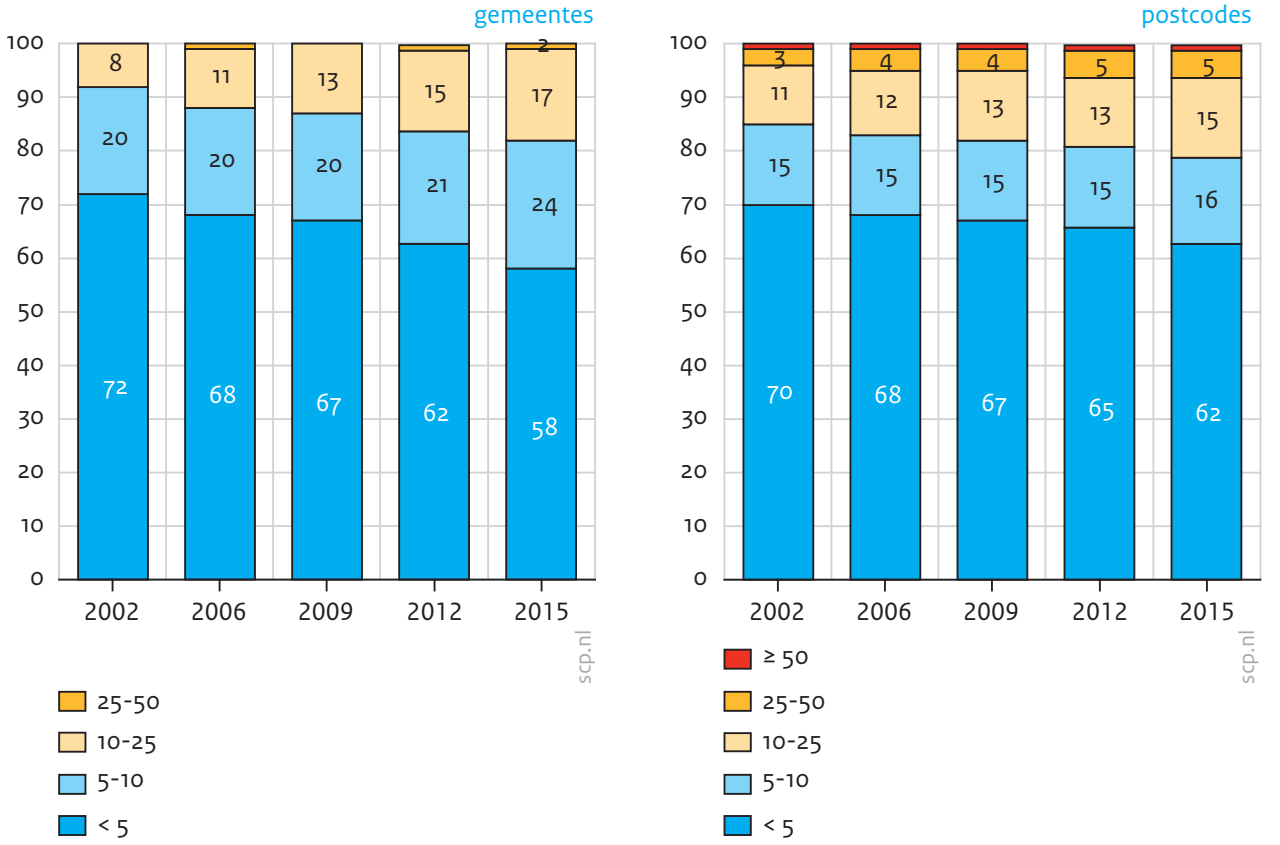

Bron: CBS (StatLine)

Afnemende groei in grote steden; sterkere groei in randgemeenten

Vergaande ruimtelijke scheiding van bevolkingsgroepen kan repercussies hebben voor de onderlinge contacten. Dit kan weer effect hebben op de beeldvorming over andere groepen en ook op de taalvaardigheid van migranten (Gijsberts et al. 2012; Vervoort 2011; zie ook hoofdstukken 8 en 9 in deze bundel). Structurele effecten zoals geringere kansen op een baan of een goede opleiding zijn minder duidelijk, omdat ook scholen buiten de eigen wijk bezocht kunnen worden en het onderwijs op zwarte scholen niet noodzakelijk slecht is, mede dankzij extra leerkrachten. Voor interetnische contacten is zowel de bevolkingssamenstelling van de wijk als de gemeente relevant (Boschman 2015).

We kijken voor de zes gemeenten met minimaal een kwart van de bevolking van niet-westerse herkomst naar de ontwikkeling in het aandeel niet-westerse migranten. Die zes gemeenten zijn Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Schiedam en de groeisteden Almere en Diemen. Daaraan voegen we Utrecht toe, met een iets lager aandeel, maar wel de vierde stad van Nederland (tabel 5.6). We zien dat de aandelen in de grote steden, uitgezonderd Utrecht, flink toenamen tussen 2000 en 2005 en in veel mindere mate tussen 2005 en 2015. In Amsterdam is de toename de afgelopen tien jaar vrijwel gestagneerd. Hier zijn de hoge woningprijzen debet aan; een gezinshuis is daar toenemend onbetaalbaar voor de middenklasse - tenzij het een sociale huurwoning is - maar daarop moet doorgaans erg lang

gewacht worden. Daarom is het niet vreemd dat de groei werd overgenomen door satelliet-gemeenten als Almere en Diemen. Ook in Rotterdam vlakte de toename scherp af in de afgelopen tien jaar. In Schiedam, Almere en Diemen was de toename in die periode het sterkst; het percentage niet-westerse migranten nam hier met 5 procentpunten toe.
Het beeld dat we aan de hand van deze gemeenten schetsen, is exemplarisch voor verschuivingen in de bevolkingssamenstelling van randgemeenten en groeikernen in het bijzonder. Het Planbureau voor de Leefomgeving schetste de transities voor de periode 1995-2010 in de vier grote stadsregio's (PBL 2012: 114). De instroom neemt in elk van de groeikernen gestaag toe, maar het snelst in Capelle aan den IJssel, Almere, Zoetermeer en Nieuwegein. In de groeikernen Purmerend, Spijkenisse en Houten is de instroom minder groot en stijgt deze minder snel.

Tabel 5.6
Aandeel niet-westerse migranten in zeven gemeenten, 2000, 2005, 2010 en 2015 (in procenten)

	Rotterdam	Amsterdam	Den Haag	Almere	Schiedam	Diemen	Utrecht
2000	31	31	28	17	19	20	20
2005	35	34	32	24	23	22	21
2010	37	35	34	27	25	25	21
2015	37	35	35	29	28	27	22

Bron: CBS (StatLine)

In Rotterdam, Amsterdam en Den Haag is in 2015 ruim een derde van de bevolking van niet-westerse herkomst. Deze steden huisvesten daarnaast respectievelijk 12%, 16% en 17% migranten van westerse herkomst (zie internetbijlage B5.5). In Amsterdam en Den Haag vormen autochtone Nederlanders dus minder dan de helft van de bevolking.

Statistische ontmoetingskansen, ofwel bevolkingsspreiding over de stad

Figuur 5.8 laat voor de vier grootste gemeenten – Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht – zien wat de statistische ontmoetingskans (Liebersons index[4]) tussen de autochtone bevolking en niet-westerse migranten is. Deze theoretische maat betreft zowel het aandeel van groepen als de spreiding binnen de gemeente. Statistische ontmoetingskansen met de autochtone bevolking zijn hoger als er minder migrantengroepen in de gemeente wonen, maar ook als die bewoners sterk gespreid over de wijken wonen.

Figuur 5.8

Statistische ontmoetingskansen[a] van diverse groepen met autochtone Nederlanders in Den Haag, Utrecht, Rotterdam en Amsterdam, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procenten)

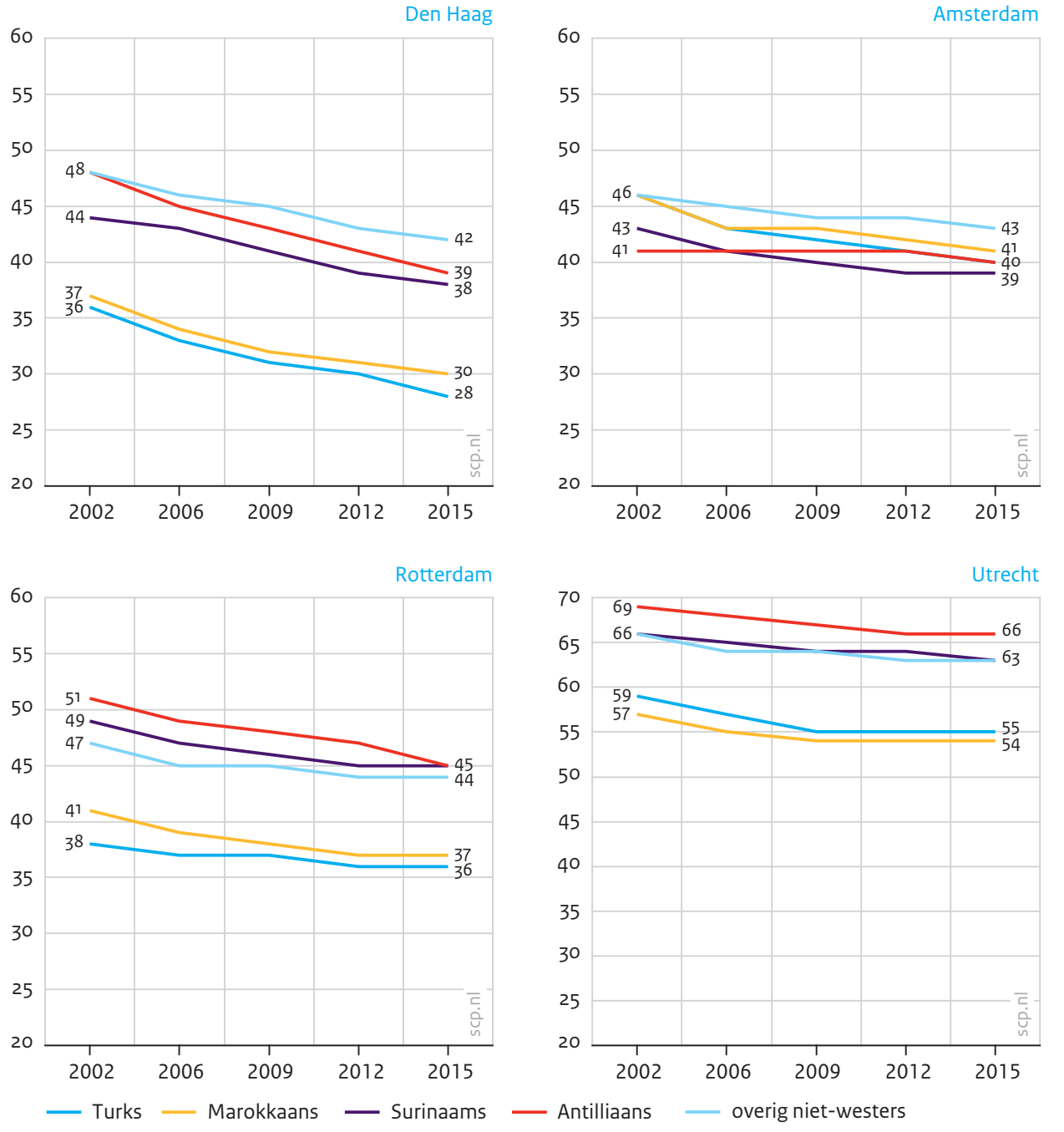

a Deze kansen hangen af van het aandeel van diverse bevolkingsgroepen in de stad en van de spreiding over de verschillende wijken. De 'kans' betreft een gemiddelde in de gemeente, terwijl in werkelijkheid de kansen zullen verschillen tussen de wijken.

Bron: CBS (SSB)

Van de genoemde vier gemeenten zijn de ontmoetingskansen het laagst in Den Haag, wat te maken heeft met een sterkere segregatie in die gemeente. De ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders zijn daar bovendien vrij continu afgenomen, sterker dan in

Rotterdam, Amsterdam en Utrecht. In die steden daalden de ontmoetingskansen sinds 2009 niet meer of in elk geval veel minder dan voordien en dat gold voor vrijwel alle groepen. In Utrecht, waar het aandeel niet-westerse migranten het laagst is van de besproken gemeenten, zijn de ontmoetingskansen relatief hoog.
Voor elk van de steden behalve Amsterdam geldt dat de ontmoetingskansen voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders met autochtone Nederlanders er lager zijn dan voor Surinaamse, Antilliaanse en overig niet-westerse Nederlanders – die laatsten wonen meer gespreid. Aan dit verschil is in de loop der jaren weinig veranderd. Opmerkelijk is dat in Amsterdam de ontmoetingskansen voor de verschillende herkomstgroepen elkaar weinig ontlopen. Segregatie van bevolkingsgroepen komt minder voor in de randgemeenten komt minder voor in de randgemeenten Schiedam, Almere en Diemen (zie internetbijlage B5.6).

5.6 Verklaring voor verschillen

5.6.1 Eigenwoningbezit

Verschil in eigenwoningbezit vooral gevolg van verschil in inkomen, woonmilieu en woonduur

In deze paragraaf zoeken we naar nadere verklaringen voor verschillen in eigenwoningbezit en woonbuurten tussen groepen. Een deel van die verschillen hangt samen met persoonlijke of huishoudenskenmerken (zoals leeftijd en inkomen) en een deel heeft te maken met de beschikbare woningen. Op die fronten kunnen verschillen geduid worden. In figuur 5.9 is te zien in hoeverre leeftijd, geslacht, opleiding, soort huishouden, inkomen en één of twee inkomens in het huishouden kenmerken zijn die verschillen in eigenwoningbezit met de autochtone bevolkingsgroep verklaren. Ook zijn enkele omgevingskenmerken als verklaring opgenomen: het type woonmilieu (meer of minder stedelijk en meer of minder dicht bebouwd), het aanbod van koophuizen binnen het woningmarktgebied[5] en of de woonbuurt een stedelijke vernieuwingsbuurt is (daar zijn vaak huurhuizen tegen een aantrekkelijke prijs te koop aangeboden). Ten slotte is opgenomen hoe lang de persoon in zijn huidige woning woont. Er zijn immers gunstige en minder gunstige tijden geweest om een woning te kopen, onder meer afhankelijk van de hypotheekrente.

Iets meer dan de helft van verschillen in eigenwoningbezit kunnen worden verklaard

Voor de gehele groep met niet-westerse achtergrond wordt ongeveer 17% van het totale verschil van 31% verklaard uit deze kenmerken. Het ‘gecorrigeerde verschil’ is het grootst bij Marokkaanse Nederlanders (bijna 30 procentpunten). Zij staan het verst af van evenredigheid op het gebied van eigenwoningbezit, terwijl bovendien het deel van het verschil dat verklaard kan worden uit de gebruikte persoonlijke en omgevingskenmerken bij hen het geringst is (minder dan de helft). Bij alle andere groepen kan een groter deel verklaard worden; het meest bij de Surinaamse Nederlanders, gevolgd door de Turkse Nederlanders. De belangrijkste verklarende kenmerken zijn het inkomen, de woonduur op het huidige

adres, het woonmilieu en het regionale aanbod van koopwoningen (zie internetbijlage B5.7). Deze uitkomsten komen sterk overeen met die van het *Jaarrapport integratie 2011* (Kullberg 2012).

Figuur 5.9

Koopwoning, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

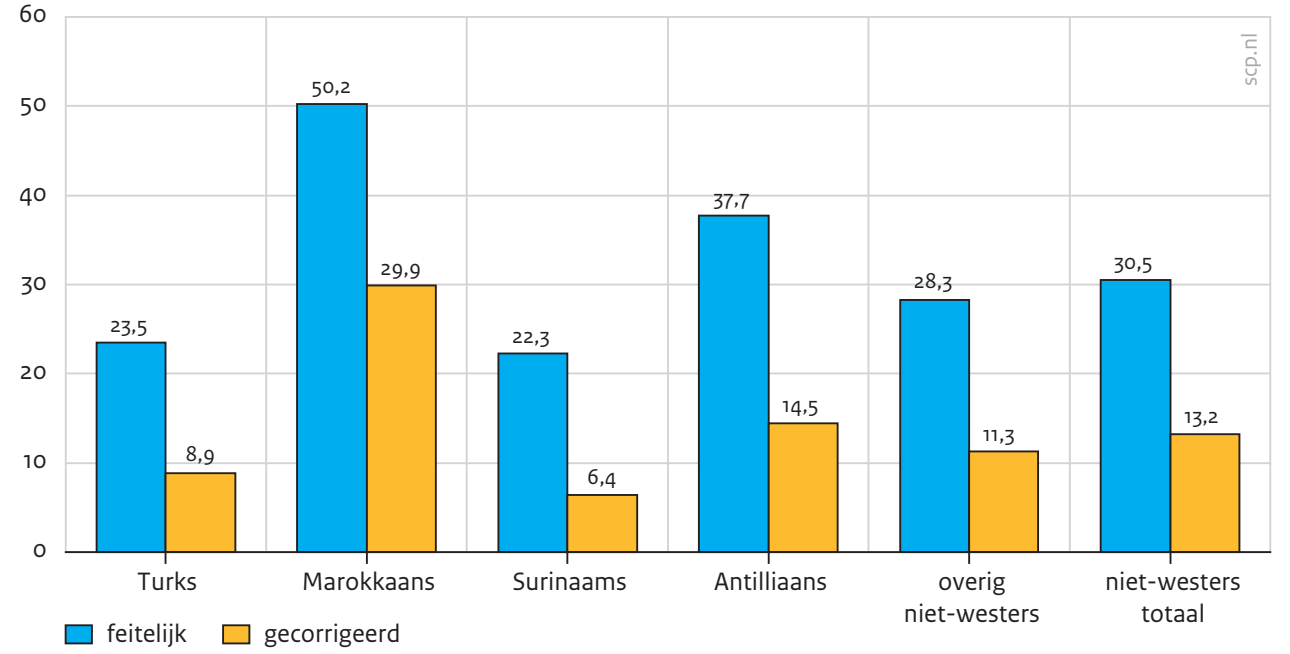

Bron: CBS (WOON'15)

Andere mogelijke verklaringen van verschillen in eigenwoningbezit

Het deel dat zich niet uit deze kenmerken laat verklaren, kan te maken hebben met voorkeuren die hier niet gemeten zijn of belemmeringen bij het kopen van een woning. Welke van deze aanvullende verklaringen de overhand heeft, is hier niet nader onderzocht. In eerder onderzoek (Kullberg et al. 2009) kwamen in interviews beide verklaringen aan de orde. Jongeren van Marokkaanse herkomst zeiden in die gesprekken wel dat ze vanuit het ouderlijk huis weinig stimulans kregen om een woning te kopen, ook omdat de ouders dit voorbeeld niet gaven. Verder speelde een rol dat een koophuis in het land van herkomst voor ging, omdat huren van een (vast vakantie-)huis daar minder goed mogelijk is dan in Nederland. Ook kwam de hypotheek als factor naar voren; die zou bij een strikte opvatting van de islam niet halal zijn. Vooral Marokkaans-Nederlandse jongeren brachten dit punt naar voren. Andere ondervraagden, bijvoorbeeld Turks-Nederlandse respondenten, meenden vaker dat een hypotheek in Nederland wel toegestaan is, omdat een huis kopen zonder hypotheek hier nauwelijks reëel is. Ten slotte speelde soms de wens om in een omgeving te wonen met mensen uit de eigen gemeenschap een rol, waarbij het woningaanbod vooral huurwoningen betrof. De buurt is dan belangrijker dan de keuze tussen een huur- of een koopwoning. Uit de gesprekken bleek toen niets van een slechte herinnering van de oudere generatie aan het kopen van een woning in de jaren zeventig, dat toen min of meer uit wanhoop gebeurde om de familie te kunnen laten overkomen. Wel is mogelijk dat

leden van de oudere generatie nadat zij in het kader van de stadsvernieuwing werden uitgekocht, hun sociale huurwoning zijn gaan koesteren en dat ook hebben uitgedragen naar hun kinderen. Daarbij komt dan de mogelijkheid die Zorlu en Van Galen (2016) opperen: inwonende, volwassen kinderen van huurders bouwen makkelijker wachttijd op voor een eigen sociale huurwoning.

Wel of niet kopen van een woning vooral onder Turkse Nederlanders steeds beter te verklaren

In figuur 5.1 zagen we dat het verschil in eigenwoningbezit met de autochtone Nederlanders duidelijk kleiner werd tussen 2002 en 2015 voor alle groepen, in het bijzonder de Turkse Nederlanders en de overig niet-westerse migranten. Bij hen groeide het eigenwoningbezit in die jaren veel sneller dan onder de autochtone Nederlanders, bij wie deze groei vanaf 2009 langzaam verliep. Figuur 5.10 laat zien of het verschil in eigenwoningbezit over diezelfde reeks van jaren beter verklaard kan worden. We zien een wat grillig verloop sinds 2002, wat misschien op toevalligheden op de woningmarkt en in de steekproefpopulatie berust. De schommelingen verlopen namelijk niet voor alle groepen in dezelfde richting. In grote lijnen kan bij Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders steeds minder goed worden verklaard waarom het eigenwoningbezit geringer is. Bij de Turkse en 'overige' groep is het eerder omgekeerd: we kunnen voor degenen die geen eigen woning hebben steeds beter verklaren waarom dat zo is. Dat geldt weer in het bijzonder voor de Turks-Nederlandse groep, bij wie een zeer snelle groei van het eigenwoningbezit dus samengaat met een toenemende voorspelbaarheid van wie wel en wie (nog) geen woning kochten.

Figuur 5.10

Gecorrigeerd verschil in woningbezit, naar herkomst, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procentpunten)

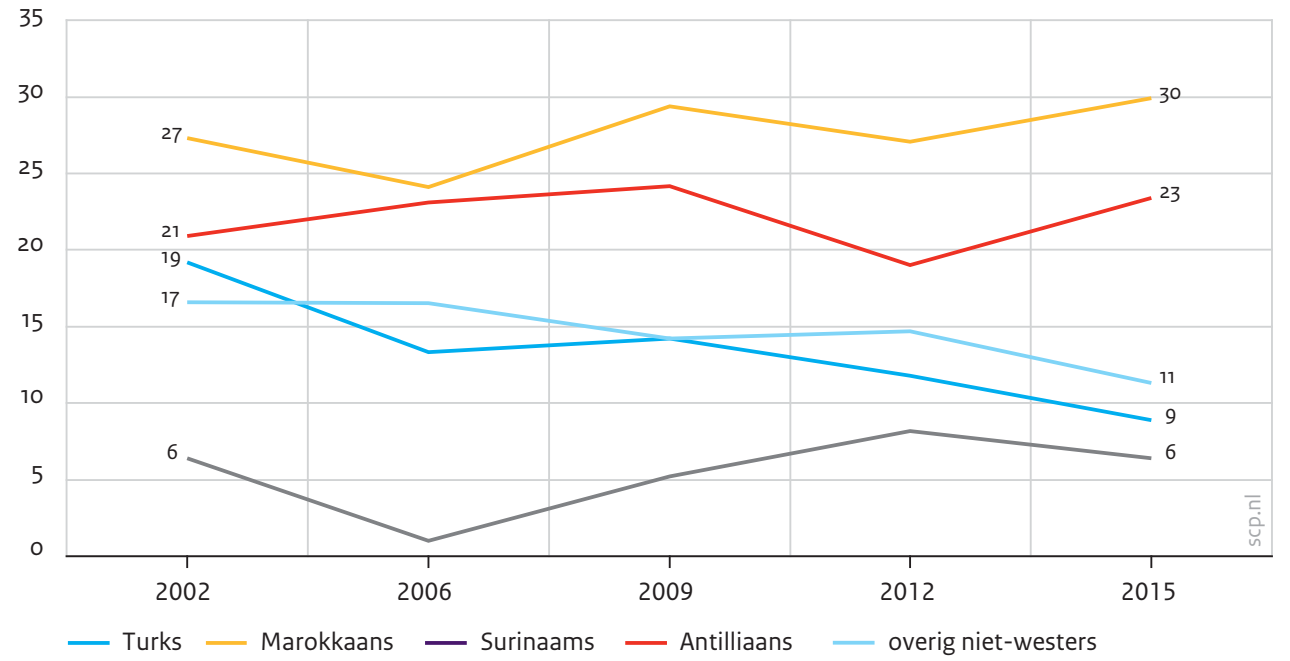

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Deze dynamiek neemt niet weg dat over de gehele reeks van jaren het eigenwoningbezit van de Surinaamse Nederlanders het best begrepen kan worden uit persoons- en woningmarktkenmerken. Voor de Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders is het omgekeerde het geval. Hun geringere eigenwoningbezit lijkt vooral samen te hangen met verklaringen die buiten de dominante woningmarkttheorieën over levensfase en economische welstand vallen.

Tweede generatie meer voorspelbaar in keuze voor een eigen huis dan de eerste generatie

Voor de totale groep van niet-westerse herkomst kunnen we kijken naar verschil tussen de eerste en de tweede generatie; voor de afzonderlijke groepen zijn de aantallen van de tweede generatie (voor zover die al zelfstandig woont) hiervoor te laag. Voor de totale groep zien we dat er sprake lijkt te zijn van toenemende evenredigheid in woningbezit; het gecorrigeerde (nog onverklaarde) verschil is afgenomen van 17% naar 13% (figuur 5.11). Bij de tweede generatie kunnen verschillen beter verklaard worden dan bij de eerste generatie; de leden van die tweede generatie zijn dus voorspelbaarder in hun keuze voor wel of niet een woning kopen dan die van de eerste generatie. In 2015 zijn leden van de tweede generatie bovendien voorspelbaarder dan in 2002 het geval was, maar de tussenliggende jaren laten een grillig beeld zien – vooral in 2012. Het is goed voorstelbaar dat de crisis op de woningmarkt in die jaren juist leden van de tweede generatie van het kopen van een woning weerhouden heeft vanwege onzekerheid en mogelijk het perspectief van nog verdere prijsdaling. In 2015 is het gecorrigeerde verschil veel kleiner geworden.

Figuur 5.11

Gecorrigeerd verschil in woningbezit, niet-westers totaal en tweede generatie versus autochtone Nederlanders, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procentpunten)

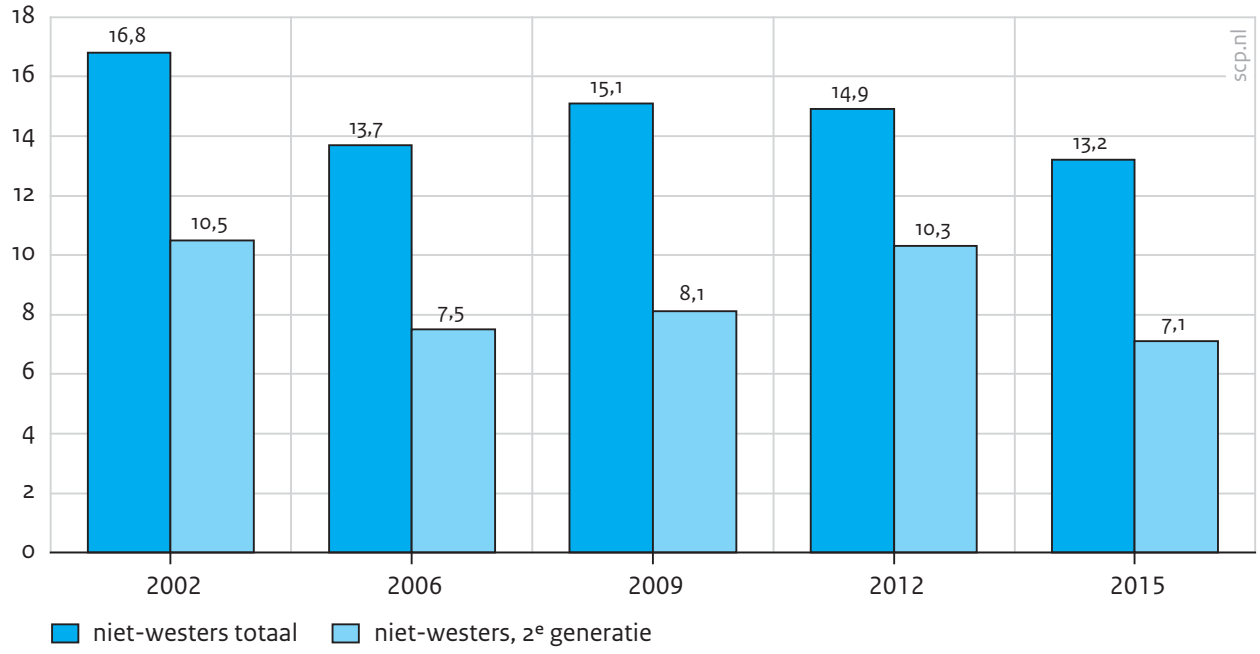

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

5.6.2 Wonen in een relatief gekleurde wijk

Een tweede woonkenmerk dat we nader onderzocht hebben, is het wonen in een relatief gekleurde wijk. Bij het benoemen van 'kleurrijke wijken' gebruiken we relatieve in plaats van absolute concentraties, omdat anders vooral wordt verklaard dat niet-westerse groepen sterk vertegenwoordigd zijn in de grootste Randstadgemeenten en veel minder op het platteland wonen dan autochtone Nederlanders. Onze definitie van een relatief kleurrijke wijk is ontleend aan Uunk en Dominguez Martinez (2002). Ze houdt in dat in een wijk het aandeel inwoners van niet-westerse herkomst minimaal 20% moet bedragen en bovendien een derde hoger moet liggen dan het gemiddelde in de gehele gemeente. In het *Jaarrapport integratie 2011* werd dezelfde definitie gebruikt.
De persoons- en huishoudenskenmerken die we ter verklaring gebruiken, zijn hetzelfde als die ter verklaring van het eigenwoningbezit. Verder zijn woningkenmerken (een huur- of koopwoning, eengezinswoning of appartement), het woonmilieutype en het aandeel relatief gekleurde wijken in de hele regio opgenomen.

Turkse Nederlanders minst voorspelbaar in hun wijkkeuze

Het wonen in een kleurrijke wijk is minder goed te verklaren uit persoons- en woningmarktkenmerken dan het eigenwoningbezit (figuur 5.12). Dat was ook in eerdere rapportages vastgesteld (Kullberg 2012). Nu zijn het vooral de Turkse Nederlanders bij wie de opgenomen kenmerken het wel of niet in een gekleurde wijk wonen maar zeer beperkt verklaren. In hoofdstuk 9 wordt uiteengezet dat zij meer op de eigen groep georiënteerd zijn. In mindere mate geldt dit ook voor de Marokkaanse Nederlanders. Bij de overig niet-westerse migranten en bij Antilliaanse Nederlanders is het gecorrigeerde verschil het kleinst (12,2 procentpunt respectievelijk 13,4 procentpunt), gevolgd door Surinaamse Nederlanders.
Voor de groepen samen kan ruim een kwart van het verschil in spreiding met autochtone Nederlanders begrepen worden uit de opgenomen kenmerken en bijna driekwart dus niet. Van de opgenomen kenmerken verklaart het woonmilieu het meest, gevolgd door het wel of niet hebben van een eengezinshuis, een koophuis en de aanwezigheid van gekleurde wijken in de regio. Kenmerken als opleiding, leeftijd en inkomen verklaren heel weinig van het al of niet wonen in een kleurrijke wijk.

Figuur 5.12

Wonen in een relatief zwarte wijk, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

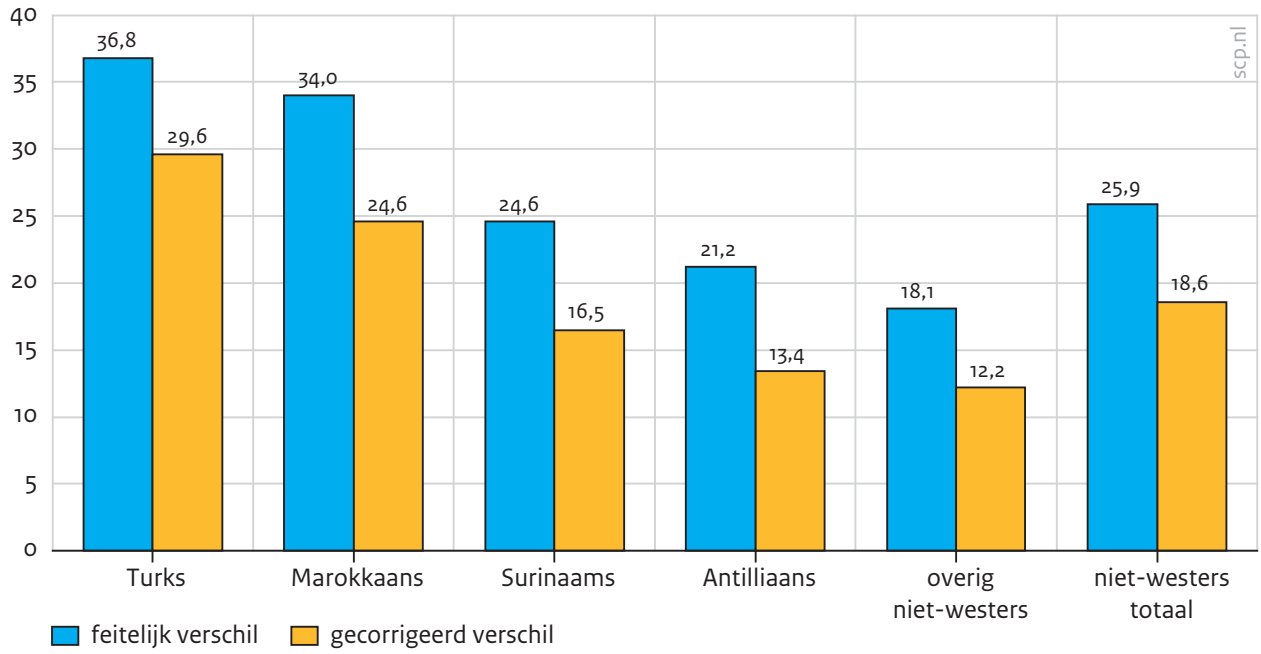

Bron: CBS (WOON'15)

Voor de niet-westerse groep in totaal schommelt het beeld over de jaren nogal (figuur 5.13). Het gecorrigeerde verschil neemt zeker niet af. De wijkkeuze laat zich dus niet steeds beter verklaren en het gecorrigeerde verschil blijft groot.

Figuur 5.13

Gecorrigeerd verschil in wonen in een relatief zwarte wijk, niet-westers totaal versus autochtone Nederlanders, 2002, 2006, 2009, 2012 en 2015 (in procentpunten)

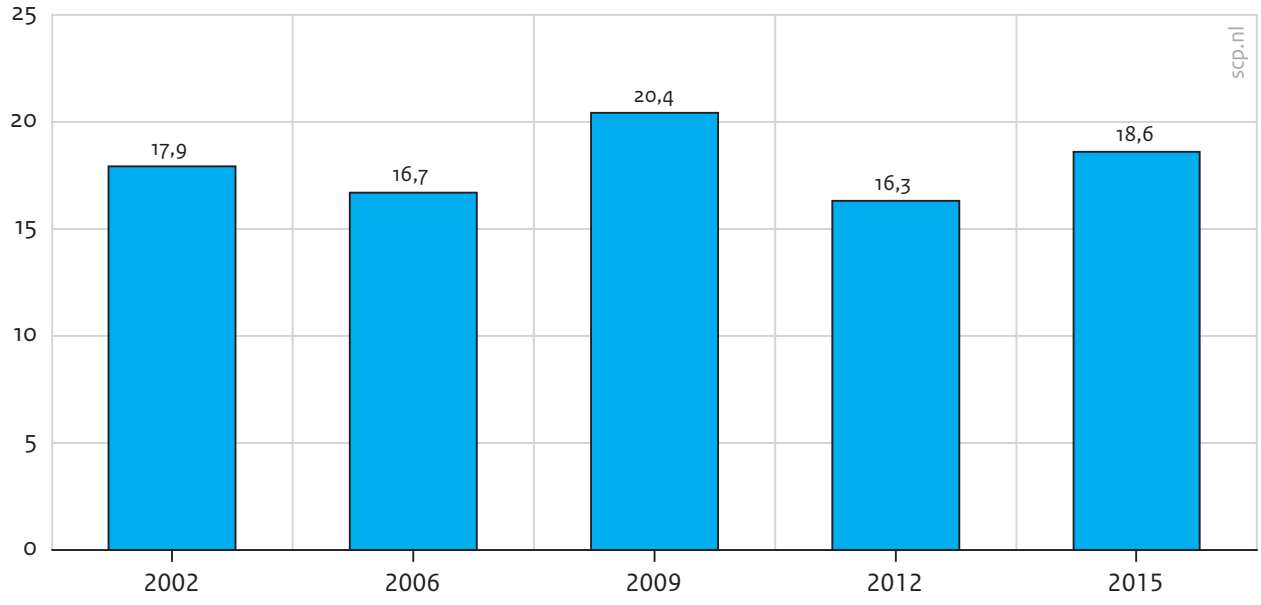

Bron: CBS (WBO'02; WOON'06-'15)

Ook bij de tweede generatie schommelt het beeld van de ontwikkeling in evenredigheid nogal (zie internetbijlage B5.8). Het gecorrigeerde verschil is voor deze generatie voor alle jaren kleiner dan voor de totale groep. Tegelijkertijd zien we dat in de tijd de mate van evenredigheid bij de tweede generatie juist lijkt af te nemen.

Aanwezigheid van de eigen groep strekt tot meer tevredenheid

In haar proefschrift *Selective mobility, segregation and neighbourhood effects* (2015) biedt Boschman dieper inzicht in verhuispatronen en de aantrekkelijkheid van bepaalde buurten. Een grotere aanwezigheid van leden van de eigen groep blijkt een reden voor grotere tevredenheid met de woonbuurt. Dezelfde buurt is in verschillende mate aantrekkelijk voor leden van verschillende groepen, en daardoor vermoedelijk ook in verschillende mate aanzet tot verhuizen uit die buurt of juist blijven. Overigens is het voorstelbaar dat aanwezigheid van de eigen groep vooral staat voor aanwezigheid van leden van de eigen familie. Zorlu (2009) stelde vast dat mensen minder snel verhuizen als er familie in de buurt woont. Dat gold voor alle groepen, maar wat meer voor niet-westerse groepen dan voor autochtone Nederlanders. Niet-westerse groepen hebben bovendien vaker familieleden die in de buurt wonen.
In hetzelfde proefschrift (Boschman 2015) werd voor huishoudens die tussen 2006 en 2010 in de regio Utrecht verhuisden gekeken in welke buurten zij gingen wonen. Naast een aantal woningvoorraadkenmerken en kenmerken zoals het aandeel gezinnen met kinderen in de buurt werden hierbij ook gegevens over de aanwezigheid van de 'eigen' groep opgenomen. Daaruit bleek dat de verhuisrichting behalve met woningmarktomstandigheden (aandelen sociale huurwoningen en de aanwezigheid van gezinnen in de wijk) ook samenhangt met een 'eigengroepeffect'. Alle groepen waren geneigd om naar een buurt te verhuizen met een groot aandeel van de eigen herkomstgroep. In combinatie met de gegevens over de tevredenheid met dergelijke buurten kan dit worden uitgelegd als een bewuste keuze. Voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders bleek niet alleen aanwezigheid van de eigen groep belangrijk te zijn; er werd ook vaker verhuisd naar buurten met een hoger aandeel bewoners van niet-westerse herkomst, ook als dat geen leden van de eigen groep waren. Dit hangt wellicht samen met de angst als 'enige allochtoon' in een buurt te komen wonen (Kullberg et al. 2009), maar het is ook mogelijk dat dit patroon samenhangt met belemmeringen, zoals moeite om elders een woning te vinden.

5.7 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk is voor verschillende herkomstgroepen gekeken naar de ontwikkeling van de woonsituatie en de tevredenheid daarmee. In afwijking van eerdere rapportages zijn analyses uitgevoerd op het niveau van personen in plaats van huishoudens, om meer ruimte te geven aan mogelijk cultureel diverse huishoudens en aan genderverschillen.

Sterke groei eigenwoningbezit onder Turkse Nederlanders

Het eigenwoningbezit is onder elk van de onderscheiden herkomstgroepen toegenomen sinds 2002. Waar de toename onder autochtone Nederlanders afvlakte in de crisisjaren (vanaf 2009), is dit onder de niet-westerse groepen niet of veel minder het geval. Onder Turkse Nederlanders was eerder sprake van een tempoversnelling in de verwerving van een eigen huis. Van hen heeft inmiddels bijna de helft een eigen woning, tegen 70% van de autochtone Nederlanders. Onder Marokkaanse Nederlanders verdubbelde het eigenwoningbezit bijna sinds 2002, maar met een kleine 20% koophuisbewoners blijft hun aandeel het laagst van alle groepen. Onder Turkse en Antilliaanse Nederlanders woont de tweede generatie significant vaker in een koophuis dan de eerste generatie. Turkse jonge vrouwen verlaten het ouderlijk huis vaak vroeg, in de meeste gevallen om vanuit huis te trouwen. Marokkaans-Nederlandse vrouwen zouden zich minder aan het ouderlijke patroon conformeren (Kleinepier 2016). De jonge mannen uit beide groepen trouwen minder vaak vanuit huis; ze wonen eerst op zichzelf. De kans op uitvliegen van thuiswonende jongeren is groter als ze er door die stap in woonkwaliteit op vooruitgaan (Zorlu en Van Galen 2016).

Een verschil tussen de Turkse en de Marokkaanse Nederlanders is dat onder de eersten een groter deel van de tweede generatie al op zichtzelf woont; onder Marokkaanse jongeren is een groot potentieel aan nestvlieders.

De keuze voor huren of kopen laat zich het best voorspellen door het inkomen, de woonduur op het huidige adres, het woonmilieu en het aanbod van koopwoningen in de regio. Voor Surinaamse en Turkse Nederlanders kan eigenwoningbezit het best voorspeld worden; voor de Marokkaanse Nederlanders is dat het lastigst. Wat hierbij een rol kan spelen, is dat Marokkaanse Nederlanders afwijzender staan tegenover geld lenen. Maar zeker zo plausibel is de verklaring dat ouders minder tot kopen aanmoedigen als zij zelf in een sociale huurwoning wonen. Daarbij komt dat de inwonende jongvolwassene wachttijd opbouwt en zo makkelijker doorstroomt naar een sociale huurwoning. Al met al koopt de tweede generatie vaker een huis dan de eerste en is ze beter voorspelbaar in haar keuze. Ook is in toenemende mate sprake van evenredigheid bij het eigenwoningbezit.

Sociale huurwoning wordt exclusiever

Ten slotte moet opgemerkt worden dat de status van huren en kopen door verschillende ontwikkelingen in een andere verhouding is komen te staan. Waar kopen sinds de jaren negentig sterk is aangemoedigd door de overheid, heeft huren in de context van een flexibele arbeidsmarkt meer aantrekkingskracht gekregen. De toegenomen populariteit van de steden ten opzichte van randgemeenten met meer koopwoningen maakt de sociale huurwoning met haar gereguleerde huur tot een bijzonder bezit in de stad, waar koopwoningen snel duurder zijn geworden – zeker in Amsterdam en Utrecht. De druk op sociale huurwoningen is toegenomen en daarmee wordt het gebruik van die woningen kritischer bekeken, zoals bleek bij een gepensioneerd echtpaar dat langdurig in Marokko verbleef en de sociale huurwoning in Nederland als pied-à-terre gebruikte. De discussie over de redelijkheid van dergelijk gebruik is vermoedelijk nog niet voorbij, wat ook geldt voor de discussie

over het gebruik van de woning als B&B-adres. De sociale huurwoning is een exclusievere woonvorm geworden. Doordat de blik meer gericht zal worden op het gebruik ervan, kan de huurder minder autonoom handelen dan de eigenaar. Dit komt bij de traditionele verschillen over verbouwingsmogelijkheden in beide sectoren.

Niet-westerse groepen maakten gebruik van koopmogelijkheid van de sociale huurwoning

In de afgelopen jaren boden woningcorporaties hun sociale huurwoningen aan ongeveer 15% van de huurders ervan te koop aan. Dit is door de overheid aangemoedigd en daarbij zijn verkoopkortingen ten opzichte van de marktwaarde toegestaan en gangbaar. Niet-westerse Nederlanders kochten hun sociale huurwoning relatief vaak, terwijl ze het aanbod daartoe niet vaker aanbod kregen dan autochtone Nederlanders. Dat zij vaker toehapten, heeft ook met de leeftijdsopbouw de deze bevolkingsgroep te maken; onder autochtone huurders zijn veel ouderen, voor wie kopen minder interessant is.

Geleidelijke afname krap wonen; Marokkaanse Nederlanders zijn het krapst behuisd

Voor alle groepen geldt dat ze sinds 2002 geleidelijk minder krap gingen wonen, zowel wat betreft het aantal kamers per persoon als wat betreft de oppervlakte van de woonkamer. Onder Turkse Nederlanders was die afname het sterkst. Tussen Marokkaanse Nederlanders en de andere groepen is een grote afstand als het krap wonen betreft. Wellicht speelt bij Marokkaanse Nederlanders een rol dat de tweede generatie jongvolwassenen vaker nog thuis woont, zodat het drukker is in huis. Ruim een derde van de Marokkaanse Nederlanders heeft een woonkamer van minder dan 20 vierkante meter, bij de andere niet-westerse groepen is dat een kwart en bij autochtone Nederlanders ruim 10%. Stedelijk wonen is een van de oorzaken; de woningen zijn in de stad het kleinst. Marokkaanse Nederlanders zijn ook het minst tevreden met hun woning. Onder hen is de tweede generatie minder tevreden dan de eerste; bij de andere groepen is het omgekeerd. Met de omgeving is men meer tevreden.

Aantal wijken met minimaal driekwart niet-westerse bevolking afgenomen

Doordat het bevolkingsdeel niet-westerse herkomst nog altijd sneller groeit dan het autochtone deel, als gevolg van een hoger geboortecijfer en immigratie, neemt hun aandeel binnen gemeenten toe. In de randgemeenten verloopt dit proces momenteel sneller dan in de grote steden. Segregatie van bevolkingsgroepen zien we juist minder in de randgemeenten en meer in de grote steden – vooral in Den Haag en Amsterdam, minder in Rotterdam.
Ook in de wijken namen de aandelen bewoners met een niet-westerse achtergrond toe, maar het kleine aantal wijken met een grote meerderheid inwoners van niet-westerse herkomst (meer dan driekwart van de bevolking) nam de laatste jaren juist af; van zeven tot vier wijken. In drie wijken zakte het aandeel naar onder de 75% door instroom van autochtone Nederlanders en westerse migranten. Vermoedelijk is dit een gevolg van stedelijke vernieuwing en verandering van de woningvoorraad. Het hangt ook samen met de populariteit van de grote steden bij brede groepen in de samenleving.

Voor Turkse Nederlanders is de wijkkeuze het minst te voorspellen

Wonen in een relatief gekleurde wijk is voor de Turkse Nederlanders het moeilijkst te verklaren uit algemene persoons- en woningmarktkenmerken. Ook voor Marokkaanse Nederlanders is die keuze moeilijk te voorspellen. Voor de andere groepen is deze beter te verklaren, namelijk uit verschil in inkomen, het woonmilieu en de woonregio. Dit past bij een breder beeld van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders als meer op de eigen groep gericht (zie hoofdstuk 8). Overigens geldt voor elk van de herkomstgroepen dat men eerder verhuist naar een wijk waar veel leden van de eigen groep wonen (Boschman 2015). Dat geldt ook voor uitvliegende kinderen, voor wie het ontlopen van sociale controle uit de eigen groep grosso modo dus niet de hoogste prioriteit heeft (Zorlu en Van Galen 2016).

Noten

1 Zie: http://www.joop.nl/nieuws/gepensioneerden-die-te-lang-op-vakantie-gaan-naar-marokko-plegen-woonfraude, geraadpleegd op 15 augustus 2016; J. Chorus (2016). Hoelang mag je op vakantie? In: NRC *Handelsblad*, 10 augustus 2016.

2 In eerdere jaren van het WoonOnderzoek Nederland is gebleken dat respondenten grote moeite hebben om een reële schatting te maken van de oppervlakte van hun gehele woning. Vooral als er een zolderverdieping is blijkt die schatting weinig reëel. In editie 2015 is deze variabele niet langer bevraagd, maar gekoppeld uit een ander bestand (BZK 2016: 27). Daarmee is een tijdreeks niet goed te maken en om die reden bekijken we hier de oppervlakte van de woonkamer en het aantal kamers in de woning

3 Een postcodegebied heeft gemiddeld ongeveer 4000 inwoners.

4 De formule voor de ontmoetingskans (= Liebersons index P*, ook wel bekend als de *isolation index*) wordt gegeven door: $P^* = \Sigma [(xi / X) * (yi / Ti)] * 100$, waarbij: xi = het aantal niet-westerse migranten in postcodegebied i; X = het aantal niet-westerse migranten in de hele gemeente; yi = het aantal personen van een referentiegroep in postcodegebied i; Ti = de totale bevolking in postcodegebied i.

5 Woningmarktgebieden zijn ingedeeld op basis van de indeling van COROP (Coördinatie Commissie Regionaal OnderzoeksProgramma). In totaal telt Nederland veertig COROP-gebieden. Zij hebben elk een centrale kern (bijvoorbeeld een stad) met een omliggend verzorgingsgebied.

Literatuur

Aalbers, M. (2006). *Direct en indirect onderscheid op de hypotheekmarkt in Arnhem, Den Haag en Rotterdam*. Amsterdam: AMIDST.

BZK (2016). *Wonen in beweging. De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2015*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Boschman, S. (2015). *Selective Mobility, Segregation and Neighbourhood effects*. Delft: TU Delft.

CBS (2014). *Jaarrapport integratie 2014*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Chorus, J. (2016). Hoelang mag je op vakantie? In: NRC *Handelsblad*, 10 augustus.

Garssen, J. en H. Roovers (2008). Zeer grote gezinnen worden schaars. In: *Bevolkingstrends*, jg. 56, nr. 2, p. 60-65.

Gijsberts, M., M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos (2010). *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M., W. Huijnk en J. Dagevos. (2012). *Jaarrapport integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Janssen, J. (2006). *Bepaalde huisvesting. Geschiedenis van de opvang en huisvesting van immigranten in Nederland, 1945-1995*. Amsterdam: Aksant.
Jókövi, M. (2011). Waarom verkoopt de ene corporatie meer huurwoningen dan de ander? In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 17, nr. 1, p. 22-27.
Joop.nl (2016). *Gepensioneerden die te lang op vakantie gaan naar Marokko plegen woonfraude*. Geraadpleegd op 15 augustus 2016 via www.joop.nl/nieuws/gepensioneerden-die-te-lang-op-vakantie-gaan-naar-marokko-plegen-woonfraude.
Kleinepier, T. (2016). *Life courses of immigrants and their descendants.* Groningen: Universiteit van Groningen.
Kullberg, J. (2012). Wonen. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 177-202). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Kullberg, J., M. Vervoort en J. Dagevos (2009). *Goede buren kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van allochtonen in Nederland.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
PBL (2012). *Nieuwe steden in de Randstad. Verstedelijking en suburbaniteit.* Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
TK (2009/2010). *Integratiebrief*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2009/2010, 31268.
Uunk, W. en S. Dominguez Martinez (2002). *Wijken in beweging. Migratie in en uit concentratiewijken*. Assen: Van Gorcum.
Vervoort, M. (2011). *Living together apart? Ethnic concentration in the neighborhood and ethnic minorities' social contacts and language practices.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Zorlu, A. (2009). Ethnic differences in spatial mobility. The impact of family ties. In: *Population, Space and Place*, jg. 15, nr. 4, p. 323-342.
Zorlu, A. en R. van Gaalen (2016). Leaving Home and Destination of Early Nest Leavers. Ethnicity, Spaces and Prices. In: *European Journal of Population*, jg. 32, nr. 2, p. 267-291.

6 Criminaliteit

Willem Huijnk en Rob Kessels (CBS)

6.1 Verdachten van criminaliteit: groepen nader bekeken

De oververtegenwoordiging van migranten(jongeren) in de criminaliteit is onderwerp van een verhit maatschappelijk debat. Vaak wordt de link gelegd met (gebrekkige) integratie. De onwil of onmacht te integreren in de Nederlandse samenleving wordt dan genoemd als oorzaak voor de hoge criminaliteitscijfers (Blokland et al. 2010).
Er zijn verschillende typen van verklaringen voor de criminaliteit onder migranten. Dit betreft enerzijds algemene verklaringen voor deviant gedrag, zoals economische en sociale deprivatie, een lage opleiding, de gemiddeld lagere leeftijd of het wonen in achterstandsbuurten. De hogere criminaliteit onder migranten is volgens deze verklaringen hoofdzakelijk het gevolg van ongunstige omstandigheden en posities op andere (integratie-)terreinen, zoals het onderwijs en de woning- of arbeidsmarkt (zie bijvoorbeeld hoofdstuk 2 tot en met 5). Echter, vorig onderzoek liet zien dat de oververtegenwoordiging niet alleen door dit soort gedepriveerde omstandigheden of achterstandsposities kan worden verklaard (Jennissen 2009; Van Noije en Kessels 2012). Andere verklaringen richten zich op factoren die specifiek te maken hebben met de migrantenherkomst, zoals de (culturele) kenmerken van herkomstgroep, de specifieke ervaringen van migranten (culturele dissonantie) en de wijze waarop de ontvangende samenleving met migranten omgaat. Criminaliteit kan bijvoorbeeld worden beschouwd als een teken van een beperkte culturele integratie – het betreft immers het overschrijden van maatschappelijk voorgeschreven gedragsnormen. Hoe migranten integreren, is ook afhankelijk van de opstelling van de ontvangende samenleving. Het gevoel er niet bij te horen, vooroordelen, uitsluiting en discriminatie kunnen de afstand tot de Nederlandse samenleving vergroten en de houding ten aanzien van Nederland negatief beïnvloeden (Huijnk et al. 2015). Een negatieve bejegening en 'een etiket krijgen opgeplakt' kan bijvoorbeeld crimineel gedrag in de hand werken (zie Agnew 1992). Tegelijkertijd wordt de beeldvorming ten aanzien van een bepaalde groep negatief beïnvloed door een oververtegenwoordiging in de criminaliteit.

Ontwikkelingen in criminaliteit: groeien groepen naar elkaar toe?

Dit hoofdstuk gaat in op de criminaliteit onder niet-westerse migrantengroepen. We richten ons op de vier grote migrantengroepen (Turks, Marokkaans, Surinaams en Antilliaans) en de groep overig niet-westerse migranten. De verdachtencijfers van deze groepen worden vergeleken met die van autochtone Nederlanders. We gaan in op verschillen tussen en binnen groepen in verdachtencijfers, recidive en type misdrijf, en op de ontwikkelingen hierin. Bijzondere aandacht gaat uit naar verschillen tussen de generaties. We kijken afzonderlijk nog naar de jongeren die wegens het plegen van een misdrijf naar Halt verwezen zijn (zie kader 6.4). Ook volgen we een cohort van 12-jarigen tot hun dertigste levensjaar.

Welk deel van hen is gedurende de onderzochte levensjaren ooit verdacht geweest van een misdrijf? Tevens gaan we kort in op onveiligheidsgevoelens en slachtofferschap.
Aan de hand van decompositieanalyses stellen we vast in hoeverre migranten nog steeds zijn oververtegenwoordigd als rekening wordt gehouden met bekende risicofactoren. Het betreft dan de eerder genoemde algemene verklaringen voor criminaliteit, zoals een laag opleidingsniveau, het ontbreken van een betaalde baan of het wonen in sociaal-economisch gedepriveerde buurten (Van Noije en Kessels 2012). We doen dit voor meerdere jaren, zodat we een beeld krijgen van de ontwikkeling van de mate van evenredigheid.

Criminaliteit gemeten

De delinquentie wordt bepaald aan de hand van registratiegegevens over aangehouden verdachten van misdrijven. We gebruiken hiervoor het Herkenningsdienstsysteem (HKS) van de Nederlandse politie (zie kader 6.1). Er zijn ook andere systemen om de criminaliteit te registeren, zoals het BVH. We zullen in paragraaf 6.3 kort ingaan op hoe de uitkomsten van de verschillende registratiesystemen zich ten opzichte van elkaar verhouden. De meest recente HKS-cijfers komen uit 2014; dit zijn voorlopige cijfers.[1] Dit hoofdstuk beschrijft de *geregistreerde* criminaliteit. Deze wijkt op verschillende punten af van de werkelijke criminaliteit (zie kader 6.2).
Door de HKS-gegevens te koppelen aan het Stelsel van Sociale Bestanden (SSB) van het CBS is het mogelijk in te gaan op belangrijke verklaringen voor groepsverschillen. Echter, we kunnen niet ingaan op alle mogelijke verklaringen. Met name culturele factoren zijn moeilijk in beeld te brengen aan de hand van registerdata. Ook is de rol van de ontvangende samenleving moeilijk te meten. Als de politie bijvoorbeeld extra alert is op het gedrag van niet-westerse migranten, komen zij eerder als verdachte in de registraties terecht (zie ook kader 6.2). Dat etnisch profileren door de politie gebeurt, is meerdere malen vastgesteld (bijvoorbeeld Amnesty International 2013). Bij de bespreking van de resultaten gaan we in op deze en mogelijke andere verklaringen voor verschillen in criminaliteit tussen migranten en autochtone Nederlanders.

Kader 6.1 Verdachten van misdrijven

Voor het bepalen van de criminaliteit richten we ons op de personen van ten minste 12 jaar oud tegen wie als verdachte in een bepaald jaar een proces-verbaal van misdrijf is opgemaakt. Tegen een verdachte kunnen in een jaar één of meerdere processen-verbaal zijn opgemaakt. Een proces-verbaal kan meerdere delicten betreffen.
De gegevens uit het HKS en het SSB betreffen verdachten en geen veroordeelden. Wanneer een verdachte bij vervolging wordt vrijgesproken of om andere redenen geen schuldverklaring plaatsvindt (bij enkele typen van seponering), wordt de registratie van de gegevens over dit (strafbare) feit ongedaan gemaakt.
Het HKS levert geen compleet beeld van de criminaliteit in Nederland. De geregistreerde criminaliteit kan afwijken van de werkelijke criminaliteit, onder meer omdat niet alle delicten worden gemeld, er (beleids)prioriteiten zijn in opsporing en binnen het strafrechtelijk systeem sprake is van filtering van misdrijven. De gegevens van de bijzondere opsporingsdiensten (FIOD-ECD,

douane) zijn vaak niet opgenomen in het HKS. Diverse typen misdrijven, zoals milieudelicten, economische delicten en uitkeringsfraude, zijn hierdoor ondervertegenwoordigd in dit systeem. Jongeren die door de politie naar Halt verwezen worden voor lichte vergrijpen worden niet in het HKS geregistreerd. Dit betekent dat voor een deel van de verdachten de leeftijd waarop het eerste delict wordt gepleegd lager is dan uit de HKS-gegevens valt op te maken.
De Nationale Politie gebruikt het BVH om criminaliteit te registreren. Bij aangegeven of waargenomen misdrijven worden verdachten en slachtoffers geregistreerd. De politie registreert personen als verdachte in het BVH wanneer een redelijk vermoeden van schuld aan dat misdrijf bestaat. Zodra de politie voldoende bewijs vindt tegen een verdachte voor vervolging wordt proces-verbaal van misdrijf opgemaakt en wordt de verdachte in het HKS geregistreerd. Wanneer gerapporteerd wordt over verdachten op basis van het BHV wordt gesproken over 'geregistreerde verdachten'. In dit hoofdstuk wordt gerapporteerd over verdachten op basis van het HKS, de 'aangehouden' verdachten.

Kader 6.2 Het beschrijven van de criminaliteit op basis van HKS-gegevens

Het in beeld brengen van de criminaliteit aan de hand van HKS-gegevens levert geen complete beschrijving op van de criminaliteit in Nederland. Niet alle misdrijven worden gesignaleerd, niet alle gesignaleerde misdrijven worden gemeld en niet alle gemelde misdrijven worden geregistreerd. Zo laat eerder onderzoek zien dat vrouwen en volwassenen eerder geneigd zijn om aangifte te doen dan mannen en jongvolwassenen of minderjarigen. Ook doen slachtoffers eerder aangifte wanneer een delict in het eigen huis of de directe leefomgeving gepleegd is (Ham et al. 2015). Daarnaast kan de politie niet alle gemelde delicten toeschrijven aan een dader: niet alle misdrijven worden opgelost. Een deel van de zaken die bij het Openbaar Ministerie terechtkomen wordt geseponeerd, vaak vanwege gebrek aan bewijs. Ook zijn er (beleids)prioriteiten in opsporing en is sprake van een filtering van misdrijven in het strafrechtelijk systeem.
Hoe groot het *dark number* (niet-geregistreerde criminaliteit) is en of dit verschilt voor uiteenlopende herkomstgroepen is niet te zeggen. Selectiviteit in het optreden van de politie (*etnisch profileren*), waarbij de politie extra alert is op het doen en laten van niet-westerse migranten, zou kunnen leiden tot een ondervertegenwoordiging van autochtone Nederlanders in de geregistreerde criminaliteit. Ook is het ophelderingspercentage van bepaalde soorten misdrijven die voornamelijk door autochtone Nederlanders worden gepleegd, zoals vermogensdelicten onder hoogopgeleiden ('witteboordencriminaliteit'), mogelijk relatief laag (Jennissen 2009). Daar staat tegenover dat de aangiftebereidheid in buurten met een sociaaleconomische achterstand en weinig informele controle laag is (Goudriaan et al. 2005). Relatief veel niet-westerse migranten wonen in dergelijke buurten, wat kan betekenen dat er juist een minder grote kans is dat aangifte wordt gedaan van een door hen begaan delict.
Aan het gebruik van de HKS-registratiegegevens kleven voor- en nadelen. Het grote voordeel is dat het HKS integraal is – alle verdachten zijn erin opgenomen. Er is dus wat dat betreft geen probleem van selectieve non-respons. Een ander sterk punt is dat de gegevens kunnen worden gekoppeld aan andere (register)gegevens uit het SSB. Dit maakt het mogelijk om achterliggende oorzaken van criminaliteit uit te diepen. Hier staat een aantal beperkingen tegenover. De kwaliteit van de administratieve informatie is niet altijd voldoende. Niet alle theoretisch gewenste variabelen zijn op basis van de registerinformatie te operationaliseren. Bovendien worden processen-verbaal die worden opgemaakt door bijzondere opsporingsdiensten – zoals de Algemene Inspectiedienst (AID)

en de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst/Economische Controle Dienst (FIOD-ECD) – niet in het HKS opgenomen (Jennissen 2009).

6.2 Verdachten van criminaliteit en recidive

In figuur 6.1 is het aandeel verdachten naar herkomst weergegeven. Het geeft de percentages verdachten weer van de betreffende herkomstgroep. De percentages verwijzen dus niet naar het deel in de totale Nederlandse bevolking. Dit geldt ook voor de andere figuren en tabellen in dit hoofdstuk waar de aandelen naar herkomst zijn weergegeven.
Niet-westerse migranten en hun nakomelingen zijn ongeveer vier keer zo vaak als autochtone Nederlanders verdacht van een misdrijf (figuur 6.1). Van de niet-westerse migranten was 2,7% in 2014 verdacht, bij de autochtone Nederlanders was dit 0,7%. Tussen migrantengroepen bestaan op dit vlak grote verschillen. De Antilliaanse (4,7%) en Marokkaanse Nederlanders (3,9%) zijn het vaakst verdacht. Bij de Turkse (2,2%) en overig niet-westerse Nederlanders (1,9%) zijn de criminaliteitscijfers het laagst, maar nog steeds bijna drie keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders.

Figuur 6.1
Verdachten[a], naar herkomst, 2014[b] (in procenten)

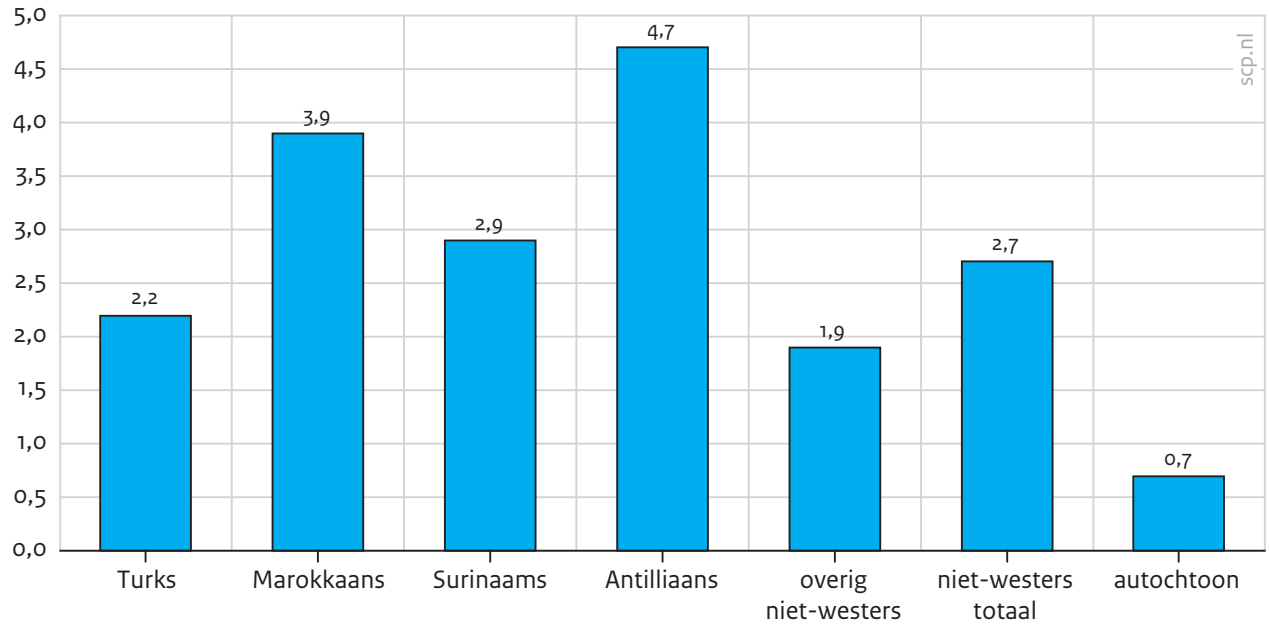

a Een persoon die binnen een verslagjaar meer dan één keer is aangehouden, wordt slechts één keer meegeteld in het totaal aantal verdachten.
b Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (HKS'14/SSB)

Hoewel niet-westerse migranten relatief zijn oververtegenwoordigd in de verdachtencijfers, vormen zij absoluut gezien niet het grootste deel van de verdachtenpopulatie.

De meerderheid van de verdachten is autochtoon (58%) en ongeveer een derde (32%) is van niet-westerse herkomst. De resterende 10% van de verdachten wordt gevormd door westerse migranten.

Met name Antilliaanse en Marokkaanse mannen vaak verdacht

Mannen zijn bij alle herkomstgroepen sterk oververtegenwoordigd in de criminaliteit (zie tabel 6.1). Vooral onder Antilliaanse en Marokkaanse mannen is het aandeel verdachten groot, respectievelijk 7,3% en 6,5%. Het verschil in het aandeel verdachten tussen autochtone en niet-westerse vrouwen is geringer dan dat tussen autochtone en niet-westerse mannen. Het verdachtenpercentage is bij Antilliaanse vrouwen relatief hoog (2,0%). Eerder onderzoek verwijst naar de familiestructuur van Antilliaanse gezinnen als mogelijke verklaring voor deze oververtegenwoordiging in de criminaliteit (Jennissen 2009). In veel Antilliaanse gezinnen ontbreekt de vader. Diens afwezigheid is van invloed op de directe controle die wordt uitgeoefend binnen het gezin (Van San et al. 2007). Daarnaast speelt de gemarginaliseerde economische positie van veel Antilliaanse meisjes mogelijk een rol (Van San 2009).
Onder vrouwen met een Turkse herkomst is de criminaliteit juist laag. De Turkse gemeenschap wordt gekenmerkt door relatief hechte banden en een grote mate van sociale controle. De sociale controle en de druk om de familie-eer hoog te houden geldt voor beiden seksen, maar nog sterker voor de meisjes en vrouwen (Staring et al. 2014).
Voor alle herkomstgroepen geldt dat personen in de leeftijdscategorieën 15-17 jaar en met name 18-24 jaar het vaakst verdacht worden van een misdrijf. Bij de bespreking van de *age-crime curve* (figuur 6.2) gaan we dieper in op de relatie tussen leeftijd en criminaliteit.
Onder alle migrantengroepen zien we dat het verdachtencijfer in de leeftijdscategorie 12-24 jaar lager is bij de tweede generatie dan bij de eerste. Dit verschil is bij Antilliaanse Nederlanders het grootst. Overigens wordt dit lagere verdachtencijfer van de tweede generatie niet weerspiegeld bij de totale groep niet-westerse migranten. Dit komt door de verschillende etnische samenstelling van de eerste en de tweede generatie niet-westerse migranten van 12-24 jaar. De eerste generatie bestaat in tegenstelling tot de tweede generatie voor een groot deel uit overig niet-westerse migranten, van wie het verdachtencijfer relatief laag is.

Tabel 6.1
Verdachten, naar leeftijd, sekse en herkomst, 2014 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
totaal	2,2	3,9	2,9	4,7	1,9	2,7	0,7
mannen	3,8	6,5	4,9	7,3	3,1	4,5	1,1
vrouwen	0,5	1,1	1,2	2,0	0,7	0,9	0,3

Tabel 6.1
(Vervolg)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
12-14 jaar	0,8	1,6	1,1	1,9	0,7	1,0	0,2
15-17 jaar	2,9	6,4	4,0	6,2	3,0	4,0	1,0
18-24 jaar	4,0	8,8	5,1	6,4	3,3	5,0	1,7
25-44 jaar	2,4	4,0	3,8	5,5	1,9	2,9	1,0
45-64 jaar	1,3	1,3	2,0	3,2	1,2	1,6	0,5
≥ 65 jaar	0,2	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,2
1e generatie[a] (12-24 jaar)	3,2	7,4	5,0	6,5	2,8	3,7	-
2e generatie (12-24 jaar)	3,0	6,3	3,8	4,9	2,5	3,9	-

a Omdat generatie en leeftijd sterk samenhangen en criminaliteit met name onder jongeren plaatsvindt, vergelijken we de eerste en tweede generatie alleen voor de leeftijd 12-24 jaar.

Bron: CBS (HKS'14/SSB)

De age-crime curve: hoe criminaliteit zich verhoudt tot leeftijd

De sterke relatie tussen leeftijd en criminaliteit wordt in de meest uiteenlopende samenlevingen vastgesteld, al kan deze relatie voor verschillende herkomstgroepen afwijken (Jennissen 2009). De zogenoemde age-crime curve geeft het verband tussen leeftijd en verdachtenpercentage weer. In figuur 6.2 is voor alle leeftijden het verdachtenpercentage per herkomstgroep gepresenteerd.

Ook figuur 6.2 toont aan dat leeftijd sterk samenhangt met criminaliteit. Over het algemeen nemen de verdachtencijfers snel toe in de puberteit, om in de vroege volwassenheid een hoogtepunt te bereiken. Tussen het twintigste en dertigste levensjaar neemt crimineel gedrag snel af. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat de sociale inbedding (in stabiele groepen) in die levensfase toeneemt, bijvoorbeeld via relatie- en gezinsvorming, het kopen van een huis of het verkrijgen van betaald werk. Informele sociale controle en de verhoogde kosten van een detentie – er staat steeds meer op het spel – zetten een rem op criminele carrières. Detentie kan bijvoorbeeld leiden tot verbreking van de partnerrelatie, het niet of nauwelijks zien van de kinderen en het verlies van betaald werk en/of de woning.

Wanneer we inzoomen op specifieke migrantengroepen zien we dat het verdachtencijfer van Antilliaanse Nederlanders gemiddeld hoger is dan dat van Marokkaanse Nederlanders. Dit geldt niet voor alle afzonderlijke leeftijden. Bij Marokkaanse Nederlanders is het aandeel verdachten tussen de 15 en 25 jaar groter, met een heel sterke piek rond de 20 jaar. Na het twintigste levensjaar neemt het verdachtencijfer bij deze groep sterk af en vanaf het veertigste jaar zijn de verschillen tussen Marokkaanse Nederlanders en bijvoorbeeld de Turkse en overig niet-westerse migranten nog slechts gering.

Bij Antilliaanse Nederlanders is de piek rondom het twintigste jaar minder sterk dan bij Marokkaanse Nederlanders, maar neemt het verdachtencijfer na het twintigste levensjaar veel minder sterk af. Deze vertraagde afname kan te maken hebben met het veelal ontbreken van de beschermende invloed van een gezin bij deze groep. Ook bij de Surinaamse Nederlanders blijft de afname van het verdachtencijfer na de piek rondom de vroege volwassenheid flink achter bij dat van Turkse, Marokkaanse en autochtone Nederlanders. Bij Surinaamse Nederlanders van boven de veertig is het aandeel verdachten dan ook relatief hoog.

Figuur 6.2

Age-crime curve, naar herkomst, 12-64 jaar, 2014 (in procenten)

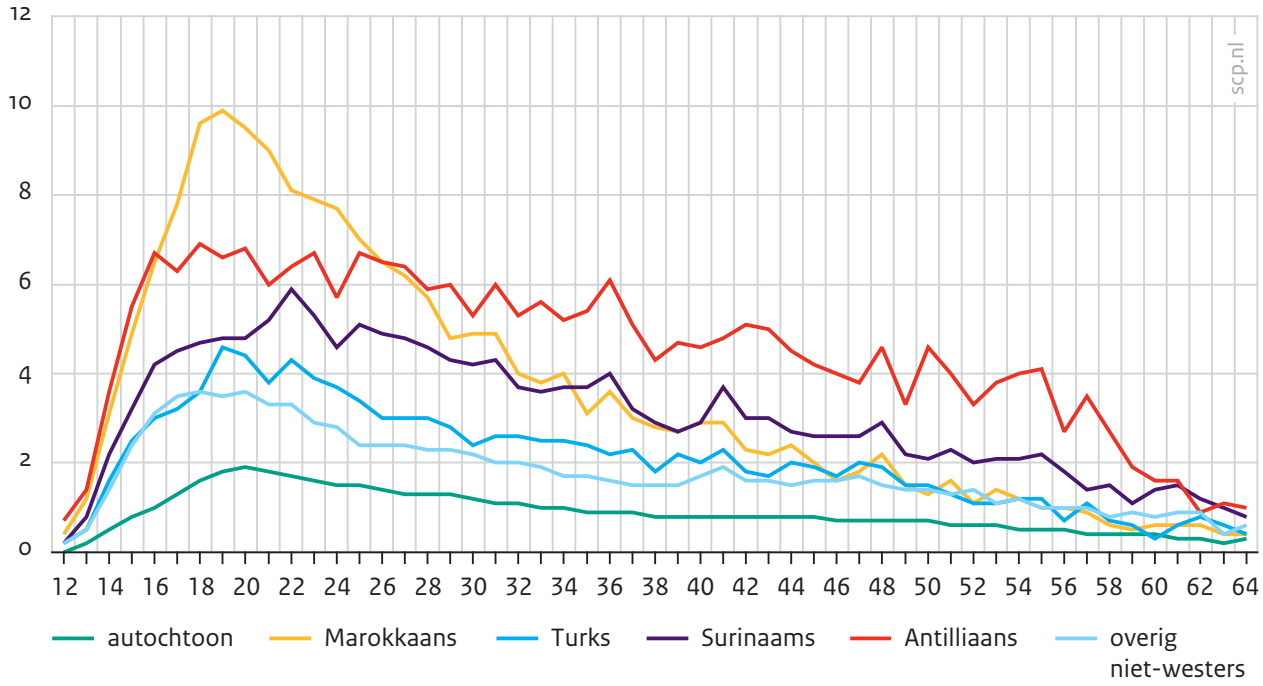

Bron: CBS (HKS'14/SSB)

Vooral jonge mannen vaak verdacht

De age-crime curve laat zien dat jongvolwassenen het meest crimineel zijn. Uit eerder onderzoek is tevens naar voren gekomen dat dit met name jonge mannen betreft (Jennissen 2009; Van Noije en Kessels 2012). Tabel 6.2 bevestigt dat beeld. Onder jongvolwassen (18-24 jaar) niet-westerse mannen is het aandeel verdachten erg hoog (8,3%). Jongvolwassen mannen van Marokkaanse herkomst springen er het meest negatief uit; 15,3% van hen was in 2014 verdachte van een misdrijf. De piek in criminaliteit onder jongvolwassen Marokkaanse Nederlanders zagen we al terug in de age-crime curve, maar is dus nog groter bij de mannen. Het aandeel verdachten onder jongvolwassen mannen is ook bij de andere migrantengroepen hoog, variërend van 5,5% bij de groep overig niet-westerse migranten tot 9,8% bij de Antilliaanse Nederlanders. Ook bij jongvolwassen migrantenvrouwen is het verdachtenpercentage relatief hoog. Dit geldt niet alleen voor de Antilliaanse vrouwen van 18-24 jaar (2,9%), maar ook voor vrouwen van Surinaamse (2,1%)

en Marokkaanse (2,2%) herkomst in die leeftijdscategorie. De Turks-Nederlandse vrouwen laten in alle leeftijdscategorieën de laagste verdachtencijfers van de migrantengroepen zien.

Tabel 6.2
Verdachten, naar geslacht, leeftijd en herkomst, 2014 (in procenten)

	mannen				vrouwen			
	12-17 jaar	18-24 jaar	25-44 jaar	≥45 jaar	12-17 jaar	18-24 jaar	25-44 jaar	≥45 jaar
autochtoon	1,0	2,8	1,6	0,6	0,3	0,6	0,4	0,2
Turks	3,2	6,9	4,2	1,8	0,4	0,9	0,5	0,3
Marokkaans	6,6	15,3	7,0	1,6	1,0	2,2	1,1	0,4
Surinaams	4,1	8,0	6,3	2,8	0,9	2,1	1,5	0,7
Antilliaans	5,9	9,8	8,4	4,8	2,0	2,9	2,4	0,9
overig niet-westers	2,9	5,5	3,2	1,7	0,6	1,0	0,7	0,5
niet-westers totaal	4,2	8,3	5,0	2,2	0,8	1,5	1,0	0,5

Bron: CBS (HKS'14)

Opleiding en criminaliteit

Tabel 6.3 geeft weer hoe het hoogst gevolgde opleidingsniveau zich verhoudt tot de verdachtencijfers in de leeftijdsgroep 12-24 jaar.[2] De cijfers zijn inclusief de personen die nog onderwijs volgen.

Voor alle groepen geldt dat het hoogste aandeel verdachten wordt gevormd door (voormalige) leerlingen uit het voortgezet speciaal onderwijs (vso); van de niet-westerse vso'ers is 10% verdacht, van de autochtone vso'ers ongeveer 5% en onder Antilliaanse vso'ers is dit aandeel zelfs ruim 15 procent. Onder personen die maximaal basisonderwijs hebben genoten, is het aandeel verdachten laag, maar dit komt met name doordat zij gemiddeld nog erg jong zijn.

De verschillen in verdachtencijfers tussen herkomstgroepen zijn kleiner wanneer zij binnen opleidingsniveaus vergeleken worden. Tegelijkertijd is binnen alle opleidingsniveaus het aandeel verdachten onder alle afzonderlijke migrantengroepen hoger dan onder autochtone Nederlanders. Zo is het verdachtencijfer onder hoogopgeleide (hbo/wo) niet-westerse migranten ongeveer drie keer zo hoog als onder autochtone hbo/wo'ers.

Tabel 6.3

Verdachten, 12-24 jaar, naar hoogst gevolgd opleidingsniveau en herkomst, 2013[a] (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal	autochtoon
maximaal basisonderwijs	1,0	2,2	3,0	5,3	1,4	1,9	0,9
voortgezet speciaal onderwijs[b]	6,7	12,8	11,6	15,4	7,9	10,0	4,9
vbo/mavo	3,8	7,4	5,2	8,1	4,5	5,3	1,7
mbo/havo/vwo	4,1	8,7	5,4	7,5	3,8	5,4	1,6
hbo/wo	1,4	2,7	1,8	1,8	1,3	1,7	0,6

a De HKS-cijfers uit 2014 bevatten nog geen informatie over het opleidingsniveau, daarom worden hier de cijfers uit 2013 gepresenteerd.

b Het voortgezet speciaal onderwijs is bedoeld voor leerlingen met een beperking, bijvoorbeeld een zintuiglijke, lichamelijke en/of verstandelijke beperking, langdurig ziekte of gedragsproblemen.

Bron: CBS (HKS'13/SSB)

Recidive

Recidivecijfers geven inzicht in welk deel van de nieuwe verdachten (*first offenders*) op een later tijdsmoment nog een keer verdacht is geweest van een misdrijf. Om een beeld te krijgen van de recidive richten we ons op alle personen die in 2009 voor het eerst aangehouden werden door de politie als verdachte van een misdrijf. Van deze groep first offenders kijken we per opeenvolgend jaar welk deel ten minste één keer opnieuw verdacht is geweest van een delict (zie figuur 6.3). De cijfers zijn cumulatief: een verdachte die bijvoorbeeld binnen één jaar recidiveert, blijft voor alle opeenvolgende jaren als recidivist in de cijfers staan. Een stijging van het percentage recidivisten tussen twee jaren betreft dus verdachten die in die tussenliggende periode voor het eerst opnieuw verdacht werden van een misdrijf.

Voor niet-westerse migranten is de kans dat een first offender in herhaling valt groter dan voor autochtone Nederlanders. Ongeveer een derde (34%) van de niet-westerse verdachten uit 2009 recidiveerde binnen zes jaar; bij autochtone Nederlanders is dit deel iets meer dan een vijfde (22%). Bij niet-westerse migranten zijn dus niet alleen de verdachtenpercentages hoger dan bij autochtone Nederlanders, maar ook de recidivecijfers.

De recidivecijfers zijn het hoogst onder Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders (respectievelijk 39% en 38%) en het laagste onder overig niet-westerse en Turkse Nederlanders (respectievelijk 31% en 30%). Het beeld van de verhoudingen tussen de groepen is dus wat betreft recidive min of meer gelijk aan het beeld bij de verdachtencijfers.

Figuur 6.3

Recidive binnen één tot zes jaar na eerste misdrijf van in 2009 geregistreerde verdachten, naar herkomst (in procenten)

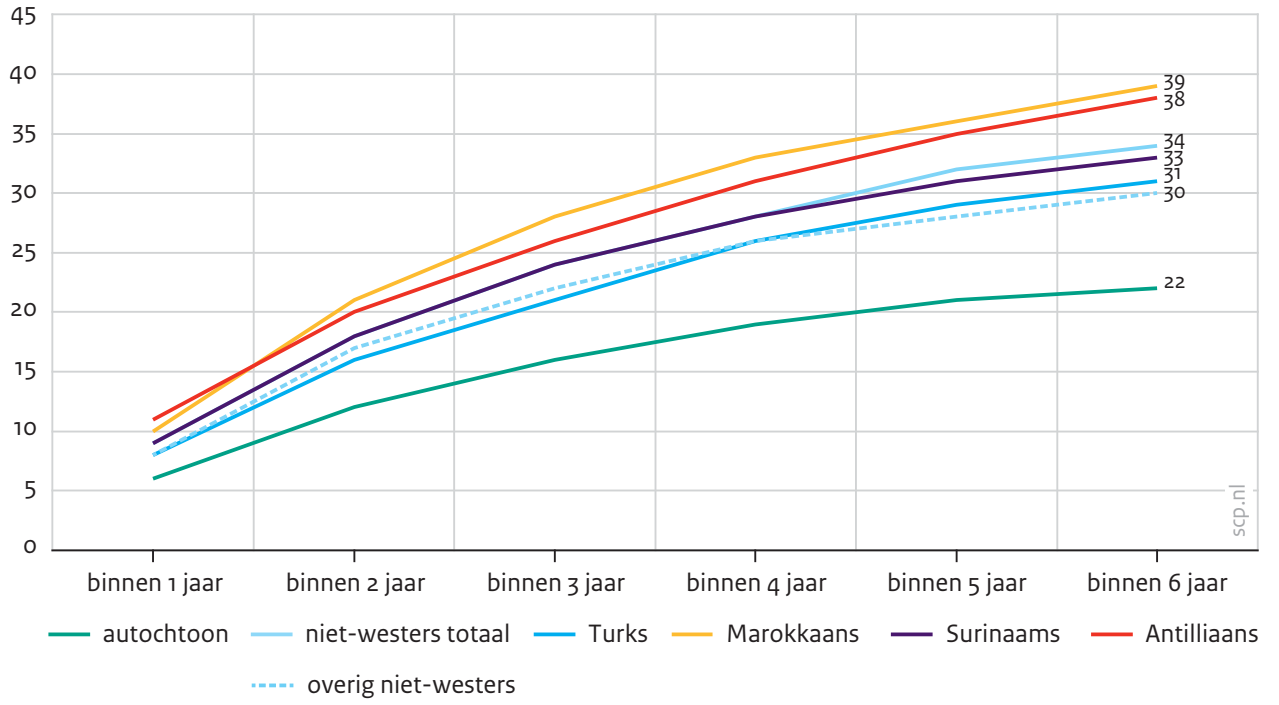

Bron: CBS (HKS'09-'14/SSB)

De recidive is onder jongeren (12-17 jaar) onder alle groepen beduidend hoger dan onder volwassenen (18 jaar en ouder) (zie tabel 6.4). In internetbijlage B6.1 (te vinden op www.scp.nl onder dit rapport) zijn ook alle recidivecijfers voor de tussenliggende jaren gepresenteerd. Bij volwassen niet-westerse migranten recidiveert ongeveer een kwart van alle first offenders (26%) binnen zes jaar, bij minderjarige niet-westerse migranten is dit ruim de helft (57%). Het verschil in recidive tussen niet-westerse en autochtone jongeren (respectievelijk 57% en 42%) is in procentpunten groter dan dat verschil tussen niet-westerse en autochtone volwassenen (respectievelijk 26% en 19%). Tegelijkertijd geldt voor beide leeftijdsgroepen dat de recidive bij niet-westerse migranten ruim een derde hoger ligt dan bij autochtone Nederlanders. Bij volwassen migranten zijn de verschillen in recidive (in procentpunten) tussen de groepen kleiner; het aandeel varieert van 25% bij de Turks-Nederlandse en overig niet-westerse groep tot 30% bij de Antilliaans-Nederlandse groep.

Bij jongeren ligt de recidive van first offenders het hoogste bij Antilliaanse (60%) en vooral Marokkaanse Nederlanders (63%). De recidivecijfers van migrantenjongeren zijn net als bij de volwassenen het laagst zijn bij de Turkse Nederlanders en overig niet-westerse migranten.

Tabel 6.4

Recidive binnen zes jaar na eerste misdrijf van in 2009 geregistreerde verdachten, naar herkomst en leeftijd (in procenten)

	recidive binnen zes jaar	
	12-17 jaar	18 jaar en ouder
autochtoon	42	19
Turks	52	25
Marokkaans	63	27
Surinaams	57	28
Antilliaans	60	30
overig niet-westers	54	25
niet-westers totaal	57	26

Bron: CBS (HKS'09-'14/SSB)

Niet-westerse migranten plegen relatief veel vermogensdelicten

In figuur 6.4 zijn vijf hoofdgroepen van type misdrijf onderscheiden, namelijk vermogen, vernieling en openbare orde, geweld, verkeer en drugs.[3] Een verdachte kan in een jaar verschillende typen misdrijven plegen; het totaal van de vijf categorieën opgeteld komt daarom boven de 100% uit.

Het grootste verschil tussen autochtone Nederlanders en de totale groep niet-westerse migranten is te zien bij het aandeel verdachten van verkeers- en vermogensmisdrijven. Autochtone Nederlanders zijn relatief vaak verdacht van een verkeersmisdrijf (25% tegen 14%), terwijl niet-westerse migranten naar verhouding vaak verdacht zijn van een vermogensmisdrijf (42% tegen 29%). Marokkaanse en Antilliaanse verdachten zijn relatief vaak betrokken bij vermogensmisdrijven (respectievelijk 48% en 46%). Verdachten van Turkse herkomst zijn naar verhouding vaak verdacht bij een drugs- of een geweldsdelict.

Figuur 6.4
Verdachten, naar type misdrijf, naar herkomst, 2014 (in procenten)

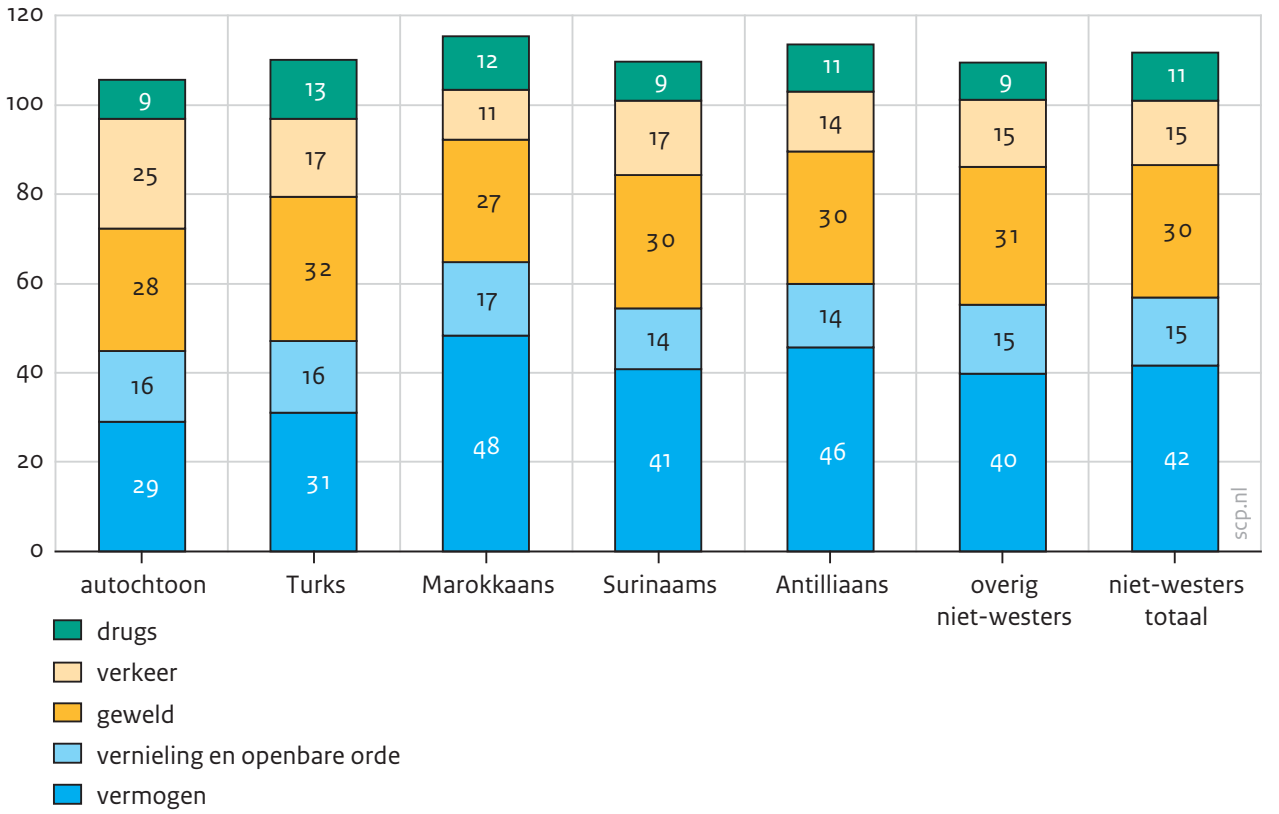

Bron: CBS (HKS'14/SSB)

6.3 Ontwikkelingen in criminaliteit

Dalende verdachtencijfers voor alle herkomstgroepen

Voor alle afzonderlijke migrantengroepen geldt dat het verdachtenpercentage in 2014 lager ligt dan aan het begin van deze eeuw (zie figuur 6.5). Voor de totale groep niet-westerse migranten nam dit aandeel af van 3,4% naar 2,7%.[4] Deze ontwikkeling is niet rechtlijnig verlopen. Tot 2007 nam het verdachtencijfer toe en daarna nam het (sterker) af. De 'rang-orde' van de diverse migrantengroepen is over de jaren heen stabiel. Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders zijn in alle afzonderlijke jaren het vaakst verdacht, de groep overig niet-westers en Turkse Nederlanders het minst vaak. Groepsverschillen zijn tussen zowel autochtone Nederlanders en de totale groep niet-westerse migranten als tussen migrantengroepen onderling in de periode 2000-2014 in procentpunten afgenomen. Tegelijkertijd geldt voor alle jaren dat niet-westerse migranten ongeveer vier keer zo vaak verdacht zijn van een misdrijf dan autochtone Nederlanders.

Figuur 6.5

Verdachten, naar herkomst, 2000-2014[a] (in procenten)

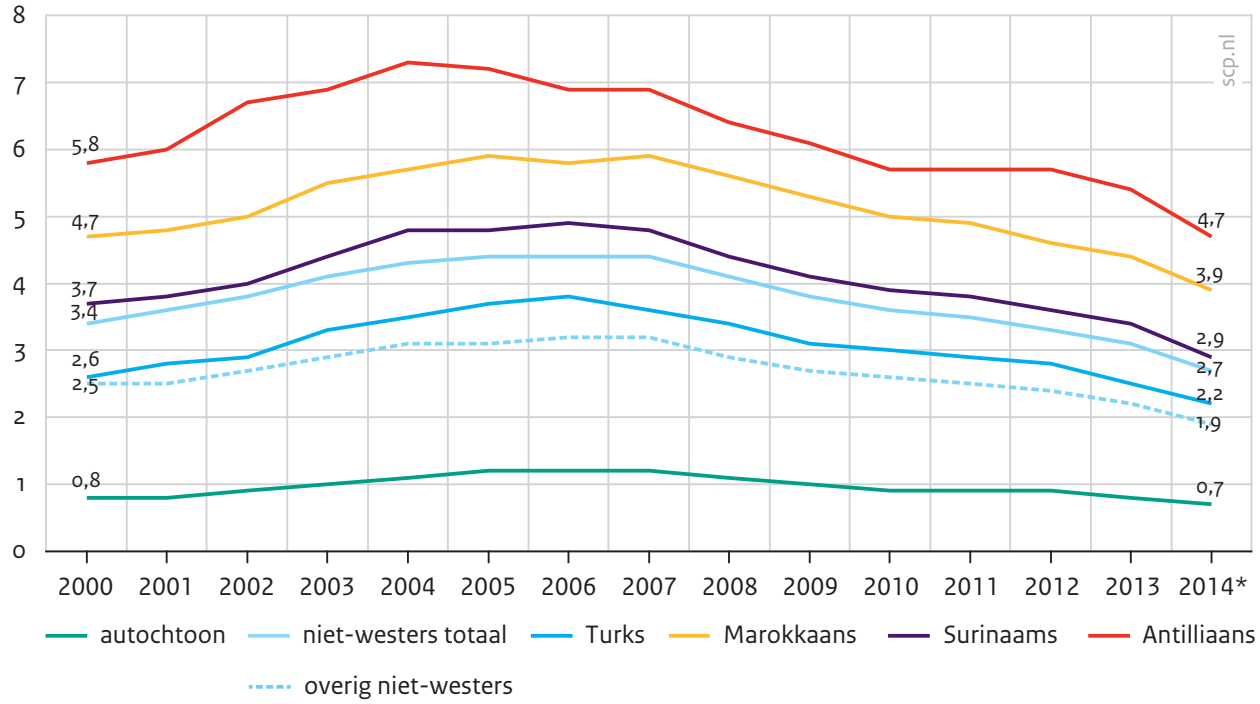

a De cijfers uit 2014 zijn voorlopige cijfers.

Bron: CBS (HKS'00-'14/SSB)

Minder verdachten onder zowel eerste als tweede generatie

De ontwikkeling van de verdachtencijfers is voor de eerste generatie en de tweede generatie niet-westerse migranten grotendeels hetzelfde verlopen in de periode 2000-2014 (figuur 6.6). Tot circa 2007 nam het aandeel verdachten bij beide generaties toe, daarna nam dit aandeel elk jaar verder af. Het verschil in verdachtenpercentage tussen de eerste en de tweede generatie niet-westerse migranten is voor alle jaren gering.

Figuur 6.6

Verdachten, 12-24 jaar, eerste en tweede generatie niet-westers totaal en autochtone Nederlanders, 2000-2014 (in procenten)

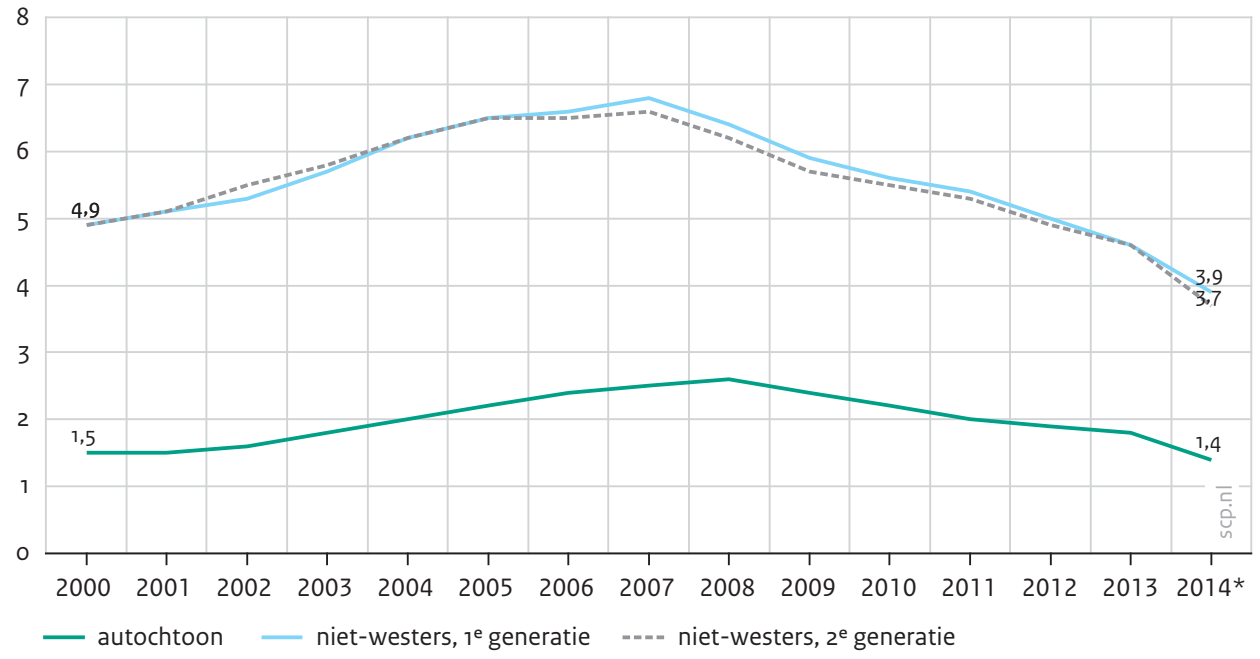

Bron: CBS (HKS'00-'14/SSB)

Eenzelfde soort ontwikkeling zien we terug bij alle afzonderlijke migrantengroepen (figuur 6.7). De eerste jaren nemen de verdachtencijfers toe en na 2007 volgt een daling. Voor alle migrantengroepen geldt dat de tweede generatie in 2014 minder vaak verdacht is dan de eerste generatie. Bij de Marokkaanse en Turkse Nederlanders was het in 2000 nog zo dat juist de tweede generatie vaker verdacht was dan de eerste generatie. Onder de tweede generatie is alleen bij Antilliaanse Nederlanders het verdachtencijfer in 2014 hoger dan in 2000. Bij de groep overig niet-westers ligt het verdachtenpercentage bij de tweede generatie voor beide jaren op hetzelfde niveau. Hoewel het aandeel verdachten bij deze groep niet is afgenomen, is het percentage in 2014 het laagst van alle migrantengroepen.

Figuur 6.7

Verdachten, 12-24 jaar, naar herkomst en generatie, 2000, 2007 en 2014 (in procenten)

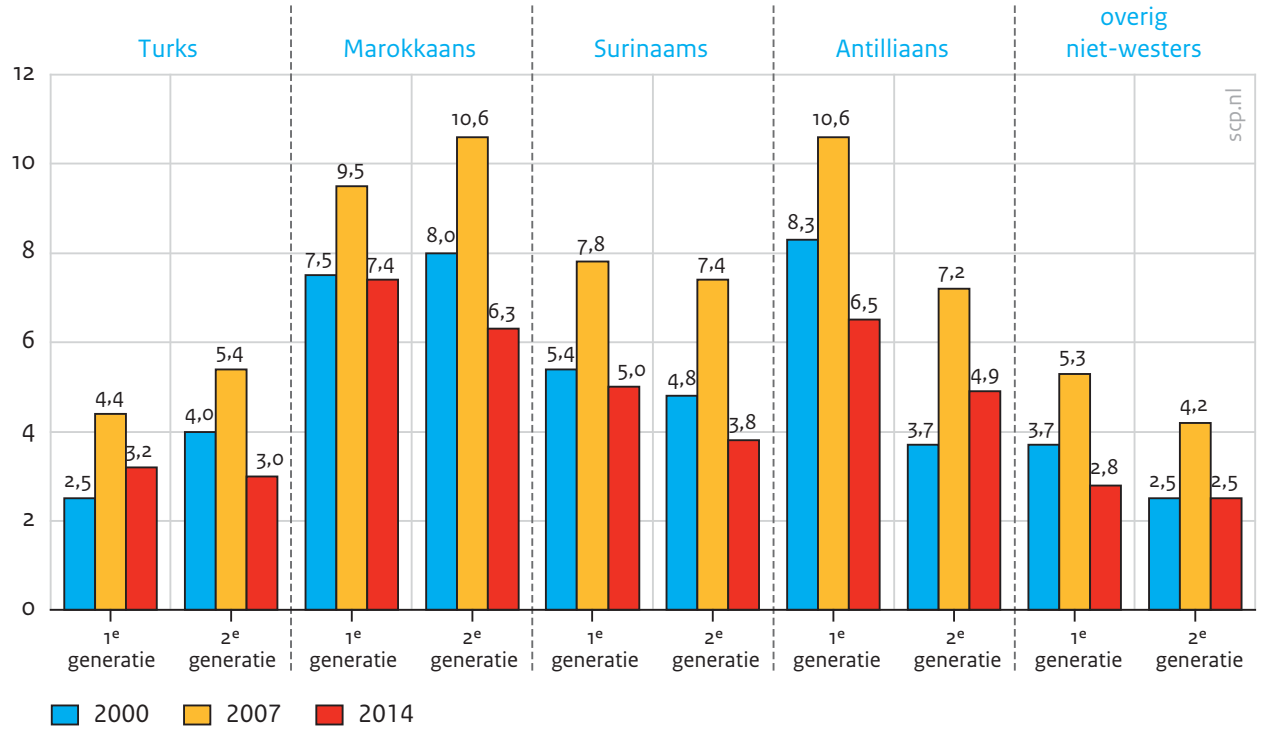

Bron: CBS (HKS'00/'07/'14/SSB)

Ook dalende recidivecijfers onder alle groepen

Het deel van de verdachten dat recidiveert is onder alle groepen in de periode 2009-2014 lager dan in de periode 2005-2010 (tabel 6.5). Bij niet-westerse migranten is het deel dat binnen zes jaar opnieuw verdacht wordt, gedaald van 39% in 2005 naar 34% in 2009; bij de autochtone Nederlanders is dit deel afgenomen van 27% (2005-2010) naar 22% (2009-2014).

Tabel 6.5

Recidive binnen zes jaar na eerste misdrijf van in 2005 en in 2009 geregistreerde verdachten, naar herkomst (in procenten)

	binnen zes jaar	
	2005-2010	2009-2014
autochtoon	27	22
Turks	38	31
Marokkaans	47	39
Surinaams	36	33
Antilliaans	44	38
overig niet-westers	35	30
niet-westers totaal	39	34

Bron: CBS (HKS'05-'14/SSB)

In toenemende mate verdacht van hetzelfde type misdrijf

In figuur 6.8 is de ontwikkeling in het aandeel vermogens- en verkeersmisdrijven van het totaal weergegeven. Bij dit type misdrijven zijn de verschillen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders het grootst. In vergelijking met 2000 is bij autochtone Nederlanders het aandeel vermogensdelicten in 2014 toegenomen en bij niet-westerse migranten juist afgenomen. Hierdoor liggen deze aandelen in 2014 aanzienlijk dichter bij elkaar dan in 2000. Het aandeel verkeersdelicten is bij autochtone Nederlanders sinds 2000 met 10 procentpunten afgenomen, bij de niet-westerse migranten bedroeg deze afname 5 procentpunten. Niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders zijn ook op dit punt meer op elkaar gaan lijken.

Figuur 6.8

Aandeel vermogens- en verkeersmisdrijven, niet-westers totaal en autochtone Nederlanders, 2000-2014 (in procenten van totaal)

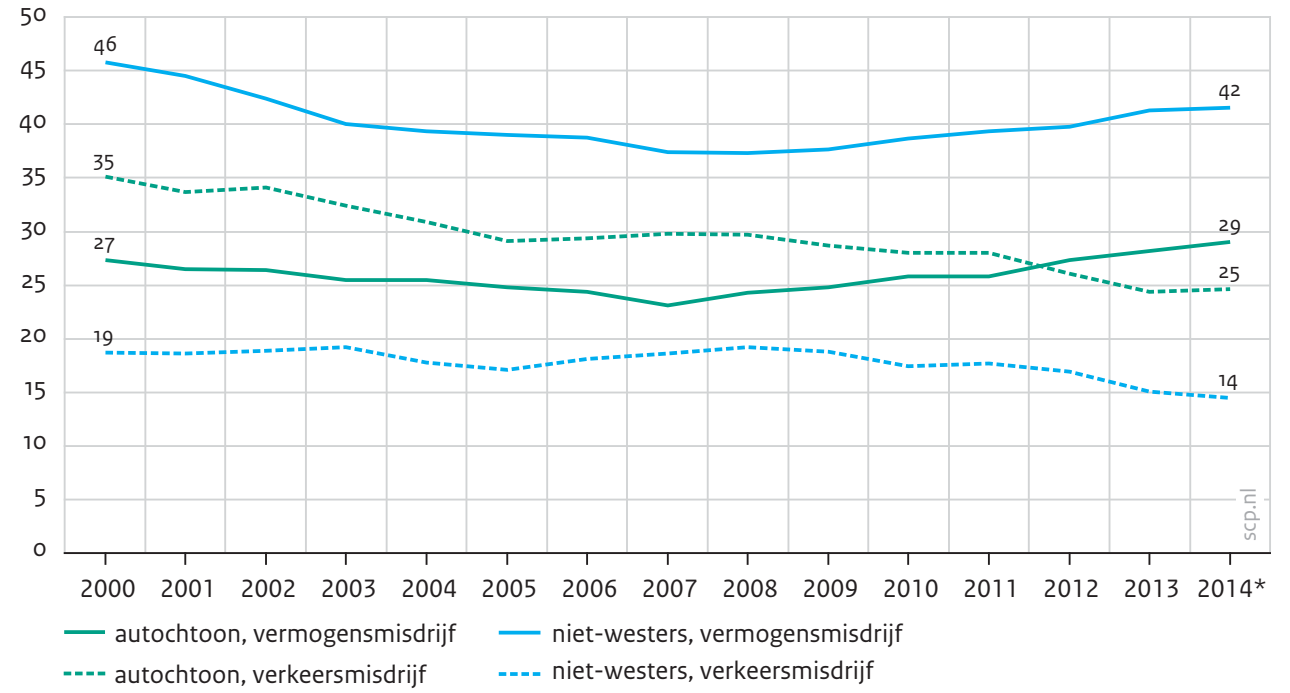

Bron: CBS (HKS'00-'14/SSB)

Ruim een derde van de niet-westerse migranten is in of voor het dertigste levensjaar verdachte geweest

Verdachtenpercentages geven doorgaans een inkijk in het percentage verdachten in één jaar. Met een cohortanalyse is het mogelijk de verdachtencijfers voor een langere periode te bekijken. We stellen de vraag hoeveel personen op enig moment in hun leven verdacht zijn geweest van een misdrijf. Hiertoe volgen we het cohort van alle 12-jarigen in 1996. Van deze jongeren is onderzocht welk percentage tot en met het dertigste levensjaar minimaal één keer verdacht is geweest van een misdrijf (zie figuur 6.9). Op de x-as zijn niet de jaren weergegeven, maar de leeftijden; in 2014 zijn de 12-jarigen uit 1996 30 jaar oud.

Van de 12-jarige niet-westerse migranten uit 1996 is ruim een derde (37%) ten minste éénmaal verdachte geweest voor of op het dertigste levensjaar. Of anders geformuleerd: van de 30-jarige niet-westerse migranten is ruim een derde ooit verdacht geweest van een misdrijf. Tussen migrantengroepen verschilt dit percentage van 29% bij de overig niet-westerse migranten tot 47% bij de Marokkaanse Nederlanders. Bij autochtone Nederlanders uit deze categorie is dit bijna een vijfde (18%).

Figuur 6.9

Aandeel 12-jarigen uit 1996 dat in de periode tot en met 2014 (leeftijd 30 jaar) eenmaal of vaker verdacht is van een misdrijf, naar herkomst (in procenten)

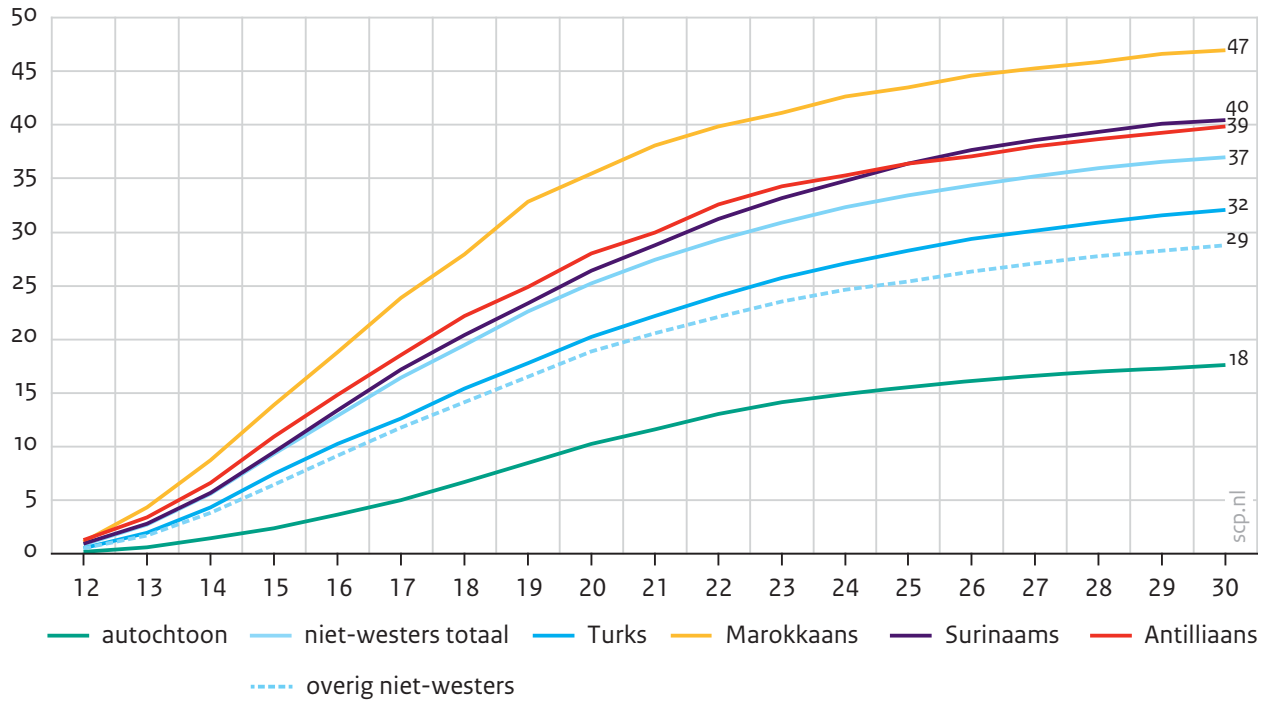

Bron: CBS (HKS'96-'14/SSB)

Het is goed om bij de interpretatie van de cijfers te beseffen dat het percentage dat hoort bij een bepaalde leeftijd in figuur 6.9 niet overeenkomt met het aandeel verdachten op die leeftijd. Het is dus niet zo dat bijna de helft van de Marokkaanse Nederlanders crimineel is; het betreft het deel dat ooit verdachte is geweest sinds het twaalfde levensjaar.

De cohortanalyse laat zien dat het onderscheid tussen de seksen zeer relevant is (figuur 6.10). Voor jongens in het algemeen en migrantenjongens in het bijzonder zijn de verdachtencijfers van het cohort erg hoog. Meer dan de helft (54%) van de 12-jarige niet-westerse jongens uit 1996 is op zijn dertigste ten minste één keer verdachte geweest. Bij autochtone jongens is dit ruim een kwart (28%). Van de Marokkaanse 12-jarige jongens uit 1996 is ruim twee derde (70%) voor of op zijn dertigste verdachte geweest, maar ook bij de Surinaamse, Antilliaanse en Turkse jongens geldt dat voor meer dan de helft. Bij de meisjes liggen deze aandelen veel lager. Niettemin is ongeveer een kwart van de Antilliaanse (27%),

Surinaamse (25%) en Marokkaanse (23%) meisjes van 12 jaar oud uit 1996 voor of op haar dertigste verdachte geweest. Bij de meisjes van Turkse herkomst is dit aandeel naar verhouding laag (10%).

Figuur 6.10

Aandeel 12-jarigen uit 1996 dat in de periode tot en met 2014 eenmaal of vaker verdacht is van een misdrijf, naar sekse en herkomst (in procenten)

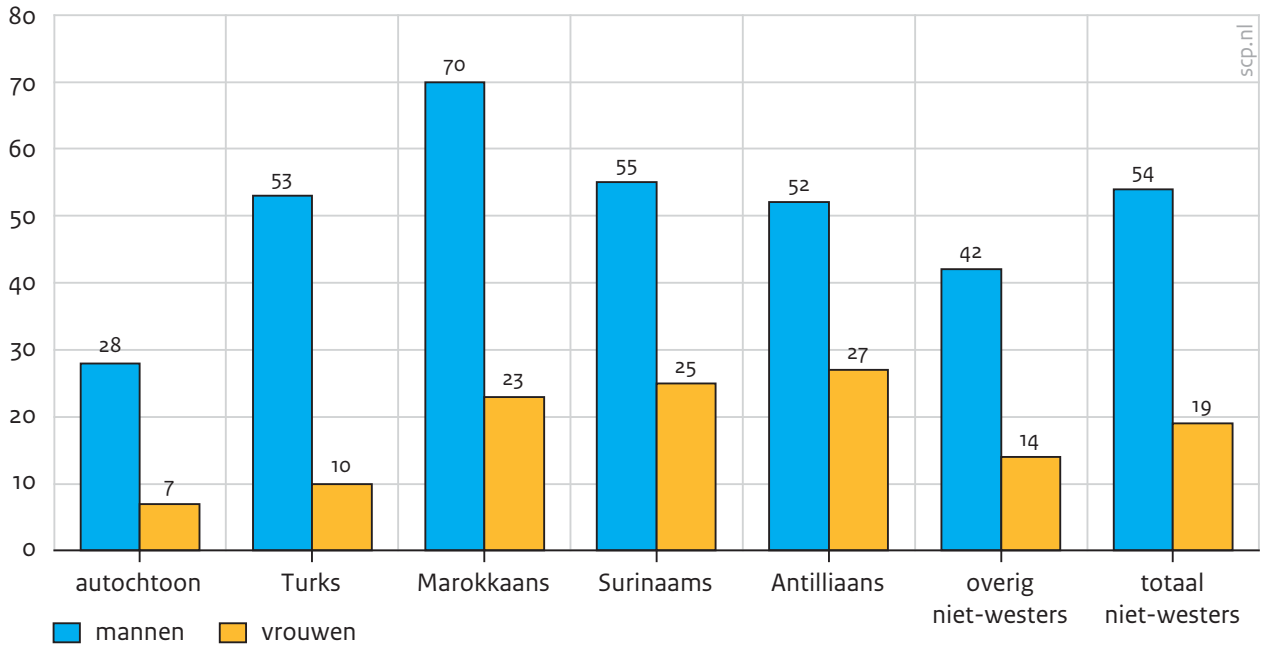

Bron: CBS (HKS'96-'14/SSB)

Criminaliteit op verschillende manieren gemeten

Er zijn in Nederland verschillende systemen om de verdachten van een delict te registreren (zie kader 6.1). In dit hoofdstuk rapporteren wij de cijfers op basis van het HKS-systeem, het CBS spreekt dan over de 'aangehouden verdachten'. Het BVH is een ander registratiesysteem en richt zich op het totaal van 'geregistreerde verdachten'. Een belangrijke vraag is hoe de cijfers uit de verschillende systemen zich tot elkaar verhouden.

Een vergelijking van de cijfers van het HKS en het BVH laat zien dat de ontwikkeling in de tijd van diverse herkomstgroepen en de verhouding daartussen de wat betreft de verdachtencijfers in beide registratiesystemen grotendeels gelijk is. De omvang van de verdachtenpopulatie wijkt wel af; deze is groter in het BVH (zie kader 6.3).

Kader 6.3 HKS en BVH vergeleken

In internetbijlage B6.2 is de ontwikkeling in de tijd van de verdachtencijfers voor autochtone Nederlanders en de totale groep niet-westerse migrant voor beide registratiesystemen weergegeven. De BVH-cijfers zijn pas vanaf 2005 beschikbaar. Ook op basis van deze BVH-cijfers is de conclusie dat het aandeel verdachten onder zowel autochtone Nederlanders als de niet-westerse migranten sinds 2007 is afgenomen. Voor het BVH zijn ook al voorlopige cijfers van 2015 beschikbaar, die erop wijzen dat de trend naar een afname in het aandeel verdachten zich lijkt door te

zetten. In beide registratiesystemen is het aandeel verdachten onder de niet-westerse groep ongeveer vier keer zo hoog als onder de autochtone Nederlanders. Het grootste verschil betreft de omvang van de verdachtenpopulatie: bij het BVH is onder alle groepen het aandeel verdachten wat hoger, grofweg een derde. Dit is te verklaren doordat de politie in het BVH alle personen als verdachte registreert van wie een redelijk vermoeden van schuld bestaat. In het HKS worden personen pas als verdachte geregistreerd als voldoende bewijs gevonden is om tegen hen een proces-verbaal van misdrijf op te maken.
In internetbijlage B6.3 is voor de diverse herkomstgroepen het percentage geregistreerde verdachten in 2014 en 2015 weergegeven. Bij de groep overig niet-westers en de Turkse Nederlanders zijn de verdachtencijfers relatief laag, bij de Marokkaanse en vooral de Antilliaanse Nederlanders zijn ze naar verhouding hoog. Dat is een beeld dat we ook terugzagen bij de 'aangehouden verdachten'.

Halt-cijfers en ontwikkeling

Voor lichte vormen van criminaliteit kunnen jongeren een Halt-straf opgelegd krijgen (zie voor een toelichting kader 6.4).

Kader 6.4 Halt-jongeren

Halt is bedoeld voor jongeren in de leeftijd van 12 tot 18 jaar die voor de eerste keer met de politie in aanraking komen en niet al te ernstige strafbare feiten hebben gepleegd. Het biedt jongeren de kans een strafblad te ontlopen. Voor een Halt-straf dient de jongere het gepleegde feit te bekennen en in te stemmen met de verwijzing naar Halt. Jongeren kunnen zowel voor overtredingen als lichte misdrijven naar Halt verwezen worden. De gegevens over Halt-jongeren zijn afkomstig uit het registratiesysteem van Halt (AuraH). Aanvullende persoonsgegevens van Halt-jongeren zijn afkomstig uit het SSB.

Tabel 6.6 laat zien dat 1,1% van de niet-westerse jongeren in 2015 naar Halt is verwezen vanwege een misdrijf en 0,5% van de autochtone jongeren. De verschillen in het aantal opgelegde Halt-straffen tussen autochtone en migrantenjongeren zijn kleiner dan die tussen de verdachtencijfers. Dit geldt ook voor de verschillen tussen de migrantengroepen onderling en voor de verschillen tussen jongens en meisjes. Halt-straffen zijn dus minder onderscheidend naar herkomst en/of sekse. Niettemin krijgen Marokkaanse en Antilliaanse jongeren het vaakst een Halt-straf en is tevens het aandeel misdrijven van het totaal aantal Halt-straffen bij deze groepen het hoogt. Bij Turkse en autochtone jongeren betreft het grootste deel van de Halt-straffen overtredingen in plaats van misdrijven; bij de andere herkomstgroepen is dit niet zo.

Tabel 6.6

Halt-jongeren[a] (12-17 jaar), naar herkomst en geslacht, 2015 (in procenten)

	autoch-toon	Turks	Marok-kaans	Suri-naams	Antil-liaans	overig niet-westers	niet-westers totaal
Halt-misdrijven	0,5	0,8	1,6	1,3	1,7	1,0	1,1
Halt-overtredingen	0,6	1,1	1,1	1,0	1,3	0,8	1,0
% misdrijf van totale Halt-aandoeningen	42	40	59	55	58	53	53
Halt-misdrijf:							
mannen	0,6	1,1	2,3	1,7	2,1	1,2	1,5
vrouwen	0,3	0,4	0,9	0,8	1,3	0,7	0,7

a Jongeren kunnen in een bepaald jaar zowel een Halt-verwijzing krijgen als een proces-verbaal van misdrijf (HKS).

Bron: CBS StatLine (Halt)

In vergelijking met 2006 is het aandeel Halt-jongeren bij zowel autochtone Nederlanders als de diverse migrantengroepen kleiner geworden (zie figuur 6.11). In tegenstelling tot de trend bij de algemene verdachtencijfers (zie figuur 6.5) heeft deze trend zich de laatste jaren echter niet doorgezet. Sinds 2011 is het aandeel ongeveer gelijk gebleven bij overig niet-westerse, Turkse en autochtone Nederlanders, terwijl het aandeel wat groter is geworden bij jongeren met een Antilliaanse, Marokkaanse en Surinaamse achtergrond.

Figuur 6.11

Halt-jongeren, naar herkomst, 2006-2015[a] (in procenten)

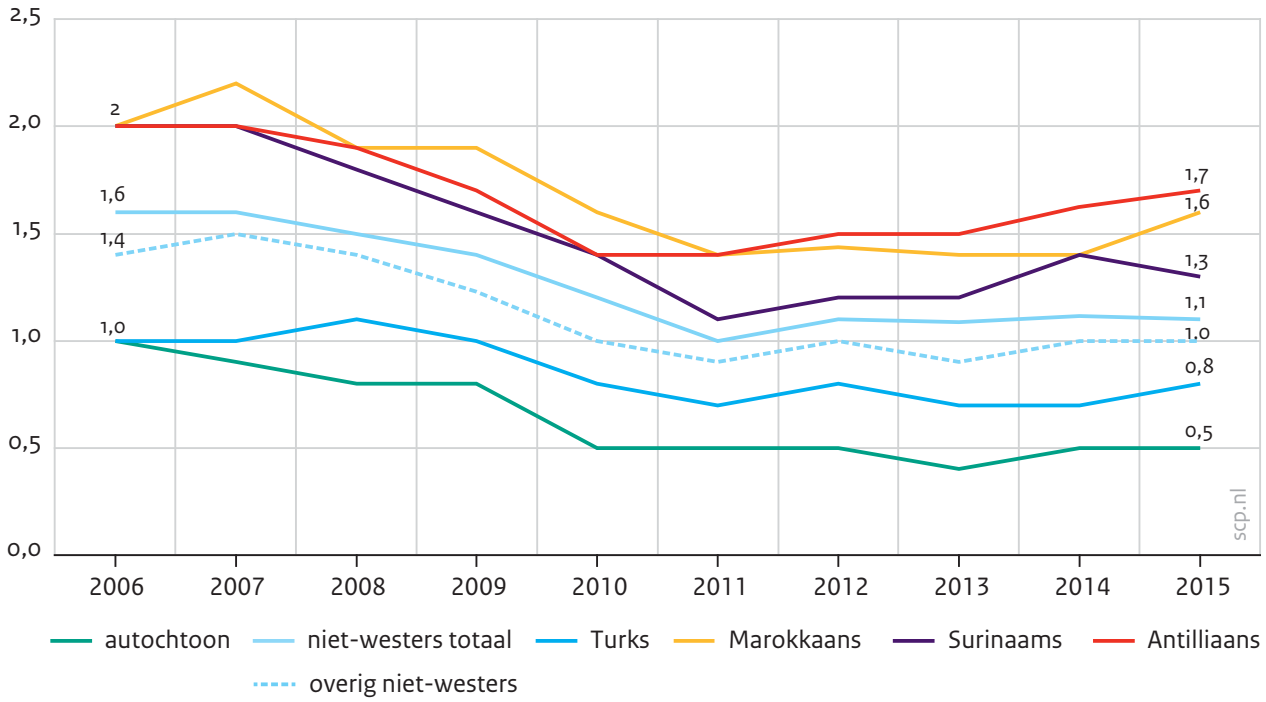

a De relatieve cijfers per tienduizend jongeren zijn in 2005 niet vergelijkbaar met de latere verslagjaren. De relatieve HALT-cijfers over 2005 worden derhalve niet gepresenteerd. De cijfers in de figuur betreffen daarnaast alleen Halt-misdrijven; Halt-overtredingen worden hier dus niet gepresenteerd.

Bron: CBS StatLine (Halt)

Niet-westerse migranten ook vaker slachtoffer

In tabel 6.6 is voor 2012 en 2015 het zelfgerapporteerd slachtofferschap van de diverse herkomstgroepen weergegeven (zie kader 6.5 voor een toelichting).

Kader 6.5 Slachtofferschap gemeten

Onder slachtofferschap wordt het persoonlijk slachtofferschap verstaan dat burgers als privépersoon hebben meegemaakt. Voor het bepalen van het slachtofferschap maken we gebruik van de Veiligheidsmonitor (VM), een jaarlijks terugkerend bevolkingsonderzoek naar veiligheid en slachtofferschap onder personen van 15 jaar en ouder. Ook wordt in dit onderzoek aandacht besteed aan overlast in de buurt, respectloos gedrag, preventiemaatregelen, het functioneren van de politie en het gemeentelijke veiligheidsbeleid. Hierdoor wordt op eenduidige wijze cijfers verkregen over de (beleving van) veiligheid op zowel landelijk, regionaal als (beneden)lokaal niveau. De cijfers over slachtofferschap hebben betrekking op delicten zoals geweld, vermogensdelicten en vandalisme. Slachtofferschap dat te maken heeft met internet (*cybercrime*) of andere informatiedragers ontbreekt. De VM betreft het slachtofferschap in de 12 maanden voorafgaand aan het onderzoek.

Een voordeel van slachtofferenquêtes is dat ook incidenten waarvan geen melding is gedaan bij de politie boven water komen. Daar staat tegenover dat slachtofferloze delicten niet worden meegenomen.

In 2015 is het aandeel niet-westerse migranten dat rapporteert slachtoffer te zijn geweest van een delict groter dan het aandeel autochtone Nederlanders (respectievelijk 22% en 17%). De verschillen in gerapporteerd slachtofferschap zijn tussen de migrantengroepen minder groot en variëren van 19% bij de Antilliaanse Nederlanders tot 23% bij de Surinaamse Nederlanders. Uit ander onderzoek blijkt dat niet-westerse migranten met name een vergroot risico hebben om slachtoffer te zijn van vermogensmisdrijven (CBS 2015). Verklaringen voor verschillen in slachtofferschap worden doorgaans gezocht in leefstijlen, gewoonten en woonomstandigheden. Niet-westerse migranten zijn gemiddeld jonger en jongvolwassenen zijn vaker slachtoffer van veelvoorkomende criminaliteit. Ook wonen migranten vaker in wijken waar het risico om slachtoffer te worden van een misdrijf groter is en nemen zij minder preventieve voorzieningen dan autochtone Nederlanders (CBS 2015). Tussen 2012 en 2015 is het gerapporteerd slachtofferschap van bijna alle groepen licht gedaald. Deze trend komt overeen met de trend van afname in geregistreerde criminaliteit.

Tabel 6.7
Slachtofferschap, naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2012 en 2015 (in procenten)

	2012	2015
autochtoon	19	17
Turks	25	22
Marokkaans	27	22
Surinaams	21	23
Antilliaans	24	19
overig niet-westers	23	21
niet-westers totaal	24	22

Bron: CBS StatLine (VM'12/'15)

Gevoelens van onveiligheid

Niet-westerse migranten geven in 2015 gemiddeld een lager cijfer voor de veiligheid in de buurt (6,8) dan autochtone Nederlanders (7,3). Met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelen zich vaak onveilig in de buurt waar zij wonen en geven de veiligheid in de buurt dan ook een relatief laag cijfer (respectievelijk 6,3 en 6,5). De gevoelens van onveiligheid zijn bij de overig niet-westerse migranten minder sterk.
Dat niet-westerse migranten zich gemiddeld onveiliger voelen dan autochtone Nederlanders heeft er onder andere mee te maken dat zij vaker slachtoffer zijn van criminaliteit (zie tabel 6.7) en vaker in stedelijke (achterstands)gebieden wonen (CBS 2015).

Tabel 6.8

Gevoelens van onveiligheid in het algemeen en in de buurt, naar herkomst, 2015 (in procenten)

	autochtoon	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers	niet-westers totaal
voelt zich wel eens onveilig	35	39	43	41	41	33	38
voelt zich vaak onveilig	1	4	7	6	3	2	4
voelt zich wel eens onveilig in buurt	17	32	30	27	23	22	26
voelt zich vaak onveilig in buurt	1	6	7	5	3	3	4
denkt dat er veel criminaliteit is in buurt	9	21	20	19	12	10	15
rapportcijfer veiligheid in buurt	7,3	6,3	6,5	6,7	7,0	7,1	6,8

Bron: CBS StatLine (VM'15)

Gevoelens van onveiligheid lijken de afgelopen jaren bij zowel de autochtone Nederlanders als de niet-westerse migranten wat te zijn afgenomen (zie figuur 6.12), wellicht als gevolg van de afname in het slachtofferschap. Het gemiddelde rapportcijfer voor de veiligheid in de buurt was voor niet-westerse migranten in 2012 6,6 en in 2015 6,8. Bij autochtone Nederlanders is dit cijfer iets hoger geworden, van een 7,2 in 2012 naar een 7,3 in 2015.

Figuur 6.12

Gevoelens van onveiligheid in het algemeen en in de buurt, niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, 2012-2015 (in procenten)

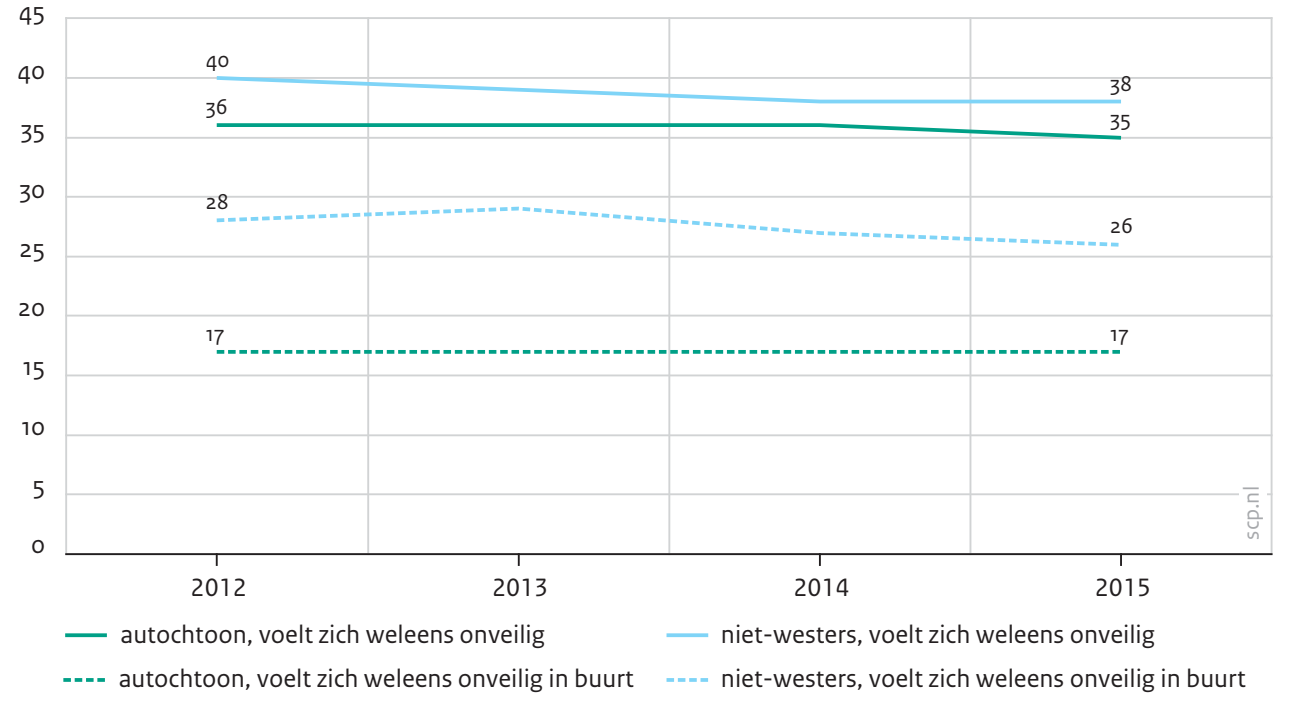

Bron: CBS StatLine (VM'12-'15)

6.4 Verschillen in criminaliteit tussen groepen nader bekeken: evenredigheid

De relatie tussen criminaliteit en etnische herkomst is veel bestudeerd en bediscussieerd (bijvoorbeeld Jennissen 2009; Van Noije en Kessels 2012; Beuningen et al. 2013; Bucerius en Tonry 2014; Junger en Polder 1991; Van Leun et al. 2010). Een deel van dit onderzoek richt zich met name op algemene verklaringen voor de oververtegenwoordiging van migranten in de criminaliteit: zij vertonen meer crimineel gedrag dan autochtone Nederlanders omdat algemeen geldende risicofactoren voor crimineel gedrag bij hen sterker aanwezig zijn (Junger-Tas 2001). Demografische (bijvoorbeeld sekse en leeftijd), sociaaleconomische (bijvoorbeeld opleiding en werkloosheid) en omgevingskenmerken (bijvoorbeeld het type buurt) zijn belangrijke voorbeelden van 'universele' risicofactoren.

Demografisch gezien speelt met name de gemiddeld lagere leeftijd van migranten waarschijnlijk een belangrijke rol bij de verschillen in criminaliteit (Jennissen 2009). Het sterke verband tussen leeftijd en criminaliteit is onomstreden en komt ook in dit hoofdstuk nadrukkelijk naar voren. Daarnaast vergroten gedepriveerde omstandigheden de kans op crimineel gedrag, en migranten verkeren vaker in dergelijke omstandigheden. Dat kan bijvoorbeeld te maken hebben met hun inkomen; een slechte economische positie kan de neiging om een vermogensdelict te plegen vergroten. De vrees om een betaalde baan (en het bijbehorende inkomen) te verliezen, kan juist criminele neigingen beteugelen.

Deprivatie kan ook sociaal van aard zijn. Een gebrek aan betekenisvolle sociale banden kan deviant gedrag in de hand werken (Hirschi 2002), bijvoorbeeld via een verlaagd psycholo-

gisch welzijn of via een gebrekkige socialisatie van normen die deviant gedrag verminderen. Daarnaast kan sociale controle een externe temperende invloed hebben op delinquent gedrag. Sociale controle – binnen de buurt, de gemeenschap of het gezin – wordt algemeen beschouwd als een belangrijke verklaring voor verschillen in crimineel gedrag tussen individuen en tussen groepen. Eenzaamheid en sociale deprivatie kunnen ervoor zorgen dat iemand zich niet hoeft te verantwoorden en sociaal gezien bovendien weinig te verliezen heeft (reputatie, baan, sociale relaties). Het hebben van een relatie en/of kinderen kan crimineel gedrag sterk reduceren (bijvoorbeeld Sampson 1987; Blokland en Nieuwbeerta 2005).

Andere verklaringen voor criminaliteit: buurten en groepsprocessen

De woonomstandigheden worden ook vaak genoemd als verklaring voor groepsverschillen in criminaliteit (Sampson et al. 1997; Van Beuningen et al. 2013). De veronderstelling is dat de sociale controle in (stedelijke) achterstandsgebieden lager is, onder andere vanwege de minder hechte sociale netwerken. Andere studies wijzen op de invloed van fysieke kenmerken van de buurt, zoals verloedering (*broken windows theory*) en de aanwezigheid van veel hoogbouw. Migranten wonen vaker in achterstandsbuurten met minder sociale controle, meer hoogbouw en verloedering, wat zou resulteren in meer crimineel gedrag. Ander onderzoek stelt dat criminaliteit wel vaker voorkomt in bepaalde buurten, maar dat dit hoofdzakelijk een gevolg is van de samenstelling van die buurten (bijvoorbeeld Rovers 1999). De hoge criminaliteitscijfers worden dan beïnvloed door de ongunstige kenmerken van de buurtbewoners (bijvoorbeeld jong en laagopgeleid), en niet zozeer door de buurt zelf.

Onderzoek naar groepsspecifieke verklaringen richt zich op uiteenlopende opvoedingspatronen, generatie- en acculturatieconflicten binnen het gezin of verschillen in sociale controle (Van Noije en Kessels 2012; Van Leun et al. 2010).

Ook verklaringen die samenhangen met de wijze waarop de ontvangende samenleving zich opstelt zijn onderzocht. Wanneer migranten als buitenstaander worden gezien en behandeld – 'een etiket krijgt opgeplakt' –, kunnen zij zich tegen de samenleving gaan afzetten en zich afwijkend gaan gedragen. Volgens de *strain theorie* (Agnew 1992) leidt een vijandige omgeving tot negatieve emoties, die vervolgens kunnen leiden tot crimineel gedrag. Vooroordelen kunnen ook leiden tot etnische profilering. Hierdoor hebben daders met een andere herkomst een grotere pakkans dan autochtone daders en zullen zij dus vaker voorkomen in de geregistreerde criminaliteit.

Groepsverschillen in criminaliteit ontleed

Aan de hand van decompositieanalyses (zie internetbijlage B1.1 voor een toelichting, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport) gaan we na in welke mate verschillen tussen verdachtenpercentages zijn toe te schrijven aan verschillen in achtergrondkenmerken.

Hoe groot zijn de 'gecorrigeerde' verschillen in verdachtencijfers? In hoeverre is sprake van evenredigheid?

De kenmerken die we meenemen in de analyses zijn: leeftijd, sekse, sociaaleconomische categorie (werk – type uitkering – schoolgaand), opleiding, huishoudinkomen, stedelijkheid van de woonomgeving, woonachtig in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag of Utrecht (de G4), het hebben van een partner en het hebben van (thuiswonende) kinderen (zie internetbijlage B6.4). Jongeren, mannen, uitkeringsgerechtigden, lager opgeleiden, minder draagkrachtigen, stedelingen en personen zonder partner en kinderen worden vaker verdacht van een misdrijf (bijvoorbeeld Van Noije en Kessels 2012; WRR 2015). Deze kenmerken verschillen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. De vraag is in hoeverre er nog steeds sprake is van oververtegenwoordiging van de niet-westerse groepen bij de verdachten wanneer rekening wordt gehouden met deze verschillen.
Op basis van de beschikbare gegevens kunnen we niet alle mogelijke verklaringen voor etnische verschillen onderzoeken. We zullen deze wel benoemen en deze kunnen wellicht handvatten bieden om eventuele resterende groepsverschillen te duiden.
Aanvullend zijn we geïnteresseerd in de mate van evenredigheid van specifiek de tweede generatie en jongeren (12-24 jaar). Ook bekijken we in hoeverre de mate van evenredigheid zich heeft ontwikkeld in de tijd. Hierbij vergelijken we de HKS-jaargangen 2006[5], 2010 en 2013.

Evenredigheid wel bij Turkse en overig niet-westerse groep, maar niet bij andere migrantengroepen

In figuur 6.13 zijn het feitelijke en gecorrigeerde verschil tussen de onderzochte migrantengroepen en autochtone Nederlanders weergegeven. Het gecorrigeerde verschil is het verschil dat overblijft als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken.
Uit de evenredigheidsanalyse blijkt dat er geen sprake is van evenredigheid in de mate waarin de totale groep niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders verdacht zijn van een misdrijf. In 2013 blijft 0,7% van het verschil in het verdachtenpercentage (2,3%) over wanneer rekening wordt gehouden met verschillen in achtergrondkenmerken. Ongeveer 70% van het verschil in verdachtencijfers tussen de totale groep niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders kan dus worden toegeschreven aan verschillen in (de in de analyse meegenomen) achtergrondkenmerken.
De mate van evenredigheid verschilt nogal per migrantengroep. Bij Turkse en overig niet-westerse Nederlanders is min of meer sprake van evenredigheid. De verschillen in achtergrondkenmerken verklaren het verschil in verdachtencijfers vrijwel geheel. Bij de groep overig niet-westerse migranten is het zelfs zo dat de gecorrigeerde kans om verdacht te zijn kleiner is dan bij autochtone Nederlanders. Een studie naar de criminaliteit onder specifiek asielmigranten – die een deel vormen van de groep overig niet-westerse migranten – kwam tot een soortgelijke conclusie (WRR 2015). Asielmigranten zijn niet vaker van een delict verdacht dan autochtone Nederlanders met vergelijkbare demografische en sociaaleconomische kenmerken. Het lijkt er dus op dat etnisch-culturele factoren bij de verklaring van de geregistreerde criminaliteit onder de overig niet-westerse migranten van ondergeschikt belang zijn. Tegelijkertijd is deze samengestelde categorie zeer divers van aard, en

zal tussen de verschillende herkomstgroepen waaruit deze bestaat variatie zijn in de mate van evenredigheid.
Evenredigheid is bij de Antilliaanse Nederlanders het verst weg; bij hen is het onverklaarde verschil 2,9 procentpunten. Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders ontlopen elkaar weinig op dit vlak. Bij Marokkaanse Nederlanders is het gecorrigeerde verschil 1,7 procentpunt; bij de Surinaams-Nederlandse groep is dit 1,5 procentpunt.

Figuur 6.13
Verdachten, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2013 (in procentpunten)

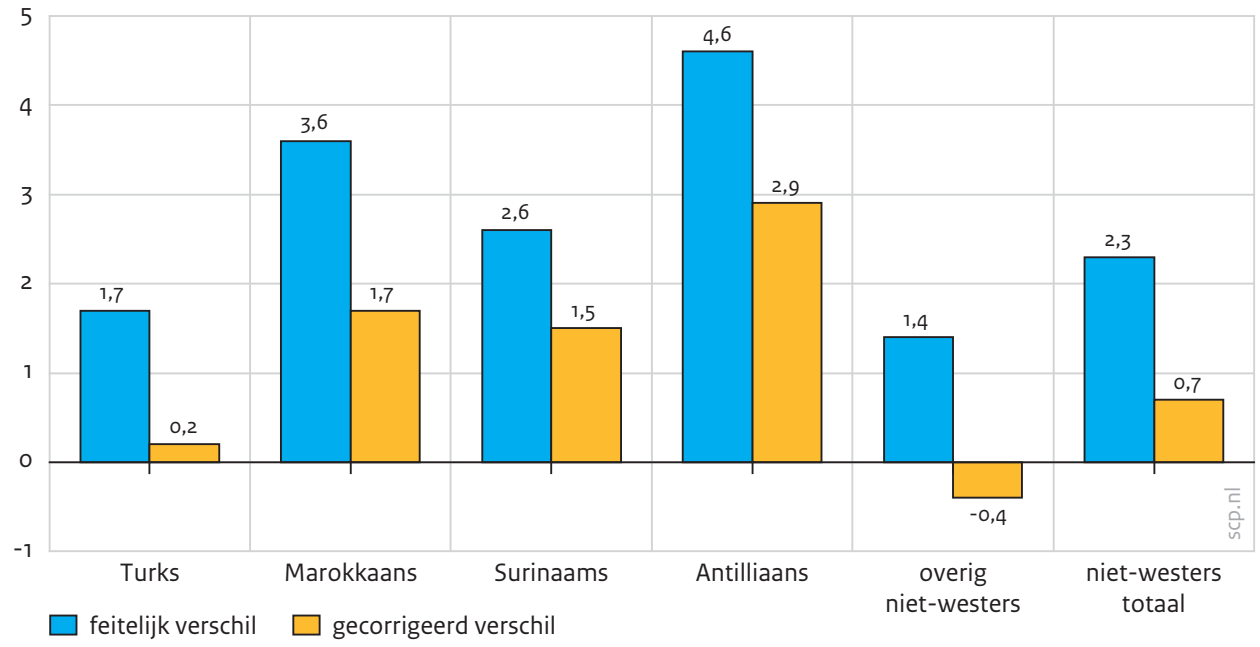

Bron: CBS (HKS'13/SSB)

Met name de sociaaleconomische categorie waartoe iemand behoort (0,52 procentpunt), het inkomen (0,40 procentpunt) en de leeftijd (0,18 procentpunt) zijn belangrijk voor het verklaren van etnische verschillen in criminaliteit (zie internetbijlage B6.5). De verschillende sociaal-economische categorieën verwijzen naar bronnen van inkomen, bijvoorbeeld uit betaald werk als werknemer of zelfstandige, of uit een uitkering vanwege ziekte, pensioen of bijstand. Met name het ontvangen van een bijstandsuitkering hangt positief samen met de kans om verdacht te zijn van een misdrijf, en niet-westerse migranten hebben vaker een bijstandsuitkering.
De oververtegenwoordiging in de criminaliteit van Antilliaanse Nederlanders wordt vaak gerelateerd aan het in deze groep veelvuldig voorkomen van gebroken gezinnen. Dit is inderdaad een relatief grote verklarende factor, maar andere verklaringen (zoals verschillen in inkomen en het hebben van een bijstandsuitkering) zijn belangrijker, en er blijft een aanzienlijk gecorrigeerd verschil over.

Toenemende evenredigheid; gecorrigeerde verdachtencijfers groeien naar elkaar toe

Voor alle migrantengroepen is sprake van toenemende evenredigheid (zie figuur 6.14). Het gecorrigeerde verschil in het verdachtencijfer is zowel tussen 2006 en 2010 als tussen 2010 en 2013 kleiner geworden. Over de gehele periode is het gecorrigeerde verschil afgenomen van 1,0 naar 0,7 procentpunt. Een niet-westerse migrant met dezelfde sociaaleconomische, demografische en buurtkenmerken als een autochtoon vertoont dus in toenemende mate hetzelfde criminele gedrag. De invloed van etnisch-specifieke kenmerken op de verdachtencijfers is er nog steeds, maar deze invloed lijkt in de loop der tijd kleiner te worden.

Bij de grootste vier migrantengroepen is de afname van het gecorrigeerde verschil ongeveer even groot geweest – om en nabij de 0,5 procentpunt. Voor Turkse Nederlanders betekent dit dat er nauwelijks meer sprake is van een verschil, terwijl bij Antilliaanse Nederlanders nog steeds een aanzienlijk deel van het verschil onverklaard blijft.

De trend naar meer evenredigheid geldt ook voor de groep overig niet-westerse migranten. Dat betekent in hun geval dat sinds 2006 het positieve verschil – de gecorrigeerde verdachtencijfers zijn lager dan bij autochtone Nederlanders – wat kleiner is geworden.

Figuur 6.14

Ontwikkeling in evenredigheid in verdachtencijfers, naar herkomst, 2006, 2010 en 2013 (in procenten)

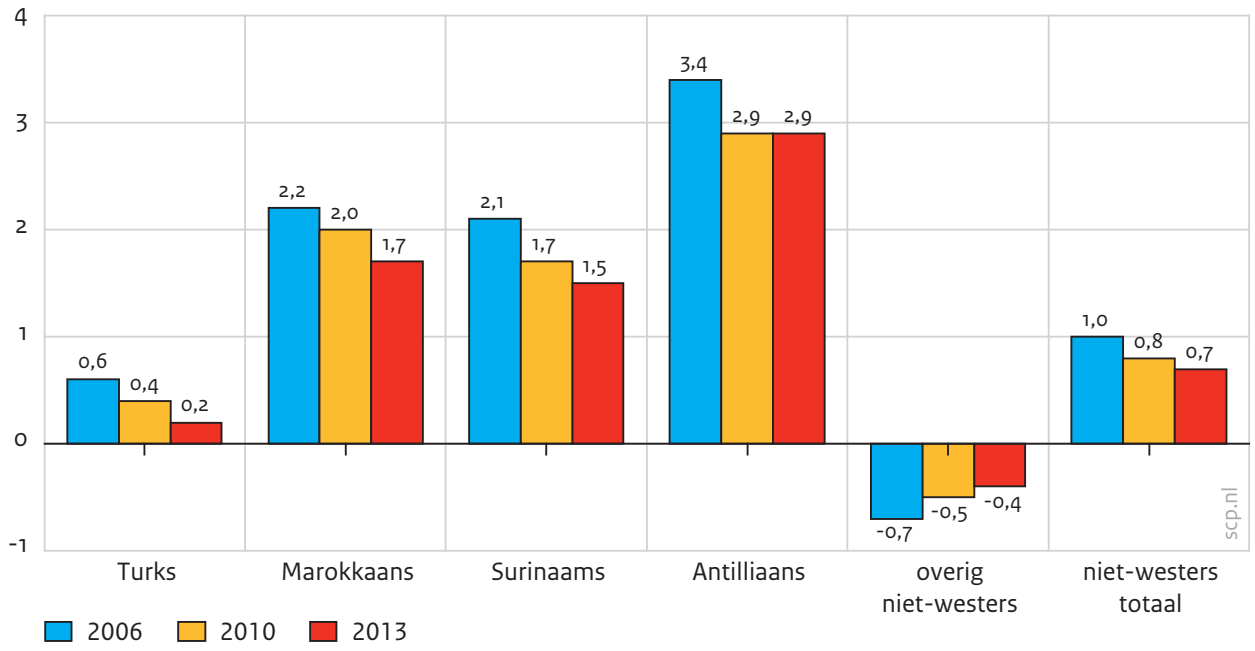

Bron: CBS (HKS'06/'10/'13/SSB)

Evenredigheid verder weg bij de tweede generatie

Evenredigheid is wat betreft het verdachtenpercentage bij de tweede generatie beduidend minder dichtbij. Het gecorrigeerde verschil van de tweede generatie niet-westerse groepen is drie keer zo groot als dat van de totale groep (2,0 procentpunten tegen 0,7 procentpunt) (zie figuur 6.11). Van het totale verschil in verdachtencijfers (3,6%) kan voor de tweede generatie dus het grootste deel (2,0%) niet verklaard worden. Dit gaat in tegen het

klassieke idee dat met het opeenvolgen van de generaties migranten en autochtone Nederlanders op alle maatschappelijke terreinen meer op elkaar gaan lijken. Op het gebied van criminaliteit zien we dus het tegenovergestelde. Een versterkte mate van culturele dissonantie kan hiervoor een verklaring bieden. Jongeren van de tweede generatie moeten zich manoeuvreren tussen meerdere culturen; die van de herkomstgroep, die van de straat en die van de ontvangende samenleving (Pels 2008; El Hadioui 2008). Op straat krijgen jongeren veel macho-masculiene codes mee, zoals de bescherming van de eigen eer en het voorkomen van gezichtsverlies. Op school worden meer feminiene codes belangrijk gevonden, zoals zelfreflectie, zelfexpressie en zelfontplooiing. Thuis is vaak sprake van een traditionele cultuur waarin bijvoorbeeld gehoorzaamheid en een traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen belangrijk zijn (El Hadioui 2008). Met deze tegenstrijdige opvattingen en codes moeten jongeren hun persoonlijke identiteit construeren. Dit kan leiden tot conflicten en problematisch gedrag (Jennissen 2009; Pels 2008). Culturele dissonantie wordt ook beschouwd als een van de mogelijke redenen dat de tweede generatie kwetsbaarder is voor psychische gezondheidsproblemen (bijvoorbeeld schizofrenie), die van invloed zijn op delinquent gedrag (Veling 2008).

Dat de tweede generatie verder afstaat van evenredigheid geldt voor alle afzonderlijke migrantengroepen, uitgezonderd de Antilliaanse Nederlanders. Bij hen is het gecorrigeerde verschil voor de tweede generatie (2,4%) juist kleiner dan voor de totale groep (2,9%, zie figuur 6.15). De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders is zowel sociaal-cultureel als structureel goed geïntegreerd, zeker in vergelijking met de kansarme Antillianen die in de jaren negentig naar Nederland kwamen.

Ook voor de tweede generatie geldt dat bij de overig niet-westerse en de Turks-Nederlandse groep het gecorrigeerde verschil het kleinst is van alle onderzochte groepen. In tegenstelling tot bij de totale groep is bij de tweede generatie overig niet-westerse en Turkse Nederlanders echter geen sprake van evenredigheid. Evenredigheid is het verst weg bij de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders; het gecorrigeerde verschil is 3,9 procentpunten. De beeldvorming over hun herkomst en religie wordt als uiterst negatief ervaren en een relatief groot deel voelt zich nauwelijks verbonden met Nederland, voelt zich uitgesloten en ervaart discriminatie (Sterckx en Van der Ent 2015). Dergelijke gevoelens leven ook bij Turkse Nederlanders van de tweede generatie. Bij hen lijkt echter een temperende invloed op criminaliteit uit te gaan van de hechte sociale banden binnen het gezin en de etnische gemeenschap (Staring et al. 2014). De negatieve reacties van de omgeving – criminaliteit levert bijvoorbeeld gezichtsverlies op – kunnen preventief uitwerken op crimineel gedag (Jennissen 2009; Staring et al. 2014).

Figuur 6.15

Verdachten tweede generatie, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2013 (in procentpunten)

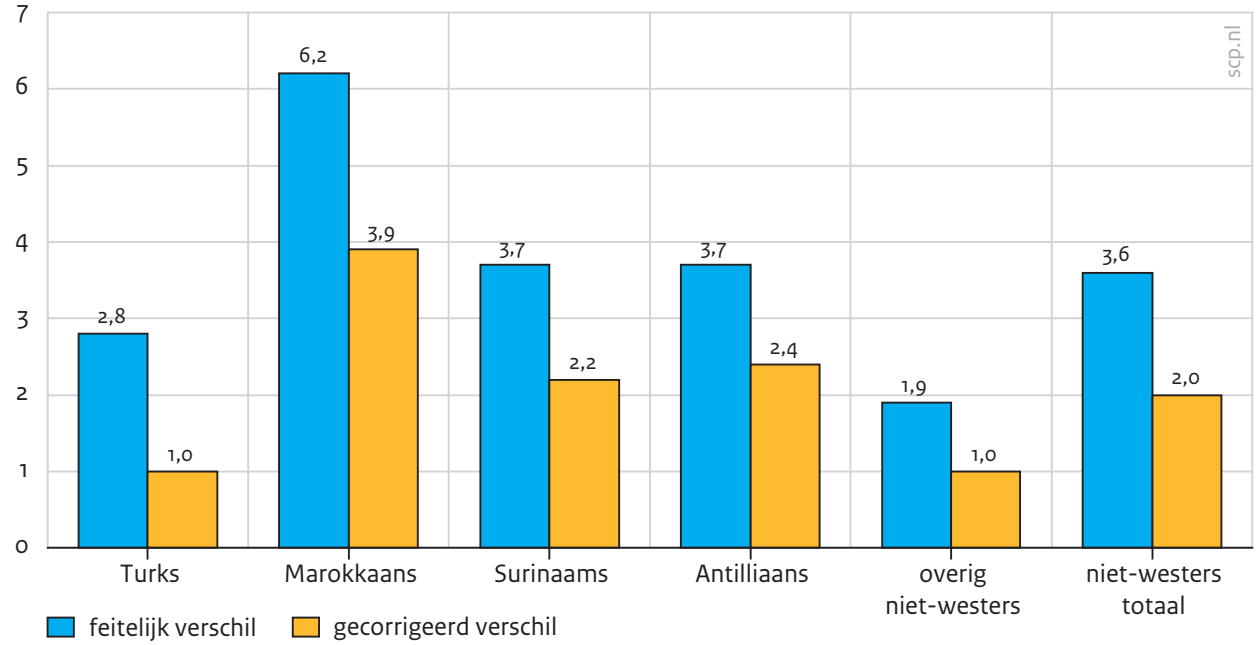

Bron: CBS (HKS'13/SSB)

Leeftijd en het al dan niet hebben van een partner verklaren bij de tweede generatie een relatief groot deel van het verschil in verdachtencijfers met autochtone Nederlanders (zie internetbijlage B6.6). Omdat de leden van de tweede generatie jonger zijn en minder vaak een partner hebben dan de gemiddelde autochtone Nederlander, zijn zij vaker verdacht van een misdrijf. Maar ook opleiding, woonomgeving en inkomen verklaren een deel van het verschil in verdachtencijfers. Dit laat onverlet dat dus meer dan de helft van het totale verschil niet kan worden toegeschreven aan de hier bestudeerde achtergrondkenmerken.

Ook voor de tweede generatie is er een ontwikkeling naar meer evenredigheid

Net als voor de gehele groep niet-westerse migranten is ook bij specifiek de tweede generatie sinds 2006 sprake van een ontwikkeling naar meer evenredigheid op het gebied van de verdachtencijfers (figuur 6.16). Het gecorrigeerde verschil nam af van 2,6 in 2006 naar 2,0 in 2013. Het beeld is niet bij alle herkomstgroepen hetzelfde. Bij de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse tweede generatie is het gecorrigeerde verschil in de periode 2006-2013 afgenomen, maar bij de Antilliaanse Nederlanders en de groep overig niet-westerse migranten is het ongeveer gelijk gebleven.

Figuur 6.16

Gecorrigeerd verschil in verdachtencijfers tweede generatie, naar herkomst, 2006, 2010 en 2013 (in procenten)

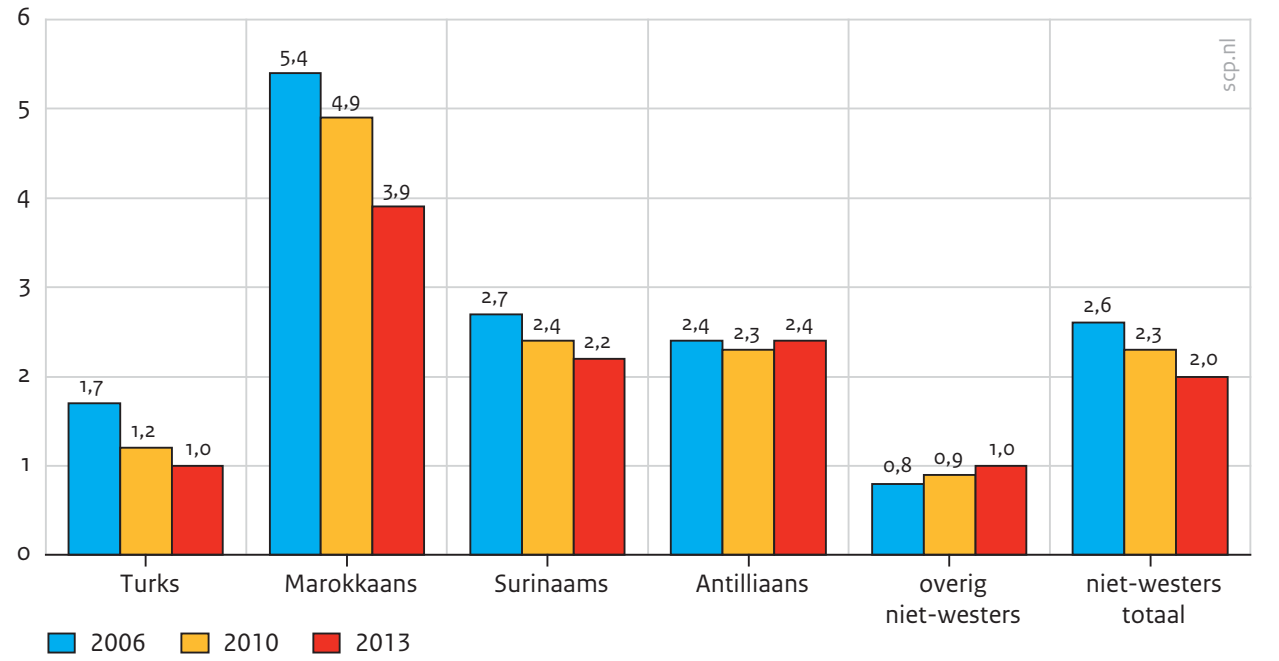

Bron: CBS (HKS'06/'10/'13/SSB)

Jonge migranten nemen minder evenredige positie in op gebied van verdachtencijfer dan oudere migranten

Jonge niet-westerse migranten (12-24 jaar) staan – net als de tweede generatie – verder af van evenredigheid (1,7%) dan de totale groep niet-westerse migranten (0,7%, zie figuur 6.17). Generatie en leeftijd hangen samen; bij jongeren is het aandeel tweede generatie relatief groot. Ook bij jonge niet-westerse migranten kan minder dan de helft van het totale verschil met autochtone jongeren in het verdachtencijfer verklaard worden door verschillen in achtergrondkenmerken. Het verklaarde deel is 1,5% van het totale verschil van 3,2%. Het gecorrigeerde verschil is met name bij jonge Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders groot (respectievelijk 4,3% en 3,6%). Bij deze groepen is dus het minst sprake van evenredigheid. Ook onder jongeren is het zo dat de positie van Turkse Nederlanders en overig niet-westerse migranten relatief gunstig is; zij zitten naar verhouding dicht tegen evenredigheid aan.

Figuur 6.17

Verdachten, feitelijk en gecorrigeerd verschil,12-24 jaar, naar herkomst, 2013 (in procentpunten)

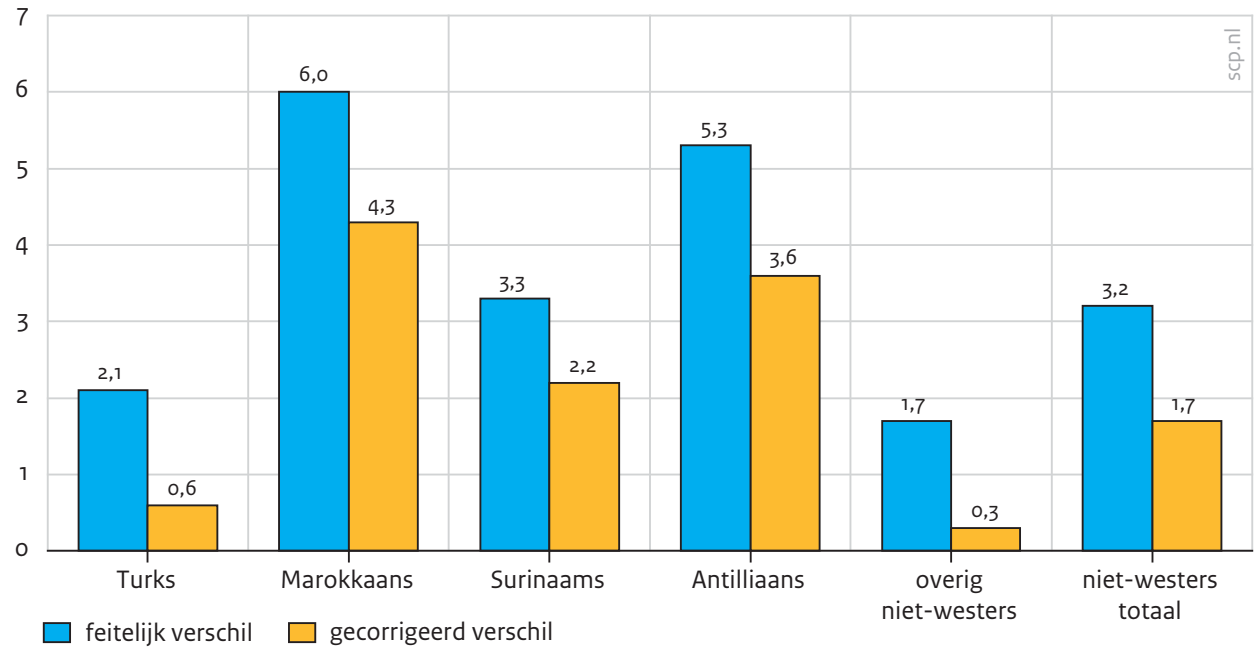

Bron: CBS (HKS'13/SSB)

Diverse verklaringen voor deze resterende groepsverschillen zijn al eerder gegeven. Aanvullend wordt gewezen op de rol die de straatcultuur mogelijk speelt bij de oververtegenwoordiging van migrantenjongeren. Hechte banden binnen groepen of sociale netwerken die een positieve houding innemen ten aanzien van (bepaalde vormen van) delinquent gedrag, hebben vanzelfsprekend geen beschermende maar juist een stimulerende invloed op criminaliteit. Binnen de straatcultuur kan het in aanraking komen met justitie respect opleveren en is machogedrag bijna een voorwaarde om je staande te houden. De straat heeft op bepaalde jongeren een sterke aantrekkingskracht. Zij kunnen op straat – integenstelling tot thuis of op school – eigenwaarde, begrip en respect verwerven. Tegelijkertijd is de straatcultuur hard en moeten jongeren zich bewijzen om aanzien te krijgen.
De aantrekkingskracht van de straat is het sterkst voor jongeren die zich gemarginaliseerd en gedepriveerd voelen en weinig toekomstperspectief zien in de 'burgermaatschappij'. Onder deze jongeren zijn migranten in het algemeen en (mannelijke) Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders in het bijzonder oververtegenwoordigd.

Inkomen verklaart een relatief groot deel (0,7 procentpunten) van het verschil in verdachtencijfers tussen autochtone en migrantenjongeren (zie internetbijlage B6.7). Dit inkomen betreft het huishoudinkomen. Een aanzienlijk deel van de jongeren tussen de 12 en 24 jaar woont nog niet zelfstandig, en het inkomen verwijst dan voor een (groot) deel naar de sociaaleconomische status van de ouders. Een hogere sociaaleconomische status van de ouders verkleint de kans op crimineel gedrag van de kinderen.

Evenredigheid neemt ook bij migrantenjongeren iets toe

In vergelijking met 2006 is de mate van evenredigheid tussen autochtone- en migrantenjongeren op het gebied van het verdacht zijn van een misdrijf in 2013 licht toegenomen (figuur 6.18). Het gecorrigeerde verschil nam af van 1,8% naar 1,7%. Bij de groep overig niet-westerse migranten is de lichte ondervertegenwoordiging op het gebied van de verdachtencijfer in 2006 (-0,5%) omgeslagen in een heel lichte oververtegenwoordiging (+0,3%). Dit laat onverlet dat jongeren uit deze groep ook in 2013 een gunstige positie innemen.

Figuur 6.18

Gecorrigeerd verschil in verdachtencijfers, 12-24 jaar, naar herkomst, 2006, 2010 en 2013 (in procenten)

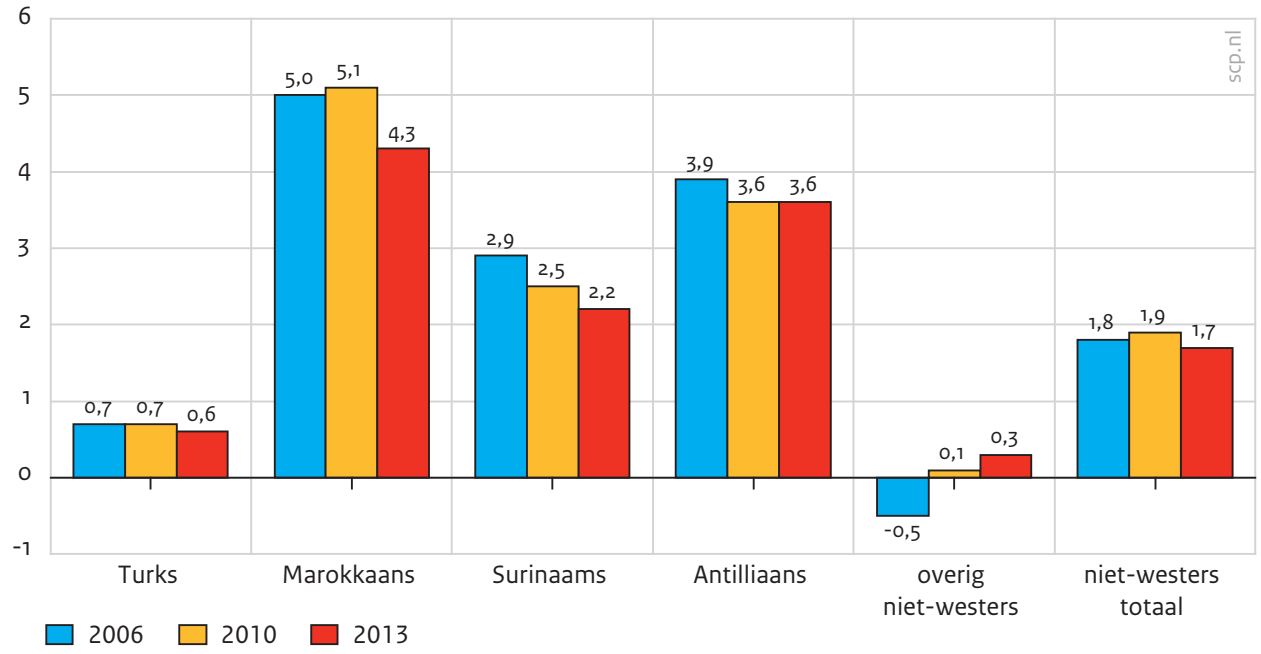

Bron: CBS (HKS'06/'10/'13)

Gelijke buurten, gelijke criminaliteitscijfers?

Vaak wordt de buurt beschouwd als een belangrijke factor voor (groepsverschillen in) criminaliteit. Veel buurtcontacten, hoge buurtbetrokkenheid en saamhorigheid zouden zorgen voor sociale controle en sociale netwerken waardoor criminaliteit in de buurt wordt teruggedrongen (Sampson et al. 1997). In buurten waar men elkaar kent, vertrouwt en waar men solidair is met elkaar, zal eerder de neiging zijn om in te grijpen als er iets op straat gebeurt. Andersom is de veronderstelling dat criminaliteit hoog is in buurten met een beperkte sociale cohesie. Naar verhouding vinden veel misdrijven plaats in buurten waar armoede en werkloosheid vaak voorkomen, in buurten die cultureel divers zijn, in buurten waar veel verhuisd wordt en in buurten met veel eenoudergezinnen (Van Beuningen et al. 2013). Ook fysieke aspecten van de buurt kunnen van invloed zijn. Rondom hoogbouw vindt over het algemeen relatief veel criminaliteit plaats, onder meer vanwege de beperktere mogelijkheden tot toezicht. Verder kan een vervuilde of verloederde omgeving normovertredend gedrag in de hand werken. Veel van het onderzoek

komt uit de Verenigde Staten. Ook in Nederland is er een verband aangetoond tussen criminaliteit en de buurt. In achterstandswijken is het aantal incidenten (vernielingen, geweld, verstoring van de openbare orde, diefstallen) gemiddeld hoger dan in andere wijken (Van Beuningen et al. 2013). Dit betekent nog niet dat er ook daadwerkelijk een directe invloed uit gaat van de buurt. Het kan immers ook zijn dat dit verband hoofdzakelijk wordt veroorzaakt door de specifieke samenstelling van de bewoners uit die buurten. De ongunstige kenmerken van de bewoners uit bepaalde buurten veroorzaken verschillen in buurtcriminaliteit, en niet zozeer (kenmerken van) de buurten zelf.
Niet-westerse migranten wonen vaker in zogenoemde achterstandsbuurten. Het is dus relevant om te onderzoeken in hoeverre de buurt van invloed is op verschillen in criminaliteit tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. Voor de vier grootste steden in Nederland (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) kijken we afzonderlijk hoe het gesteld is met de evenredigheid. In hoeverre is sprake van een oververtegenwoordiging in de verdachtencijfers van niet-westerse migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders die in dezelfde buurt in dezelfde stad wonen?

Invloed van buurt op verschillen in verdachtencijfers zeer beperkt

De buurt is maar zeer beperkt van invloed op de mate van evenredigheid in criminaliteit tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders in de vier grote steden.
De buurt verklaart daar 0,03 procentpunt (Amsterdam) tot 0,19 procentpunt (Den Haag) (zie internetbijlage B6.8). Deze geringe bijdrage is ook zichtbaar in figuur 6.19. In Rotterdam en Den Haag is het gecorrigeerde verschil 0,1 procentpunt kleiner wanneer naast de al eerder meegenomen kenmerken ook nog inwoners van dezelfde buurt tegen elkaar worden afgezet. In Amsterdam en Utrecht is er wat dat betreft geen verschil.
Het rekening houden met de buurt wijzigt het effect van andere kenmerken licht (zie internetbijlage B6.9). Daarom kan bijvoorbeeld in Utrecht de buurt wel 0,1 van het verschil in verdachtencijfers verklaren, zonder dat het opnemen van de buurt ertoe leidt dat het gecorrigeerde verschil kleiner wordt.
Overigens zien we ook tussen steden verschillen in de mate van evenredigheid. In Den Haag is bijna sprake van evenredigheid; meer dan 90% van het verschil wordt verklaard en het gecorrigeerde verschil bedraagt slechts 0,2%. In Rotterdam staan niet-westerse migranten wat betreft de verdachtencijfers het verst af van een evenredige positie ten opzichte van autochtone Nederlanders.

Figuur 6.19

Gecorrigeerd verschil in verdachtencijfers, niet-westers totaal en autochtone Nederlanders uit de grote vier steden, met en zonder buurtkenmerken, 2013 (in procenten)

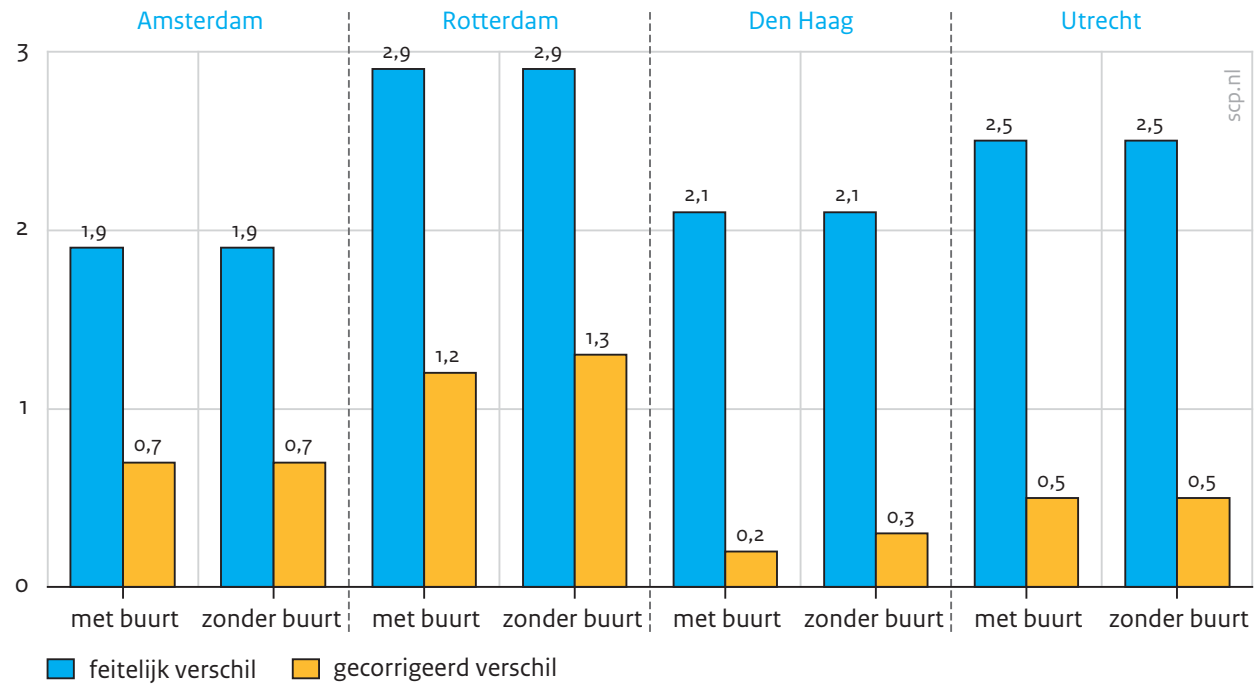

Bron: CBS (HKS'13)

6.5 Samenvatting en conclusies

Ondanks dalende verdachtencijfers blijft oververtegenwoordiging van niet-westerse migranten groot

Niet-westerse migranten zijn (sterk) oververtegenwoordigd in de verdachtencijfers. Zij zijn ongeveer vier keer zo vaak als autochtone Nederlanders verdacht van een misdrijf (respectievelijk 0,7% en 2,7%). Met name Antilliaanse (4,7%) en Marokkaanse Nederlanders (3,9%) zijn vaak verdacht. Voor alle migrantengroepen en autochtone Nederlanders geldt dat het verdachtenpercentage sinds het begin van deze eeuw is afgenomen.

De volgorde van de migrantengroepen is wat dit betreft over de jaren heen stabiel. Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders zijn voor alle afzonderlijke jaren heen het vaakste verdacht, overig niet-westerse en Turkse Nederlanders het minst. Alhoewel de absolute groepsverschillen kleiner zijn geworden, geldt dat veel minder voor de relatieve verschillen. Sinds het begin van deze eeuw is het verdachtencijfer van niet-westerse migranten om en nabij de vier keer zo hoog als bij autochtone Nederlanders.

Bij mannen van Antilliaanse en vooral Marokkaanse herkomst is er een hevige piek in criminaliteit tussen het 15e en 25e levensjaar. Maar liefst 15,3% van de jongvolwassen (18-24 jaar) mannen van Marokkaanse herkomst is in 2014 verdacht geweest van een misdrijf. Op hogere leeftijd neemt het verdachtencijfer onder deze groep snel af. Bij Antilliaanse Nederlanders houdt de criminaliteit tot op hogere leeftijd aan, en zijn vrouwen relatief vaak verdacht.

Als we kijken naar een langer periode zien we dat van de 30-jarige niet-westerse migranten in 2014 ruim een derde (37%) gedurende de levensloop ten minste éénmaal verdachte is geweest. Bij autochtone Nederlanders uit deze categorie is dit bijna een vijfde (18%).
Bij jongens liggen deze percentages beduidend hoger. Meer dan de helft (54%) van de 12-jarige niet-westerse jongens en meer dan een kwart (28%) van de autochtone Nederlanders is op zijn dertigste ten minste éénmaal aangehouden als verdachte. Van de Marokkaanse 30-jarige mannen is ruim twee derde (70%) ooit verdacht geweest van een misdrijf.

Ook sterkere gevoelens van onveiligheid en meer gerapporteerd slachtofferschap onder niet-westerse migranten

Niet-westerse migranten zijn behalve vaker verdachte ook vaker slachtoffer van criminaliteit. In 2015 is het aandeel niet-westerse migranten dat rapporteert slachtoffer te zijn geweest van een misdrijf groter dan het aandeel autochtone Nederlanders. De verschillen tussen migrantengroepen zijn wat dit betreft klein. Niet-westerse migranten voelen zich verder zowel minder veilig in het algemeen als specifiek in de eigen buurt. Met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelen zich vaak onveilig (in de buurt) en beoordelen de veiligheid in de buurt relatief laag.

Evenredigheid neemt toe en is dichtbij voor Turkse Nederlanders: jonge Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders staan verder af van evenredigheid

Ruim twee derde van het verschil in verdachtenpercentage tussen autochtone Nederlanders en de totale groep niet-westerse migranten kan worden verklaard door verschillen in achtergrondkenmerken. Bij Turkse Nederlanders is min of meer sprake van evenredigheid. Voor de overig niet-westerse migranten geldt zelfs dat zij wanneer rekening wordt gehouden met verschillen in achtergrondkenmerken ten opzichte van autochtone Nederlanders oververtegenwoordigd zijn in de criminaliteit. Evenredigheid is bij de Antilliaans-Nederlandse groep het verst weg.
Met name de sociale categorie (vooral het al dan niet hebben van een bijstandsuitkering), het inkomen en de leeftijd dragen bij aan verschillen in criminaliteit tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. De buurt waarin men woont, verklaart de verschillen in verdachtencijfers nauwelijks.
Evenredigheid is voor de tweede generatie en jongeren (12-24) beduidend minder dichtbij dan voor de eerste generatie. Bij de tweede generatie en jongeren spelen andere factoren dus nadrukkelijker een rol. In de literatuur wordt gewezen op groepsspecifieke verklaringen, zoals uiteenlopende opvoedingspatronen, generatie- en acculturatieconflicten binnen het gezin en verschillen in sociale controle op jongeren binnen de diverse herkomstgroepen (Jennissen 2009; Pels 2008). Het moeten manoeuvreren tussen verschillende culturen kan leiden tot conflicten. Botsende opvattingen en verwachtingen van de straat, thuis en de maatschappij (bijvoorbeeld op school of het werk) kunnen samengaan met identiteitsproblemen, normloosheid en delinquent gedrag. De straat(cultuur) is met name aantrekkelijk voor gedepriveerde en gemarginaliseerde jongeren, die weinig toekomstperspectief zien in de ‘burgermaatschappij’. Relatieve deprivatie betreft de ontevredenheid

die ontstaat als gevolg van een vergelijking met betekenisvolle anderen. Gevoelens van deprivatie en achterstelling hebben deels te maken met ongunstige sociaaleconomische omstandigheden. De werkloosheid is met name bij Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders hoog en relatief veel Marokkaanse jongeren groeien op in armoede (zie hoofdstuk 4). Ervaren deprivatie hangt daarnaast samen met negatieve beeldvorming en uitsluiting. De beeldvorming over zowel (jonge, mannelijke) Antilliaanse als Marokkaanse Nederlanders is niet gunstig en zo wordt dat ook ervaren. Tegelijkertijd dragen hoge criminaliteitscijfers onder bepaalde groepen bij aan negatieve beeldvorming over die groepen. Negatieve stereotypen leiden bijvoorbeeld tot etnisch profileren (Landman en Kleijer-Kool 2016), wat weer bijdraagt aan verschillen in pakkans van personen uit verschillende herkomstgroepen en bovendien de gevoelens van uitsluiting versterkt. Met name wordt door veel Marokkaanse jongeren de beeldvorming over hun herkomst en religie als uiterst negatief ervaren. Een relatief groot deel van hen voelt zich niet of nauwelijks verbonden met Nederland, voelt zich uitgesloten en ervaart discriminatie (zie hoofdstuk 8 en 9; Sterckx en Van der Ent 2015). Dergelijke gevoelens leven ook bij de Turkse tweede generatie (Staring en Geelhoed 2015). Bij hen lijkt echter een temperende invloed op criminaliteit uit van de hechte sociale banden binnen het gezin en de etnische gemeenschap (Staring et al. 2014). Positief is dat voor alle migrantengroepen sprake is van toenemende evenredigheid. Het verschil in crimineel gedrag tussen een niet-westerse migrant met dezelfde sociaaleconomische, demografische en buurtkenmerken als een autochtone Nederlander is dus afgenomen. De invloed van groepsspecifieke kenmerken op de verdachtencijfers is er nog steeds, maar deze is in de loop der tijd kleiner geworden. Dit geldt ook voor de tweede generatie en voor alle afzonderlijke herkomstgroepen.

Noten

1 Voorlopige cijfers geven over het algemeen een lichte onderschatting van het definitieve aantal verdachten. Het voorlopige aantal verdachten in het meeste recente jaar was in eerdere jaren enkele procenten lager dan het definitieve aantal (Van der Laan et al. 2014).

2 Van relatief veel ouderen ontbreken gegevens over het opleidingsniveau; er zijn simpelweg geen goede registergegevens over het behaalde onderwijsniveau beschikbaar.

3 Onder vermogensmisdrijven vallen bijvoorbeeld: diefstal/ verduistering en inbraak (met en zonder geweld), oplichting en bedrog, valsheidsmisdrijven, heling, afpersing en witwassen. Vernieling en openbare orde kunnen bijvoorbeeld vernieling van vervoersmiddelen of openbare gebouwen betreffen, dierenmishandeling, huisvredebreuk, discriminatie, brandstichting en valse aangifte. Gewelds- en seksuele misdrijven betreft onder andere mishandeling, bedreiging en stalking, aanranding en verkrachting, gijzeling en levensmisdrijven. Verkeersmisdrijven zijn bijvoorbeeld rijden onder invloed, het verlaten van een plaats ongeval en het rijden tijdens ontzegging. Bij drugsmisdrijven wordt onderscheid gemaakt tussen hard- en softdrugs. Soms is er overlap tussen de diverse categorieën; de indeling wordt dan bepaald aan de hand van het primaire motief van het misdrijf. Een gewelddadige bankoverval wordt bijvoorbeeld ingeschaald als een vermogensdelict, omdat het primaire doel financieel gewin is.

4 De cijfers uit 2014 zijn voorlopige cijfers; deze geven over het algemeen een lichte onderschatting van het definitieve aantal verdachten. Het voorlopige aantal verdachten in het meeste recente jaar was in eerdere jaren enkele procenten lager dan het definitieve aantal (Van der Laan et al. 2014). De afname in het aandeel verdachten tussen 2013 en 2014 zal dus wellicht iets minder sterk zijn dan het geval lijkt op

basis van de voorlopige cijfers, maar het is niet waarschijnlijk dat er helemaal geen sprake zal zijn van een afname wanneer de definitieve cijfers beschikbaar zijn.

5 Omdat de onderwijsvariabele ontbreekt voor eerdere jaargangen van het HKS is 2006 het eerste jaar dat we kunnen gebruiken voor het in beeld brengen van de ontwikkelingen in evenredigheid.

Literatuur

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. In: *Criminology*, jg. 30, nr. 1, p. 47-88.

Amnesty International (2013). *Proactief politieoptreden vorm risico voor mensenrechten. Etnisch profileren onderkennen en aanpakken*. Amsterdam: Amnesty International.

Beuningen, van J., H. Schmeets, K. Arts en S. te Riele (2013). *Bevolkingstrends 2013. Samenhang tussen etnische diversiteit en criminaliteit: de rol van sociaal kapitaal.* Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Blokland, A. en P. Nieuwbeerta (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. In: *Criminology*, jg. 43, nr. 4, p. 1203-1240.

Blokland, A., P. Nieuwbeerta en W. Bernasco (2010). Criminaliteit en etniciteit. Criminele carrières van autochtone en allochtone jongeren uit het geboortecohort 1984. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 52, nr. 2, p. 122-152.

Bucerius, S. en M. Tonry (2014). *The Oxford handbook of ethnicity, crime and immigration*. Oxford: Oxford University Press.

CBS (2015). *Veiligheidsmonitor 2015*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Goudriaan, H., P. Nieuwbeerta en K. Wittebrood (2005). Overzicht van onderzoek naar determinanten van aangifte doen bij de politie. Theorieën, empirische bevindingen, tekortkomingen en aanbevelingen. In: *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, jg. 4, nr. 1, p. 27-48.

Hadioui, I. El (2008). *Hoe de straat de school binnendringt. Overlastgevend gedrag van Marokkaans-Nederlandse jongeren en de invloed ervan op school*. Utrecht: APS.

Ham T. van, E. Bervoets en H. Ferwerda (2015). *Papier en werkelijkheid. Een hypothesevormend onderzoek naar de invloed van registratie-effecten op de omvang van de geregistreerde jeugdcriminaliteit.* Amersfoort: Bureau Beke/ Bureau Bervoets.

Hirschi, T. (2002). *Causes of delinquency*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Jennissen, R. (2009). *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van Antillianen en Marokkanen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Jennissen, R., M. Blom en A. Oosterwaal (2009). Geregistreerde criminaliteit als indicator van de integratie van niet-westerse allochtonen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 84, nr. 2, p. 207-223.

Junger, M. en W. Polder (1991). *Achtergronden van delinquent gedrag onder jongens uit etnische minderheden*. Arnhem: Gouda Quint.

Junger-Tas, J. (2001). Ethnic minorities, social integration and crime. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, jg. 9, nr. 1, p. 5-29

Laan, A. van der, H. Goudriaan en G. Weijters (2014). *Monitor jeugdcriminaliteit. Ontwikkelingen in aantallen verdachten en strafrechtelijke daders 1997 t/m 2012*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Landman, W. en L. Kleijer-Kool (2016). *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden*. Amersfoort: Twynstra Gudde.

Leun, J. van der, M. Kromhout, M. Easton en F. Weerman (2010). Criminaliteit, migratie en etniciteit. Nieuwe richtingen binnen een complex en beladen onderzoeksterrein. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 52, nr. 2, 107-121.

Noije, L. van en R. Kessels (2012). Verdachten, slachtoffers en onveiligheidsgevoelens. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 203-226). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Pels, T. (2008). Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst. In: D. Brons, N. Hilhorst en F. Willemsen (red.), *Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren* (p. 183-197). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Rovers, B. (1999). *Klassenjustitie. Een overzicht van onderzoek naar selectiviteit in de Nederlandse strafrechtsketen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

San, M. van (2009). *De aantrekkingskracht van 'gevaarlijke' mannen*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

San, M. van, J. Boom en A. van Wijk (2007). *Verslaafd aan een flitsende levensstijl. Criminaliteit van Antilliaanse Rotterdammers*. Rotterdam: RISBO.

Sampson, R. (1987). Urban black violence. The effect of male joblessness and family disruption. In: *American Journal of Sociology*, jg. 93, p. 348-382.

Sampson, R., S. Raudenbush en F. Earls (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. In: *Science*, jg. 277, 918-924.

Staring, R. en F. Geelhoed (2015). Nooit Nederlander genoeg. Turks-Nederlandse jongeren over hun sociaal-culturele posities, wereldbeelden en attitudes ten opzichte van (religieus geïnspireerd) geweld. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 160-218). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Staring, R., F. Geelhoed, G. Aslanoglu, J. Hiah en M. Kox (2014). *Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders. Ontwikkelingen en risico's op criminaliteit en radicalisering.* Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Sterckx, L. en B. van der Ent (2015). Met twee maten gemeten. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 219-277). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Veling, W. (2008). *Schizophrenia among ethnic minorities. Social and cultural explanations for the increased incidence of schizophrenia among first- and second-generation immigrants in the Netherlands* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

WRR (2015). *Geen tijd verliezen. Van opvang naar integratie van asielmigranten*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

7 Participatie en vertrouwen van niet-westerse migranten

Pepijn van Houwelingen, Willem Huijnk en Josje den Ridder

7.1 Participatie, vertrouwen en integratie

In de samenleving waarnaar de Nederlandse overheid streeft, is sprake van gemeenschapszin en sociale cohesie, kunnen alle burgers meedoen, zijn zij betrokken en hebben zij vertrouwen in elkaar en in de belangrijkste instituties van het land. In dit kader is er in het publieke debat veel aandacht voor de participatie van niet-westerse migranten. In hoeverre zijn zij betrokken bij de samenleving? Doen zij vrijwilligerswerk, hoe is het gesteld met hun politieke participatie en in hoeverre vertrouwen zij andere mensen en maatschappelijke instituties? Dat zijn de vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen.
Maatschappelijke participatie wordt – vermoedelijk vanwege het ideaal van sociale cohesie – vaak gezien als indicator voor de integratie van migranten, maar kan ook een aanjager zijn van integratie op andere terreinen. Zo zou vrijwilligerswerk een opstap zijn naar betaald werk (Baert en Vujic 2016) en de gelegenheid bieden om een gemengd sociaal netwerk op te bouwen (Wilson en Musick 1997). Het meedoen op zichzelf is ook belangrijk – al was het maar omdat lidmaatschappen en vrijwilligerswerk noodzakelijk zijn om het maatschappelijk middenveld draaiende te houden.
Als de politieke participatie van migranten achterblijft, roept dat ook vragen op over de legitimiteit van de vertegenwoordigende democratie, omdat de opvattingen van migranten dan minder goed vertegenwoordigd worden (Van der Heijden en Van Heelsum 2010). Een gebrekkig vertrouwen in instituties zoals de regering, de politie en de rechtspraak en wantrouwen in anderen kan leiden tot legitimatieproblemen en tot (verdere) onderlinge verwijdering. Sociaal vertrouwen is immers een voorwaarde om met elkaar in contact te komen en om zich in te zetten voor de samenleving (Almond en Verba 1989).
Participatie en vertrouwen zijn ook van belang vanuit het perspectief van de 'participatiesamenleving', waarin burgers worden aangespoord om zaken zoals de zorg voor ouderen of publieke voorzieningen in de buurt zelf op te pakken in plaats van ze over te laten aan de overheid. Deze ontwikkeling roept de vraag op of alle Nederlanders in gelijke mate bereid en in staat zijn mee te doen en mee te denken – en het huidige niveau van participatie zou een goede indicator kunnen zijn voor die bereidheid.
Vanuit de overheid wordt de maatschappelijke participatie van migranten dan ook gestimuleerd, zoals duidelijk wordt in de participatieverklaring die nieuwkomers moeten onderschrijven[1]:

> *In Nederland vragen we alle burgers bij te dragen aan een prettige en veilige samenleving, bijvoorbeeld door te werken, naar school te gaan of door vrijwilligerswerk te doen. Dat kan in de wijk, op school of in een vereniging. Het spreken van de Nederlandse taal is hierbij heel belangrijk.*

In dit hoofdstuk onderzoeken we de participatie en het vertrouwen van niet-westerse migranten en hun nakomelingen. Beide worden gezien als een uiting van onderlinge betrokkenheid. Maatschappelijke participatie en sociaal vertrouwen beïnvloeden elkaar (Coleman 1990): enerzijds vergroot sociaal vertrouwen de bereidheid om te handelen in het belang van de groep of gemeenschap (Almond en Verba 1989; Fukuyama 1995), anderzijds kan maatschappelijke participatie het sociaal vertrouwen versterken (Woolcock 1998). We richten ons op drie aspecten van participatie: het lid zijn van en meedoen in maatschappelijke organisaties, het verlenen van informele hulp en de deelname aan politieke activiteiten.[2]
Burgerlijke participatie berust op de vrijwilligheid en bereidheid zich in georganiseerd verband in te spannen voor anderen. Informele hulp (hulp die niet-beroepsmatig is en niet-georganiseerd) brengen wij in kaart aan de hand van hulp aan anderen en het verlenen van mantelzorg. Politieke participatie onderzoeken we door onder andere te kijken naar politieke interesse en opkomst bij verkiezingen. Om inzicht te krijgen in de mate van vertrouwen onderzoeken we sociaal vertrouwen, politiek vertrouwen en vertrouwen in de politie, justitie en de regering (institutioneel vertrouwen).
De keuze voor deze indicatoren is gebruikelijk voor onderzoek naar participatie en vertrouwen (vgl. onder meer Van Houwelingen en Dekker 2015), maar wordt ook ingegeven door beschikbaarheid van gegevens. In breed enquêteonderzoek naar participatie en vertrouwen zijn migranten vaak ondervertegenwoordigd, en in onderzoek dat zich specifiek richt op migranten en hun nakomelingen zijn niet altijd vragen opgenomen naar participatie en vertrouwen. Net als in de andere hoofdstukken richten we ons op de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en vergelijken we die groepen met autochtone Nederlanders. We beschrijven hun maatschappelijke participatie en sociaal vertrouwen op basis van verschillende bronnen, waaronder de *Survey Integratie Minderheden 2015*.

We stellen hierbij de volgende vragen:
- Hoe is het gesteld met de participatie en het vertrouwen van niet-westerse migranten?
- Doen zich verschillen voor tussen de drie participatievormen, tussen migrantengroepen en/of tussen migranten van de eerste generatie en de tweede generatie?
- Is het mogelijk om iets te zeggen over de ontwikkeling van participatie en vertrouwen door de tijd?

Voor het doen van vrijwilligerswerk gaan we een stap verder en vragen we ons af welke verklaringen er zijn voor de verschillen op dit vlak tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. In hoeverre speelt herkomst nog een rol als rekening is gehouden met relevante andere achtergrondvariabelen, zoals opleidingsniveau?

7.2 Lidmaatschap, vrijwilligerswerk en informele hulp

Niet-westerse groepen minder vaak lid van een vereniging

Niet-westerse migranten zijn in vergelijking met autochtone Nederlanders zowel minder vaak lid als minder actief in het verenigingsleven (Arends en Schmeets 2015). Van de autochtone Nederlanders neemt 61% weleens deel aan activiteiten van verenigingen, bij de niet-westerse migranten is dit 39% (Arends en Schmeets 2015). Van de Antilliaanse Nederlanders is dat 41%, van de Surinaamse Nederlanders 40%, van de Marokkaanse Nederlanders 38% en van de Turkse Nederlanders 33%. De tweede generatie niet-westerse migranten (48%) is actiever dan de eerste (34%) (Arends en Schmeets 2015: 144).
Niet-westerse migranten zijn relatief weinig lid van culturele verenigingen, politieke partijen en patiëntenorganisaties en relatief veel lid van en actief voor jeugd- en sportorganisaties (Dekker 2008; Coumans 2015). Onderzoek uit 2006 gaf eenzelfde beeld (zie internetbijlage B7.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport). Niet-westerse migranten, met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders, waren toen aanzienlijk minder vaak lid van verenigingen dan autochtone Nederlanders.

Turkse Nederlanders verrichten het minste vrijwilligerswerk

De vier niet-westerse migrantengroepen verrichten minder vaak vrijwilligerswerk dan autochtone Nederlanders (figuur 7.1). Van de autochtone Nederlanders geeft 38% aan het afgelopen jaar vrijwilligerswerk te hebben verricht, bij de migrantengroepen varieert dit van 18% bij Turkse Nederlanders tot 25% bij Antilliaanse Nederlanders.[3]

Figuur 7.1

Vrijwilligerswerk[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

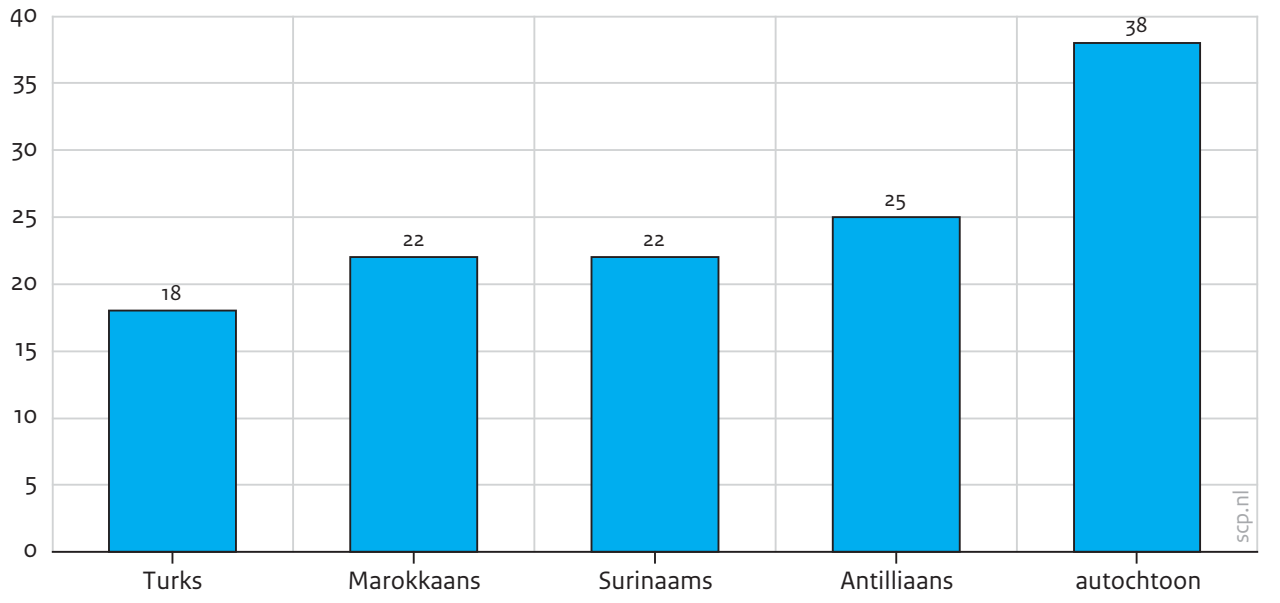

a Aan respondenten is gevraagd: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?'

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

We zullen verderop ingaan op verklaringen voor de verschillen op dit vlak tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten, maar het is goed om een van die verklaringen hier al kort te noemen, namelijk de mogelijkheid dat met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders enquêtevragen over lidmaatschap en vrijwilligerswerk anders opvatten dan autochtone Nederlanders. Het is mogelijk dat deze groepen zichzelf bijvoorbeeld niet als lid van een kerk beschouwen, omdat men geen 'lid' is van een moskee. Dat kan de reden zijn dat ook hun lidmaatschap van religieuze organisaties achterblijft (zie bijlage B7.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport). Er zijn aanwijzingen dat het actief zijn in, voor en via de moskee door deze groepen niet altijd als vrijwilligerswerk wordt opgevat, maar als iets wat een plicht is of wat normaal is (o.a. Lindo et al. 1997; Van der Zwaard en Specht 2013). Het is dus mogelijk dat de maatschappelijke participatie van Turkse en Marokkaanse Nederlanders in werkelijkheid hoger uitvalt dan hier wordt gerapporteerd.

Tweede generatie verricht meer vrijwilligerswerk dan de eerste generatie

De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn wat betreft het doen van vrijwilligerswerk voor alle groepen gering. Op het gebied van leeftijd is er een duidelijk verschil tussen autochtone Nederlanders en migranten in de participatie van de hoogste leeftijdsgroep: Turkse, Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders van 65 jaar en ouder doen naar verhouding weinig vrijwilligerswerk. Dit zou te maken kunnen hebben met een beperkte Nederlandse taalvaardigheid en zwakke gezondheid.[4] Net als hoger opgeleide autochtone Nederlanders verrichten hoger opgeleide migranten vaker vrijwilligerswerk. Voor alle vier de migrantengroepen geldt dat de tweede generatie vaker vrijwilligerswerk verricht dan de eerste generatie. Leeftijd, generatie en opleiding zijn uiteraard onderling verbonden; in paragraaf 7.3 zullen we de rol van deze achtergrondkenmerken nader bekijken.

Gegevens uit WOON 2015 laten een vergelijkbaar beeld zien als die uit de SIM (zie internetbijlage B7.2). Niet-westerse migranten verrichten minder vrijwilligerswerk dan autochtone Nederlanders en de tweede generatie doet meer vrijwilligerswerk dan de eerste. De Turkse Nederlanders verrichten van de migrantengroepen het minst vaak vrijwilligerswerk, al zijn de verschillen tussen de migrantengroepen gering. Ook het meeste andere onderzoek naar vrijwilligerswerk onder niet-westerse migranten geeft aan dat zij minder vaak vrijwilligerswerk verrichten dan autochtone Nederlanders en dat de tweede generatie en hoger opgeleiden meer vrijwilligerswerk doen dan de eerste generatie en lager opgeleiden.[5]

Tabel 7.1

Vrijwilligerswerk[a], naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man	18	23	21	22	38
vrouw	18	20	23	27	38
15-24 jaar	27	25	24	27	33
25-44 jaar	17	22	23	24	39
45-64 jaar	17	21	24	25	40
≥ 65 jaar	2	14	14	20	37
1e generatie	15	20	20	22	-
2e generatie	23	24	26	30	-
maximaal bao	10	18	16	21	20
vbo/mavo	18	23	19	21	38
mbo/havo/vwo	19	22	21	24	40
hbo/wo	31	28	29	30	42

a Aan respondenten is gevraagd: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk gedaan?'

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Migranten verlenen minder mantelzorg

Soms wordt verondersteld dat de lagere maatschappelijke participatie van niet-westerse migranten in het verenigingsleven wordt gecompenseerd door andere vormen van inzet die meer familiaal en lokaal van aard zijn, met name mantelzorg en informele zorg (Klaver 2005). Niet-westerse migranten zouden minder snel toegang hebben of weten te krijgen tot formele vormen van ondersteuning en daarom genoodzaakt zijn elkaar vaker op informele wijze bij te staan. Hulpbronnen binnen de eigen gemeenschap zouden in dat geval dus bepaalde formele kanalen vervangen.

Tabel 7.2 bevestigt deze gedachte niet. Niet-westerse migranten geven minder vaak mantelzorg dan autochtone Nederlanders. Van de autochtone Nederlanders verleent 41% mantelzorg[6], bij alle vier de niet-westerse migrantengroepen ligt dit aandeel rond de 30%. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de (groot)ouders van migranten lang niet altijd in Nederland wonen en bijvoorbeeld ondersteund worden door het periodiek sturen van geld (*remittances*) in plaats van het verlenen van mantelzorg.

De verschillen tussen de migrantengroepen in het geven van mantelzorg zijn gering. Zowel bij autochtone Nederlanders als bij de verschillende migrantengroepen – uitgezonderd de Marokkaanse Nederlanders – verlenen vrouwen vaker mantelzorg. Niet-westerse informele zorgverleners zijn over het algemeen wat jonger dan autochtone mantelzorgers. Niet-westerse migranten verlenen dan wel minder vaak informele hulp dan autochtone Nederlanders, maar in vergelijking met vrijwilligerswerk lijkt het verschil kleiner.

Het verschil in het geven van mantelzorg zit vooral bij de leeftijdsgroepen van 45 jaar en ouder. Met name onder Turkse en Antilliaanse Nederlanders verleent slechts een klein deel van de 65-plussers mantelzorg. De tweede generatie verleent vaker mantelzorg dan de eerste generatie, al zijn de verschillen net niet significant bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Tabel 7.2
Verleende mantelzorg[a], naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	30	32	32	31	41
man	26	31	28	27	38
vrouw	35	33	36	34	44
15-24 jaar	30	34	31	30	34
25-44 jaar	34	34	34	32	38
45-64 jaar	30	28	33	33	49
≥ 65 jaar	11	30	26	14	36
1e generatie	29	30	30	28	-
2e generatie	32	36	37	36	-
maximaal bao	27	30	29	23	41
vbo/mavo	28	33	26	29	44
mbo/havo/vwo	32	30	34	33	41
hbo/wo	35	41	35	32	39

a Aan respondenten is gevraagd: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden mantelhulp gegeven?' Hierbij is een toelichting gegeven over wat bedoeld wordt met mantelhulp.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Hoger opgeleide niet-westerse migranten verlenen vaker mantelzorg dan lager opgeleide niet-westerse migranten, maar de opleidingsverschillen zijn minder groot dan bij vrijwilligerswerk. Bij autochtone Nederlanders is op dit punt nauwelijks sprake van opleidingsverschillen. Het geringe(re) effect van opleiding zien we ook terug in ander onderzoek (De Boer et al. 2009). Een verklaring hiervoor is dat vrijwilligerswerk vaak het resultaat is van een weloverwogen keuze, terwijl mantelzorg eerder iets is wat je overkomt omdat een naaste hulpbehoevend wordt. Bovendien wonen hoger opgeleiden – die doorgaans vaker maatschappelijk actief zijn – vaker verder weg van hun familie dan lager opgeleiden (Mulder en Kalmijn 2004), is de gezondheidssituatie van lager opgeleiden slechter dan die van hoger opgeleiden en zullen zij minder vaak over de middelen beschikken om particuliere zorg te kunnen inschakelen.

Dat niet-westerse migranten minder mantelzorg verlenen dan autochtone Nederlanders blijkt ook uit ander onderzoek (Schellingerhout 2008; Arends en Flöthe 2015; De Klerk 2015). Uit dit laatste onderzoek blijkt overigens dat het verschil verdwijnt als geselecteerd wordt op langdurige, intensieve vormen van informele zorg. Mogelijk betreft de mantelzorg bij niet-westerse migranten vaak hulp aan huisgenoten. Meergeneratiehuishoudens komen immers vaker bij hen voor[7], wat het makkelijker en waarschijnlijker maakt dat zij langdurig (intensieve) zorg verlenen aan familieleden die bij hen inwonen.[8]

7.3 Verklaringen voor verschillen in participatie

Niet-westerse migranten ondervertegenwoordigd bij het doen van vrijwilligerswerk

Verrichten migranten ook minder vrijwilligerswerk wanneer we rekening houden met verschillen in achtergrondkenmerken? Figuur 7.2 laat voor elk van de besproken groepen het feitelijke en het gecorrigeerde verschil (in procentpunten) zien ten opzichte van autochtone Nederlanders. Het gecorrigeerde verschil geeft aan hoe ver een groep af staat van evenredigheid. Hoe groter het gecorrigeerde verschil, des te minder er sprake is van evenredigheid.
Eerder onderzoek liet zien dat demografische kenmerken (bijvoorbeeld leeftijd en geslacht), sociaaleconomische kenmerken (bijvoorbeeld inkomen en opleiding), huishoudkenmerken (het hebben van een partner, thuiswonende kinderen) en culturele kenmerken (religieuze denominatie) van invloed (kunnen) zijn op het verrichten van vrijwilligerswerk. Ook omgevingskenmerken kunnen hierbij een rol spelen. Zo zouden bewoners van etnisch diverse buurten de neiging hebben om zich meer naar binnen te keren (*hunkering down*) (Gijsberts et al. 2011). Culturele diversiteit zou dan samengaan met afnemende solidariteit en minder maatschappelijke participatie (Putnam 2007), vooral op buurtniveau. In de Verenigde Staten lijken deze effecten zich inderdaad te manifesteren (Van der Meer en Tolsma 2014).

De achtergrondkenmerken die zijn meegenomen in de decompositieanalyses zijn: geslacht, leeftijd, opleiding, inkomen, een samenwonende partner, thuiswonende kinderen, type gemeente, stedelijkheid, religieuze denominatie, gezondheid van de respondent, binding met de buurt, verhuismobiliteit en percentage niet-westerse migranten in de buurt (zie voor een toelichting op de metingen internetbijlage B7.3).[9]

Geen evenredigheid in vrijwilligerswerk: een derde van verschil verklaard

Voor niet-westerse migranten kan op basis van deze achtergrondkenmerken ongeveer een derde van het totale verschil verklaard worden (zie figuur 7.2). Van het totale verschil in het verrichten van vrijwilligerswerk tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders (16,7%) kunnen 5,7 procentpunten worden toegeschreven aan verschillen in achtergrondkenmerken: het gecorrigeerde verschil is dus 11 procentpunten.
De mate van evenredigheid verschilt niet zo veel tussen de vier grote migrantengroepen; het gecorrigeerde verschil varieert van ongeveer 8% bij de Marokkaanse Nederlanders tot

ruim 10% bij de Turkse Nederlanders. Bij de overig niet-westerse migranten is naar verhouding een groot deel van het verschil in het verrichten van vrijwilligerswerk niet te verklaren uit verschillen in achtergrondkenmerken (15%).
Buurtkenmerken verklaren een relatief groot deel van het verschil in vrijwilligerswerk met autochtone Nederlanders: in meer stedelijke gebieden en in buurten met meer niet-westerse migranten – waar migranten vaker woonachtig zijn – wordt minder vrijwilligerswerk verricht (zie B7.4). Verschillen in opleiding en gezondheid leiden ook tot minder vrijwilligerswerk bij niet-westerse migranten. Hoger opgeleiden en personen met een betere gezondheid verrichten vaker vrijwilligerswerk en niet-westerse migranten zijn in deze categorieën ondervertegenwoordigd.

Figuur 7.2
Vrijwilligerswerk, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, 2015 (in procentpunten)

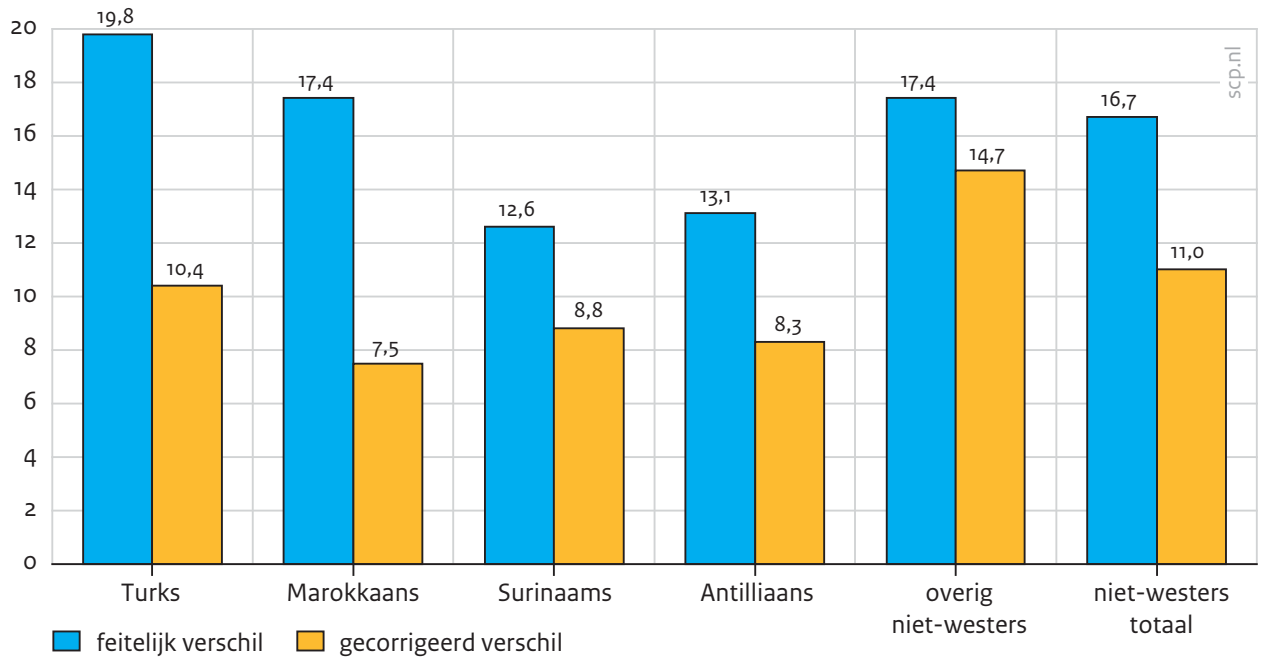

Bron: CBS (WOON'15)

Uit tabel 7.2 kwam naar voren dat de verschillen in vrijwilligerswerk met autochtone Nederlanders kleiner zijn voor de tweede generatie dan voor de eerste. Uit figuur 7.3 blijkt dat de tweede generatie ook dichter bij evenredigheid staat dan de totale groep niet-westerse migranten. Het gecorrigeerde verschil in vrijwilligerswerk is voor de tweede generatie immers kleiner dan voor de gehele groep niet-westerse migranten (7,6 procentpunten versus 11 procentpunten). Ongemeten achtergrondkenmerken spelen dus een minder grote rol bij de tweede generatie dan bij de gehele groep niet-westerse migranten.
Voor de tweede generatie van overig niet-westerse, Turkse en Marokkaanse herkomst bedraagt het gecorrigeerde verschil om en nabij de 10 procentpunten. Voor de Marokkaanse en Turkse Nederlanders is dit verschil niet kleiner bij de tweede generatie dan bij de

eerste generatie. Bij de Antilliaanse en in mindere mate de Surinaamse tweede generatie is dat wel het geval en is min of meer sprake van evenredigheid.

Figuur 7.3
Vrijwilligerswerk, feitelijk en gecorrigeerd verschil, naar herkomst, tweede generatie, 2015 (in procentpunten)

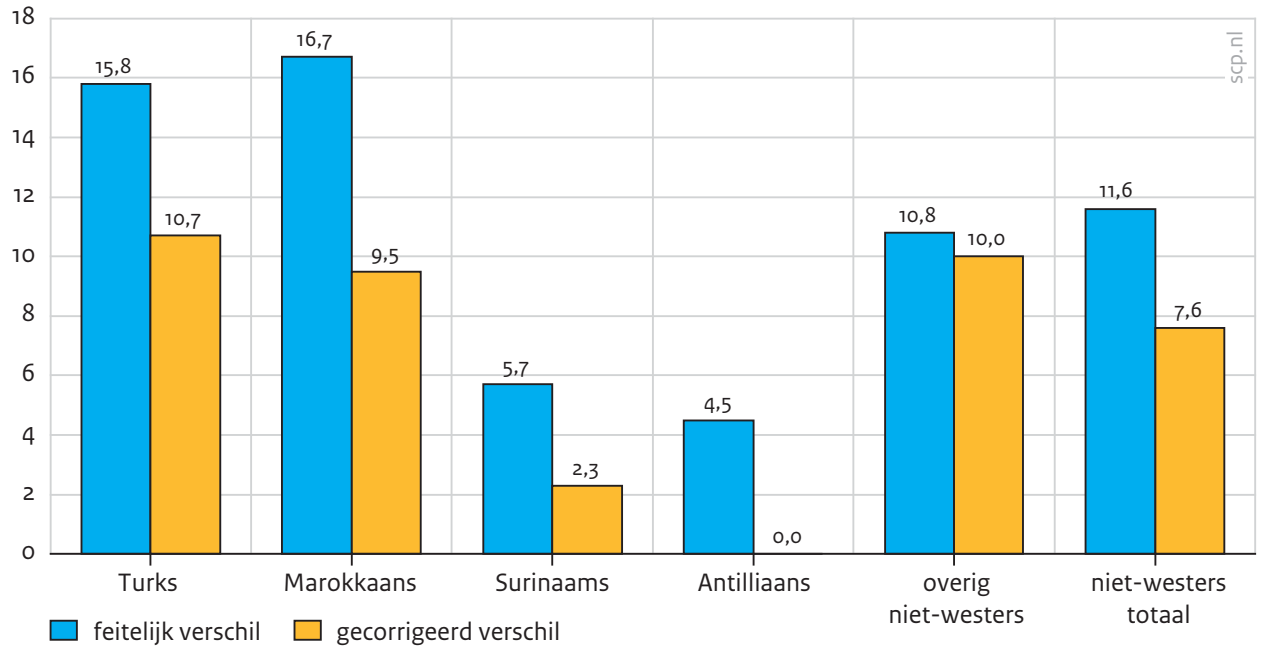

Bron: CBS (WOON'15)

7.4 Politieke participatie

Niet-westerse migranten minder geïnteresseerd in politiek

Politieke interesse wordt vaak gezien als voorwaarde voor politieke participatie. Mensen die geïnteresseerd zijn in politiek, stemmen vaker en zijn vaker politiek actief. De politieke interesse van migranten is lager dan die van autochtone Nederlanders (zie tabel 7.3). Turkse en Antilliaanse Nederlanders zijn het minst geïnteresseerd. Van hen geeft ongeveer de helft aan zich niet te interesseren voor politiek. De verschillen tussen de migrantengroepen zijn kleiner als de cijfers het deel betreffen dat aangeeft zeer geïnteresseerd te zijn in de politiek.
Alleen bij de Antilliaanse Nederlanders is de tweede generatie meer geïnteresseerd in politiek dan de eerste (zie internetbijlage B7.5). Bij de andere groepen is er geen verschil tussen de generaties.

Tabel 7.3
Politieke interesse[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
zeer geïnteresseerd	14	18	16	14	25
een beetje geïnteresseerd	33	41	46	41	55
niet geïnteresseerd	53	41	38	46	20

a Aan respondenten is gevraagd: 'Bent u geïnteresseerd in politiek?'. De antwoordcategorieën waren: zeer geïnteresseerd, een beetje geïnteresseerd of niet geïnteresseerd.

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Intentie om te gaan stemmen laag bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders

Aan migranten is gevraagd of zij van plan waren om te gaan stemmen voor de Tweede Kamer als er verkiezingen zouden zijn. In tabel 7.4 is die opkomstintentie voor de verschillende herkomstgroepen weergegeven. De intentie is het hoogst bij de autochtone Nederlanders en het geringst bij de Antilliaanse Nederlanders. De intentie is opvallend hoog bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders: bijna driekwart van hen gaf aan te willen stemmen bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen. Bij de Marokkaanse tweede generatie is de intentie om te gaan stemmen lager dan bij de eerste generatie. Bij de Antilliaans-Nederlandse groep zien we het omgekeerde. De Antilliaans-Nederlandse eerste generatie scoort op dit vlak erg laag.

Tabel 7.4
Stemintentie[a], naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15 jaar en ouder, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	73	74	66	57	89
man	72	75	68	56	88
vrouw	74	73	65	58	90
15-24 jaar	63	58	56	50	85
25-44 jaar	78	77	65	58	87
45-64 jaar	77	87	74	59	91
≥ 65 jaar	57	60	66	64	89
1e generatie	74	76	67	50	-
2e generatie	70	69	66	77	-

Tabel 7.4
(Vervolg)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
maximaal bao	72	71	57	37	83
vbo/mavo	69	72	59	46	85
mbo/havo/vwo	72	71	65	55	87
hbo/wo	83	87	79	76	96

a Aan respondenten is gevraagd: 'Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?' De antwoordcategorieën waren: (1) Ja, (2) Misschien, (3) Nee en (4) Niet stemgerechtigd. In de tabel is het percentage weergegeven dat 'Ja' heeft geantwoord. Deze categorie is afgezet tegen de personen die niet of misschien van plan waren om te gaan stemmen. De categorie 'niet stemgerechtigd' is buiten beschouwing gelaten.

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Opkomst bij verkiezingen lager onder niet-westerse migranten

In onderzoek van het CBS uit 2015 naar de opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen zien we eveneens grote verschillen in gerapporteerde opkomst. Ruim twee derde (67%) van de niet-westerse migranten geeft aan gestemd te hebben bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen (Arends en Schmeets 2015).[10] Van de autochtone Nederlanders is dat 85%. Van de niet-westerse migranten zeggen Marokkaanse Nederlanders het vaakst te zijn gaan stemmen (75%). De tweede generatie niet-westerse migranten gaat minder vaak stemmen dan de eerste (respectievelijk 64% en 69%).
Op lokaal niveau is ook onderzoek gedaan naar de opkomst en het stemgedrag van niet-westerse migranten bij gemeenteraadsverkiezingen, met name in Amsterdam (onder meer Tillie 2000; Kranendonk et al. 2014) en Rotterdam (Van Heelsum et al. 2016). De opkomst van niet-westerse migranten lag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 in Amsterdam onder het gemiddelde (zie internetbijlage B7.6) en betrof ongeveer een derde van de Turkse Amsterdammers en een kwart van de Marokkaanse en Surinaamse/Antilliaanse[11] Amsterdammers. Sinds 1998 ligt de opkomst onder Turkse Amsterdammers hoger dan die onder Marokkaanse en Surinaamse/Antilliaanse Amsterdammers.[16] In Amsterdam is er geen sprake van een duidelijke trend naar een grotere of kleinere opkomst van de diverse herkomstgroepen, in Rotterdam is de opkomst onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders gestegen (Van Heelsum et al. 2016).

Andere vormen van politieke participatie

Arends en Schmeets (2015: 145) kijken behalve naar opkomst ook naar deelname aan andere politieke activiteiten, zoals contact opnemen met een politicus en meedoen aan een handtekeningenactie of een demonstratie. 45% van de autochtone Nederlanders zegt de afgelopen vijf jaar te hebben deelgenomen aan een van de voorgelegde activiteiten. Bij de niet-westerse migranten ligt dit aandeel op 39% (Schmeets 2015: 82). Als we kijken naar de afzonderlijke activiteiten zeggen niet-westerse migranten minder vaak dat ze contact hebben opgenomen met een politicus of hebben deelgenomen aan een handtekeningen-

actie, maar blijken zij juist vaker dan autochtone Nederlanders de media benaderd te hebben (19% versus 16%) of te hebben deelgenomen aan een demonstratie (6% versus 4%) (Schmeets 2015: 83).[13] Anders dan bij de opkomst, zeggen niet-westerse migranten van de tweede generatie vaker politiek actief te zijn dan de eerste (Arends en Schmeets 2015: 146).

Verklaringen voor verschillen in opkomst

In de literatuur over de opkomst bij verkiezingen worden diverse verklaringen genoemd voor de genoemde verschillen tussen autochtone Nederlanders en migranten en tussen migrantengroepen onderling. Om te verklaren dat niet-westerse migranten minder vaak gaan stemmen, wordt bijvoorbeeld gewezen op het feit dat ze gemiddeld lager opgeleid zijn en lager opgeleiden over het algemeen minder geneigd zijn om te gaan stemmen (Roozeboom en Lai 2011).

Voor verschillen tussen migrantengroepen wordt daarnaast gewezen op het belang van sociale netwerken. In navolging van het werk van Robert Putnam (1993) is de veronderstelling dat de politieke participatie hoger is naarmate de eigen etnische gemeenschap hechter en georganiseerder is (onder meer Berger et al. 2001; Fennema en Tillie 2001; Van Heelsum 2005; Van der Heijden en Van Heelsum 2010). In landelijk en lokaal onderzoek naar de opkomst van niet-westerse migranten wordt die veronderstelling bevestigd. De hechtheid van de Turkse gemeenschap is het grootst, en die groep gaat het vaakste stemmen. In Amsterdam hebben Surinaamse Nederlanders de zwakste interne netwerken en de participatie van die groep is dan ook het laagst (Van der Heijden en Van Heelsum 2010: 56-57).

Ook de politieke context lijkt een rol te spelen bij verschillen in opkomst en veranderingen op dit punt door de tijd. Effectieve lokale campagnes gericht op opkomstbevordering van migranten kunnen een positief effect hebben (Berger et al. 2001: 15), net als gemeentelijk beleid gericht op participatie (Van Heelsum 2005: 29). Het maatschappelijk klimaat kan ook van invloed zijn. Zo zou de opkomst onder Marokkaanse Nederlanders zijn gestegen omdat zij in het huidige politieke klimaat meer noodzaak voelen hun stem te laten horen (Van der Heijden en Van Heelsum 2010: 56). Het aanbod van politieke partijen en de aanwezigheid van kandidaten van minderheidsgroeperingen kunnen eveneens een rol spelen (Michon en Tillie 2011: 35).

Kader 7.1 Participatievoorlopers

Behalve naar de (dus relatief geringe) politieke participatie van verschillende migrantengroepen is het interessant wat nader te kijken naar de migranten die wel politiek actief zijn. We beperken ons hier tot wat we de 'politieke elite' van de verschillende groepen migranten zouden kunnen noemen, dat wil zeggen de migranten die een officiële politieke functie bekleden op gemeentelijk, provinciaal of landelijk niveau.

Gemeenteraad

In 1978 werden in Utrecht en Den Haag voor het eerst twee niet-westerse migranten tot raadslid gekozen. Sindsdien is het aantal niet-westerse migranten in de gemeenteraad geleidelijk gestegen. In 1994 waren er 73 gemeenteraadsleden met een niet-westerse achtergrond (Van Heelsum et al. 2016) en in 2002 was dit aantal gestegen naar 204. In 2010[14] telde Nederland 303 gemeenteraadsleden met een niet-westerse achtergrond op een totaal van bijna 9400 raadszetels. Meer dan de helft van hen (163) is Turks-Nederlands, gevolgd door 66 Marokkaanse Nederlanders (Van Heelsum et al. 2016). In twee van de vier grote steden, Den Haag (Islam Democraten) en Rotterdam (Nida) zijn politieke partijen met een islamitische grondslag actief in de gemeenteraad. Ondanks deze stijging blijven niet-westerse migranten met iets meer dan 3% van alle gemeenteraadszetels sterk ondervertegenwoordigd, hoewel het open en proportionele Nederlandse partijenstelsel het nieuwe (migranten)partijen overigens relatief makkelijk maakt een plek in het politieke bestel te veroveren (Michon 2011).

Provinciale Staten

Het aantal leden van de Provinciale Staten is in 2007 teruggebracht van 764 naar 564. De verwachting was dat het aantal leden van niet-westerse herkomst hierdoor zou afnemen. Dat blijkt niet te zijn gebeurd. Voor de verkiezingen van maart 2007 telde de Provinciale Staten 24 leden van niet-westerse herkomst, na de verkiezingen waren dat er 25. Verhoudingsgewijs is het aandeel niet-westerse migranten daarmee gestegen van 3% naar 4%. In 2011 daalde het aantal leden van niet-westerse herkomst van 24 naar 23 personen – 14 Turkse, 5 Marokkaanse, 2 Surinaamse en 2 Irakese Nederlanders (Huis voor democratie en rechtsstaat 2011). Daarmee blijven niet-westerse migranten en hun nakomelingen ondervertegenwoordigd.

Tweede Kamer en Eerste Kamer

Het percentage Tweede Kamerleden met een niet-westerse achtergrond is na de verkiezingen van juni 2010 gestegen ten opzichte van 2006: van 8% naar 11%. Het aandeel niet-westerse migranten en hun nakomelingen in de Nederlandse bevolking was in 2010 11,2%. Daarmee waren in 2010 voor het eerst niet-westerse migranten (vrijwel) evenredig vertegenwoordigd in de Tweede Kamer (ProDemos 2010). In 2012 is het aantal leden van de Tweede Kamer met een niet-westerse achtergrond gedaald naar 7% (ProDemos 2012). Over de totale periode 1986-2016 is het aantal Kamerleden met een niet-westerse achtergrond gestegen van 1 naar 17 (Van Heelsum et al. 2016). De politieke partij DENK, die eind 2014 bij hun afsplitsing van de PvdA werd opgericht door Kamerleden Kuzu en Öztürk, is de eerste partij in de Tweede Kamer met louter Kamerleden van niet-westerse herkomst. In de Eerste Kamer zitten geen senatoren met een niet-westerse achtergrond.

Kabinetsleden en burgemeesters

In Nederland is nog nooit een minister van niet-westerse herkomst benoemd. In het kabinet-Balkenende I leverde de LPF een staatssecretaris met een niet-westerse achtergrond: Bijlhout, vervolgens vervangen door Phoa. In het kabinet-Balkenende IV leverde de PvdA twee staatssecretarissen met een niet-westerse achtergrond: Aboutaleb en Albayrak (ProDemos 2010).
Op dit moment telt Nederland vier burgemeesters met een niet-westerse achtergrond: Aboutaleb (Rotterdam, 2009), Ossel (Beverwijk, 2014), Oudshoorn (Uithoorn, 2010) en Weerwind (Almere, 2015). Daarmee heeft iets meer dan 1% van alle burgemeesters in Nederland een niet-westerse achtergrond.

Verklaringen voor beperkte politieke participatie van niet-westerse migranten

Migranten van niet-westerse herkomst zijn dus ondervertegenwoordigd in vertegenwoordigende en bestuurlijke politieke functies, al is die situatie de afgelopen jaren al met al wel wat verbeterd. Het gemiddeld lagere opleidingsniveau van migranten en hun soms beperkte kennis van het Nederlands spelen hierbij uiteraard een rol.

Voor de hierboven genoemde vertegenwoordigende en bestuurlijke functies geldt bovendien dat het lidmaatschap van een politieke partij de eerste opstap is naar zo'n functie, en migranten minder vaak lid zijn van een politieke partij. De gebrekkige maatschappelijke en politieke participatie die we eerder in dit hoofdstuk bespraken speelt hier dus een rol bij de ondervertegenwoordiging. Van onderzoek van vertegenwoordiging van vrouwen, weten we dat ook het proces van kandidaatstelling binnen partijen een belangrijke rol speelt. Selectiecommissies moeten actief op zoek naar minderheden om te zorgen dat zij op kandidatenlijsten komen. Wordt er niet actief geselecteerd op achtergrond, dan is de kans groot dat de ondervertegenwoordiging in stand blijft. Uit onderzoek van Berger et al. (2001) bleek dat minder dan de helft van alle selectiecommissies van politieke partijen in Amsterdam, Eindhoven, Rotterdam en Zaanstad voor de kandidatenlijst actief leden van etnische minderheden zocht. In tien van de veertien onderzochte partijafdelingen telde de kandidaatstellingscommissie daarnaast geen leden van etnische minderheden en alle 'poortwachters' waren autochtoon – volgens Berger et al. (2001) 'een potentiële belemmering voor allochtone kandidaten'.

Daarnaast is niet zozeer datgene wat men weet, maar juist wie men kent van belang voor politieke participatie (Alexander 2015). Migrantengroepen in bijvoorbeeld Zweden en het Verenigd Koninkrijk, maar ook in ons land hebben minder van dergelijk 'sociaal kapitaal' (Van Tubergen en Volker 2014) en staan dus op een achterstand bij het vinden van een goede baan en het maken van carrière. Als men iemand kent met politieke connecties wordt men zelf sneller politiek actief (Alexander 2015). Migrantengroepen zijn, zeker op toppositities, politiek ondervertegenwoordigd. De kans dat een migrant politieke connecties heeft, is dus kleiner en daarmee ook de kans dat hij politiek actief is. Daarnaast vergroot politiek vertrouwen de kans dat migrantengroepen als vrijwilliger politiek, maar ook maatschappelijk actief zijn (Kelly 2008).

7.5 Sociaal en institutioneel vertrouwen

Het vertrouwen dat mensen hebben in elkaar en in maatschappelijke instituties is onontbeerlijk voor het functioneren van een samenleving. Het idee is dat hoe meer vertrouwen er is en hoe minder diverse bevolkingsgroepen zich daarin van elkaar onderscheiden, des te sterker de sociale samenhang is. Een sterkere sociale samenhang kan positief bijdragen aan maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van welzijn, leefbaarheid en economische groei (Harell en Stolle 2011; Knack en Keefer 1997; Putnam et al. 1993; Putnam 2000). Tevens is op individueel niveau sociaal en institutioneel vertrouwen gerelateerd aan participatie, zoals het onderhouden van sociale contacten, het geven van informele hulp, het deelnemen aan het verenigingsleven en politieke activiteiten en het verrichten van betaald werk en vrijwilligerswerk (onder meer Dohmen et al. 2010; Paxton 1999; Kloosterman en Schmeets 2010a, 2010b; Van Beuningen en Schmeets 2013).

De vraag die centraal staat in deze paragraaf is of er verschillen zijn in de mate van vertrouwen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten. We kijken hierbij naar

zowel het vertrouwen in de medemens (sociaal vertrouwen) als het vertrouwen in de politie, justitie en de regering (institutioneel vertrouwen).

Niet-westerse migranten zijn minder van mening dat andere mensen te vertrouwen zijn

Het sociaal vertrouwen van de grote vier migrantengroepen is kleiner dan dat van autochtone Nederlanders.[15] Van de autochtone Nederlanders vindt bijna twee derde dat de meeste mensen over het algemeen wel te vertrouwen zijn. Bij de migrantengroepen varieert dit deel van 35% bij de Turkse Nederlanders tot 44% bij de Marokkaanse Nederlanders. De verschillen in sociaal vertrouwen tussen de diverse migrantengroepen zijn gering, al is het wel zo dat het sociaal vertrouwen bij de Marokkaanse Nederlanders significant groter is dan bij de andere migrantengroepen. De veranderingen tussen 2011 en 2015 zijn ook gering; alleen bij de Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders neemt het sociaal vertrouwen significant toe.

Figuur 7.4

Sociaal vertrouwen[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2011 en 2015 (in procenten)

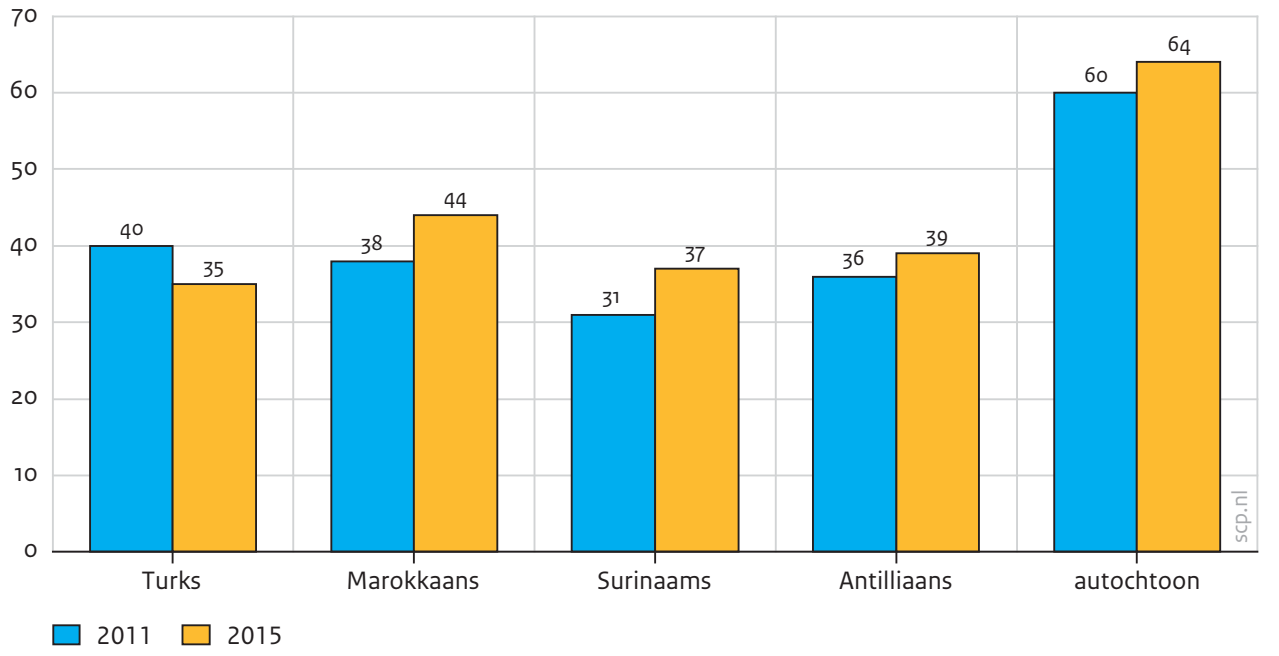

a Aan respondenten is gevraagd: 'Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn?' De antwoordcategorieën waren: (0) Je kan niet voorzichtig genoeg zijn en (1) Wel te vertrouwen.

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Het vertrouwen in andere mensen is in het algemeen bij de tweede generatie niet-westerse migranten groter dan bij de eerste generatie. Onder Marokkaanse en Turkse Nederlanders zien we geen duidelijk verschil tussen de generaties. Bij de Antilliaanse Nederlanders is het onderscheid tussen de generaties het grootst: van de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders vindt minder dan een derde (32%) dat de meeste andere mensen wel te vertrouwen zijn terwijl meer dan de helft (56%) van de tweede generatie die mening

is toegedaan. Het is niet zo dat de jongste leeftijdsgroep (15-24 jaar) bij niet-westerse migranten het meeste sociale vertrouwen uitspreekt. Tussen mannen en vrouwen zijn de verschillen gering. Onder alle groepen is het wel zo dat een hoge opleiding gepaard gaat met een groter vertrouwen in de medemens. Het verschil tussen hoogopgeleide autochtone Nederlanders en hoogopgeleide niet-westerse migranten is echter nog altijd erg groot. Van de hoogopgeleide niet-westerse migranten vindt om en nabij de helft dat andere mensen over het algemeen wel te vertrouwen zijn, terwijl dit bij hoogopgeleide autochtone Nederlanders meer dan vier vijfde is (84%).

Tabel 7.5
Sociaal vertrouwen, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man	38	47	37	43	65
vrouw	33	41	36	35	62
15-24 jaar	34	39	40	40	55
25-44 jaar	33	44	36	40	68
45-64 jaar	39	45	37	36	69
≥ 65 jaar	42	57	32	38	56
1_e generatie	34	45	33	32	-
2_e generatie	37	42	44	56	-
maximaal bao	31	44	24	20	39
vbo/mavo	31	34	32	25	48
mbo/havo/vwo	33	41	35	38	60
hbo/wo	51	53	49	56	84

a Aan respondenten is gevraagd: 'Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn?' De antwoordcategorieën waren: (0) Je kan niet voorzichtig genoeg zijn en (1) Wel te vertrouwen.

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Vertrouwen in politie neemt af

Het vertrouwen in de politie is onder migranten lager dan onder autochtone Nederlanders. Onder alle vier de migrantengroepen geeft een meerderheid van ongeveer 60% aan vertrouwen te hebben in de politie, onder autochtone Nederlanders is dit 71%. Onder geen van de groepen is het vertrouwen in de politie sinds 2011 toegenomen en onder Turkse, Marokkaanse en autochtone Nederlanders is het zelfs afgenomen.

Figuur 7.5

Voldoende vertrouwen in de politie[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2011 en 2015 (in procenten)

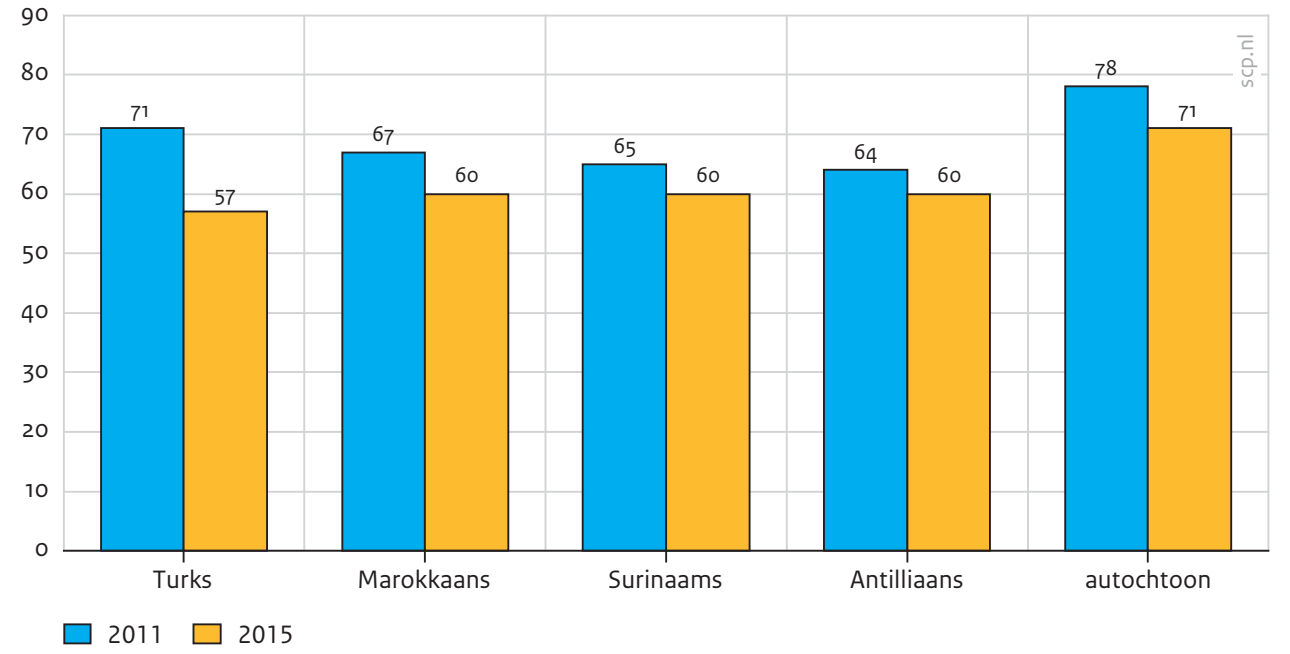

a Aan respondenten is gevraagd: 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de politie in Nederland?' De antwoordcategorieën varieerden van (1) helemaal geen vertrouwen tot (10) zeer veel vertrouwen. De antwoord categorieën 6 tot en met 10 zijn samengevoegd tot één categorie: 'voldoende vertrouwen in de politie'.

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Alleen bij de Marokkaanse Nederlanders zien we een duidelijk onderscheid naar generatie (zie tabel 7.6). Van de eerste generatie geeft bijna twee derde aan voldoende vertrouwen te hebben in de politie, bij de tweede generatie is dat slechts de helft. Het vertrouwen in de politie stijgt bij autochtone Nederlanders met het opleidingsniveau, maar bij Marokkaanse Nederlanders zien we het omgekeerde. Bij deze groep hebben juist de laagst opgeleiden het meeste vertrouwen in de politie. Bij alle migrantengroepen – en met name de Marokkaanse – hebben de jongeren het minste vertrouwen in de politie. Dit kan te maken hebben met concrete (negatieve) ervaringen. Uit eerder onderzoek kwam naar voren dat met name Marokkaanse jongeren zeggen last te hebben van etnische profilering (Sterckx en Van der Ent 2015). Etnische profilering is het gebruik door de politie van criteria omtrent ras, huidskleur, etniciteit, nationaliteit, taal en religie bij opsporing en rechtshandhaving. Vrijwel alle jonge Marokkaanse mannen in dat onderzoek gaven aan de ervaring te hebben regelmatig door de politie staande te worden gehouden. Het draagt bij aan het gevoel dat er extra op Marokkaanse jongeren wordt gelet.

Tabel 7.6
Voldoende vertrouwen in de politie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man	53	60	59	60	68
vrouw	61	60	62	60	73
15-24 jaar	54	45	54	59	71
25-44 jaar	52	62	54	60	73
45-64 jaar	62	66	67	60	68
≥ 65 jaar	73	77	73	71	72
1e generatie	59	67	62	59	-
2e generatie	53	50	57	63	-
maximaal bao	65	69	58	57	58
vbo/mavo	49	55	61	52	60
mbo/havo/vwo	51	55	58	56	68
hbo/wo	62	52	63	71	83

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Onder alle groepen heeft een ruime meerderheid vertrouwen in justitie

Onder alle groepen geeft een ruime meerderheid aan vertrouwen te hebben in justitie. De verschillende groepen wijken op dit punt onderling niet veel af (figuur 7.6). Bij Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders is het vertrouwen wat lager; ongeveer twee derde (68%) heeft voldoende vertrouwen in justitie. Het vertrouwen in justitie is bij Marokkaanse Nederlanders het hoogste en vergelijkbaar met dat van autochtone Nederlanders. Onder alle groepen is het vertrouwen in justitie groter dan dat in de politie.
Alleen bij de Antilliaanse Nederlanders zien we een onderscheid naar generatie (zie internetbijlage B7.7): de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders heeft minder vertrouwen in justitie dan de tweede generatie.

Figuur 7.6

Voldoende vertrouwen in justitie[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2011 (in procenten)

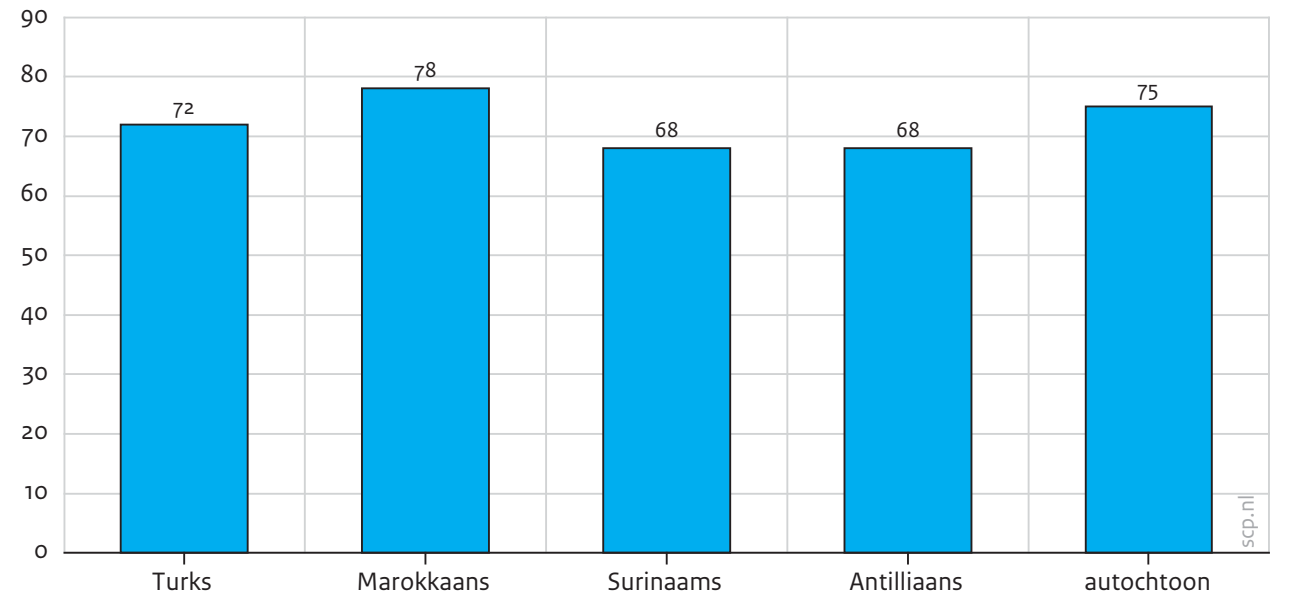

a Aan respondenten is gevraagd: 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in justitie in Nederland?' De antwoordcategorieën varieerden van (1) helemaal geen vertrouwen tot (10) zeer veel vertrouwen. De antwoord categorieën 6 tot en met 10 zijn samengevoegd tot één categorie: 'voldoende vertrouwen in justitie'.

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Migranten en autochtone Nederlanders hebben weinig vertrouwen in de regering

Binnen geen van de onderzochte groepen heeft in 2015 een meerderheid vertrouwen in de regering (figuur 7.7). Het verschil tussen autochtone Nederlanders en migrantengroepen is op dit punt sinds 2011 behoorlijk gedaald, niet zozeer omdat het vertrouwen van niet-westerse migranten in de Nederlandse regering is gestegen, maar met name omdat het vertrouwen van autochtone Nederlanders sneller is gedaald dan dat van niet-westerse migranten. Er is alleen een (significant) verschil in vertrouwen in de regering tussen Turkse Nederlanders en autochtone Nederlanders.

De Marokkaanse tweede generatie heeft minder vertrouwen in de regering dan de eerste, terwijl bij Antilliaanse Nederlanders juist de tweede generatie meer vertrouwen heeft (zie internetbijlage B7.8).

Figuur 7.7

Voldoende vertrouwen in de Nederlandse regering[a], naar herkomst, 15 jaar en ouder, 2011 en 2015 (in procenten)

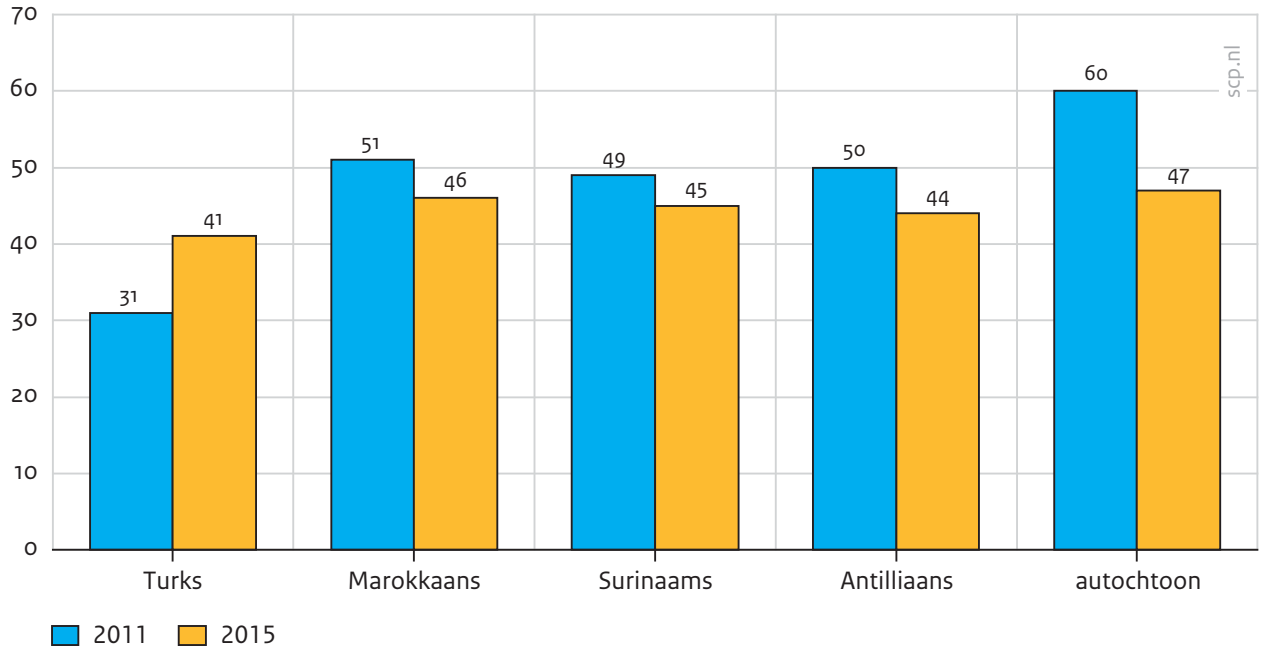

a Aan respondenten is gevraagd: 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de Nederlandse regering?' De antwoordcategorieën varieerden van (1) helemaal geen vertrouwen tot (10) zeer veel vertrouwen. De antwoord categorieën 6 tot en met 10 zijn samengevoegd tot één categorie: 'voldoende vertrouwen in de Nederlandse regering'.

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Opvallend is dus dat het verschil in institutioneel vertrouwen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten minder groot is dan dat in sociaal vertrouwen. Dit komt overeen met onderzoek van Schmeets (2015) naar sociaal en institutioneel vertrouwen in 2012-2014. Deze studie liet daarnaast zien dat het vertrouwen in bepaalde instituties, zoals de kerk en de Europese Unie, juist groter is bij niet-westerse migranten dan bij autochtone Nederlanders.

7.6 Samenvatting en conclusies

Participatie en vertrouwen worden van groot belang geacht voor de sociale cohesie. Als de mate van participatie en vertrouwen daalt of bij bepaalde groepen achterblijft, dan wordt dat in het maatschappelijk debat al snel gezien als een probleem. Het geeft aan dat de betrokkenheid achterblijft, bemoeilijkt het ontstaan en voortbestaan van een vitaal maatschappelijk middenveld en kan problemen opleveren met de politieke vertegenwoordiging. Vanuit dat oogpunt is het van belang om de participatie en het vertrouwen van niet-westerse migranten in kaart te brengen. Als hun participatie achterblijft, kan dat worden gezien als teken van gebrekkige integratie of afstand tot de Nederlandse samenleving.

Tegelijkertijd is het ook niet zo dat alle autochtone Nederlanders participeren en dat niet-participeren altijd gelijkstaat met zich geheel afzijdig houden.
Meedoen in maatschappelijke en politieke organisaties wordt ook belangrijk gevonden vanuit het perspectief van vertegenwoordiging. Als diversiteit in dergelijke organisaties ontbreekt, kunnen groepen zich minder goed vertegenwoordigd of gehoord voelen.
Dit kan leiden tot (nog) minder participatie of tot het ontstaan nieuwe maatschappelijke of politieke bewegingen, zoals DENK.
Uit bijna alle gegevens blijkt dat de maatschappelijk en politieke participatie van niet-westerse migranten en hun sociaal vertrouwen achterblijven bij die van autochtone Nederlanders. Migranten zijn minder vaak lid van verenigingen, doen minder vaak vrijwilligerswerk, verlenen minder informele hulp, stemmen minder vaak en hebben minder vertrouwen in anderen. Bij het institutioneel vertrouwen zijn de verschillen met autochtone Nederlanders kleiner.
De lagere participatie op het gebied van vrijwilligerswerk kan voor een deel (ongeveer een derde) worden verklaard door verschillen in achtergrondkenmerken. Zo zijn migranten doorgaans lager opgeleid – en lager opgeleiden verrichten in het algemeen minder vrijwilligerswerk. Ook buurtkenmerken spelen een rol: in meer stedelijke gebieden en in buurten met een groter aandeel niet-westerse migranten wordt minder vrijwilligerswerk verricht. Het grootste deel van het gevonden verschil tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten blijft echter onverklaard, wat erop wijst dat ook andere factoren een rol spelen.
Verschillen tussen groepen in de interpretatie van wat vrijwilligerswerk precies is, kan hierbij van invloed zijn (Lindo et al. 1997). Als vrijwilligerswerk voor bijvoorbeeld een religieuze gemeenschap niet als vrijwilligerswerk maar als 'gemeenschapswerk' wordt gezien, zou dit tot een onderrapportage kunnen leiden van de hoeveelheid vrijwilligerswerk die door niet-westerse migranten wordt verricht. Anderzijds ligt dit soort vertekeningen minder voor de hand bij bijvoorbeeld vrijwilligerswerk voor sportverenigingen of politieke participatie, en ook bij de laatste categorie zien we een ondervertegenwoordiging van niet-westerse migranten. Verder zijn migranten minder vaak lid van verenigingen, en verenigingslidmaatschap is vaak een opstap tot het doen van vrijwilligerswerk. Een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal kan een aanvullende barrière vormen. Ook kan de wijze waarop verenigingen op zoek gaan naar nieuwe vrijwilligers van invloed zijn: dikwijls wordt (onbewust) gezocht naar vrijwilligers met een vergelijkbare – vaak autochtone – achtergrond. Ook kan sprake zijn van een culturele mismatch met betrekking tot de manier waarop het vrijwilligerswerk wordt georganiseerd. Deze zaken spelen vanzelfsprekend minder wanneer geparticipeerd wordt in verenigingen of organisaties uit de eigen etnische kring. De mogelijkheid om te participeren in eigen kring leidt er echter niet toe dat niet-westerse migranten evenveel maatschappelijk participeren als autochtone Nederlanders.
De invloed van vrijwilligerswerk binnen migrantenorganisaties op het integratieproces en burgerschap is allerminst eenduidig (Huijnk et al. 2015; Vellenga en Wiegers 2011; Lindo et al. 1997). Etnische organisaties kunnen zowel interne als externe functies vervullen. Interne functies betreffen de constructie en instandhouding van een collectieve, etnische

identiteit (*bonding*), externe functies hangen samen met de rol van zelforganisaties bij de integratie van hun achterban in de wijdere samenleving (*bridging*) (vgl. Schrover en Vermeulen 2005).
Over ontwikkelingen door de tijd kunnen we bijna geen uitspraken doen: er zijn nauwelijks betrouwbare enquêtegegevens over de participatie en het vertrouwen van migranten door de tijd. Met betrekking tot de verschillen tussen migranten van de eerste en de tweede generatie zien we dat – behalve wat betreft het gaan stemmen bij verkiezingen – de tweede generatie vaker participeert dan de eerste. Op het punt van vertrouwen bestaat over het algemeen niet zoveel verschil tussen de generaties. Wel is het zo dat de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders minder vertrouwen heeft in de politie en regering dan de eerste generatie. Bij de Antilliaanse Nederlanders heeft juist de eerste generatie relatief weinig vertrouwen in de medemens, justitie en de regering. Een hogere opleiding en vertrouwen gaan vaak hand in hand. Dit zien we echter niet terug bij de Marokkaanse Nederlanders wat betreft het vertrouwen in de regering en de politie.

Noten

1 Zie https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/kamerstukken/2013/12/19/grondtekst-participatieverklaring/basistekst-participatieverklaring.pdf.

2 Verwante onderwerpen zoals de verbondenheid of identificatie met de samenleving en onderlinge sociale contacten komen in hoofdstuk 8 aan de orde.

3 Het verschil in vrijwilligerswerk tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders is net niet significant (p= 07). Bij Marokkaanse Nederlanders doet 21,6% vrijwilligerswerk, bij de Surinaamse Nederlanders is dat 22,4%.

4 Zie http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/etniciteit/allochtonen-en-gezondheid.

5 Hoewel Bekkers et al. (2015) geen grote geen grote verschillen zien tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders met betrekking tot het doen van vrijwilligerswerk (gecorrigeerd voor andere kenmerken), wijzen verreweg de meeste onderzoeken wel die kant op (zie naast de in de hoofdtekst gepresenteerde gegevens ook Klaver 2005; Arends en Schmeets 2015).

6 In vergelijking met ander onderzoek, bijvoorbeeld De Boer en De Klerk (2013), lijkt dit percentage (41%) hoog. Uit het onderzoek van De Boer en De Klerk kwam naar voren dat 20% van de volwassen Nederlanders (20%) meer dan drie maanden of meer dan acht uur per week hulp geeft aan een hulpbehoevende naaste, inclusief hulp aan huisgenoten. Het verschil is mede ontstaan doordat in het onderzoek van De Boer en De Klerk (en ook veel ander onderzoek) is gevraagd of iemand op dat moment geregeld hulp biedt, terwijl in ons onderzoek is gevraagd of men de afgelopen twaalf maanden dat wel eens heeft gedaan. Het verschil kan ook te maken hebben met een verschil in de definitie van mantelzorg.

7 Tegelijkertijd is het 'ideaalbeeld' van de familie die in een meergeneratiehuishouden bij elkaar woont in elk geval onder Turkse Nederlanders aan het veranderen (Yerden 2013).

8 Hoewel divers enquêteonderzoeken er dus op wijzen dat niet-westerse migranten minder mantelzorg verlenen, suggereren sommigen dat 'praktijkervaringen leiden tot de veronderstelling dat allochtonen juist váker mantelzorg verlenen' (Van Gerven en Fernández 2011: 12). Gegevens uit enquêtes zouden een vertekend beeld geven, omdat niet-westerse migranten de zorg die ze geven niet als zodanig benoemen of omdat ze bang zijn dat het antwoord op die vraag financiële consequenties zou kunnen hebben.

9 We gebruiken het WoonOnderzoek Nederland voor de decompositieanalyses. Deze maakt het mogelijk om ook inzicht te krijgen in de mate van evenredigheid van de groep overig niet-westerse migranten.

10 In de enquête Sociale Samenhang & Welzijn van het CBS zijn de jaren 2012, 2013 en 2014 gestapeld (Arends en Schmeets 2015: 137-138). Arends en Schmeets (2015: 145) laten op basis van die data zien dat 87% van de niet-westerse migranten en hun nakomelingen de Nederlandse nationaliteit heeft en mag stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen.

11 Surinaamse en Antilliaanse Amsterdammers zijn in dit onderzoek samengevoegd tot één categorie.

12 In 1994 en 1998 is ook in andere grote steden de opkomst van niet-westerse migranten onderzocht. In die steden ligt deze opkomst (ruim) onder die van autochtone Nederlanders en ook daar is de politieke participatie van Turkse Nederlanders het grootst (Berger et al. 2001: 15).

13 Uit ouder onderzoek – *De Amsterdamse Burgermonitor* uit 1999 – komt een iets ander beeld naar voren: daarin zeggen Turkse Nederlanders juist het vaakst te hebben deelgenomen aan politieke activiteiten (Berger et al. 2001: 17).

14 We beschikken niet over gegevens uit 2014 of over de verkiezingen in 2015 voor de Provinciale Staten; Prodemos verzamelde die gegevens, maar is daarmee gestopt.

15 Een belangrijke vraag is in hoeverre vragen naar sociaal vertrouwen equivalente metingen opleveren bij verschillende bevolkingsgroepen (Holm en Danielsen 2005; Van Houwelingen 2016), maar onderzoek onder migrantengroepen in andere landen wijst uit dat deze verschillen waarschijnlijk meevallen en dat vragen naar sociaal vertrouwen in elk geval (beperkt) vergelijkbare resultaten opleveren (Dinesen 2011; Reeskens en Hooghe 2007).

Literatuur

Alexander, D. (2015). It's not what you know it's who you know. Political connectedness and political engagement at the local level. In: *Journal of Sociology*, jg. 51, nr. 4, p. 827-842.

Almond, G.A. en S. Verba (1989). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Washington: SAGE.

Arends, J. en L. Flöthe (2015). *Wie doet vrijwilligerswerk?* (Vol. 4). Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Arends, J. en H. Schmeets (2015). Sociale samenhang en herkomst. In: *Sociale samenhang 2015. Wat ons bindt en verdeelt* (p. 136-149). Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Baert, S. en S. Vujic (2016). *Immigrant Volunteering. A Way Out of Labour Market Discrimination?* Bonn: IZA.

Berger, M., M. Fennema, A. van Heelsum, J. Tillie en R. Wolff (2001). *Politieke participatie van etnische minderheden in vier steden*. Amsterdam: Amsterdam Institute for Social Science Research.

Boer, A. de en M. de Klerk (2013). *Informele zorg in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Boer, A. de, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bradford, B., E. Sargeant, K. Murphy en J. Jackson (2015). A Leap of Faith? Trust in the Police Among Immigrants in England and Wales. In: *British Journal of Criminology*, jg. 55.

Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

Coumans, M. (2015). Lidmaatschap en deelname verenigingen. In: CBS (red.), *Sociale samenhang 2015* (p. 53-63). Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Dekker, P. (2008). Civil society. In: A. van Broek en S. Keuzenkamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 78-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dinesen, P. (2011). A note on the measurement of generalized trust of immigrants and natives. In: *Social Indicators Research*, jg. 103, nr. 1, p. 169-177.

Dohmen, A., E. Verbakel en G. Kraaykamp (2010). Sociaal vertrouwen in de Europese context. Een multiniveau-analyse met achttien landen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 85, nr. 2, p. 154-178.

Fennema, M. en J. Tillie (1999). Political participation and political trust in Amsterdam. Civic communities and ethnic networks. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 25, nr. 4, p. 703-726.

Fennema, M. en J. Tillie (2001). Civic community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups. In: *Connections*, jg. 24, nr. 1, p. 26-41.
Fukuyama, F. (1995). *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity.* New York: Free Press.
Gerven, A. van en F.M. Fernández (2011). *Zorgt u ook voor iemand? De positie van allochtone mantelzorgers en hun gebruik van ondersteuningsmogelijkheden in zes Nederlandse steden*. Utrecht: Forum.
Gijsberts, M., T. van der Meer en J. Dagevos (2011). 'Hunkering Down' in Multi-Ethnic Neighbourhoods? The Effects of Ethnic Diversity on Dimensions of Social Cohesion. In: *European Sociological Review*, jg. 28, nr. 4, p. 527-537.
Harell, A. en D. Stolle (2011) Reconciling diversity and community? Defining social cohesion in diverse democracies. In: M. Hooghe (red.), *Social cohesion. Contemporary theoretical perspectives on the study of social cohesion and social capital* (p. 15-46). Brussel: Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.
Heelsum, A. van (2005). Political Participation and Civic Community of Etnic Minorities in Four Cities in The Netherlands. In: *Politics*, jg. 25, nr. 1, p. 19-30.
Heelsum, A. van, L. Michon en J. Tillie (2016). New Voters, Different Votes? A Look at the Political Participation of Immigrants in Amsterdam and Rotterdam. In: A. Bilodeau (red.), *Just Ordinary Citizens? Towards a Comparative Portrait of the Political Immigrant* (p. 29-45). Toronto: University of Toronto Press.
Heijden, T. van der en A. van Heelsum (2010). *Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart 2010.* Amsterdam: Amsterdam Institute for Social Science Research.
Holm, H. en A. Danielson (2005). Tropic trust versus Nordic trust. Experimental evidence from Tanzania and Sweden. In: *The Economic Journal*, jg. 115, nr. 503, p. 505-532.
Houwelingen, P. van (2016). Indicatoren voor sociale cohesie. Het speciale geval van Japan en zijn implicaties. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 91, nr. 2, p. 153-171.
Houwelingen, P. van en P. Dekker (2015). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 213-239). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Huijnk, W., M. Maliepaard en M. Gijsberts (2015). Eerder onderzoek naar sociaal-culturele afstand. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 48-72). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Huis voor democratie en rechtsstaat (2011). *Diversiteit in de Provinciale Staten*. Den Haag: Stichting Huis voor democratie en rechtsstaat.
Kelly, D. (2008). In preparation for adulthood. Exploring civic participation and social trust among young minorities. In: *Youth & Society*, jg. 40, nr. 4, p. 526-540.
Klaver, J. (2005). *Vrijwilligerswerk en allochtonen.* Amsterdam: Regioplan.
Klerk, M. de (2015). Omvang van de informele hulp. In: M. de Klerk, A. de Boer, I. Plaisier, P. Schyns en S. Kooiker (red.), *Informele hulp. Wie doet er wat?* (p. 39-58). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Kloosterman, R. (2010a). Sociaal vertrouwen. In: H. Schmeets (red.), *Sociale samenhang. Participatie, vertrouwen en integratie* (p. 83-94). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Kloosterman, R. (2010b). Institutioneel vertrouwen. In: H. Schmeets (red.), *Sociale samenhang. Participatie, vertrouwen en integratie* (p. 95-106). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Knack, S. en P. Keefer (1997). Does social capital have an economic pay-off? A cross country investigation. In: *Quarterly Journal of Economics*, jg. 112, nr. 4, p. 1251-1288.
Kranendonk, M., L. Michon, H. Schwarz en F. Vermeulen (2014). *Opkomst en stemgedrag van Amsterdammers met een migratie-achtergrond tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014*. Amsterdam: IMES.
Lindo, F., A. van Heelsum en R. Penninx (1997). *'Op eigen kracht vooruit.' Vrijwilligerswerk en burgerschap van immigranten*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
Meer, T. van der (2009). *States of freely associating citizens. Comparative studies into the impact of state institutions on social, civic and political participation* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Meer, T. van der en J. Tolsma (2014). Ethnic Diversity and its Effect on Social Cohesion. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 40, p. 459-478.
Michon, L. (2011). *Ethnic minorities in local politics. Comparing Amsterdam and Paris*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Michon, L. en Tillie, J. (2011). Voter turnout among immigrants and visible minorities in comparative perspective. The Netherlands. In: K. Bird, T. Saalfield en A.M. Wüst (red.), *The Political Representation of Immigrants and Minorities* (p. 33-36). London: Routledge.
Mulder, C.M. en M. Kalmijn (2004). Even bij oma langs. NKPS laat zien hoe ver familieleden van elkaar wonen. In: *Demos*, jg. 20, nr. 10, p. 78-80.
Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. In: *American Journal of Sociology*, jg. 105, nr. 1, p. 88-127.
ProDemos (2010). *Niet-westerse migranten en hun nakomelingen in de politiek*. Den Haag: ProDemos.
ProDemos (2012). *Diversiteit in de Tweede Kamer 2012*. Den Haag: ProDemos.
Putnam, R., R. Leonardi en R. Nanetti (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
Putnam, R. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
Putnam, R. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. In: *Scandinavian Political Studies*, jg. 30, nr. 2, p. 137-174.
Reeskens, T. en M. Hooghe (2008). Cross-cultural measurement equivalence of generalized trust. Evidence from the European Social Survey (2002 and 2004). In: *Social Indicators Research*, jg. 85, nr. 3, p. 515-532.
Roozeboom, D. en W. Lai (2011). *Politieke participatie en motivaties. Verkiezingsparticipatie tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
Schellingerhout, R. (2008). Mantelzorg. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 60-77). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Schmeets, H. (2015). Politieke participatie. In: *Sociale samenhang 2015. Wat ons bindt en verdeelt* (p. 75-86). Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
Schrover, M. en F. Vermeulen (2005). Immigrant organisations. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 31, nr. 5, p. 823-832.
Sterckx, L. en B. van der Ent (2015). Met twee maten meten. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 219-277). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Tillie, J. (2000). *De etnische stem, Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens gemeenteraadsverkiezingen, 1986-1998*. Utrecht: FORUM.
Tubergen, F. van en B. Volker (2014). Inequality in Access to Social Capital in the Netherlands. In: *Sociology*, jg. 49, nr. 3, p. 521-538.
Vellenga, S. en G. Wiegers (2011). *Religie, binding en polarisatie. De reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum.
Wilson, J. en M. Musick (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. In: *American Sociological Review*, jg. 62, nr. 5, p. 694-713.
Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development. Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. In: *Theory and Society*, jg. 27, nr. 2, p. 151-208.
Yerden, I. (2011). *Tradities in de knel. Zorgverwachtingen en zorgpraktijk bij Turkse ouderen en hun kinderen in Nederland* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Zwaard, J. van der en M. Specht (2013). *Betrokken bewoners, betrouwbare overheid. Literatuurstudievoor de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

8 Identificatie, sociale contacten en waardeoriëntaties; ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie

Jaco Dagevos, Iris Andriessen en Miranda Vervoort (HvA)

8.1 Drie dimensies van sociaal-culturele positie

In het onderzoek naar de integratie van migrantengroepen neemt hun sociaal-culturele positie een belangrijke plaats in. Dat was al zo in de studies van de grondleggers van het integratieonderzoek. Voor de Tweede Wereldoorlog keken zij in de Verenigde Staten hoe relaties tussen migranten en de zittende bevolking vorm kregen. Op deze lijn werd voortgebouwd door latere onderzoekers zoals Gordon (1964), die vooral de focus legde op wat we nu sociaal-culturele integratie zouden noemen. Zijn benadering is sterk gekritiseerd, vooral vanwege de suggestie dat integratie zich in bepaalde fasen en in een bepaalde richting zou ontwikkelen. Dit perspectief vindt weinig navolging meer, maar de notie van integratie als multidimensionaal begrip is overeind gebleven. Tegenwoordig is het gangbaar om integratie op te splitsen in een structurele of sociaaleconomische en een sociaal-culturele component (Alba en Nee 1997; Portes en Zhou 1993; Dagevos 2001; Veenman 1994). Bij het vaststellen van de sociaal-culturele positie wordt vaak onderscheid gemaakt in een sociale, culturele en emotionele dimensie (bijvoorbeeld Alba en Nee 1997; Portes en Zhou 1993; Verkuyten en Martinovic 2012; Esser 2001, 2004). Diverse SCP-publicaties sluiten hierop aan (bijvoorbeeld Gijsberts en Dagevos 2009; Huijnk en Dagevos 2012; Huijnk et al. 2015). De emotionele dimensie betreft de vraag in hoeverre migranten zich verbonden voelen met de ontvangende samenleving en de herkomstgroep. De culturele dimensie verwijst naar waardeoriëntaties en opvattingen en de mogelijke verschillen tussen migrantengroepen en de autochtone bevolking. De sociale dimensie richt zich op de vraag in hoeverre sprake is van sociale contacten tussen migranten en de autochtone bevolking. Dit hoofdstuk volgt de indeling in deze drie dimensies.

Onderzoek naar de sociaal-culturele positie roept de nodige kritiek op. Allereerst zou daarmee de suggestie worden gewekt dat pas sprake is van integratie indien migranten en hun kinderen veel met autochtone Nederlanders omgaan, zich met hun nieuwe land identificeren en progressieve waarden aanhangen (Schinkel 2008; Omlo 2011). Dat is niet terecht: we definiëren geen eindstreep die aangeeft wanneer iemand geïntegreerd is. Wel brengen we in kaart hoe migrantengroepen op deze dimensies van elkaar verschillen. Een ander kritiekpunt is dat autochtone Nederlanders buiten beeld blijven; er wordt uitsluitend gekeken naar de migrantengroepen. Het is onmiskenbaar dat er sprake is van een zekere eenzijdigheid in het hier gekozen perspectief. Niettemin zullen we, voor zover materiaal beschikbaar is, ook de sociaal-culturele positie van autochtone Nederlanders in kaart brengen en die vergelijken met die van migrantengroepen. We onderzoeken bijvoorbeeld niet alleen in hoeverre migranten omgaan met autochtone Nederlanders, maar ook omgekeerd. In dit

hoofdstuk kijken we op twee manieren naar de ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie van migrantengroepen: over de tijd en tussen generaties.

8.2 Emotionele dimensie: identificatie

Onder personen van Turkse en Marokkaanse herkomst is de verbondenheid met de herkomstgroep groot (tabel 8.1). Rond de 80% van hen voelt zich (heel) sterk Turks of Marokkaans. Ongeveer de helft van de Marokkaanse Nederlanders voelt zich (heel) sterk Nederlander; dit geldt voor 41% van de Turkse Nederlanders. Ruim een kwart van de personen van Turkse herkomst voelt zich (helemaal) geen Nederlander, bij de personen van Marokkaanse herkomst is dit 15%. Driekwart van de personen van Surinaamse herkomst voelt zich heel (sterk) Nederlander en iets meer dan de helft voelt zich (heel) sterk Surinamer. Er zijn weinig Surinaamse Nederlanders die zich geen Nederlander voelen. Onder personen van Antilliaanse herkomst voelt de meerderheid zich (heel) sterk Nederlander (62%) en (heel) sterk Antilliaan (57%). Er is ook een flinke groep die zich geen Antilliaan voelt.

Tabel 8.1
Identificatie als Nederlander en 'herkomstgroep', naar herkomst, 2015

	voelt zich Nederlander			voelt zich 'herkomstgroep'		
	(helemaal) niet	een beetje	(heel) sterk	(helemaal) niet	een beetje	(heel) sterk
Turks	27	33	41	6	14	80
Marokkaans	15	37	48	2	17	81
Surinaams	7	19	75	14	30	56
Antilliaans	13	25	62	18	25	57

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Binnen de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep voelen vrouwen zich vaker (heel) sterk verbonden met de herkomstgroep dan mannen (tabel 8.2). De tweede generatie van Turkse en Marokkaanse herkomst voelt zich wat minder (heel) sterk verbonden met de herkomstgroep dan de eerste. Niettemin voelt een kleine driekwart zich nog (heel) sterk Turks of Marokkaans. Binnen de Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse groep zijn de verschillen tussen de generaties veel groter: voelt een aanzienlijk deel van de eerste generatie zich nog sterk verbonden met de herkomstgroep, bij de tweede generatie is dit veel minder het geval. Ouderen en lager opgeleiden zijn sterker gericht op de herkomstgroep dan jongeren en hoger opgeleiden, dat geldt voor alle hier onderzochte migrantengroepen.

Tabel 8.2

(Heel) sterke identificatie als lid herkomstgroep, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	77	78	57	57
vrouwen	82	84	55	57
15-34 jaar	77	76	44	53
35-44 jaar	82	85	53	52
45-54 jaar	81	77	61	61
≥ 55 jaar	83	91	71	69
1e generatie	85	85	70	71
2e generatie	72	74	31	26
maximaal bao	86	85	71	74
mavo/vbo/vmbo	81	78	59	74
mbo/havo/vwo	75	83	57	60
hbo/wo	73	75	45	58

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Met betrekking tot de identificatie als Nederlander zien we dezelfde patronen als hierboven, maar dan spiegelbeeldig. Jongeren en de tweede generatie voelen zich vaker dan ouderen en de eerste generatie zich (heel) sterk Nederlander. Dit geldt voor de helft van de tweede generatie van Turkse herkomst en voor 58% van de Marokkaans-Nederlandse tweede generatie. Hoger opgeleiden voelen zich doorgaans vaker (heel) sterk Nederlander.

Tabel 8.3

(Heel) sterke identificatie als Nederlander, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	39	48	74	65
vrouwen	42	48	75	59
15-34 jaar	44	52	74	57
35-44 jaar	40	52	78	66
45-54 jaar	34	44	76	69
≥ 55 jaar	38	35	73	66
1e generatie	34	41	72	53
2e generatie	50	58	80	82

Tabel 8.3
(Vervolg)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
maximaal bao	31	36	68	55
mavo/vbo/vmbo	37	56	78	55
mbo/havo/vwo	45	56	73	65
hbo/wo	51	51	78	64

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Dubbele identificaties

Uit het voorgaande blijkt al dat personen zich tegelijkertijd Nederlander en lid van de herkomstgroep kunnen voelen. Een sterke identificatie als Nederlander kan bijvoorbeeld samengaan met een sterke identificatie met de herkomstgroep of juist met een zwakke identificatie daarmee. Om te bepalen hoe dit eruitziet voor onderzochte migrantengroepen is de mate van identificatie met de herkomstgroep en als Nederlander onderscheiden in twee categorieën: (heel) sterke identificatie en een beetje/(helemaal) geen identificatie. Door deze te kruisen ontstaan vier vormen van identificatie: zwak met herkomstgroep, sterk als Nederlander; sterk met herkomstgroep en sterk als Nederlander (dubbel sterk); sterk met herkomstgroep, zwak als Nederlander; zwak met herkomstgroep, zwak als Nederlander.

De verschillen tussen de vier migrantengroepen op het vlak van identificatie zijn groot. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders voelen zich vaak alleen Nederlander of combineren een sterke identificatie als Nederlander en een sterke identificatie als Surinamer of Antilliaan. Bij personen van Turkse en Marokkaanse herkomst komt de combinatie van een sterke oriëntatie op de herkomstgroep en een zwakke identificatie als Nederlander relatief vaak voor. Ook heeft een aanzienlijk deel van de Marokkaanse Nederlanders een dubbele oriëntatie. Bij elk van de vier groepen identificeert rond de 10% zich noch met herkomstgroep noch als Nederlander. Het is denkbaar dat zij zich meer identificeren met een subgroep (bijvoorbeeld als Koerd, Berber, Hindoestaan of Curaçaoënaar) of zich meer aangesproken voelen door een andere, overstijgende identiteit (bijvoorbeeld moslim of wereldburger).

Figuur 8.1

Vormen van identificatie, naar herkomst, 2015 (in procenten)

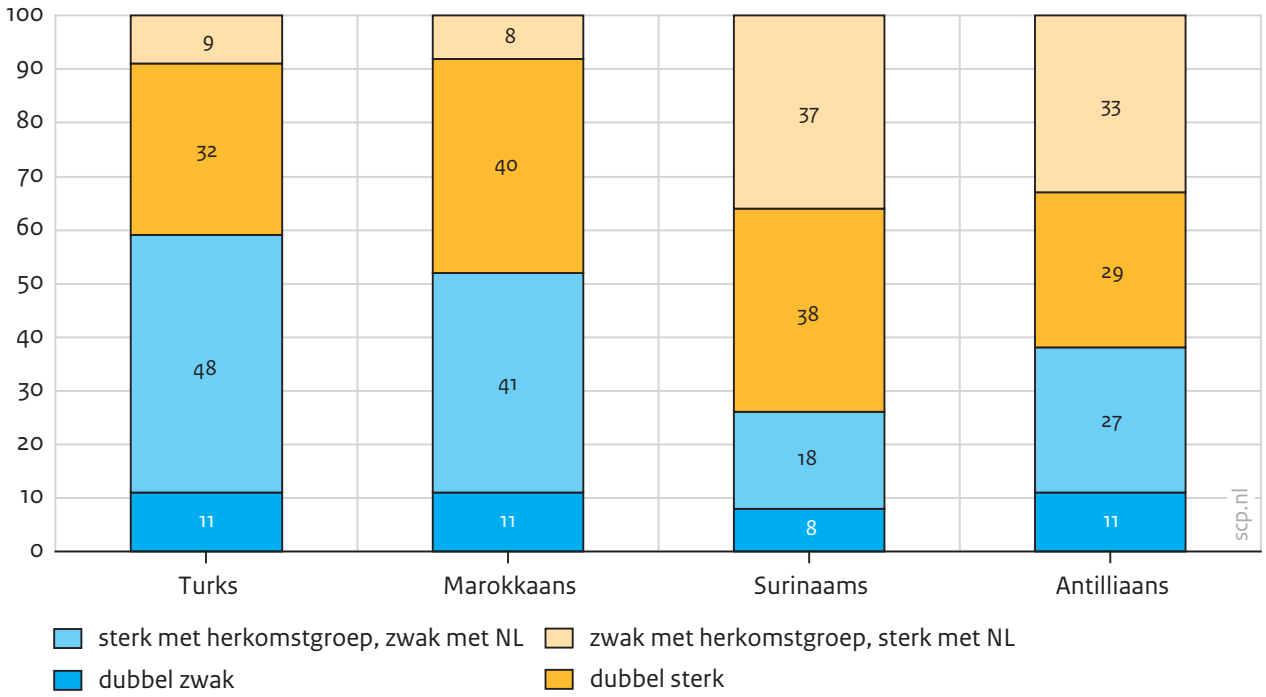

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

De verschuivingen tussen de generaties blijken aanzienlijk te zijn. Bij de tweede generatie van Turkse en Marokkaanse herkomst is vooral het aandeel met een dubbele oriëntatie groter en is het aandeel dat zich sterk met de herkomstgroep en in geringe mate als Nederlander identificeert kleiner. Bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het aandeel dat zich sterk Nederlander voelt en zich niet identificeert als Surinamer of Antilliaan bij de tweede generatie fors hoger dan bij de eerste; een ruime meerderheid van de tweede generatie beschouwt zichzelf overwegend als Nederlander.

Figuur 8.2

Vormen van identificatie, naar herkomst en generatie, 2015 (in procenten)

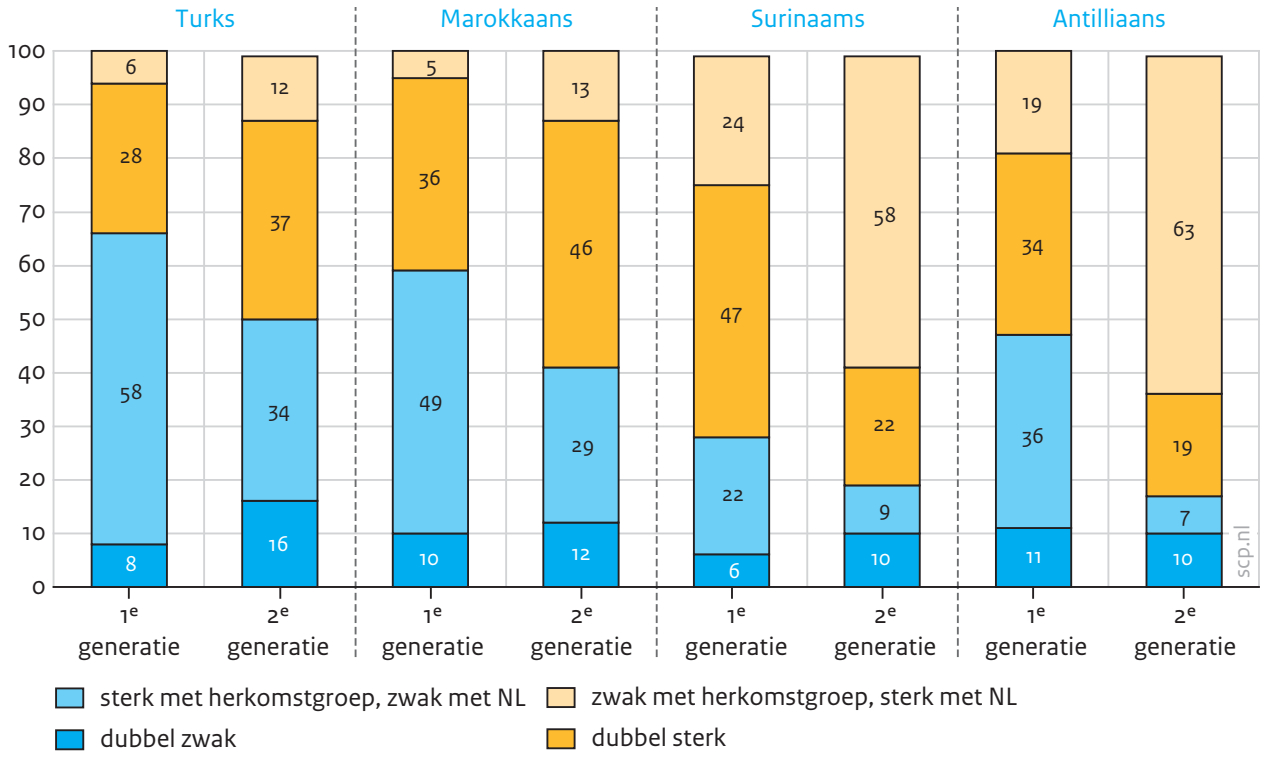

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Ontwikkelingen over de tijd

De hierboven gepresenteerde bevindingen zijn gebaseerd op vraagstellingen die voor het eerst gebruikt zijn in de SIM van 2011. We beschikken dus niet over een lange tijdreeks. In voorgaande surveyonderzoeken is wel op een andere manier naar de mate van identificatie gevraagd. Het betreft de vraag of men zich meer Nederlander of meer lid van de herkomstgroep voelt. Om ontwikkelingen over de tijd in kaart te brengen, hebben metingen over een langere periode de voorkeur.

Uit tabel 8.4 blijkt dat een groot aandeel van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders zich vooral lid voelt van de herkomstgroep. 12% van de Turkse en 11% van de Marokkaanse Nederlanders zegt zich vooral Nederlander te voelen, iets wat geldt voor ruim een derde van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders.

Tabel 8.4

Mate van identificatie als lid herkomstgroep en als Nederlander, naar herkomst, 2015 (in procenten)

	voelt zich vooral lid herkomstgroep	evenveel lid herkomstgroep als Nederlander	voelt zich vooral Nederlander
Turks	54	34	12
Marokkaans	47	42	11
Surinaams	21	39	39
Antilliaans	32	32	36

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Het blijkt dat de trend nogal wat schommelingen laat zien, vooral met betrekking tot de Turkse en Marokkaanse Nederlanders (zie figuur 8.3). Het is denkbaar dat deze thematiek gevoelig is voor veranderingen in het design van de survey. Enige voorzichtigheid bij de interpretatie is derhalve geboden. Als we uitgaan van de vergelijking tussen 2002 en 2015, dan daalt bij personen van Turkse en Marokkaanse herkomst het aandeel dat zich overwegend Turks of Marokkaans voelt. Die afnemende identificatie met de herkomstgroep zien we ook bij personen van Surinaamse en Antilliaanse herkomst.

Figuur 8.3

Aandeel niet-westerse migranten dat zich vooral lid voelt van de herkomstgroep, naar herkomst, 2002, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

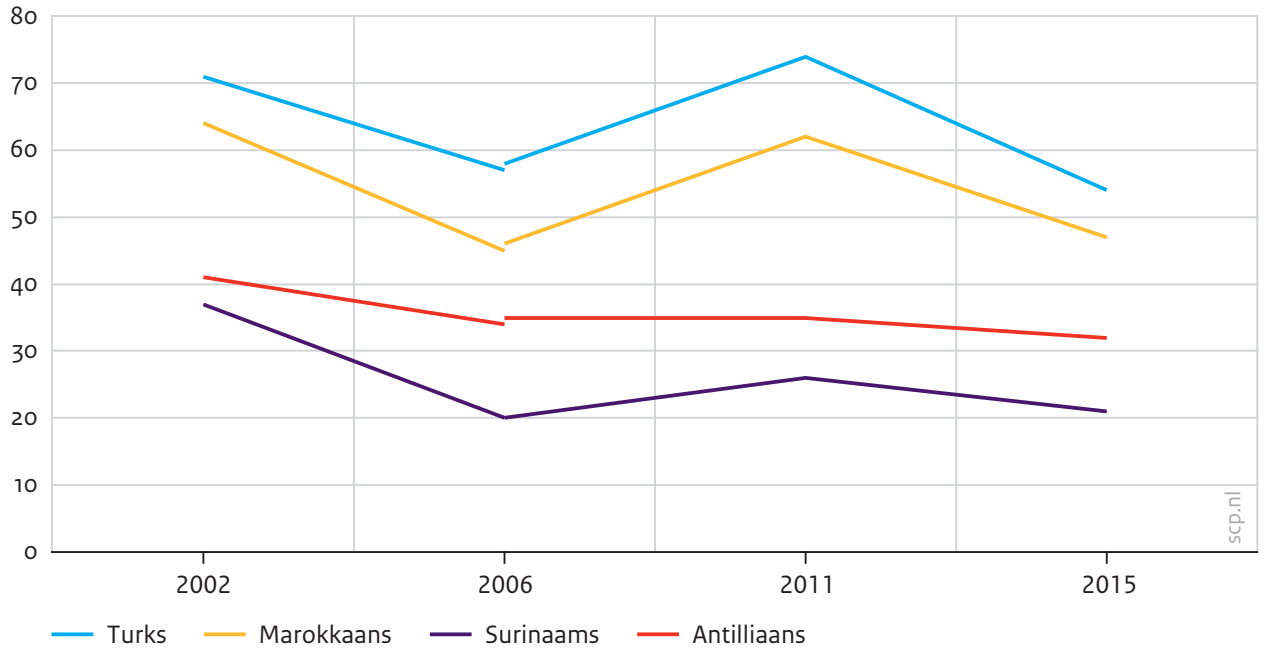

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO/SCP (SPVA'02) en SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006 is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006-2015 is correctie voor het design niet

nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

8.3 Sociale dimensie: interetnisch contact

In deze paragraaf bekijken we hoe vaak leden van minderheidsgroepen in hun vrije tijd contacten met autochtone Nederlanders onderhouden (er is geen informatie beschikbaar over de aard van deze contacten – bijvoorbeeld intensiteit en type activiteiten). Daarna bespreken we interetnische huwelijken als indicator van intensief en persoonlijk contact tussen leden van verschillende bevolkingsgroepen.

Contact met autochtone vrienden/kennissen en vrienden/kennissen uit herkomstgroep

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben vaker zeer frequent contact met autochtone Nederlanders dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Zij hebben op hun beurt vaker contact met leden van de eigen herkomstgroep dan Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Een meerderheid van alle migranten heeft minimaal één keer per week contact met zowel autochtone vrienden/kennissen als met vrienden/kennissen uit de eigen herkomstgroep.

Figuur 8.4

Frequentie van contact met autochtone vrienden en kennissen en met vrienden en kennissen uit de herkomstgroep, naar herkomst (in procenten)

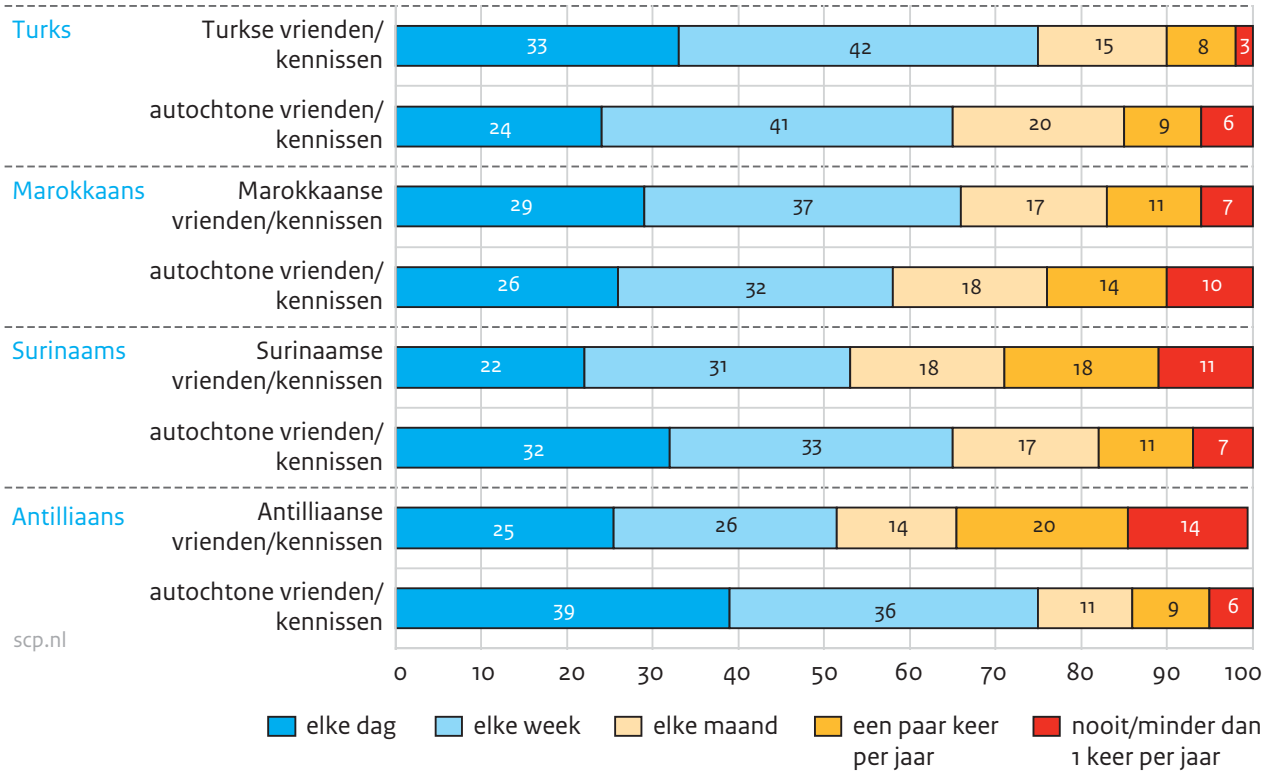

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

We hebben de informatie over contacten met autochtone Nederlanders en met leden van de herkomstgroep met elkaar in verband gebracht door onderscheid te maken in vier categorieën: (1) weinig contact met vrienden/kennissen uit de herkomstgroep (één keer per maand of minder) maar veel contact met autochtone vrienden en kennissen (één keer per week of vaker), (2) veel contact met zowel vrienden/kennissen uit de herkomstgroep als autochtone vrienden/kennissen, (3) veel contact met vrienden/kennissen uit de herkomstgroep, maar weinig contact met autochtone vrienden/kennissen en tot slot (4) weinig contact met zowel vrienden/kennissen uit de eigen herkomstgroep als autochtone vrienden/kennissen (zie figuur 8.5).

Figuur 8.5
Vier categorieën contacten, naar herkomst, 2015 (in procenten)

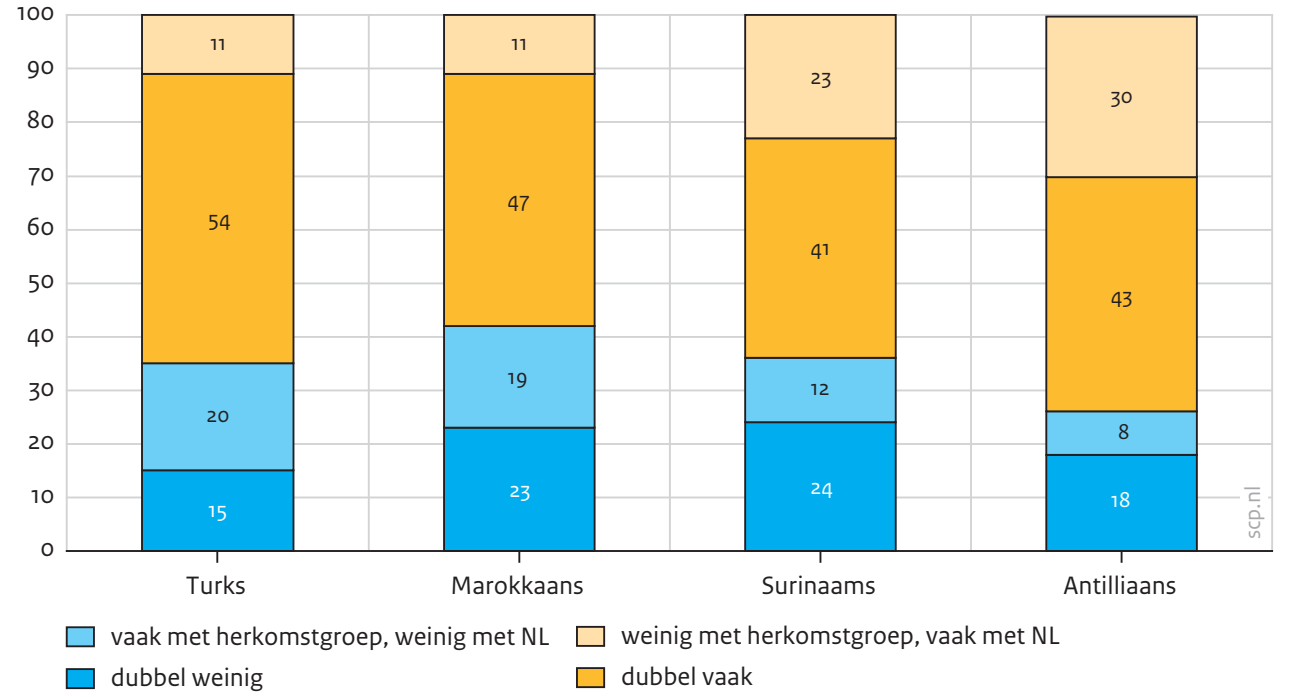

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Turkse en Marokkaanse Nederlanders combineren frequente contacten met de herkomstgroep vaak met frequente contacten met autochtone Nederlanders. Dit zien we ook bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, maar bij deze groepen heeft een aanzienlijk deel vooral contacten met autochtone Nederlanders en weinig met de herkomstgroep. Minder dan bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben zij een vrienden- en kennissenkring die overwegend uit personen uit dezelfde herkomstgroep bestaat. Zeker onder Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders heeft een substantieel deel weinig contact met zowel herkomstgenoten als autochtone Nederlanders. Dit kan betekenen dat zij weinig sociale contacten hebben of met name omgaan met leden van andere bevolkingsgroepen.

De indeling in de besproken vier categorieën is ook gebruikt om ontwikkelingen in de tijd in kaart te brengen. We zien dat de bevindingen van 2011 sterk verschillen van die van de

andere meetjaren. In hoeverre dit feitelijke verschillen weerspiegelt, is moeilijk te zeggen. Als we ons focussen op de veranderingen tussen 2006 en 2015, dan is de conclusie dat zich in die periode betrekkelijk weinig veranderingen hebben voorgedaan. Uitzondering is de Turks-Nederlandse groep bij wie het aandeel met autochtone contacten is toegenomen tussen 2006 en 2015.

Figuur 8.6
Vier categorieën contacten, naar herkomst, 2006-2015 (in procenten)

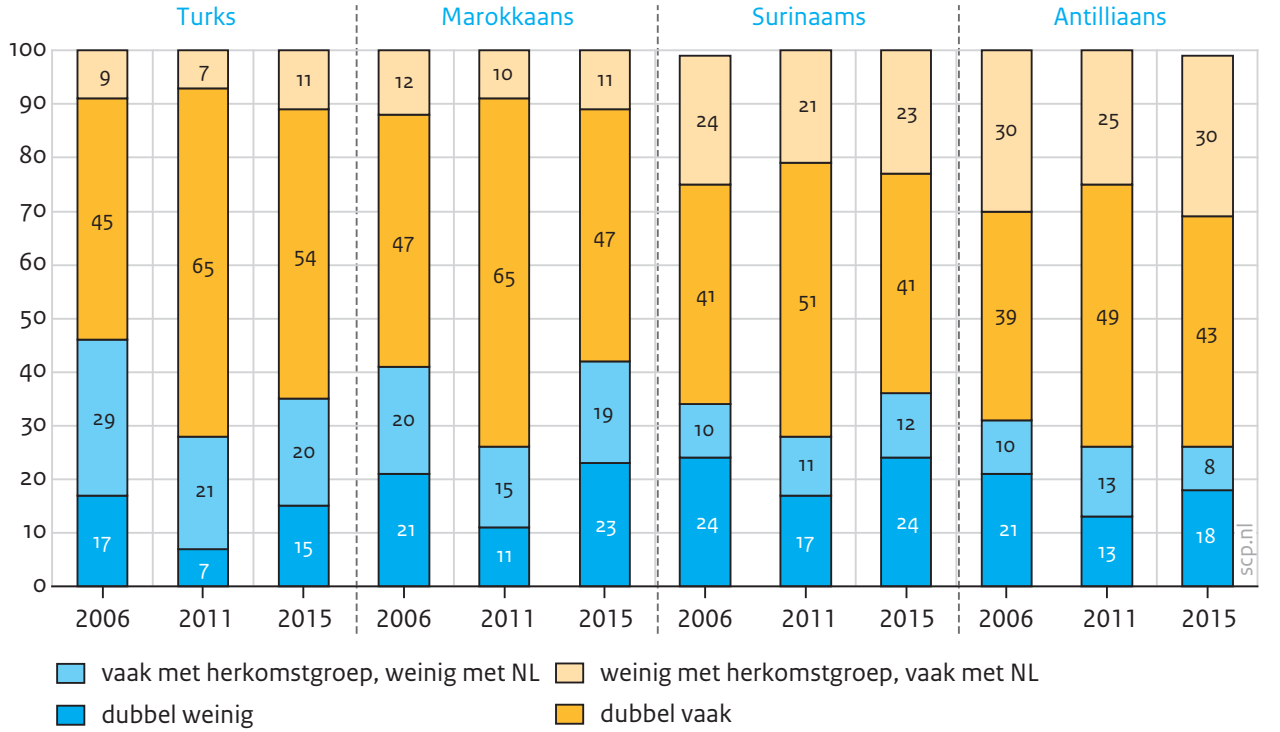

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Contacten in de vrije tijd

Over ontwikkelingen in interetnisch contact zijn langere tijdreeksen beschikbaar. Al in de jaren negentig van de vorige eeuw zijn vragen gesteld over de etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring. Figuur 8.7 toont de ontwikkelingen in het aandeel personen dat aangeeft in de vrije tijd vaak contacten te onderhouden met autochtone Nederlanders. Deze gegevens betreffen de periode 1994-2015.[1] Vanwege de lastig te interpreteren dip in de gegevens van 2011 is het beeld grillig. Niettemin lijkt onder Antilliaanse Nederlanders sprake te zijn van een lichte neergaande trend in het aandeel personen dat vaak contact heeft met autochtone Nederlanders. In 2015 is het aandeel Surinaamse Nederlanders dat vaak contact heeft met autochtone Nederlanders ongeveer even hoog als in 1994. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders lijkt in de afgelopen twintig jaar weinig te zijn veranderd in het aandeel personen dat vaak contacten onderhoudt met autochtone Nederlanders.

Figuur 8.7

Aandeel personen dat in de vrije tijd vaak omgaat met autochtone Nederlanders, naar herkomst, 1994-2015 (in procenten)

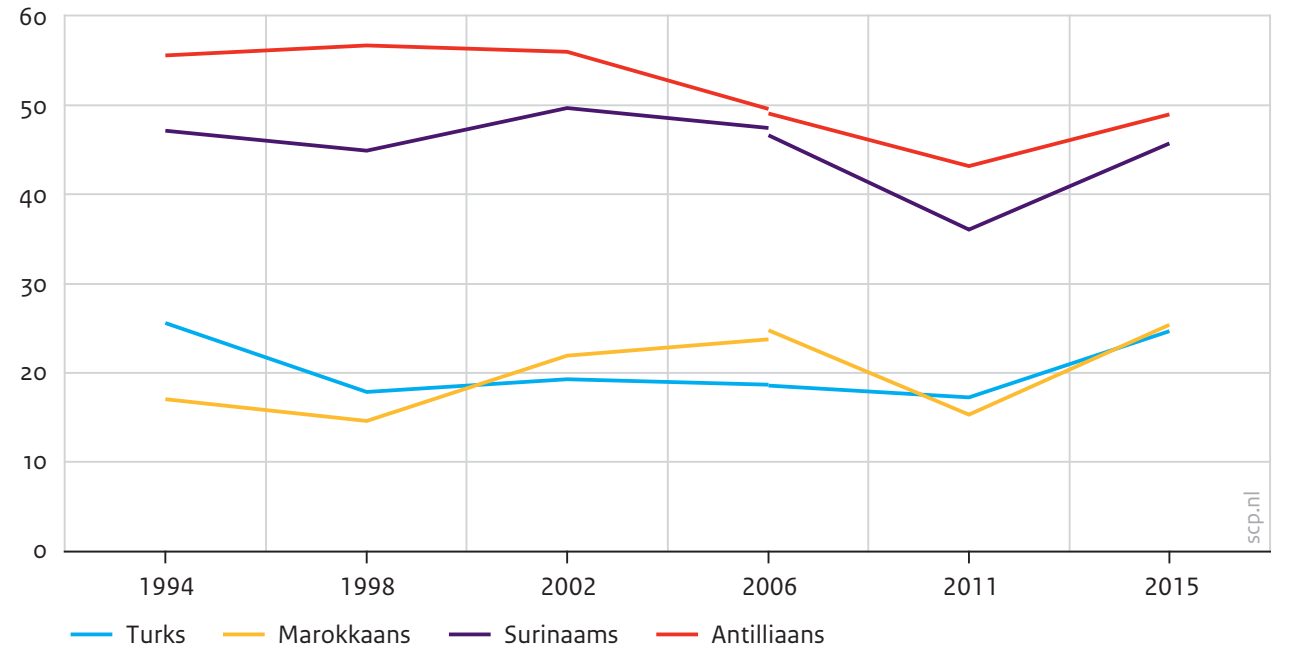

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006a is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Omdat de invulling van wat 'vaak' betekent per persoon en over de tijd kan verschillen, kijken we ook naar het aandeel mensen dat nooit contact heeft met autochtone Nederlanders in de vrije tijd. Dit betreft een eenduidiger meting en is daarom makkelijker door te tijd te interpreteren (figuur 8.8).

Met name bij Marokkaanse Nederlanders is sprake van een sterke daling: in 1994 had nog bijna vier op de tien Marokkaanse Nederlanders in de vrije tijd nooit contact met autochtone Nederlanders en in 2015 is dat aandeel bijna gehalveerd tot twee op de tien. Ook bij personen met een Turkse achtergrond is sprake van een dalende trend in het aandeel dat nooit contact heeft met autochtone Nederlanders, maar de verschuiving is minder groot. Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is het patroon over de jaren redelijk stabiel gebleven.

Figuur 8.8

Aandeel personen dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar herkomst, 1994-2015 (in procenten)

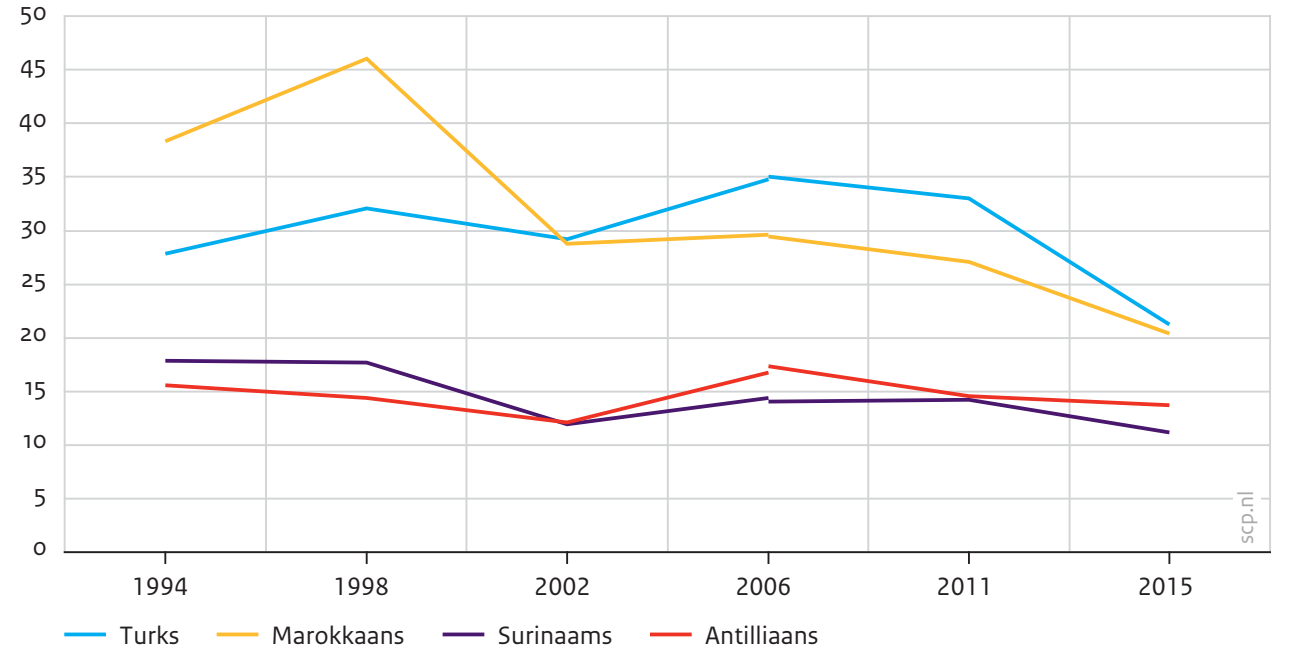

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'10/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006a is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Wanneer we het aandeel personen dat nooit contact heeft met autochtone Nederlanders uitsplitsen naar generatie valt op dat de eerste en de tweede generatie in de loop der jaren naar elkaar toe zijn toegegroeid. Dit lijkt bij de meeste groepen op het conto van de eerste generatie geschreven te kunnen worden: bij hen is de daling in het aandeel personen dat nooit omgaat met autochtone Nederlanders het sterkst (vgl. figuren 8.9 en 8.10). Het beeld van de tweede generatie is onrustig, waarschijnlijk mede vanwege het betrekkelijk lage aantal respondenten en veranderingen in het design. Bij het trekken van een conclusie is voorzichtigheid dan ook geboden, maar het lijkt erop dat het aandeel dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders bij de tweede generatie is toegenomen.

Figuur 8.9

Aandeel eerste generatie dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar herkomst, 1994-2015 (in procenten)

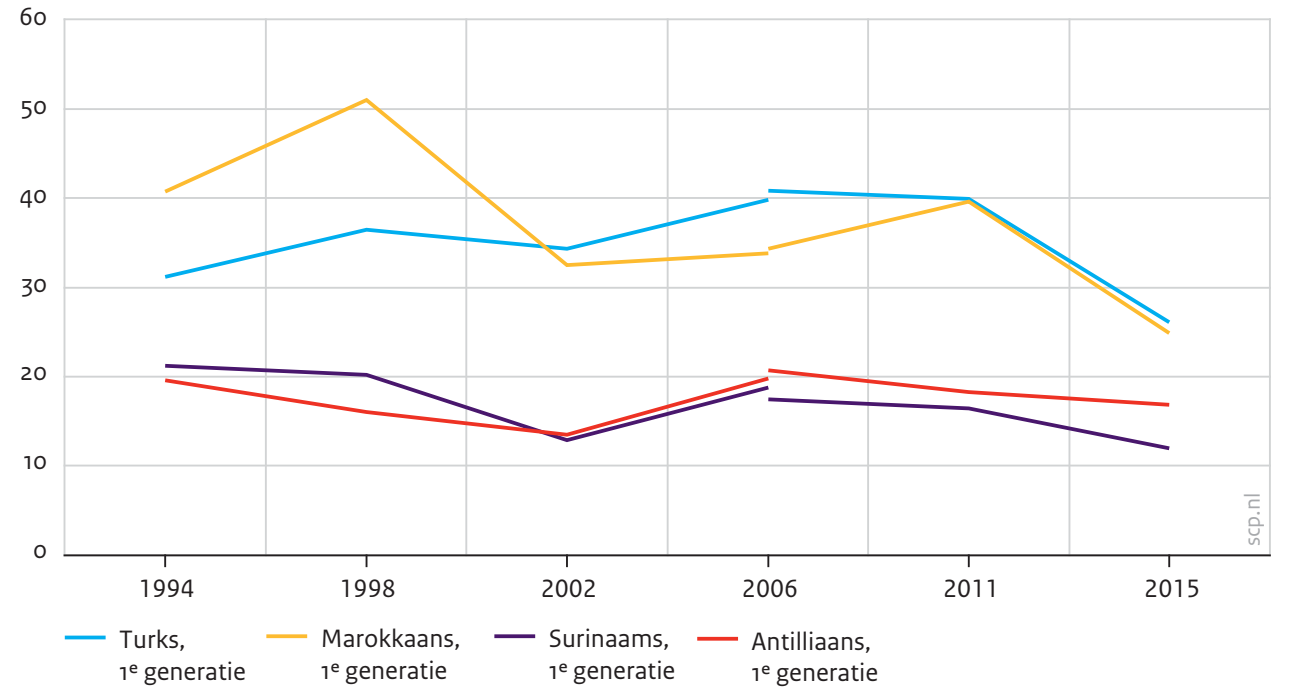

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006a is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Figuur 8.10

Aandeel tweede generatie dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar herkomst, 1994-2015 (in procenten)

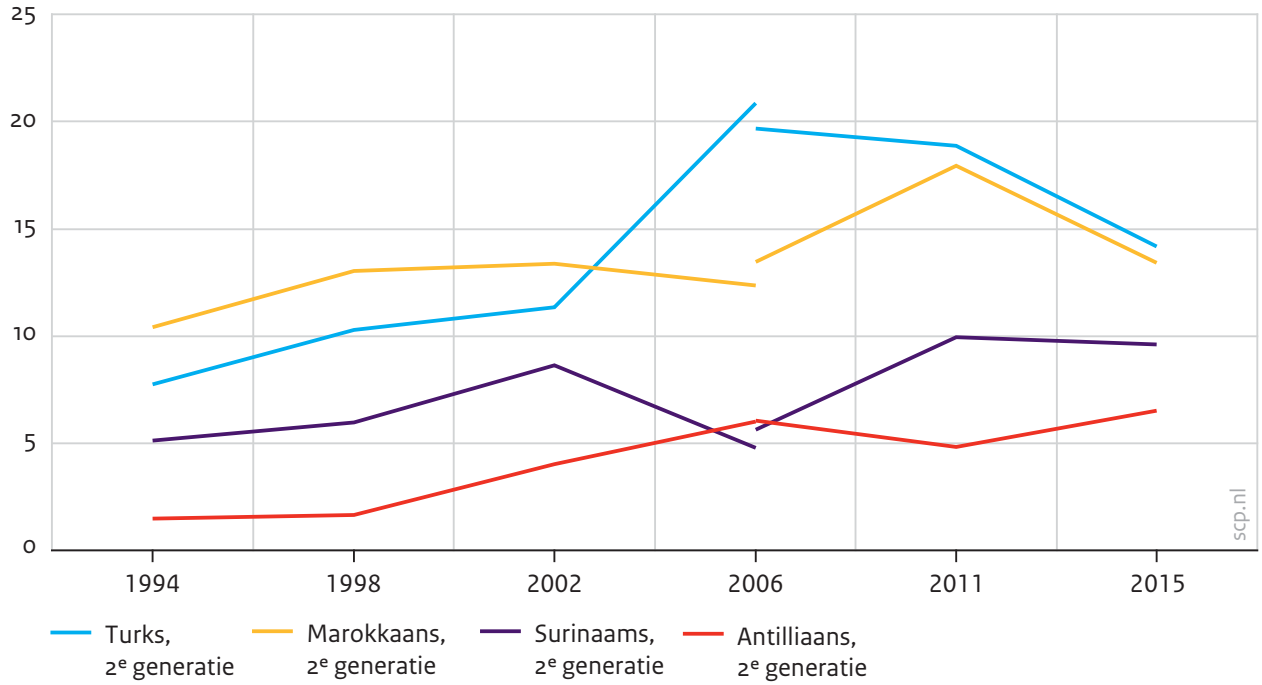

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO (SPVA'94); ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006 is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Interetnisch huwen

Hierboven hebben we gekeken naar ontwikkelingen in vrijetijdscontacten tussen migranten en autochtone Nederlanders. Een klassieke indicator van sociale integratie is de mate waarin migranten en autochtone Nederlanders met elkaar huwen. Van het totaal aantal in een jaar gesloten huwelijken is de herkomst van de partner bekend. Het aandeel huwelijken van Turkse en Marokkaanse Nederlanders met autochtone partners is de afgelopen vijftien jaar nagenoeg onveranderd gebleven en ligt, enkele jaren daargelaten, steeds onder de 10%. Personen van Turkse en Marokkaanse herkomst trouwen overwegend met een partner uit de eigen herkomstgroep. Dat is wel steeds vaker iemand die in Nederland is opgegroeid; het aandeel migratiehuwelijken is fors afgenomen.

Figuur 8.11

Herkomst van de huwelijkspartner, 2001-2015 (in procenten van totaal afgesloten huwelijken)

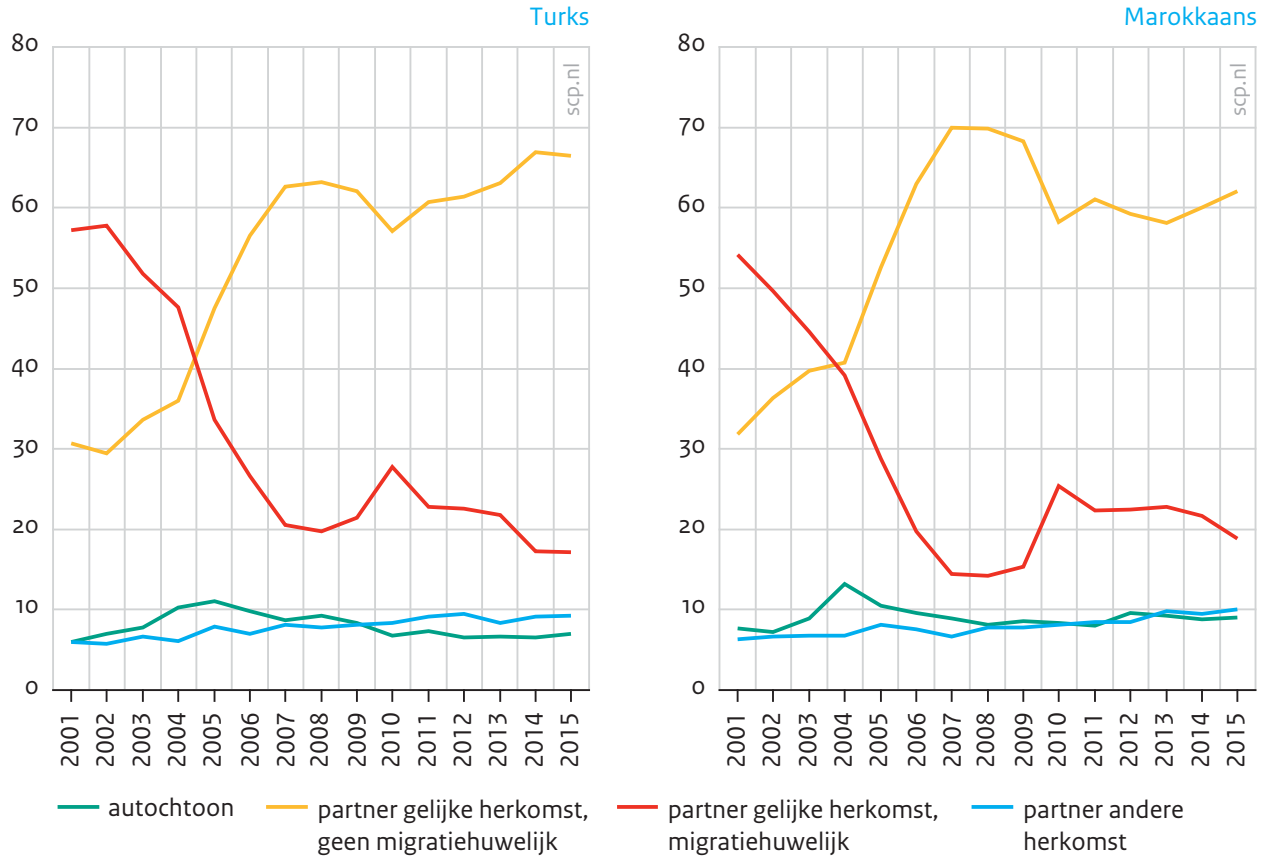

Bron: CBS, StatLine

Onder Antilliaanse Nederlanders huwt jaarlijks rond de 45% met een autochtone Nederlander, in de periode 2001-2015 blijft dit aandeel nagenoeg gelijk. Ongeveer 30% van de huwelijken van Surinaamse Nederlanders is met een autochtone Nederlander, een percentage dat in de afgelopen 15 jaar nauwelijks is veranderd.

Verklaren van de mate van contact met autochtone Nederlanders in de vrije tijd

Om contact tot stand te laten komen, moet daarvoor uiteraard de gelegenheid (*opportunity*) bestaan (vgl. Blau 1977; Volker et al. 2014). Werelden moeten dus niet helemaal gescheiden zijn. Of daadwerkelijk contact ontstaat, is ook afhankelijk van de voorkeuren (*preferences*) van de betrokken personen: het is bekend dat mensen een voorkeur hebben voor contact met mensen die op hen lijken (Homans 1950; McPherson et al. 2001). Gedeelde gebruiken, overtuigingen of wereldbeelden vergemakkelijken het contact, wat contact binnen etnische groepen bevordert. Ook groepsnormen beïnvloeden de keuze van personen met wie contact worden onderhouden.

We analyseren hier de etnische signatuur van vrijetijdscontacten van migranten. Hierbij gaan we ervan uit dat mensen in hun vrije tijd meer uitgaan van hun persoonlijke voorkeuren dan in contexten waarin contacten min of meer onvermijdelijk zijn, zoals op het werk. We houden zo goed mogelijk rekening met de betekenis van 'opportunities' door in de

analyse te kijken wat de invloed is van het hebben van werk en de etnische samenstelling van de directe woonomgeving. Ook zijn het opleidingsniveau en de beheersing van de Nederlandse taal in de analyse opgenomen. Verder beschikken we over een meting van 'preferences' op het punt van contact: er is gevraagd in hoeverre men het bezwaarlijk vindt als de eigen kinderen zouden omgaan met autochtone vrienden of zouden kiezen voor een autochtone partner. Tot slot is gevraagd in hoeverre men binnen de gemeenschap sociale controle ervaart door de volgende stelling voor te leggen: 'Binnen de [Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse] gemeenschap letten mensen heel erg op elkaar.' Deze meting hanteren we als *proxy* voor de mogelijke betekenis van groepsnormen.
Uit de analyse blijkt dat een hogere opleiding en een goede beheersing van het Nederlands samenhangen met meer contact met autochtone Nederlanders en dat het percentage niet-westerse migranten in de wijk samenhangt met minder contact met autochtone Nederlanders. Een betaalde baan blijkt geen rol te spelen in de contacten met autochtone Nederlanders in de vrije tijd. Het gegeven dat leden van de tweede generatie meer contact hebben met autochtone Nederlanders wordt verklaard door hun hogere opleidingsniveau en betere beheersing van het Nederlands. Wanneer we rekening houden met deze factoren, blijkt er geen significant verschil te bestaan tussen de eerste en de tweede generatie. De verschillen in etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring van Surinaamse, Antilliaanse en Turkse Nederlanders hebben deels te maken met verschillen in opleidingsniveau, beheersing van het Nederlands en woonbuurt. Ook wanneer we hiermee rekening houden, blijven de verschillen echter significant. De etnische signatuur van de vrienden- en kennissenkring van Marokkaanse en Turkse Nederlanders verschilt niet significant van elkaar.
Een grotere voorkeur voor sociale afstand tot autochtone Nederlanders hangt samen met minder contact. Wanneer men meer moeite heeft met eventuele autochtone vrienden of een autochtone partner van de kinderen, heeft men ook minder contact met autochtone Nederlanders in de vrije tijd. De behoefte aan sociale afstand tot autochtone Nederlanders verklaart ook een deel van de verschillen tussen Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders enerzijds en Turkse Nederlanders anderzijds. Dit verschil wordt minder groot als rekening wordt gehouden met de houding ten opzichte van autochtone vrienden en een autochtone partner. Turkse Nederlanders lijken minder open te staan voor contacten met autochtone Nederlanders dan Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. De ervaren sociale controle, zoals hier gemeten, hangt niet samen met het aantal contacten met autochtone Nederlanders.

Tabel 8.5

Analyse van contact met autochtone Nederlanders in de vrije tijd, 2015 (regressiecoëfficiënten)

	model 1	model 2	model 3
Turks (ref.)			
Marokkaans	.03	-.04	-.07
Surinaams	.71***	.52***	.30**
Antilliaans	.70***	.48***	.22*
vrouw	-.17*	-.11	-.12
2e generatie	.43***	.17	.15
leeftijd	.00	.00	-.00
maximaal bao (ref.)			
mavo/vbo/vmbo	.52***	.25	.20
mbo/havo/vwo	.72***	.41***	.34***
hbo/wo	1.02***	.68***	.58***
betaald werk		.06	.06
beheersing Nederlands		.29***	.25***
% niet-westerse migranten in de buurt		-.02***	-.02***
sociale afstand			.51***
sociale controle			.02

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Contacten met andere bevolkingsgroepen

In het voorgaande lag de focus op de contacten van migrantengroepen met autochtone Nederlanders. In figuur 8.12 is per etnische groep het aandeel personen weergegeven dat vaak of regelmatig contact heeft met mensen uit een andere etnische groep (ten opzichte van soms en nooit). Surinaamse Nederlanders lijken de meest gemengde contacten te hebben, en Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben onderling regelmatig contact. Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben vaker contact met elkaar dan met andere groepen. Van de autochtone Nederlanders heeft 15% tot 20% vaak of regelmatig contact met Turkse, Marokkaanse of Surinaamse Nederlanders. Een minder grote groep heeft vaak of regelmatig contact met Antilliaanse Nederlanders (10%), maar hierbij kan de geringe omvang van de Antilliaanse groep in Nederland een rol spelen. Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben dus vaker contact met autochtone Nederlanders dan omgekeerd.

Figuur 8.12

Aandeel personen dat vaak/regelmatig contact heeft met mensen uit bepaalde herkomstgroepen, naar herkomst, 2015 (in procenten)

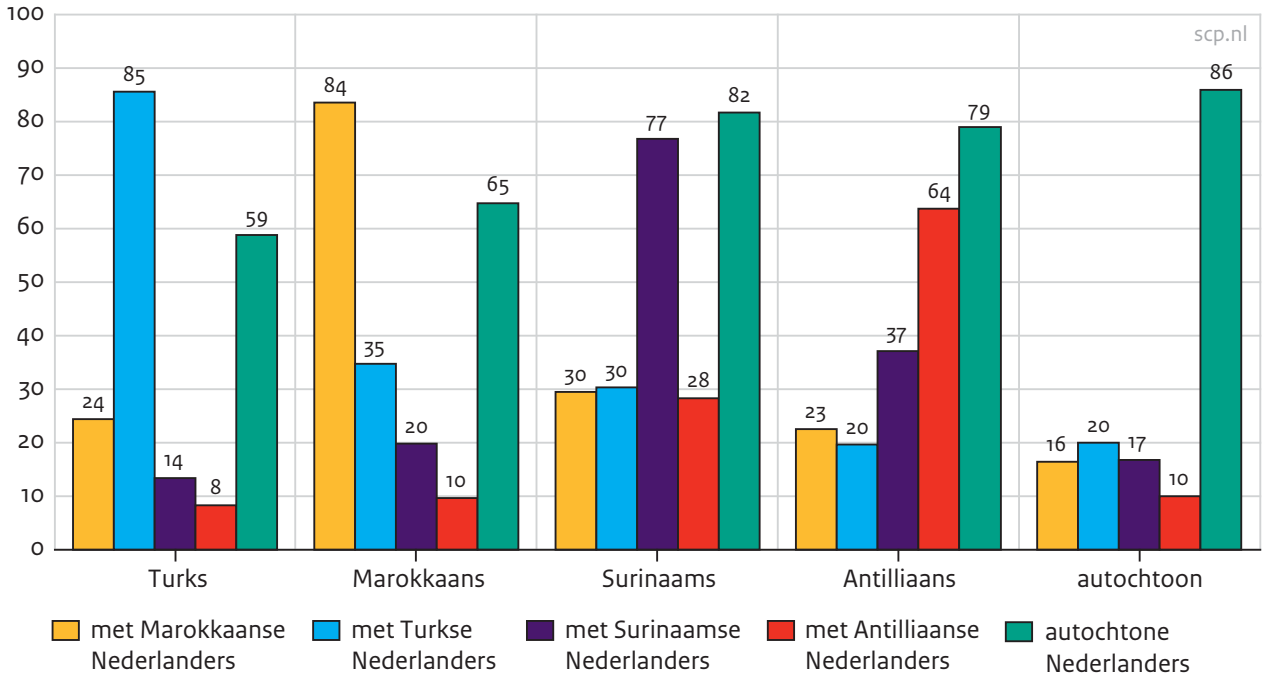

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

We kijken ook naar het andere einde van de schaal: in welke mate heeft men nooit contact met mensen uit verschillende bevolkingsgroepen? Er zijn niet veel personen die geen contacten hebben binnen de eigen etnische groep, misschien met uitzondering van de Antilliaanse Nederlanders (8% heeft nooit contact met andere Antilliaanse Nederlanders; vaak zijn dit leden van de tweede generatie). Turkse Nederlanders zeggen vaakst geen contact te hebben met andere groepen.

Figuur 8.13

Aandeel personen dat nooit contact heeft met mensen uit bepaalde herkomstgroepen, naar herkomst, 2015 (in procenten)

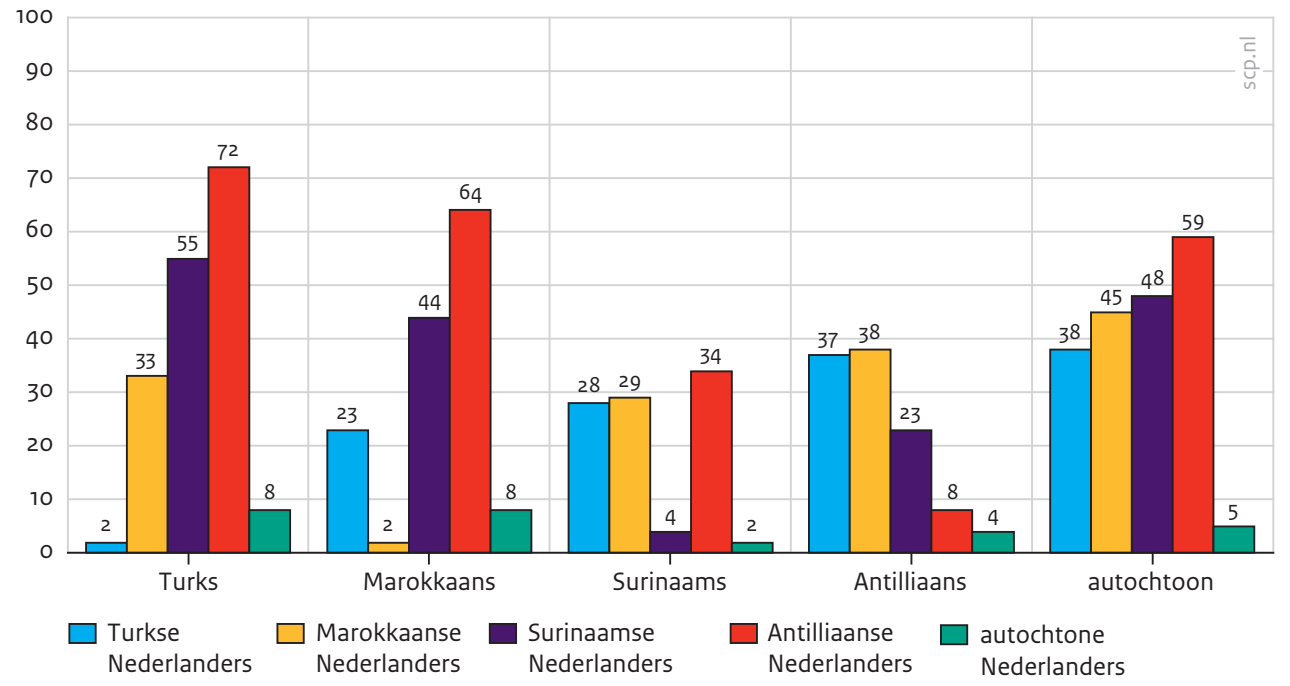

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Autochtone Nederlanders: contact met 'allochtonen' in de vrije tijd

In het voorgaande hebben we ons vooral gericht op de contacten van migranten met autochtone Nederlanders; hier bekijken we de contacten van autochtone Nederlanders met 'allochtonen', de term die in de vraagstelling is gebruikt. Van de autochtone Nederlanders heeft 8% in zijn vrije tijd vaak contact met 'allochtonen', ongeveer de helft soms en 40% nooit. Hoger opgeleiden en jongeren hebben vaker contact met 'allochtonen' dan lager opgeleiden en ouderen.

Tabel 8.6

Contact van autochtone Nederlanders met 'allochtonen' in de vrije tijd naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau (in percentages)

	nooit contact	soms contact	vaak contact
totaal	40	52	8
man	36	55	9
vrouw	43	48	7
15-24 jaar	31	62	7
25-34 jaar	41	53	7
35-44 jaar	28	62	10
45-54 jaar	38	53	9
55-64 jaar	38	56	7
≥ 65 jaar	55	37	8
maximaal bao	37	38	5
mavo/vbo/vmbo	46	46	8
mbo/havo	38	54	8
hbo/wo	32	59	9

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Ontwikkeling in contact van autochtone Nederlanders met 'allochtonen' in de vrije tijd

Het percentage autochtone Nederlanders dat nooit contact heeft met 'allochtonen' is in de loop der jaren afgenomen. De meerderheid van de autochtone Nederlanders heeft tegenwoordig in de vrije tijd soms contact. Het percentage dat vaak contact heeft met 'allochtonen' ligt stabiel rond de 8-10%.

Figuur 8.14

Ontwikkeling in vaak, soms, nooit contact van autochtone Nederlanders met 'allochtonen', 2006-2015 (in percentages)

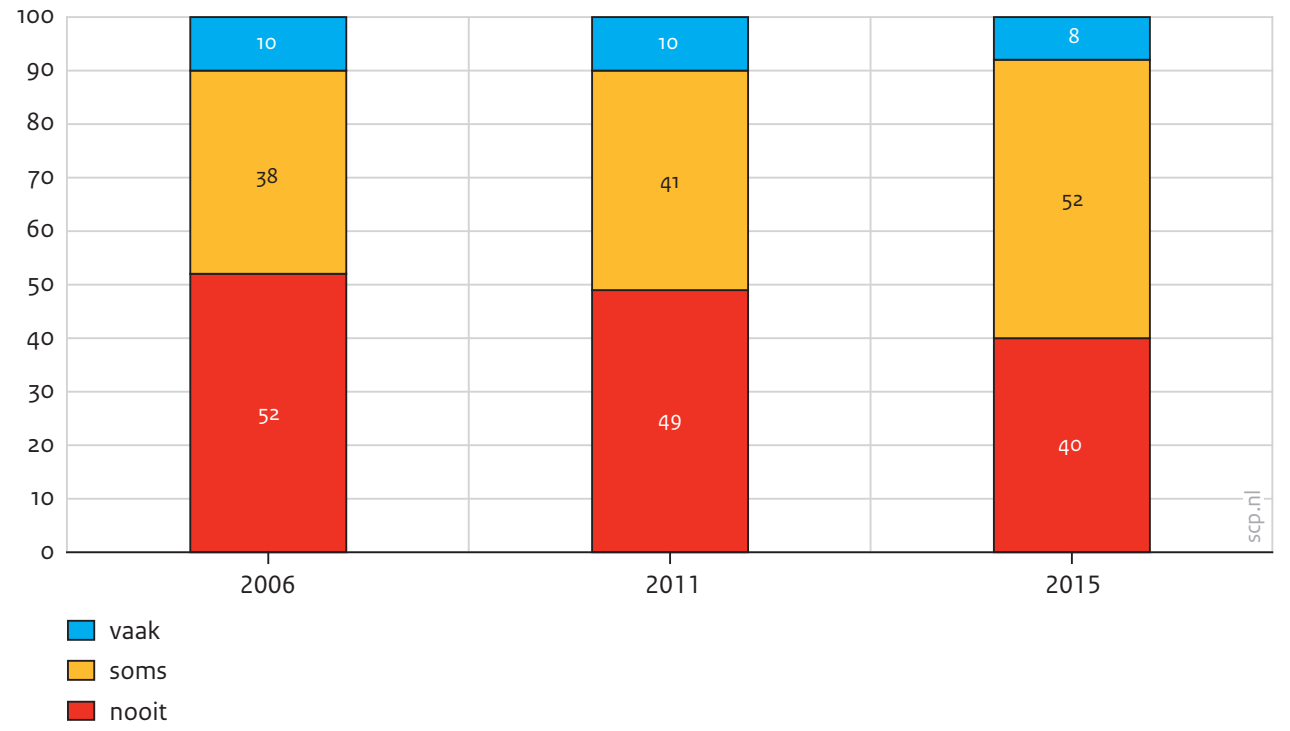

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

8.4 Culturele dimensie: waardeoriëntaties

De culturele dimensie van de sociaal-culturele positie meten we af aan verschillen in opvattingen over belangrijke waarden ten aanzien van de gelijkheid van mannen en vrouwen en homo- en heteroseksuelen. Over deze onderwerpen beschikken we ook over eerdere metingen, zodat we uitspraken kunnen doen over ontwikkelingen over de tijd.

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen zijn gemeten aan de hand van vier stellingen:

- 'De man kan het best de verantwoordelijkheid voor het geld hebben.'
- 'Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen.'
- 'Beslissingen over grote aankopen kan de man het best nemen.'
- 'Een vrouw moet stoppen met werken als ze een kind krijgt.'

Deze vier stellingen vormen samen een schaal[2], waarbij hogere waarden staan voor meer 'moderne' of geëmancipeerde opvattingen. De schaal kan ook gezien worden als een meting van genderideologie. Wanneer men vindt dat mannen en vrouwen heel andere taken of rollen zouden moeten hebben, scoort men lager op deze schaal.

Tussen 1998 en 2015 zijn in alle groepen de opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen moderner geworden. Dat geldt met name voor de opvattingen van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Zij hebben nog wel de meest strikte opvattingen over genderrollen, terwijl autochtone Nederlanders het meest modern denken.

Figuur 8.15

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving, naar herkomst, 1998-2015 (in gemiddelde schaalscores)[a]

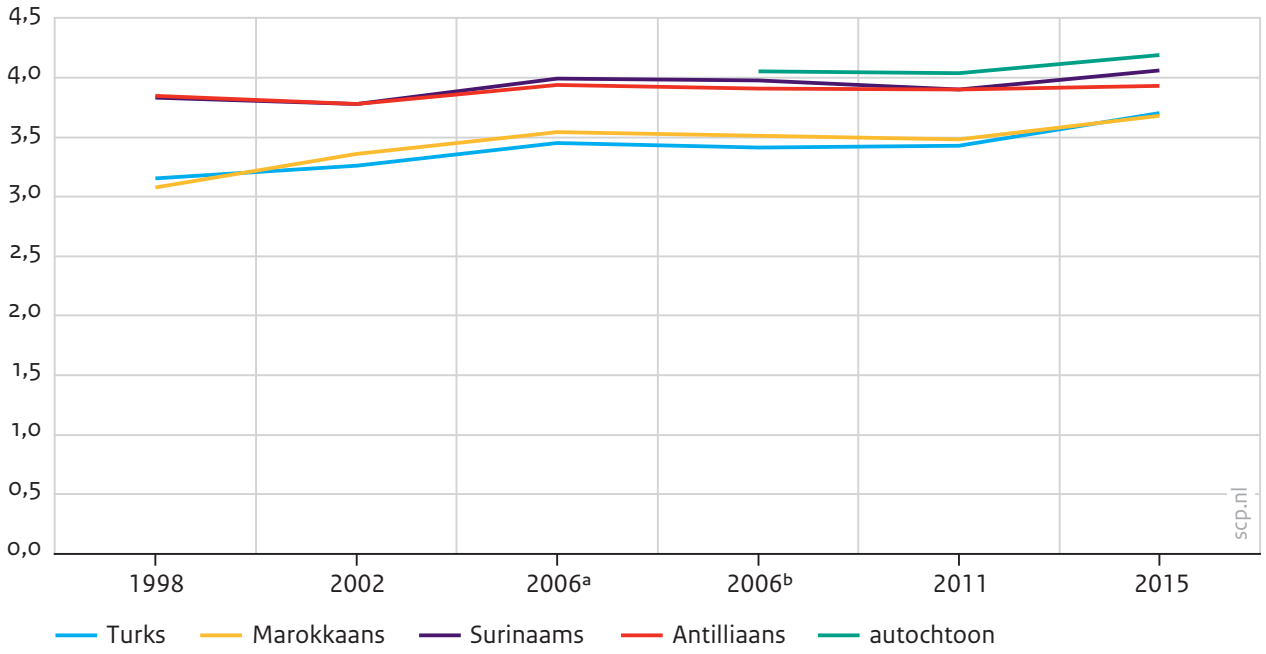

a Op een vijfpuntsschaal: 1 = traditioneel, 5 = modern.

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006a is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006b-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Vrouwen uit alle etnische groepen denken moderner over genderrollen dan mannen (tabel 8.7). Hoger opgeleiden hebben in alle groepen de meest moderne opvattingen, terwijl mensen die lager opgeleid zijn traditioneler denken. De jongste én de oudste leeftijdsgroep denken traditioneler dan de leeftijdsgroepen tussen de 25 en 44 jaar. De tweede generatie heeft modernere opvattingen dan de eerste generatie.

Tabel 8.7

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in gemiddelde schaalscores)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man	3.48	3.54	3.82	3.70	4.04
vrouw	3.94	3.82	4.28	4.15	4.33
maximaal bao	3.59	3.54	3.71	3.46	3.79
vbo/mavo	3.46	3.64	3.94	3.69	4.07
mbo/havo/vwo	3.75	3.75	4.07	3.95	4.17
hbo/wo	4.04	3.87	4.30	4.23	4.39
15-24 jaar	3.61	3.58	3.96	3.87	3.94
25-34 jaar	3.76	3.81	4.16	3.93	4.29
35-44 jaar	3.82	3.82	4.13	4.11	4.32
45-54 jaar	3.66	3.56	4.07	3.93	4.31
≥ 55 jaar	3.63	3.56	4.01	3.84	4.13
1e generatie	3.66	3.66	3.97	3.83	-
2e generatie	3.77	3.71	4.23	4.16	-

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Kenmerken die een rol spelen bij de verschillen binnen groepen, spelen voor een deel ook een rol in verschillen tussen groepen. Zo denken hoger opgeleiden in alle groepen moderner over genderrollen dan lager opgeleiden, en niet-westerse groepen bestaan doorgaans voor een groter deel uit lager opgeleiden dan de groep autochtone Nederlanders. Dat leden van migrantengroepen minder modern denken, zou (voor een deel) aan het gemiddeld lagere opleidingsniveau van die groep kunnen liggen. De ouders van migranten zijn vaker laagopgeleid en denken vaak minder modern over genderrollen. Via opvoeding kunnen deze opvattingen doorgegeven worden. Migrantengroepen tellen gemiddeld meer jongeren en er is een verband tussen leeftijd en opvattingen over genderrollen, waarbij jongere leeftijdsgroepen vaak minder moderne opvattingen over genderrollen hebben. Mensen die gelovig zijn, hebben vaker traditionele opvattingen over genderrollen, en personen uit de hier onderzochte migrantengroepen zijn vaker gelovig dan autochtone Nederlanders.

In figuur 8.16 zijn de gemiddelde opvattingen van de tweede generatie van de verschillende groepen over de tijd weergegeven. Hun opvattingen zijn over de tijd niet zoveel veranderd. Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders van de tweede generatie hebben net als autochtone Nederlanders modernere opvattingen dan Marokkaanse en Turkse Nederlanders van de tweede generatie. Tussen autochtone Nederlanders en Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie bestaat in 2015 zelfs geen verschil meer in de opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving.

Figuur 8.16

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving van de tweede generatie, naar herkomst, 1998-2015 (in gemiddelde schaalscores)[a]

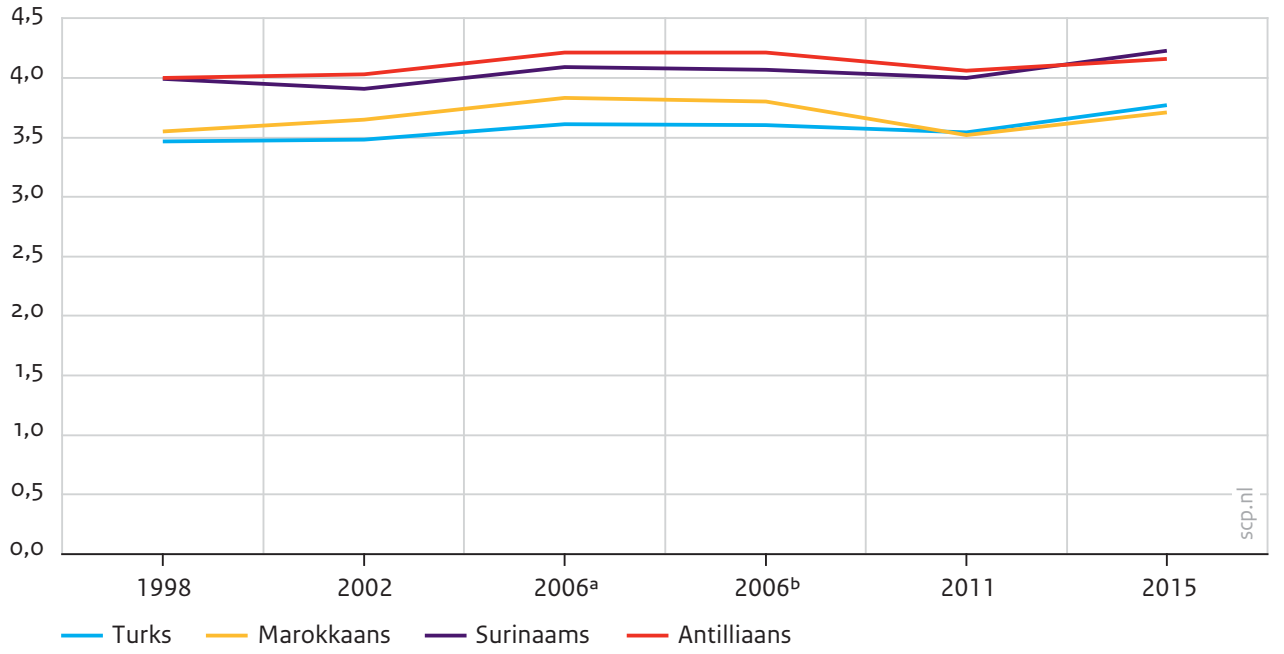

a Op een vijfpuntsschaal: 1 = traditioneel, 5 = modern.

Bron: tijdreeks t/m 2006: ISEO/SCP (SPVA'98-'02); SCP/CBS (SIM'06). Tijdreeks vanaf 2006: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15). Voor de trendlijn 2002-2006a is gebruikgemaakt van een weegfactor die ook corrigeert voor de verschillen in design tussen de SPVA en de SIM. Voor de trend 2006b-2015 is correctie voor het design niet nodig en is een andere weegfactor gebruikt. Het gebruik van verschillende weegfactoren zorgt voor een trendbreuk in 2006.

Opvattingen over LHB'ers

Uit de in 2016 verschenen *LHBT-monitor* blijkt dat de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen behoorlijk positief is: 92% geeft aan dat zij vinden dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zijzelf willen (Kuyper 2016). Uit deze en andere studies blijkt ook dat er verschillen bestaan in de houding naargelang het onderwerp: met betrekking tot gelijke rechten voor LHB'ers is de houding positiever dan ten aanzien van zichtbare intimiteiten als hand in hand lopen of zoenen in het openbaar (Keuzenkamp et al. 2006; Kuyper 2016).

In de Survey Integratie Migranten van 2011 en 2015 is een aantal vragen gesteld om de opvattingen over LHB'ers onder migrantengroepen in kaart te brengen. We zullen eerst voor deze afzonderlijke vragen de opvattingen van de verschillende etnische groepen laten zien. Vervolgens construeren we een samenvattende maat die verschillende dimensies van homoacceptatie omvat. Op deze maat zullen we analyses uitvoeren om te bekijken of opvattingen van autochtone Nederlanders en personen uit de hier onderzochte vier migrantengroepen tussen 2011 en 2015 dichter bij elkaar zijn komen te liggen.

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen

Autochtone Nederlanders stemmen het vaakst (volledig) in met de stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen (figuur 8.17). Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is de steun hiervoor iets minder groot, en van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders onderschrijft ongeveer twee derde deze stelling (dit is het laagste aandeel van de hier onderzochte groepen). Over het algemeen is de steun voor deze stelling tussen 2011 en 2015 wat toegenomen.

Figuur 8.17

Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen, naar herkomst, 2011[3] en 2015 (in procenten)

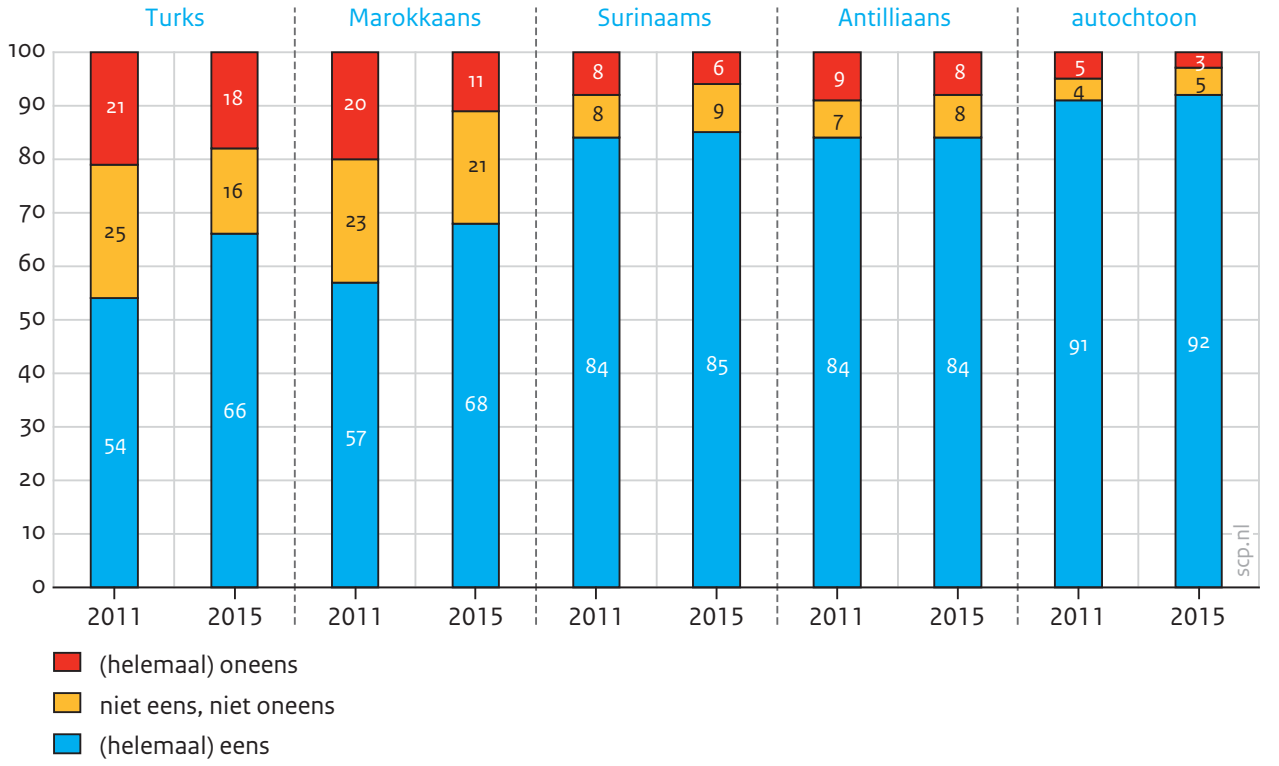

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Om de houding ten opzichte van gelijke rechten in kaart te brengen, is een stelling voorgelegd over het trouwen van homoseksuelen. De instemming met deze stelling is lager dan die met de stelling dat homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen – trouwen hoort daar blijkbaar niet vanzelfsprekend bij. We zien hier wel dezelfde rangorde van groepen. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders is er de minste steun voor het homohuwelijk, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders steunen dit iets meer en autochtone Nederlanders zijn het vaakst van mening dat het goed is dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen. De steun voor het homohuwelijk is tussen 2011 en 2015 toegenomen – bij sommige groepen (Surinaamse en Turkse Nederlanders) meer dan bij de andere groepen.

Figuur 8.18

Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen, naar herkomst, 2011 en 2015 (in procenten)

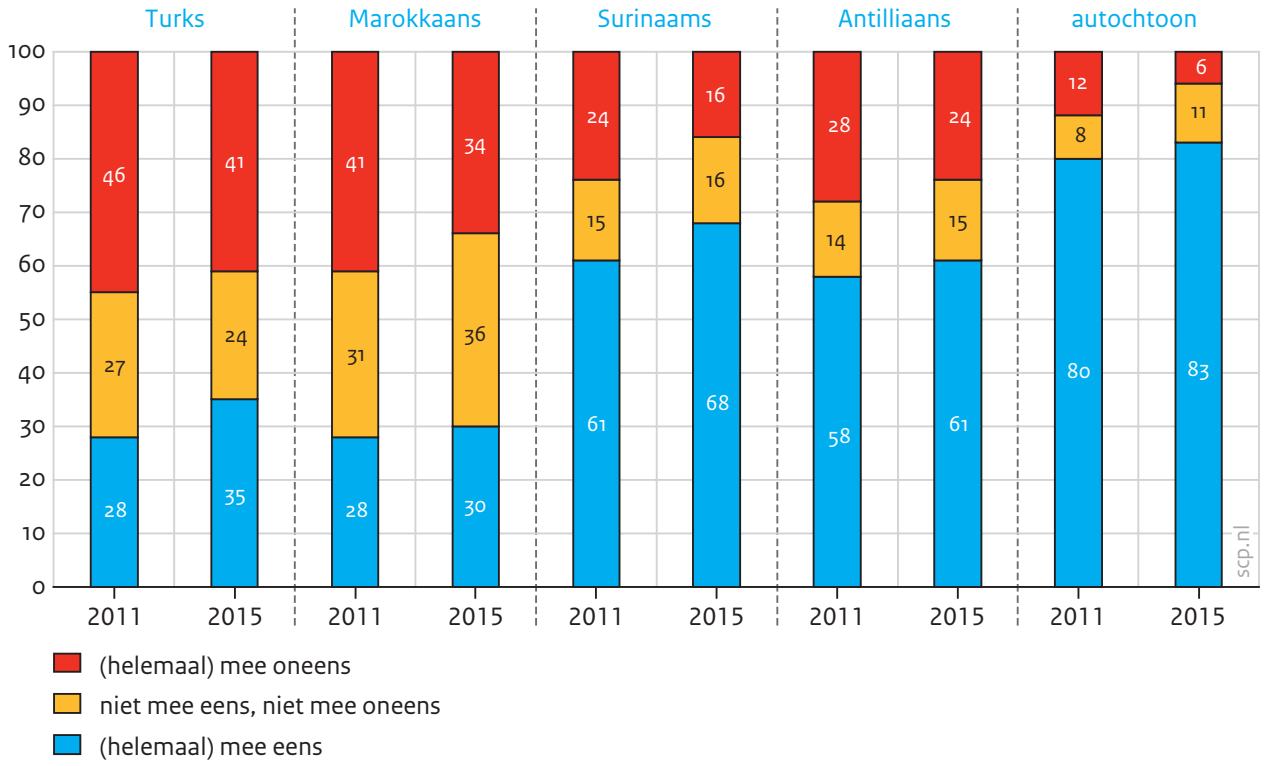

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Driekwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders geeft aan het een probleem te vinden als zijn kind een vaste partner zou hebben van hetzelfde geslacht (figuur 8.19). Dit aandeel is tussen 2011 en 2015 licht gestegen. Gemiddeld hebben Turkse en Marokkaanse Nederlanders in 2015 dus een wat negatievere houding ten aanzien van homoseksualiteit binnen het eigen gezin dan in 2011. De houding van Antilliaanse en autochtone Nederlanders is op dit punt juist wat positiever geworden. Van de Antilliaanse Nederlanders hebben nog ongeveer drie op de tien moeite met een homoseksueel kind, onder autochtone Nederlanders is dat één op de tien. De houding ten aanzien van homoseksualiteit binnen het gezin van Surinaamse Nederlanders is tussen 2011 en 2015 niet veranderd.

Figuur 8.19

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht, naar herkomst, 2011 en 2015 (in procenten)

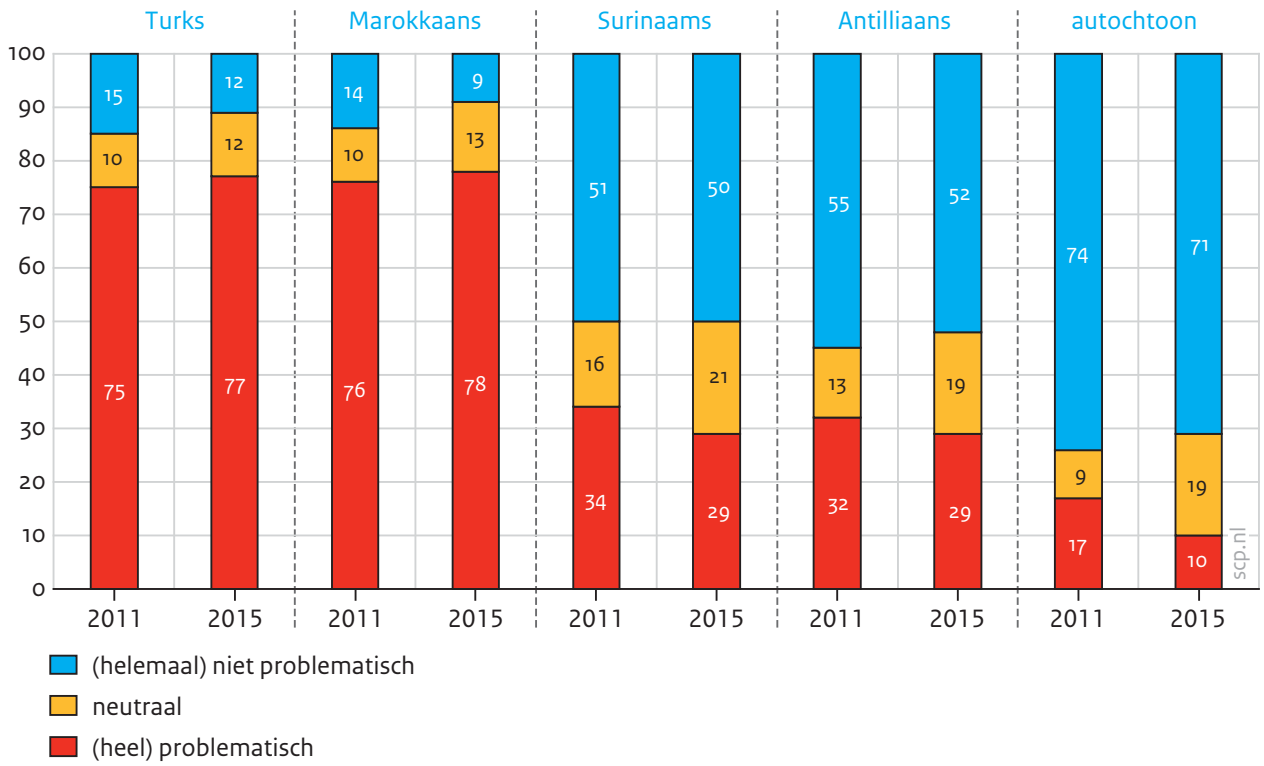

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

Van de drie items hebben we een schaal geconstrueerd[4] van 1 (negatieve houding) tot 5 (positieve houding). Hierbij moeten we in het achterhoofd houden dat het beeld per stelling sterk verschilt. Zo is de acceptatie groter bij de stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen en is er doorgaans minder acceptatie van homoseksualiteit binnen het gezin. De nieuw geconstrueerde variabele voegt deze houdingen samen en meet een algemene attitude ten aanzien van homoseksualiteit. Figuur 8.20 geeft de gemiddelde score van de onderzochte herkomstgroepen op deze algemene maat weer voor 2011 en 2015.

Figuur 8.20

Mate van homoacceptatie, naar herkomst, 2011 en 2015 (gemiddelde score)

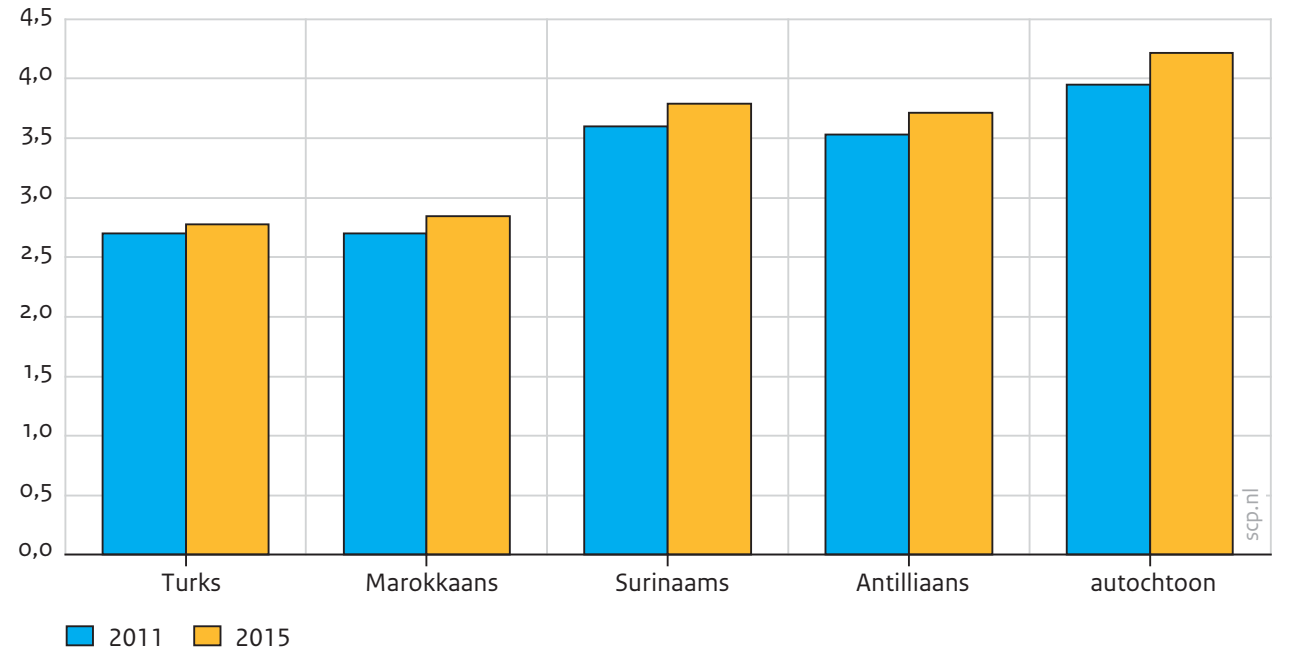

Bron: SCP/CBS'11/'15

Met uitzondering van de Turkse Nederlanders is de houding bij de onderzochte groepen tussen 2011 en 2015 iets positiever geworden. Turkse en Marokkaanse Nederlanders denken van alle hier onderzochte groepen het minst positief over homoseksualiteit. Het verschil met autochtone Nederlanders is op dit punt tussen 2011 en 2015 zelfs groter geworden, doordat de acceptatie van homoseksualiteit in die periode onder autochtone Nederlanders sterker is toegenomen.

Tabel 8.8 wijst uit dat hoger opgeleiden, jongeren, de tweede generatie en Surinaamse, Antilliaanse en autochtone vrouwen positiever staan ten opzichte van homoseksualiteit dan lager opgeleiden, ouderen, de eerste generatie en Surinaamse, Antilliaanse en autochtone mannen.

Tabel 8.8

Opvattingen over homoacceptatie, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in gemiddelde schaalscores)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
man	2.76	2.77	3.59	3.56	3.98
vrouw	2.72	2.79	3.81	3.70	4.21
15-24 jaar	2.85	2.89	3.77	3.73	4.19
25-34 jaar	2.84	2.80	3.74	3.64	4.12
35-44 jaar	2.81	2.85	3.71	3.68	4.15
45-54 jaar	2.64	2.70	3.77	3.59	4.16
≥ 55 jaar	2.39	2.55	3.57	3.44	4.01
1e generatie	2.63	2.70	3.59	3.46	-
2e generatie	2.95	2.92	3.91	4.03	-
maximaal bao	2.44	2.59	3.37	3.17	3.92
vbo/mavo	2.60	2.79	3.57	3.33	4.00
mbo/havo	2.84	2.91	3.74	3.66	4.08
hbo/wo	3.25	2.80	3.91	3.97	4.25

Bron: SCP/CBS (SIM'15)

Eerder onderzoek bij migrantengroepen liet ook zien dat de tweede generatie doorgaans positievere opvattingen over homoseksualiteit heeft dan de eerste generatie, al gold dat niet voor de acceptatie van homoseksualiteit binnen het eigen gezin (Huijnk 2014). In figuur 8.21 is de algemene attitude van de tweede generatie door de tijd uitgezet. Opnieuw zijn hier ten behoeve van de vergelijking de gegevens over autochtone Nederlanders toegevoegd. De tweede generatie is tussen 2011 en 2015 iets positiever geworden ten aanzien van homoseksualiteit. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie zijn positiever over de acceptatie van homoseksualiteit dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie.

Figuur 8.21

Mate van homoacceptatie van de tweede generatie en autochtone Nederlanders, 2011 en 2015 (gemiddelde schaalscores)

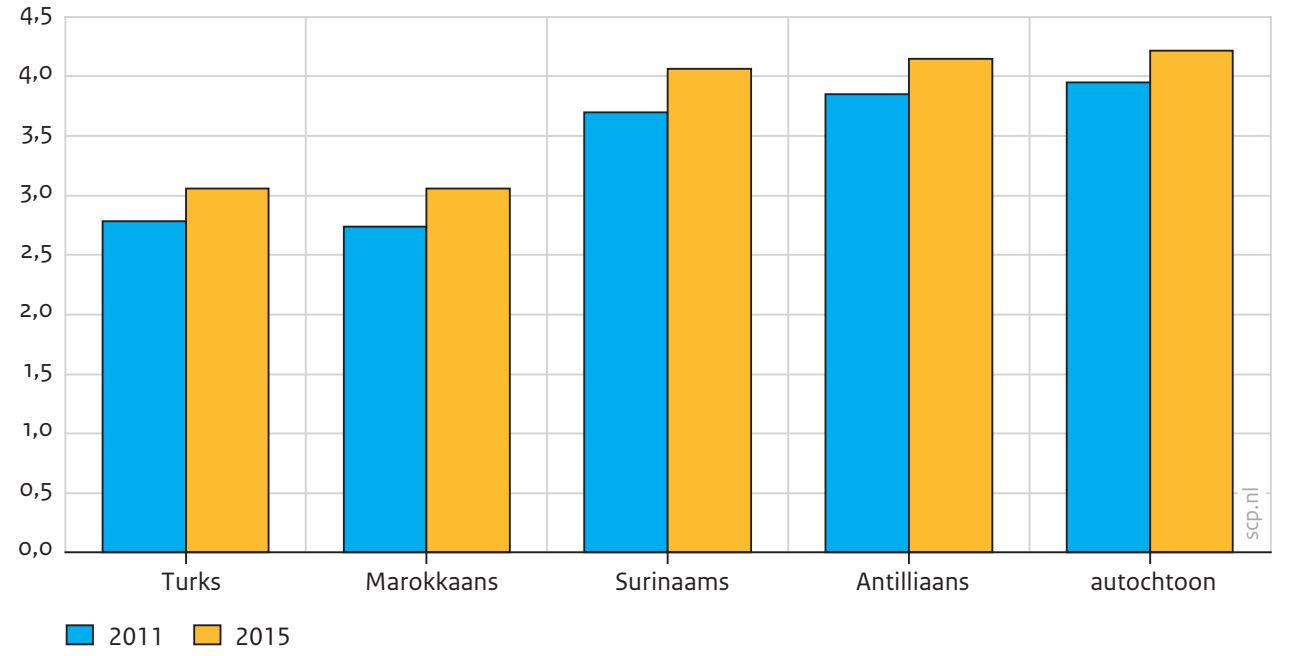

Bron: SCP/CBS (SIM'11/'15)

8.5 Samenvatting en conclusies

De verbondenheid met de herkomstgroep is bij personen van Turkse en Marokkaanse herkomst sterk, ook bij jongeren en de tweede generatie: ongeveer driekwart van hen voelt zich sterk Turks of Marokkaans. Die sterke identificatie met de herkomstgroep wordt door een substantieel deel van de tweede generatie gecombineerd met een sterke identificatie met Nederland. Die 'dubbele' identificatie zien we bij ruim een derde van de Turks-Nederlandse en bij iets minder dan de helft van de Marokkaans-Nederlandse tweede generatie. Het is een beeld dat ook oprees uit de vorig jaar verschenen studie *Werelden van verschil* (Huijnk et al. 2015). Uit de gesprekken met ruim honderd jongeren bleek de sterke emotionele verbondenheid met de herkomstgroep. Tegelijkertijd zijn de jongeren in Nederland geboren en opgegroeid en speelt hun leven zich in dit land af, wat gepaard gaat met een zekere verbondenheid aan dit land.

Dat personen van Turkse en Marokkaanse herkomst zich niet verbonden voelen met de herkomstgroep, komt weinig voor. Van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders daarentegen heeft meer dan de helft van de tweede generatie geen sterke emotionele band met de herkomstgroep; zij voelen zich alleen Nederlander. Tijdreeksgegevens wijzen erop dat in de afgelopen vijftien jaar het aandeel personen dat zich overwegend identificeert met de herkomstgroep voor zowel Turkse en Marokkaanse als Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is afgenomen.

De betekenis van de herkomstgroep als bron van sociale contacten is bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders groot. Tegelijkertijd hebben zij frequent contacten met autochtone Nederlanders. Die gemengde vrienden- en kennissenkring zien we in het bijzonder bij jongeren en de tweede generatie. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben vaker een overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders. We hebben geen informatie over de plaats waar de besproken contacten zich voordoen. Het ligt in de rede dat dit verschillende domeinen betreft, zoals werk, onderwijs en de buurt. Groepsgrenzen blijken nog wel een grote rol te spelen als het op trouwen aankomt: interetnische huwelijken komen bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders nog ongeveer even weinig voor als vijftien jaar geleden (minder dan 10%). De studie *Werelden van verschil* liet zien dat jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst vaak contacten onderhielden met leden van de herkomstgroep, zeker waar het persoonlijke vriendschappen betrof. Autochtone contacten waren er ook, maar vaker wat meer op afstand. Dat beeld zien we dus ook in surveygegevens.

Onze gegevens over ontwikkelingen in het interetnisch contact wijzen niet steeds in dezelfde richting. Enige voorzichtigheid is dus geboden, maar over het geheel genomen wijzen diverse indicatoren erop dat in de afgelopen twintig jaar niet zo veel is veranderd in de contacten van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders met autochtone Nederlanders. Analyses wijzen uit dat er zowel bevorderende factoren zijn (stijging opleidingsniveau, aandeel tweede generatie neemt toe) als belemmerende factoren (aandeel migranten in de woonomgeving) voor het aangaan van contacten tussen migranten en autochtone Nederlanders. Deze factoren beïnvloeden ook de ontwikkelingen op dit gebied. Verder zijn de voorkeuren (preferences) van de betrokken personen hier van belang. Bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders speelt een zekere mate van sociale afstand ten aanzien van sociale contacten met autochtone Nederlanders, wat het daadwerkelijk aangaan van dergelijke contacten beïnvloedt. Omgekeerd zal deze factor ook een rol spelen bij autochtone Nederlanders. Zij gaan betrekkelijk weinig om met migranten (40% nooit contact, slechts 8% vaak).

Opvattingen over de positie van vrouwen en over de acceptatie van homoseksuelen verschillen nogal tussen de groepen. Turkse en Marokkaanse Nederlanders denken hier traditioneler over dan de leden van de andere hier onderzochte groepen. Tegelijkertijd zien we dat de opvattingen over genderrollen de afgelopen 25 jaar bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders gemiddeld gesproken moderner zijn geworden. Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben vooral problemen met homoseksualiteit als die dichtbij komt (eigen kind is homoseksueel) of gepaard gaat met gelijke rechten op een huwelijk. Dan zijn de verschillen met autochtone Nederlanders groot. De opvattingen van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders over de rollen van mannen en vrouwen en over homoseksualiteit liggen dichter bij die van autochtone Nederlanders. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders van de tweede generatie en autochtone Nederlanders hebben vergelijkbare opvattingen over deze onderwerpen.

Noten

1 De wijze van dataverzameling is in de loop der jaren veranderd. Hoewel we daarvoor zo goed mogelijk hebben gecorrigeerd door een weegfactor te gebruiken die hier rekening mee houdt, kan niet worden uitgesloten dat veranderingen in design van invloed zijn op de bevindingen.

2 Schaal op basis van vier items. In alle groepen geeft schaal vergelijkbare factorstructuur. Alfa in alle groepen aanzienlijk (.70 of hoger).

3 De gegevens uit het hoofdonderzoek van 2011 zijn voor dit item het meest representatief voor de migrantengroepen en zijn hier gebruikt. De hier gepresenteerde gegevens kunnen afwijken van eerder gepresenteerde gegevens op basis van het mixed-mode onderzoek. Dit geldt eveneens voor de figuren 8.18 t/m 8.20.

4 Cronbach's alpha = .78.

Literatuur

Alba, R. en V. Nee (1997). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. In: *International Migration Review*, jg. 31, nr. 4, p. 826-874.

Blau, P. (1977). *Inequality and heterogeneity. A primitive theory of social structure*. New York: Free Press.

Dagevos J. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Esser, H. (2001). *Integration und ethnische Schichtung*. Mannheim: Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.

Esser, H. (2004). Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? In: *International Migration Review*, jg. 38, nr. 3, p. 1126-1159.

Gijsberts, M. en J. Dagevos (2009). *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life. The role of race, religion and national origins*. Oxford: Oxford University Press.

Homans, G.C. (1950). *The human group*. New York: Harcourt Brace.

Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.) (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (2006). *Gewoon doen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

McPherson, M., L. Smith-Lovin en J. Cook (2001). Birds of a Feather. Homophily in Social Networks. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 27, nr. 1, p. 415-444.

Omlo, J. (2011). *Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen*. Amsterdam: Eburon.

Portes, A. en M. Zhou (1993). The new second generation. Segmented assimilation and its variants. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 53, nr. 1, p. 74-96.

Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.

Verkuyten, M. en B. Martinovic (2012). Social Identity Complexity and Immigrants' Attitude Toward the Host Nation The Intersection of Ethnic and Religious Group Identification. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, jg. 38, nr. 9, p. 1165-1177.

Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland.* Houten/Zaventem/Lelystad: Bohn Stafleu van Loghum/Koninklijke Vermande.

Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 217-234). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

9 De multi-etnische samenleving onder druk?

Iris Andriessen

9.1 Inleiding

Sinds enkele jaren lopen de spanningen en emoties rondom de multi-etnische samenleving hoog op. De opkomst van ISIS en de daarmee gepaard gaande oorlog en terreurdreiging hebben de islam in de Nederlandse samenleving tot een veelbesproken thema gemaakt (vgl. Huijnk et al. 2015). In 2011 laaide de discussie over Zwarte Piet en daarmee over (structureel) racisme in Nederland hoog op (vgl. Dagevos en Huijnk 2014). Ook met de komst van toegenomen aantallen vluchtelingen die hier een veilig heenkomen zochten, gingen heftige emoties gepaard: burgers kwamen in opstand tegen de opvang van grote aantallen vluchtelingen, politici werden bedreigd en rondom azc's vonden verschillende incidenten plaats. Dat is overigens niet iets exclusiefs Nederlands: ook in andere Europese landen bestaat verzet tegen de komst van vluchtelingen en halen nationalistische partijen recordaantallen stemmen.

Onderzoekers stelden al eerder een verharding van het politieke en publieke debat over niet-westerse migranten in Nederland vast (cf. Gijsberts en Lubbers 2009), maar bij verschillende incidenten kreeg de bezorgdheid rondom dit thema ook een meer offensieve toon (bijvoorbeeld in 2013 de 'minder-minder'-uitspraken van Wilders en in 2015 de protesten tegen azc's). In dit hoofdstuk kijken we hoe de opvattingen over etnisch-culturele diversiteit zich in de afgelopen tien jaar hebben ontwikkeld. We maken daarvoor gebruik van de Survey Integratie Migranten (SIM) en Culturele Veranderingen (CV).

Eerst bekijken we de houdingen van autochtone Nederlanders. Hoe denken zij over de etnisch-culturele diversiteit in de Nederlandse samenleving en hoe is dat de afgelopen tien jaar veranderd? Vervolgens richten we onze blik op de vier grote niet-westerse migrantengroepen. Hoe ervaren zij het leven in Nederland en hoe zijn hun opvattingen de afgelopen tien jaar veranderd? Onder autochtone Nederlanders blijken negatieve gevoelens ten opzichte van etnische minderheden (etnocentrisme) en de angst dat Nederland cultureel verandert een belangrijke drijvende kracht te zijn achter ervaren interetnische spanningen. Onder personen met een niet-westerse achtergrond zijn gevoelens van uitsluiting een centraal thema.

9.2 Opvattingen van autochtone Nederlanders over etnisch-culturele diversiteit

In sommige steden en buurten vormen autochtone Nederlanders inmiddels een numerieke minderheid. Migratie en asiel zijn onderwerpen die hoog op de politieke agenda staan en immigratie en integratie worden door Nederlanders het meest genoemd als maatschappelijke probleem (Den Ridder et al. 2016). Een deel van de kiezers pleit voor een restrictiever immigratie- en asielbeleid. Samengevoegd met bijvoorbeeld de luide protesten tegen de opvang van asielzoekers en de heftigheid waarmee Zwarte Piet wordt 'verdedigd', roept dit een beeld op van afnemende steun voor de multiculturele samenleving in Nederland.
In de wetenschappelijke literatuur wordt weerstand tegen de aanwezigheid van etnische minderheden veelal in verband gebracht met het aandeel immigranten in een land. Hogere aandelen migranten zouden tot grotere weerstand leiden, omdat de autochtone populatie daarin een verhoging ziet van het aantal concurrenten om schaarse goederen, zoals banen of woningen (Coenders en Scheepers 1998; Scheepers et al. 2002), omdat immigratie de lonen zou drukken of omdat migranten en vluchtelingen hoge kosten met zich meebrengen vanwege het (grotere) gebruik van uitkeringen (Citrin et al. 1997). De empirische evidentie van deze economische verklaringen is echter niet onomstreden (Hainmueller en Hopkins 2014). In plaats van economische competitie (echt of gepercipieerd) blijkt met name een culturele interpretatie van dreiging een rol te spelen, zoals geanticipeerde botsing van waarden of de angst om een bepaalde culturele identiteit of manier van leven te verliezen (Ivarsflaten 2005; Schneider 2008; Sniderman en Hagendoorn 2007). Door een deel van de burgers worden deze zorgen verwoord in de vraag: 'Blijft Nederland Nederland nog wel?'
Met name de overtuiging dat het belangrijk is om de eenheid en eigenheid van de nationale gemeenschap te bewaren (gedeelde taal, gebruiken, tradities en religie) hangt samen met een voorkeur voor restrictief immigratie- en asielbeleid (Ivarsflaten 2005). Andersom hebben mensen die culturele diversiteit als voordeel zien vaker liberalere/meer permissieve opvattingen over immigratie- en asielbeleid.
Het percentage autochtone Nederlanders dat vindt dat er te veel mensen van buitenlandse herkomst in Nederland wonen, is in de afgelopen tien jaar geleidelijk gedaald. Figuur 9.1 toont het percentage autochtone Nederlanders dat op de vraag 'Wat vindt u over het algemeen van het aantal mensen van een andere nationaliteit dat in ons land woont?' antwoordt: 'Dat zijn er te veel.'[1] Dit laat onverlet dat in 2014/15 nog bijna vier op de tien autochtone Nederlanders vinden dat er in Nederland te veel mensen van een andere nationaliteit wonen.

Figuur 9.1

Er wonen te veel mensen met een andere nationaliteit in Nederland, autochtone Nederlanders, 2004-2014/'15 (in procenten)

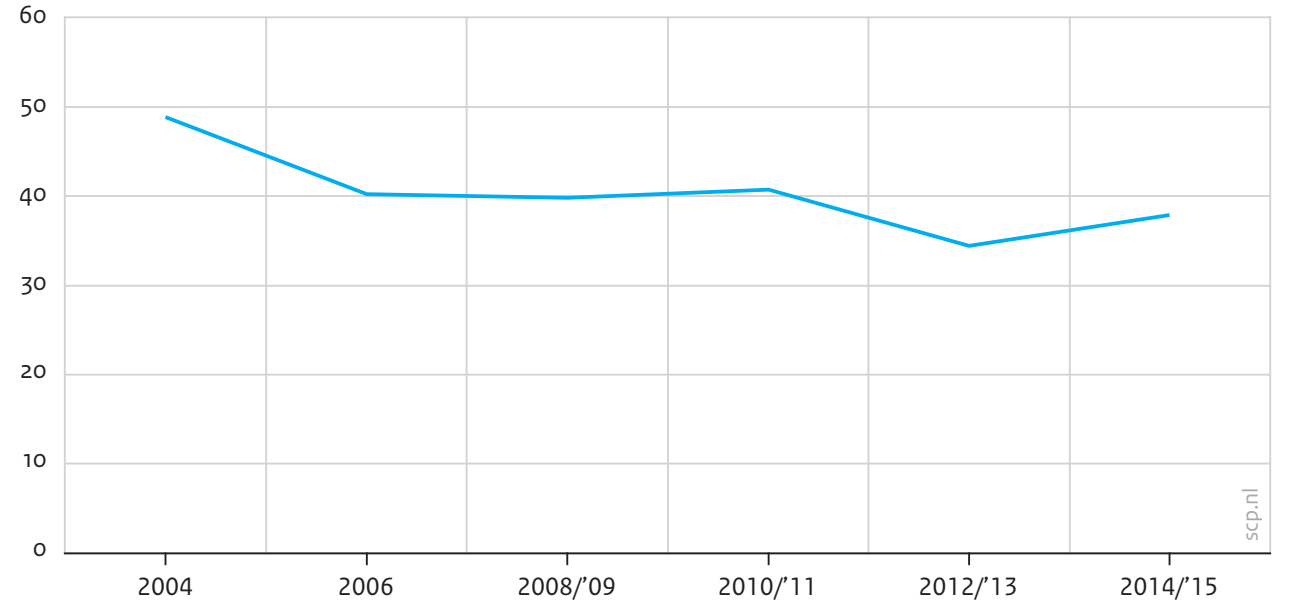

Bron: SCP (CV2004-2014/'15), gewogen gegevens

De daling van de weerstand tegen de aanwezigheid van migranten, ondanks hun grotere numerieke aanwezigheid in de samenleving, kan volgens Schneider (2008) verklaard worden uit een gewenningsproces. Een hoger aandeel niet-westerse migranten in een samenleving vergroot namelijk de kansen op interetnisch contact (zie ook hoofdstuk 8). Mensen raken hierdoor meer met elkaar bekend en aan elkaar gewend, waardoor zij makkelijker zouden kunnen omgaan met etnische en culturele diversiteit. Een andere mogelijke (aanvullende) verklaring is dat het aandeel hoger opgeleiden in de populatie toeneemt (zie ook hoofdstuk 2). Hoger opgeleiden vrezen de competitie om banen met migranten minder en voelen zich daarnaast beter thuis in een diverse en veranderende culturele context dan lager opgeleiden. Zij zijn meer gewend en toegerust om de principes waarin zij geloven te verdedigen, waardoor zij zich minder snel bedreigd voelen door een samenleving die minder homogeen is. Hoger opgeleiden lijken hun emotionele vooroordelen jegens migranten daarnaast meer te censureren, en laten hun politieke posities minder door deze emoties beïnvloeden (Ivarsflaten 2005). Dat hoger opgeleiden minder bevooroordeeld zijn jegens andere groepen en meer geneigd zijn deze groepen te accepteren wordt ook in verband gebracht met hun grotere mate van cultureel kapitaal. Hoger opgeleiden beschouwen culturele uitingen als sociaal veranderlijke constructies. Lager opgeleiden zijn meer geneigd cultuur als een vaststaande, natuurlijke orde der dingen te zien (De Koster en De Waal 2014). Andere opvattingen en gedragingen worden door lager opgeleiden daardoor eerder beschouwd als illegitieme afwijkingen. Culturele diversiteit kan ook ervaren worden als onvoorspelbaar en wanordelijk en daarmee als bedreigend, en de behoefte voeden aan een meer eenduidige, stabiele en voorspelbare cultuur (De Koster en De Waal 2014).

Hoewel het aandeel Nederlanders dat vindt dat er te veel mensen met een andere nationaliteit in Nederland woont gestaag daalt, laat ander onderzoek zien dat het percentage mensen dat instemt met de stelling 'Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen' de laatste acht jaar redelijk stabiel rond de 40% schommelt (De Ridder et al. 2016). Datzelfde onderzoek laat zien dat mensen zich sterke zorgen maken om immigratie en integratie. Meer dan de helft van de respondenten vindt dat er te veel vluchtelingen naar Nederland komen; 19% vindt van niet. Ook in dit onderzoek wordt geconstateerd dat hoger opgeleiden positievere opvattingen hebben over de komst van vluchtelingen dan lager opgeleiden. Samenvattend lijken onderzoeksresultaten uit verschillende bronnen er in elk geval op te duiden dat een aanzienlijke groep Nederlanders zich zorgen maakt over immigratie en integratie.

Wel steun voor culturele diversiteit

De aanzienlijke steun voor culturele diversiteit onder autochtone Nederlanders (figuur 9.2) is de afgelopen tien jaar wat afgebrokkeld: in 2006 was nog meer dan driekwart van de autochtone bevolking het er (helemaal) mee eens dat het goed is als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen; in 2015 gold dat voor iets minder dan zeven op de tien autochtone Nederlanders. Conform de theorie over cultureel kapitaal zien we dat hoger en middelbaar opgeleide autochtone Nederlanders meer steun uitspreken voor culturele diversiteit dan lager opgeleiden. Tussen mannen en vrouwen en tussen verschillende leeftijdsgroepen bestaan op dit punt geen significante verschillen.

Figuur 9.2

Het is goed dat een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen, autochtone Nederlanders, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

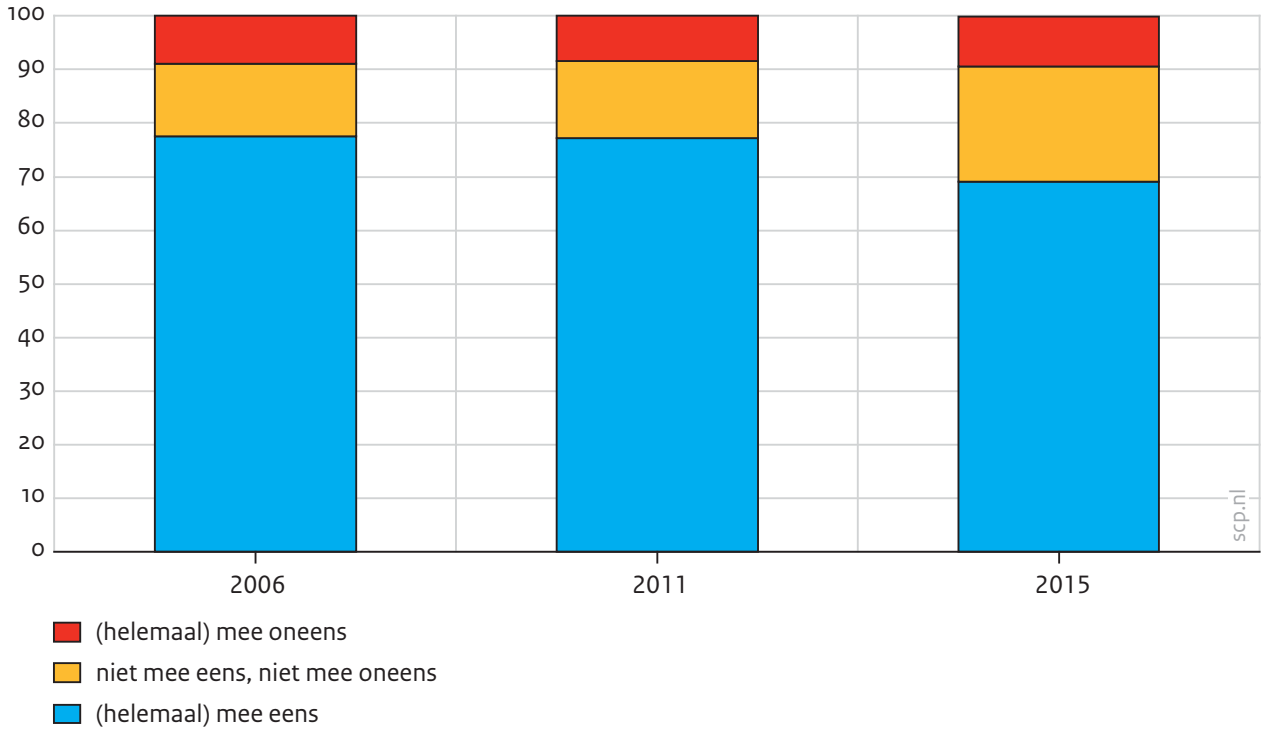

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

9.2.1 Tevredenheid met Nederland

Autochtone Nederlanders geven de Nederlandse samenleving in 2015 gemiddeld een 6,7 – een ruime voldoende dus. Zij zijn iets tevredener dan in 2006, toen het gemiddelde rapportcijfer nog een 6,3 was. Toch zijn autochtone Nederlanders zich in dezelfde periode wat minder thuis gaan voelen in de Nederlandse samenleving (figuur 9.3).

Figuur 9.3

Zich thuis voelen in Nederland, autochtone Nederlanders, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

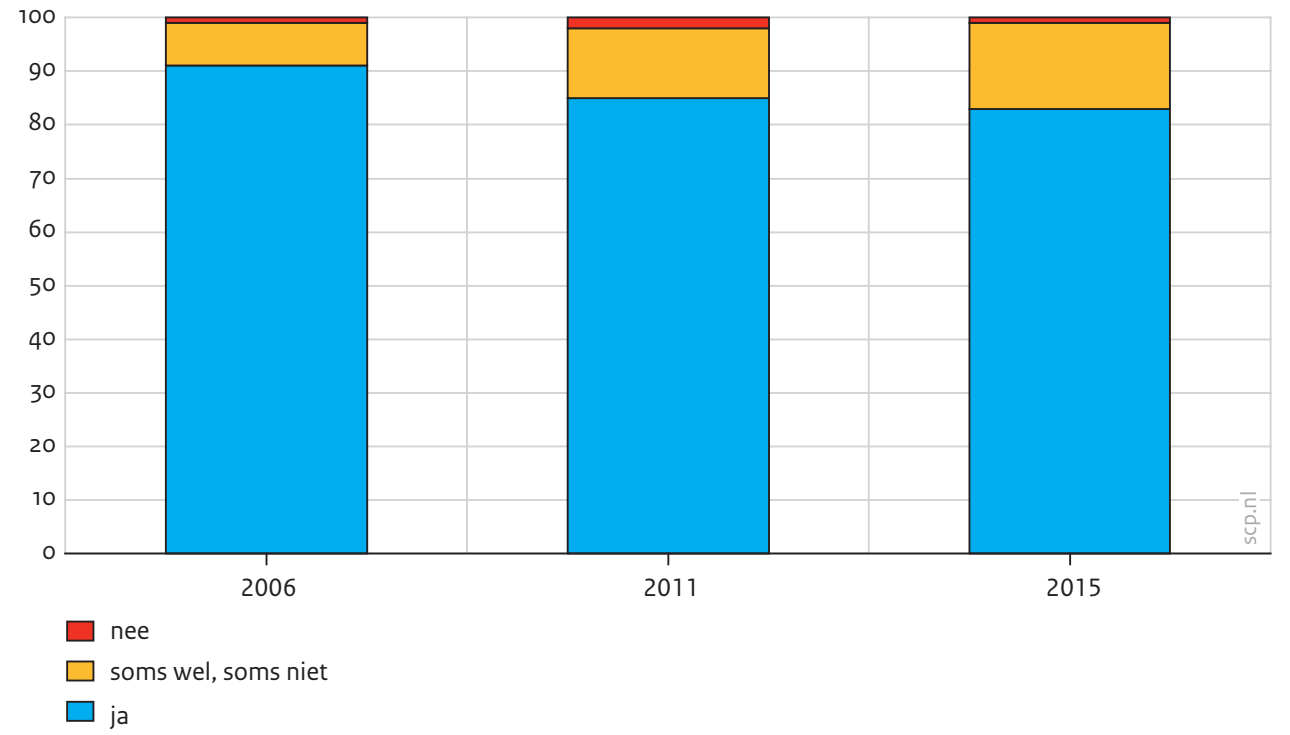

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Autochtone mannen en vrouwen voelen zich even thuis in Nederland (zie bijlage B9.1, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport). Ouderen zeggen vaker zich thuis te voelen in Nederland dan jongeren. Van de 55-plussers zegt 90% zich thuis te voelen in Nederland; onder 15-24-jarigen is dit aanzienlijk lager met 75%. Naar opleidingsniveau uitgesplitst zijn het met name de middelbaar opgeleiden die zich wat minder vaak thuis voelen (78%), terwijl hoger opgeleiden het vaakst zeggen zich thuis te voelen (88%).

9.2.2 Sociale afstand

Sociale afstand verwijst naar de afstand die personen wensen te bewaren tussen henzelf en leden van andere groepen in verschillende domeinen zoals het werk, de buurt of het gezin (Bogardus 1968). Om een indruk te krijgen van de gewenste sociale afstand is gevraagd hoe autochtone Nederlanders denken over interetnische vriendschappen en gemengde huwelijken van hun (eventuele) kinderen (figuur 9.4). Een groot deel van de autochtone Nederlanders heeft geen bezwaar tegen interetnische vriendschappen; één op de tien wel. Dit aandeel is tussen 2006 en 2015 niet significant veranderd.

Figuur 9.4a

Houding ten aanzien van interetnische vriendschappen van (eventuele) kinderen, autochtone Nederlanders, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

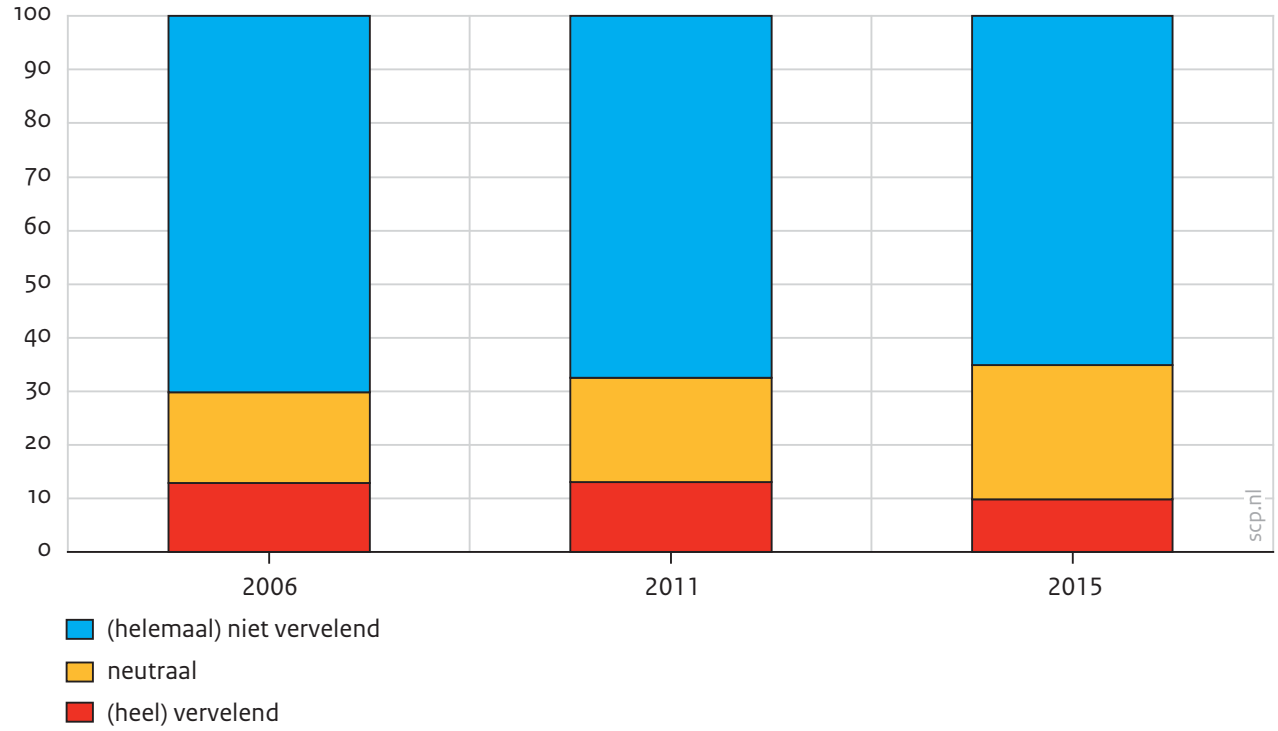

Figuur 9.4b

Houding ten aanzien van interetnische huwelijken van (eventuele) kinderen, autochtone Nederlanders, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

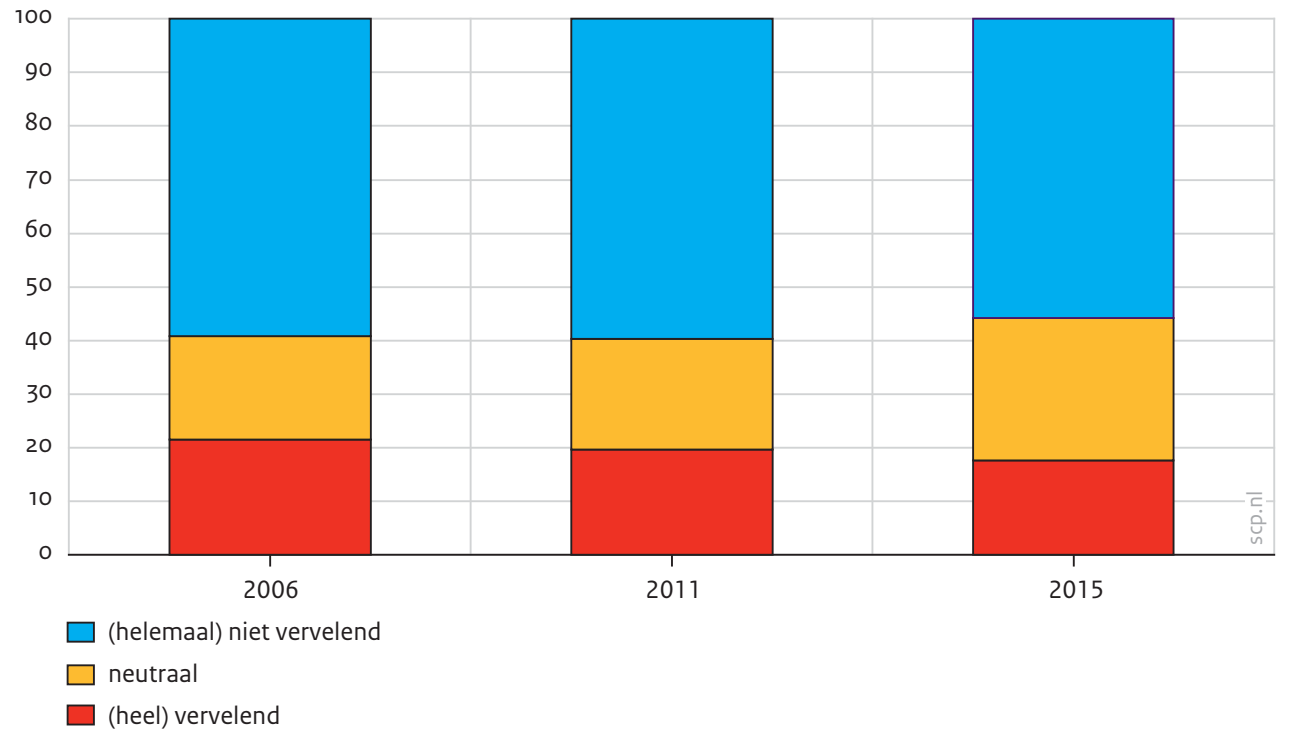

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Gemengde huwelijken roepen doorgaans meer weerstand op dan interetnische vriendschappen. Bijna twee op de tien autochtone Nederlanders vinden het (heel) vervelend als hun kind een partner kiest uit een andere etnische groep. Tussen 2006 en 2015 is de mate waarin autochtone Nederlanders afstand willen houden tot niet-westerse migranten niet significant veranderd.

Vrouwen zijn minder vaak gekant tegen interetnische vriendschappen van hun (eventuele) kinderen dan mannen, maar staan niet significant positiever tegenover een gemengd huwelijk (zie tabel 9.1). Middelbaar opgeleiden hebben wat grotere bezwaren tegen een gemengd huwelijk dan hoger opgeleiden en mensen met maximaal basisonderwijs, maar dit verband is zwak. Verder vinden we geen significante verschillen naar geslacht, leeftijd of opleidingsniveau.

Tabel 9.1
Aandeel autochtone Nederlanders dat (helemaal) geen bezwaar heeft tegen interetnische relaties van zijn kinderen, naar achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	gemengd huwelijk	interetnische vriendschap
man	55	62
vrouw	57	68
15-24 jaar	52	60
25-34 jaar	56	63
35-44 jaar	58	65
45-54 jaar	55	68
≥ 55 jaar	57	66
maximaal bao	60	67
vbo/mavo	50	62
mbo/havo//vwo	49	63
hbo/wo	65	68

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

9.2.3 Attituden over andere groepen

Eerder zagen we dat het percentage autochtone Nederlanders dat vindt dat er te veel mensen met een andere nationaliteit in Nederland wonen afneemt. Dit betekent echter niet vanzelfsprekend dat de houdingen ten opzichte van migranten positiever worden.
Over sommige groepen bestaan positievere beelden en houdingen dan over andere groepen. In de huidige Nederlandse samenleving bestaat er bijvoorbeeld bijzonder ongunstige beeldvorming over Marokkaanse Nederlanders. Deze groep wordt geassocieerd met criminaliteit en overlast (Nievers 2010; Phalet en Ter Wal 2004), met onwil tot integreren (Hermans 2004), met onbetrouwbaarheid en agressie (Harchaoui en Huinder 2003) en met religieus extremisme (Huijnk en Dagevos 2014). Marokkaanse Nederlanders nemen dan ook een lage plek in de etnische hiërarchie in (bijvoorbeeld Sniderman et al. 2004). Zo'n hiërarchie weerspiegelt de mate van afstand die men tot (leden van) een bepaalde groep wil houden. De eigen etnische groep wordt doorgaans op de hoogste plaats gezet (weinig afstand). Daaronder staan andere etnische groepen in een specifieke volgorde, die verband houdt met de mate waarin een groep cultureel is aangepast aan de samenleving en de mate waarin zij als bedreiging wordt ervaren (Verkuyten en Zaremba 2005). Ook hier geldt dat het gevoel van culturele dreiging zwaarder lijkt te wegen dan overwegingen van meer economische aard (Sniderman et al. 2004; Verkuyten en Zaremba 2005). Hoe lager de positie van een groep in de hiërarchie, hoe meer zij wordt gestereotypeerd als sociaal en cultureel afwijkend (Snellman 2007; Snellman en Ekehammer 2005). Groepen die lager in de hiërarchie staan, lijken ook meer te maken te hebben met discriminatie (Snellman, 2007).
Een etnische hiërarchie kan gemeten worden door respondenten te vragen om op een schaal van 0 tot en met 100 aan te geven wat zij van een groep vinden. Vaak wordt hier een

thermometer als beeld gebruikt. Het getal 100 staat daarbij voor zeer positieve gevoelens en het getal 0 voor zeer negatieve gevoelens. Door de gemiddelde scores te berekenen die zo aan groepen worden toegekend, is het mogelijk om de rangorde van etnische groepen te bepalen.

Figuur 9.5

Temperatuurscore van autochtone Nederlanders over vier etnische groepen, 2006, 2011 en 2015 (gemiddelde scores)

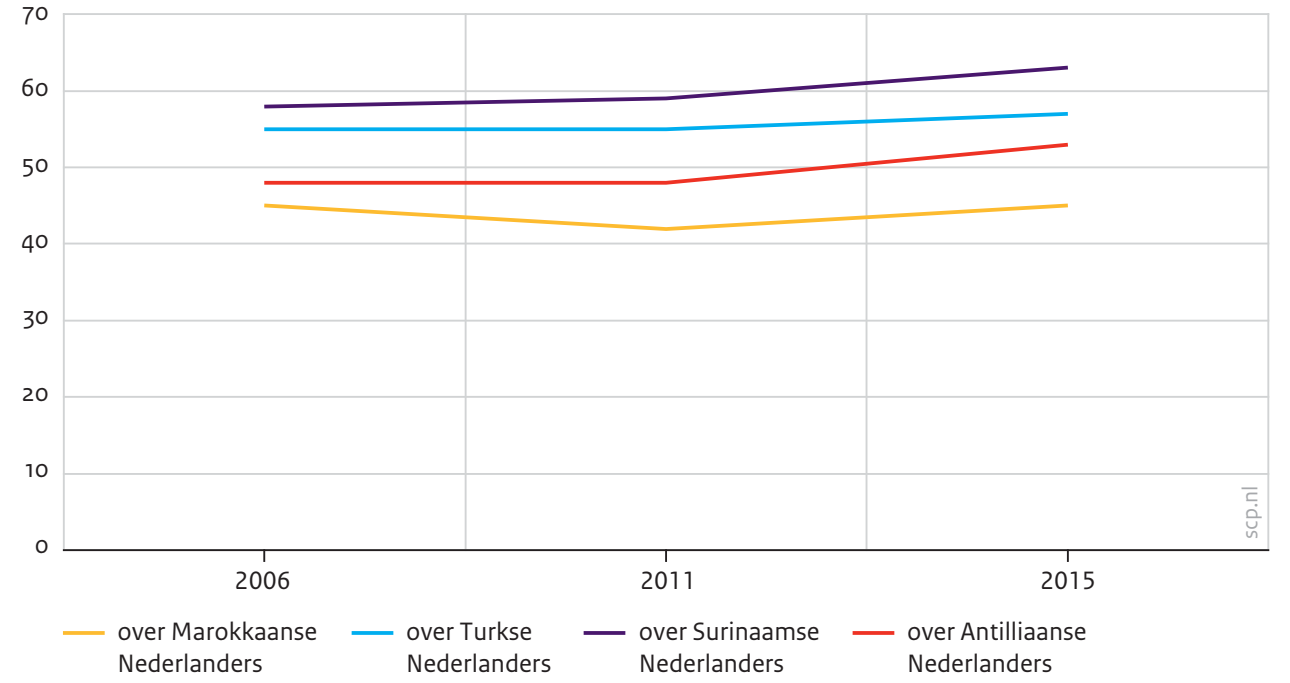

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Voor autochtone Nederlanders luidt de rangorde als volgt: aan de top van de hiërarchie staat de eigen groep (72 punten), zoals doorgaans het geval is. Op de tweede plaats volgen de Surinaamse Nederlanders met een gemiddelde score van 63. Deze groep staat dus relatief hoog in de hiërarchie, wat ook weerspiegeld wordt in de wat meer gunstige beelden ('goed geïntegreerd' en 'gezellig') over Surinaamse Nederlanders die in een onderzoek onder werkgevers naar voren kwamen (Nievers 2010). Na de Surinaamse Nederlanders komen de Turkse Nederlanders, met een gemiddelde score van 57 punten. Uit het onderzoek onder werkgevers kwam naar voren dat Turkse Nederlanders bekendstaan als harde werkers en daarom door werkgevers relatief positief beoordeeld worden. In de algemene beeldvorming over deze groep zal waarschijnlijk meewegen dat een groot deel van de Turkse Nederlanders moslim is, wat als een behoorlijk cultuurverschil wordt ervaren door een substantieel deel van de Nederlandse bevolking, wat de beeldvorming mogelijk negatief beïnvloedt (vgl. Gijsberts en Lubbers 2009). Antilliaanse Nederlanders scoren gemiddeld 53 punten, wat nog net boven 'neutraal' is, maar erg positief is de houding ten opzichte van deze groep niet. De houding ten opzichte van Marokkaanse Nederlanders tot slot is licht negatief met gemiddeld 45 punten. Zij bungelen onderaan in de etnische hiërar-

chie en hebben daarmee waarschijnlijk het meest te maken met negatieve stereotypering en discriminatie. Marokkaanse Nederlanders nemen sinds 2006 consequent de laagste positie van de hier besproken groepen in. In de volgorde die groepen innemen in de hiërarchie is in deze periode geen verandering opgetreden. Wanneer we kijken naar de relatieve afstand van groepen ten opzichte van elkaar dan zien we wel wat verschillen in vergelijking met 2006. De beeldvorming over Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is tussen 2006 en 2015 met vijf punten gestegen, terwijl de stijging bij Turkse Nederlanders twee punten bedroeg en de beeldvorming over Marokkaanse Nederlanders gelijk bleef. In de beeldvorming van autochtone Nederlanders is de afstand van Marokkaanse Nederlanders ten opzichte van de andere groepen daarmee iets vergroot.

Na de mislukte coup in Turkije in juli 2016 bleek opnieuw dat een deel van de Turkse Nederlanders sterk georiënteerd is op Turkije (Huijnk et al. 2015). De vraag dient zich aan of die zichtbare oriëntatie op Turkije de beeldvorming over Turkse Nederlanders beïnvloedt. De hier gepresenteerde cijfers zijn niet recent genoeg om daar antwoord op te kunnen geven.

9.2.4 Interetnische spanningen

Ook de mate waarin men spanningen ervaart tussen etnische groepen in de samenleving is een belangrijke indicator van hoe men zich verhoudt tot de multiculturele samenleving, omdat het iets weergeeft van het ongemak en de angst die met dit thema samenhangt. Onderzoek heeft laten zien dat angst (voor bepaalde groepen) het mechanisme is waarlangs zorgen rond immigratie zich ontwikkelen (Brader et al. 2008).
In ons onderzoek konden respondenten op een schaal van 1 (helemaal geen spanning) tot en met 10 (zeer veel spanning) aangeven hoeveel spanning er volgens hen in Nederland is tussen autochtone Nederlanders en migranten. Autochtone Nederlanders geven gemiddeld een score van 6.1, wat aangeeft dat zij vinden dat er toch wel sprake is van interetnische spanningen. Vrouwen ervaren meer interetnische spanningen dan mannen, oudere leeftijdsgroepen ervaren die gemiddeld minder dan jongere (tabel 8.2) en hoger opgeleiden gemiddeld minder dan lager opgeleiden.

Tabel 9.2
Gemiddelde ervaren interetnische spanning, naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2015 (rapportcijfer)

	autochtoon
man	6.0
vrouw	6.1
15-24 jaar	6.3
25-34 jaar	6.2
35-44 jaar	6.0
45-54 jaar	6.1
≥ 55 jaar	5.9

Tabel 9.2
(Vervolg)

	autochtoon
maximaal bao	6.1
vbo/mavo	6.2
mbo/havo//vwo	6.2
hbo/wo	5.8

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Het overgrote deel van de autochtone Nederlanders vermoedt dat de spanningen tussen autochtone Nederlanders en migranten in Nederland (misschien) zullen toenemen (figuur 9.6); slechts één op de tien antwoordt dat de spanningen niet erger zullen worden. Tussen 2006 en 2015 zijn autochtone Nederlanders wel wat optimistischer geworden over de ontwikkeling van interetnische spanningen. De zekerheid waarmee spanningen volgens hen zullen toenemen is afgenomen, en er is een grotere categorie die twijfelt in 2015 vergeleken met 2006.

Figuur 9.6
Interetnische spanningen nemen toe, autochtone Nederlanders, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

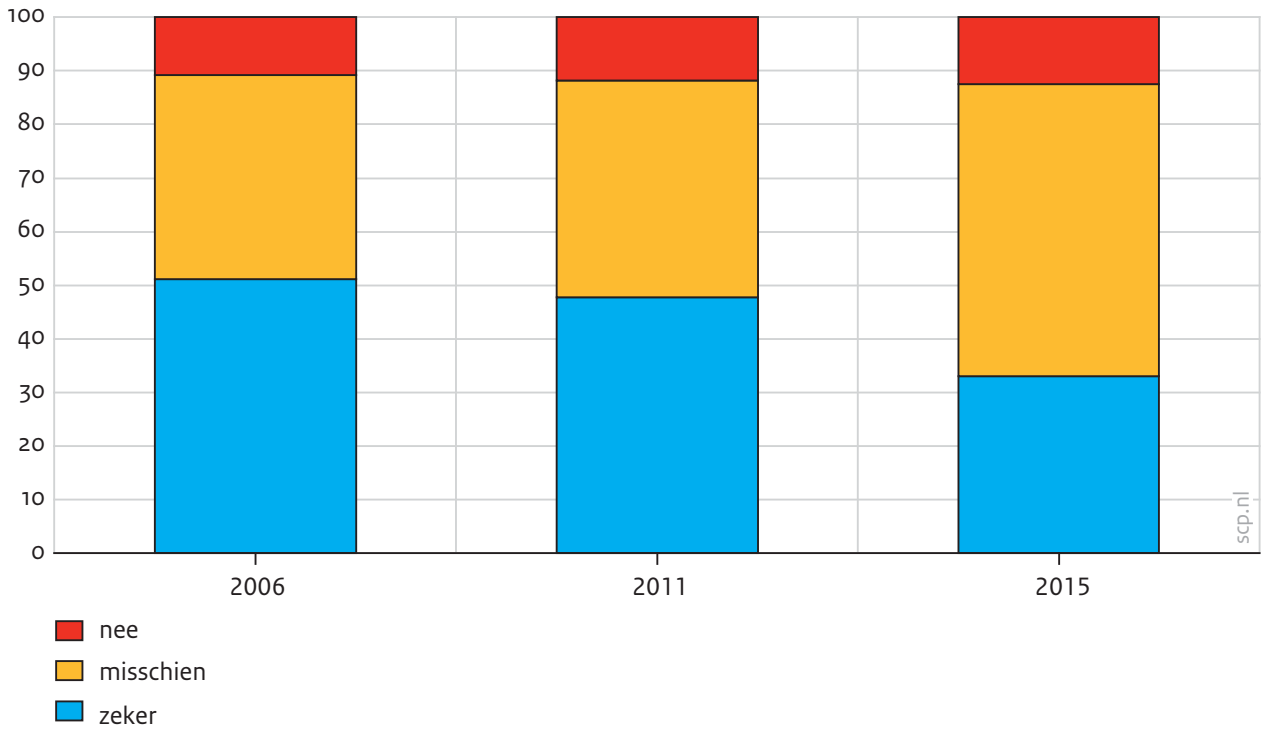

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

9.2.5 Interetnische spanningen nader bekeken

In de vorige paragrafen hebben we gekeken naar verschillende aspecten van de houding van autochtone Nederlanders ten opzichte van de ertnisch-culturele diversiteit in Nederland. In deze paragraaf proberen we deze aspecten met elkaar in verband te brengen. Zijn de mensen die de meeste etnische spanningen ervaren ook degenen die vinden dat er te veel migranten in Nederland wonen, die afwijzend staan tegen culturele diversiteit en die vooroordelen hebben ten opzichte van andere groepen?

In paragraaf 9.2 bespraken we dat de afgenomen weerstand tegen de aanwezigheid van migranten in de literatuur met name in verband wordt gebracht met gevoelens van culturele dreiging: mensen die het belangrijker vinden om de eenheid en de eigenheid van de nationale gemeenschap te bewaren, verzetten zich doorgaans sterker tegen culturele en etnische diversiteit (bijvoorbeeld Ivarsflaten 2005). Daarnaast wordt opleidingsniveau gezien als een belangrijke voorspeller van weerstand: hoger opgeleiden voelen zich minder snel bedreigd in een minder homogene samenleving, en ervaren dus minder snel culturele dreiging (De Koster en De Waal 2014). Daarbij hebben hoger opgeleiden gemiddeld minder negatieve oordelen over andere etnische groepen dan lager opgeleiden (bijvoorbeeld Glaser 2001). In paragraaf 9.2.4 concludeerden we dat hoger opgeleiden minder etnische spanningen ervaren. Op basis van de hierboven geschetste samenhangen veronderstellen we dat gevoelens van culturele dreiging leiden tot weerstand tegen migranten. Hoe negatieve gevoelens ten aanzien van migranten precies samenhangen met interetnische spanningen is uit de literatuur niet direct af te leiden. Met behulp van *structural equation modelling* (SEM) hebben we een model gemaakt waarbij we kijken naar de samenhang tussen etnische spanningen, opleidingsniveau, vooroordelen, en ervaren dreiging van de aanwezigheid van migranten. Opgemerkt moet worden dat het hier uitdrukkelijk verbanden betreft tussen variabelen die niet causaal van aard hoeven te zijn. De richting en de volgorde in het model zijn door ons op basis van literatuur bepaald. Dat neemt niet weg dat het mogelijk is dat effecten ook in de tegenovergestelde richting lopen.

Om vooroordelen jegens etnische minderheden te meten, hebben we de temperatuurscores van autochtone Nederlanders over Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders samengenomen in een variabele die gevoelens ten opzichte van etnische minderheden meet (van 0 – meest negatief – tot 100 – meest positief).[2] In verschillende studies is erop gewezen dat negatieve gevoelens ten opzichte van etnische groepen weinig differentiëren tussen etnische groepen (Kinder en Kam 2009; Sniderman et al. 2000). Met andere woorden: autochtone Nederlanders die negatief denken over een bepaalde etnische outgroup, denken ook (vaak) negatief over andere etnische groepen. Ook in onze meting blijkt er een sterke samenhang te bestaan in de gevoelens ten aanzien van andere groepen.

Binnen structural equation modelling hebben we eerst een volledig gesatureerd model geschat, dat wil zeggen: een model waarin alle structurele relaties tussen concepten zijn toegestaan. Hierna zijn de niet-significante paden verwijderd (in dit geval: tussen culturele diversiteit en interetnische spanningen en tussen opleidingsniveau en interetnische spanningen).[3] Figuur 9.7 geeft het model dat zo overblijft.

Figuur 9.7

Structureel model voor autochtone Nederlanders rond interetnische spanningen, gestandaardiseerde coëfficiënten

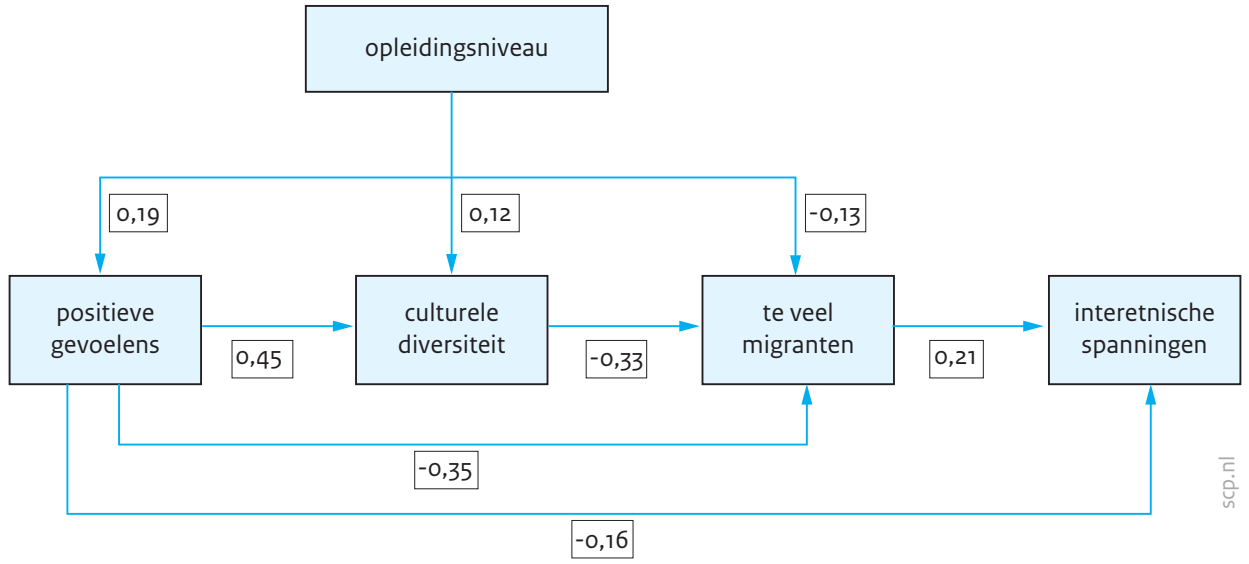

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Uit onze analyse blijkt dat opleidingsniveau samenhangt met vooroordelen, de mening over culturele diversiteit en etnische diversiteit van de samenleving. Hoe hoger men is opgeleid, hoe minder negatief de gevoelens ten opzichte van migranten zijn, hoe positiever men is ten opzichte van culturele diversiteit en hoe minder vaak ermee instemt dat er te veel migranten in Nederland wonen. Tussen deze variabelen bestaan bovendien verbanden: mensen die positiever denken over etnische minderheden accepteren culturele diversiteit meer. Omgekeerd geformuleerd: een negatieve houding ten opzichte van etnische minderheden gaat samen met een grotere voorkeur voor culturele homogeniteit van de samenleving. Autochtone Nederlanders die vinden dat een samenleving beter cultureel homogeen kan zijn, vinden ook vaker dat er te veel migranten in Nederland wonen. En die mening leidt weer tot het ervaren van meer interetnische spanningen. De perceptie van interetnische spanningen heeft dus (indirect) te maken met een gevoel van culturele dreiging.

Opleidingsniveau heeft geen directe invloed op interetnische spanningen, maar alleen een indirecte invloed via de andere variabelen. Hoger opgeleiden ervaren minder interetnische spanningen, omdat zij minder etnocentrisch zijn, beter kunnen omgaan met etnische diversiteit en minder weerstand voelen tegen de aanwezigheid van migranten in Nederland. Eerder brachten we dit al in verband met het grotere culturele kapitaal van hoger opgeleiden.

9.3 Houdingen van migranten

In de vorige paragraaf keken we naar de houdingen van autochtone Nederlanders ten aanzien van culturele diversiteit. Nu richten we onze blik op de vier grootste groepen migranten in Nederland. Hoe denken zij over de multiculturele samenleving, over autochtone Nederlanders en elkaar, en hoeveel spanningen ervaren zij?

Weinig verandering in tevredenheid met de Nederlandse samenleving

Nederland scoort bij alle groepen een voldoende (tabel 9.3), maar Turkse Nederlanders zijn minder tevreden dan andere groepen. De Marokkaanse en de Surinaamse tweede generatie geven de Nederlandse samenleving een minder hoog rapportcijfer dan de eerste generatie. Bij Turkse en Antilliaanse Nederlanders is er geen significant verschil tussen de generaties.

Tabel 9.3
Gemiddeld rapportcijfer tevredenheid over de Nederlandse samenleving, naar herkomst

tevredenheid	totaal	eerste generatie	tweede generatie
Turks	6,3	6,4	6,2
Marokkaans	6,6	6,8	6,3
Surinaams	6,7	6,8	6,5
Antilliaans	6,7	6,7	6,7

Bron: SCP/CBS (SIM'15) gewogen gegevens

In de afgelopen tien jaar heeft zich weinig verandering voorgedaan in de mate van tevredenheid over de Nederlandse samenleving. Alleen Marokkaanse Nederlanders waren in 2015 tevredener dan in 2011. Als we specifiek inzoomen op de tweede generatie, dan blijkt dat zij tussen 2006 en 2015 even tevreden is gebleven. De eerste generatie werd na 2011 echter tevredener. Daardoor is er in 2015 een verschil ontstaan in tevredenheid tussen de generaties: de tweede generatie is iets minder tevreden dan de eerste generatie.
De Surinaamse en de Antilliaanse tweede generatie zijn tevredener over de Nederlandse samenleving dan de Marokkaanse en de Turkse tweede generatie.

Men voelt zich minder thuis in Nederland

Een kleine minderheid van de migranten voelt zich op dit moment niet thuis in Nederland. Onder Turkse Nederlanders ligt dit percentage het hoogst met 6% (figuur 9.8). De meeste groepen zijn zich gemiddeld minder thuis gaan voelen: het percentage dat zegt zich thuis te voelen daalt en de antwoorden worden wat aarzelender (soms wel, soms niet). Alleen voor Turkse Nederlanders is tussen 2006 en 2015 geen (significante) verandering opgetreden in de mate waarin zij zich thuis voelen in Nederland.

Figuur 9.8

Mate waarin men zich thuis voelt in Nederland, naar herkomst en jaren, in percentages (2006, 2011 en 2015)

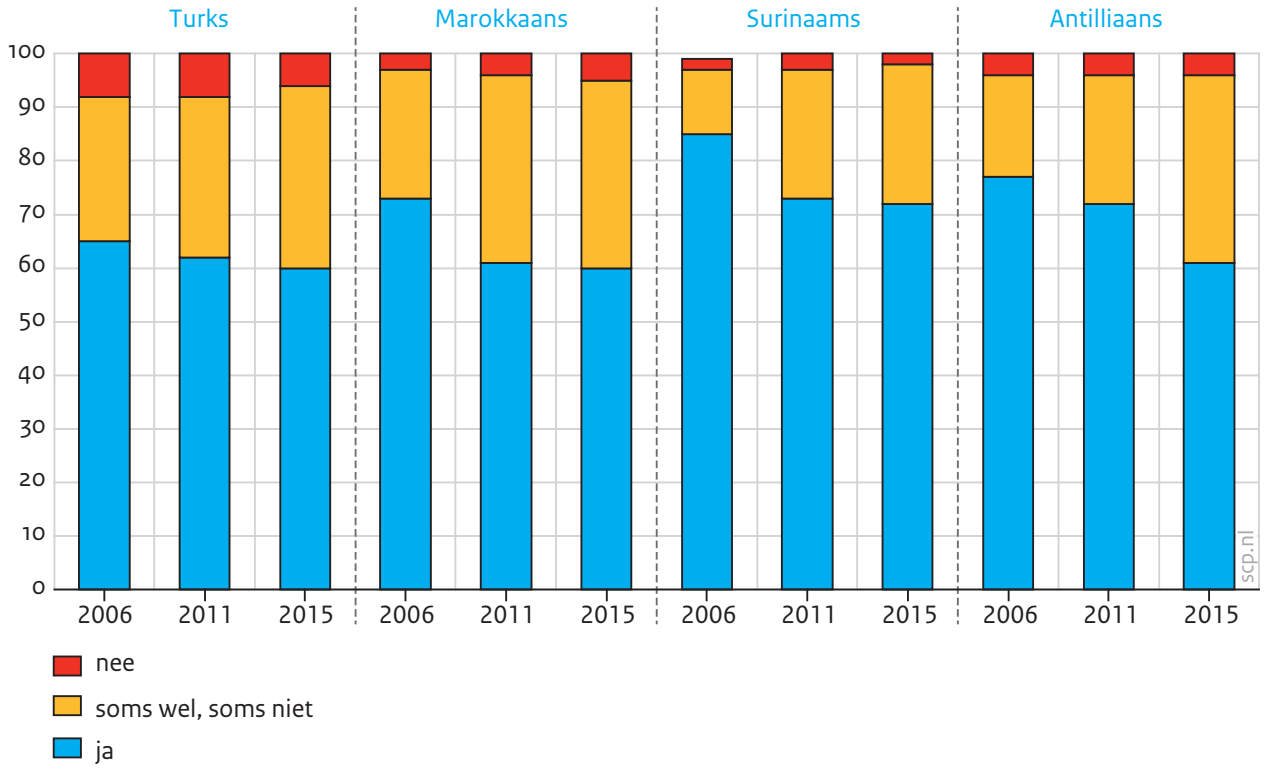

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Over het algemeen is er geen systematisch verschil in de mate waarin mannen en vrouwen zich thuis voelen in Nederland (tabel 9.4). Alleen bij de Surinaamse Nederlanders voelen vrouwen zich hier meer thuis, terwijl bij de Antilliaanse Nederlanders juist de mannen zich meer thuis voelen.

Bij de meeste groepen voelt een wat groter deel van de hoger opgeleiden zich thuis dan van de lager opgeleiden. Dit patroon zien we niet terug bij de Marokkaanse Nederlanders: de hoger opgeleiden onder hen voelen zich juist minder thuis dan de lager opgeleiden. Naar leeftijd is er een consequent patroon over de groepen: ouderen voelen zich vaker thuis dan jongeren.

De tweede generatie is in Nederland geboren en Nederland is in die zin hun thuis. Het is echter niet zonder meer zo dat zij zich hier meer thuis voelen dan de eerste generatie. Dit gaat wel op voor de Antilliaanse Nederlanders, maar de Marokkaanse en Surinaamse tweede generatie voelt zich hier juist minder thuis dan de eerste generatie. Voor de Turkse eerste en tweede generatie is er geen verschil in de mate waarin zij zich thuis voelen in Nederland. Als we over de langere termijn kijken, zien we dat in 2006 de situatie er anders uitzag (niet in tabel). In 2006 voelde de tweede generatie van bijna alle groepen zich meer thuis in Nederland dan de eerste generatie. Alleen Surinaamse Nederlanders van eerste en de tweede generatie voelden zich dat jaar evenveel thuis. Over het algemeen is de daling in het zich thuis voelen onder de tweede generatie sterker geweest dan onder de eerste generatie.

Tabel 9.4
Zich thuis voelen in Nederland, naar herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
man	59	58	69	66
vrouw	61	62	75	56
15-24 jaar	62	52	69	57
25-34 jaar	56	57	65	57
35-44 jaar	54	60	66	61
45-54 jaar	60	64	78	61
≥ 55 jaar	70	71	79	73
maximaal bao	59	66	68	61
vbo/mavo	58	60	78	66
mbo/havo//vwo	60	55	70	57
hbo/wo	62	56	73	64
1e generatie	59	64	75	57
2e generatie	61	54	67	72

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

De ultieme consequentie van het gevoel niet thuis te zijn in Nederland is emigreren. Dat heeft natuurlijk ook te maken met de perspectieven die men voor zichzelf ziet in het andere land. Voor Marokkaanse Nederlanders zijn die perspectieven doorgaans niet zo aantrekkelijk, terwijl Turkse Nederlanders wel kansen zien in Turkije. Daarnaast is uit een eerder studie gebleken dat de oriëntatie van Turkse Nederlanders op Turkije vrij sterk is, vergeleken bij de oriëntatie van andere groepen op het herkomstland (Huijnk et al. 2015). Aan Nederlanders met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse achtergrond is gevraagd of zij voor altijd in respectievelijk Turkije, Marokko, Suriname of de Antillen zouden willen gaan wonen. Tabel 9.5 laat het percentage zien per groep dat op deze vraag bevestigend antwoordt.

Tabel 9.5
Voor altijd in respectievelijk Turkije, Marokko, Suriname of de voormalig Nederlandse Antillen willen wonen, naar herkomst, 2015 (in procenten)

	2015
Turks	43
Marokkaans	17
Surinaams	24
Antilliaans	30

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Turkse Nederlanders zien het vaakst van alle groepen een toekomst in het land waar zijzelf of hun ouders geboren zijn, Marokkaanse Nederlanders het minst vaak. We zagen eerder dat men zich minder thuis is gaan voelen in Nederland. Correspondeert dat met een toename in de wens om te emigreren? Als we de gegevens over de afgelopen tien jaar bekijken[4], dan blijkt alleen onder Surinaamse Nederlanders geen verschil te zijn opgetreden in de wens om voor altijd in Suriname te gaan wonen. Bij alle drie de metingen heeft ongeveer een kwart van de Surinaamse Nederlanders deze wens. Onder de andere groepen is geen consistent patroon te vinden. Een even groot deel van de Turkse Nederlanders zou in 2015 voor altijd in Turkije willen gaan wonen als in 2006 (ongeveer vier op de tien), maar in 2011 lag dat percentage lager (35%). Onder de Marokkaanse Nederlanders steeg het percentage van 22% in 2006 naar 29% in 2011 om vervolgens te dalen naar 17% in 2015. Onder de Antilliaanse Nederlanders is de wens om voor altijd op de Antillen of Curaçao te gaan wonen sinds 2006 consequent gedaald van 44% in 2006 naar 39% in 2011 tot 30% in 2015.
Migranten van de eerste generatie willen vaker voor altijd in het herkomstland gaan wonen dan migranten van de tweede generatie (figuur 9.9). Ook hier zien we de specifieke patronen naar etnische groep terug. Wat echter vooral opvalt, is de stijging onder de tweede generatie Turkse Nederlanders tussen 2011 en 2015. In 2015 wil maar liefst een derde van deze groep voor altijd in Turkije gaan wonen. Dat is een stuk hoger dan onder de tweede generatie van andere groepen.

Figuur 9.9

Voor altijd in respectievelijk Turkije, Marokko, Suriname of de voormalig Nederlandse Antillen willen wonen, naar herkomst en generatie, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

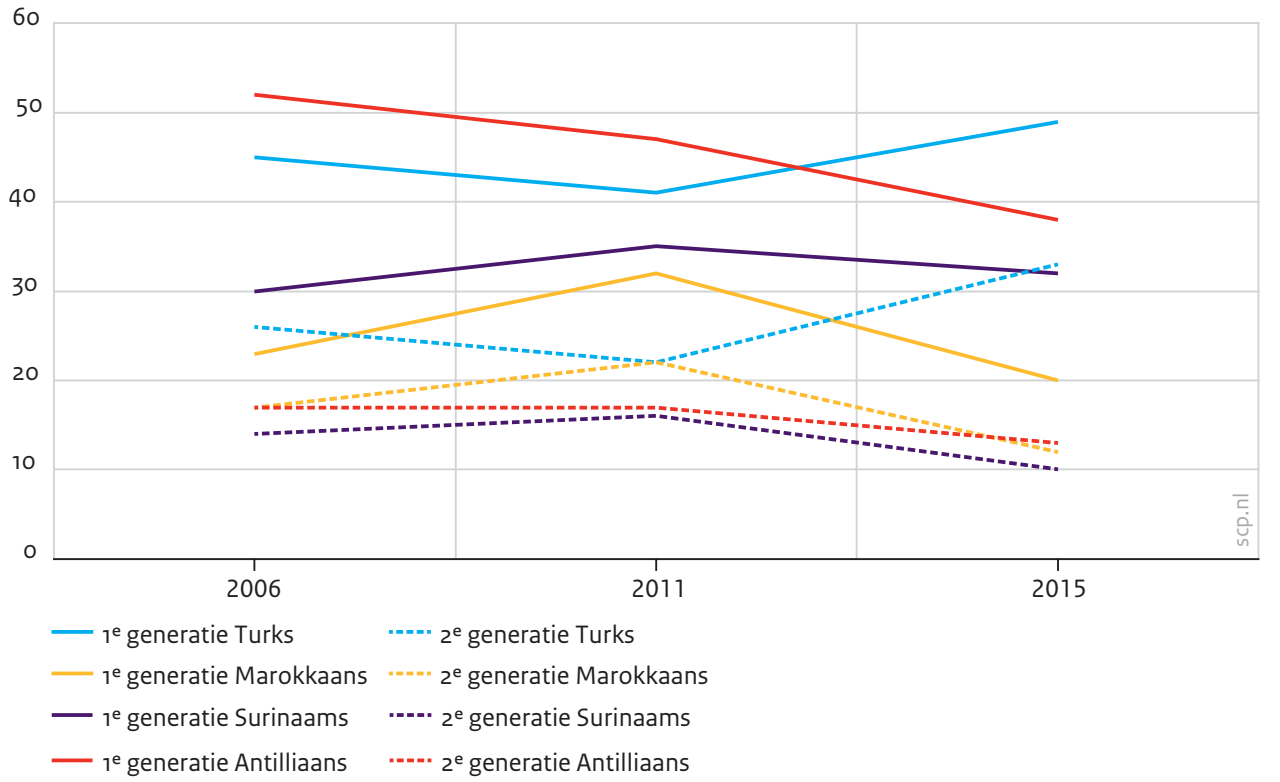

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Gelijkwaardigheid en ervaren discriminatie

In een eerdere studie werd al geconstateerd dat Turkse en Marokkaanse jongeren zich steeds minder thuis voelen in Nederland en dat ervaren uitsluiting hierachter een van de drijvende krachten is (Huijnk et al. 2015). Jongeren zijn somber over het maatschappelijk klimaat in Nederland, waarin zij veel negativiteit over migranten in het algemeen en moslims in het bijzonder ervaren. Persoonlijke ervaringen met discriminatie en apart gezet worden dragen bij aan het gevoel geen vanzelfsprekend onderdeel te zijn van de Nederlandse samenleving.

In de SIM'15 hebben we gemeten in welke mate men vindt dat Nederland een open en tolerant land is. Het betreft de volgende stellingen:

- 'Nederland staat open voor allochtone culturen.'
- 'Nederland is een gastvrij land voor allochtonen.'
- 'In Nederland krijg je als allochtoon alle kansen.'
- 'In Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd.'

Deze items tezamen[5] meten de mate waarin men van mening is dat Nederlanders met een andere etnische achtergrond een gelijkwaardige plek innemen in de Nederlandse samenleving zonder de druk volledig te moeten assimileren (Colombo 2015). Hoe hoger de score

op deze schaal (1-5), hoe meer men ervaart dat Nederland een open en gelijkwaardig land is met gelijke kansen voor mensen met verschillende etnische achtergronden. Het getal 3 geeft een tussenpositie aan (niet mee eens, niet mee oneens). Figuur 9.10 toont hoe de perceptie over de tijd is veranderd voor verschillende etnische groepen. Surinaamse en Marokkaanse Nederlanders vinden Nederland in 2015 minder open en gelijkwaardig dan in 2006. De daling zit met name tussen 2006 en 2011; na 2011 is de perceptie niet significant negatiever geworden. Voor Turkse Nederlanders zijn de verschillen tussen de opeenvolgende metingen niet significant (tussen 2006 en 2011 en tussen 2011 en 2015), maar tussen 2006 en 2015 zijn ook zij iets minder positief geworden. In kwalitatieve onderzoeken onder Marokkaanse en Turkse Nederlanders (met name jongeren) komt eveneens naar voren dat zij zich in Nederland in toenemende mate uitgesloten voelen en anders worden behandeld vanwege hun herkomst (bijvoorbeeld Sterckx en Van der Ent 2015). Antilliaanse Nederlanders verschillen over de tijd niet in hun mening.
Het is interessant ook de scores van autochtone Nederlanders mee te nemen. Zij zijn in elke opeenvolgende meting juist positiever geworden over de openheid en gelijkwaardigheid in Nederland. Daarmee zijn de percepties van autochtone Nederlanders en Nederlanders met een niet-westerse achtergrond de laatste jaren wat meer uit elkaar gaan lopen.

Figuur 9.10

Instemming met perceptie dat Nederland een open en gelijkwaardig land is, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (schaalgemiddelde)

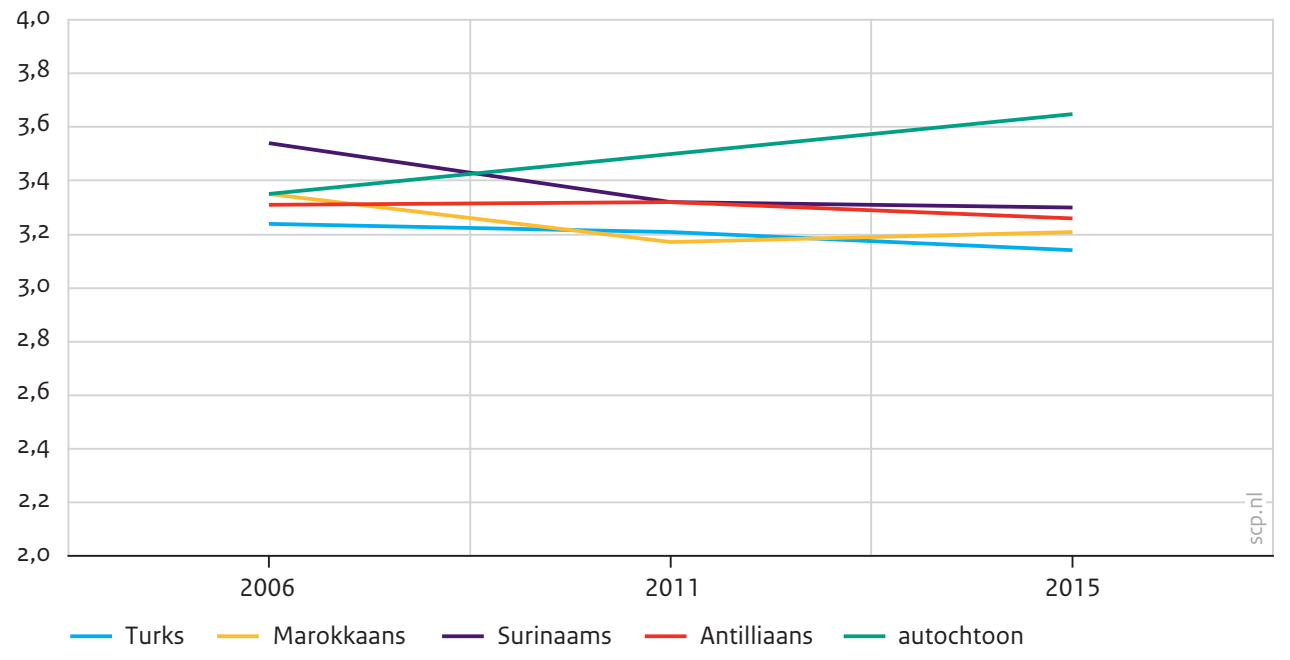

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

De meningen over de openheid en gelijkwaardigheid van Nederland in 2015 verschillen niet alleen naar etnische achtergrond (zie internetbijlage B9.2). In alle groepen zien we dat lager opgeleiden positiever zijn over de openheid en gelijkwaardigheid van Nederland dan hoger opgeleiden. Voor de niet-westerse groepen is dit verschijnsel eerder aangeduid als de integratieparadox (Buijs et al. 2006). De hoger opgeleiden zijn minder positief over gelijke kansen en openheid in de Nederlandse samenleving omdat zij meer in aanraking komen met het politieke debat hierover en in hun eigen leven meer weerstanden ervaren (Gijsberts en Vervoort 2007).
Ook andere verschillen doen ertoe voor de mening over de tolerantie en gelijkwaardigheid van Nederland: mannen zijn over het algemeen positiever dan vrouwen en, met uitzondering van de Antilliaanse Nederlanders, is de tweede generatie minder positief dan de eerste generatie. Oudere Nederlanders met een niet-westerse achtergrond zijn door de bank genomen gemiddeld positiever dan jongere.

Het antwoord op de vraag of Nederland een open en gelijkwaardig land is, heeft veel te maken met ervaren discriminatie. Dit kan discriminatie betreffen die men zelf heeft ervaren of (op een abstracter niveau) de perceptie dat etnische discriminatie in Nederland geregeld voorkomt. In beide gevallen is het zo dat hoe frequenter de ervaren discriminatie is, hoe negatiever de mening over de openheid en gelijkwaardigheid van Nederland is.[6]

De perceptie van discriminatie door autochtone Nederlanders is in de afgelopen jaren gestegen. Figuur 9.11 geeft de proporties weer van de mate waarin etnische discriminatie in de samenleving wordt ervaren. Het betreft een algemene perceptie van de mate waarin etnische discriminatie voorkomt, en niet (per se) de mate waarin mensen het gevoel hebben zelf slachtoffer te zijn van discriminatie.
Met name de stijging bij Surinaamse Nederlanders is spectaculair te noemen. Vond in 2006 nog 15% van de Surinaamse Nederlanders dat migranten (zeer) vaak door autochtone Nederlanders worden gediscrimineerd, in 2015 was dat aandeel bijna verdrievoudigd naar 41%. Het verschil in perceptie tussen Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders uit 2006 is in 2015 geheel verdwenen. In beide groepen zeggen ruim vier op de tien mensen dat migranten (zeer) vaak door autochtone Nederlanders worden gediscrimineerd. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders ligt dat aandeel rond een derde. Bij alle etnische groepen zien we een daling in het aandeel personen dat stelt dat in Nederland nooit etnische discriminatie door autochtone Nederlanders plaatsvindt.

Figuur 9.11

Mate waarin etnische discriminatie door autochtone Nederlanders wordt ervaren, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in percentages)

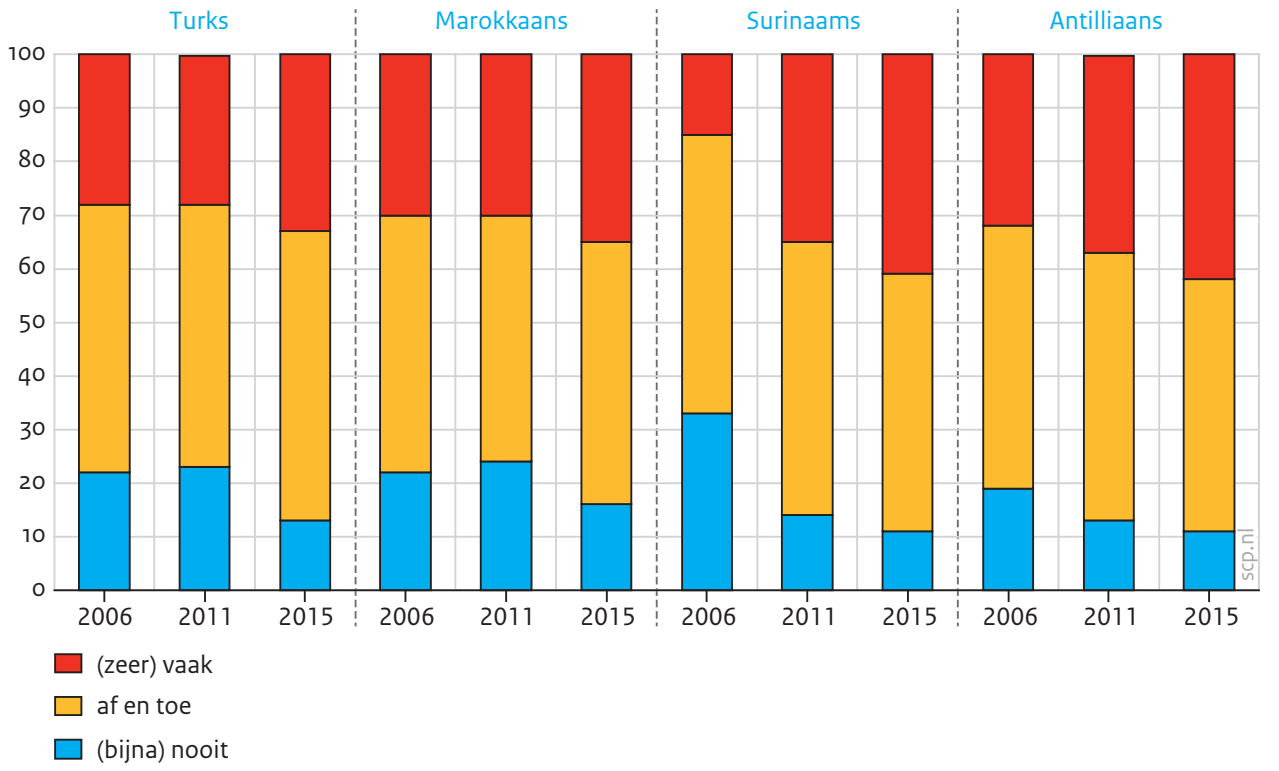

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Als we ons toespitsen op de meting in 2015 dan zien we dat de tweede generatie meer etnische discriminatie in Nederland ervaart dan de eerste generatie, behalve onder Antilliaanse Nederlanders (tabel 9.6). We kijken hierbij naar het percentage dat ervaart dat migranten (zeer) vaak worden gediscrimineerd door Nederlanders. Er is op dit punt geen systematisch verschil naar geslacht: onder Turkse Nederlanders ervaren vrouwen minder discriminatie dan mannen, terwijl dit onder Antilliaanse Nederlanders andersom is.
Bij Marokkaans- en Surinaams-Nederlandse mannen en vrouwen is er geen significant verschil in de mate waarin zij ervaren dat migranten worden gediscrimineerd. Jongere leeftijdsgroepen vinden vaker dat migranten worden gediscrimineerd door Nederlanders dan oudere leeftijdsgroepen. Dat verband is echter niet simpel of eenduidig: er is geen geleidelijke afname met de leeftijd, en ook bestaan er verschillen tussen de groepen wat betreft de leeftijdscategorieën waarin men minder discriminatie ervaart.
De relatie tussen opleidingsniveau en ervaring van etnische discriminatie door autochtone Nederlanders verschilt per groep. Bij Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders vinden we de eerder genoemde integratieparadox terug, waarbij juist hoger opgeleide migranten meer discriminatie ervaren. Bij Antilliaanse Nederlanders ervaren juist de lager opgeleiden meer etnische discriminatie door autochtone Nederlanders en bij Turkse Nederlanders is sprake van een zigzagpatroon.

Tabel 9.6

Migranten worden (zeer) vaak[a] door autochtone Nederlanders gediscrimineerd, naar herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
man	36	35	39	39
vrouw	29	35	42	45
15-24 jaar	34	46	42	41
25-34 jaar	35	42	45	49
35-44 jaar	39	28	41	38
45-54 jaar	27	26	42	45
≥ 55 jaar	24	29	35	35
maximaal bao	31	24	39	46
vbo/mavo	37	40	37	41
mbo/havo/vwo	30	39	41	42
hbo/wo	37	46	44	42
1e generatie	28	29	38	44
2e generatie	39	44	45	39

a Ten opzichte van nooit, bijna nooit, af en toe.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

De perceptie dat migranten worden gediscrimineerd door Nederlanders kan worden geïnterpreteerd als een gevoel van maatschappelijke uitsluiting. Het kan een uiting zijn dat het maatschappelijk klimaat rondom etnische minderheden verhardt, maar zegt daarmee niet per definitie iets over de mate waarin men persoonlijk discriminatie ervaart. In figuur 9.12 is per etnische groep over de tijd weergegeven hoeveel discriminatie men zelf heeft ervaren. Bij alle etnische groepen is het percentage dat zelf (zeer) vaak discriminatie ervaart over de tijd gestegen. Tegelijkertijd is het percentage personen dat zegt nooit discriminatie te ervaren geslonken. Alle etnische groepen ervaren dus gemiddeld persoonlijk meer discriminatie.

Figuur 9.12

Aandeel personen dat zelf (zeer) vaak discriminatie door autochtone Nederlanders heeft ervaren, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

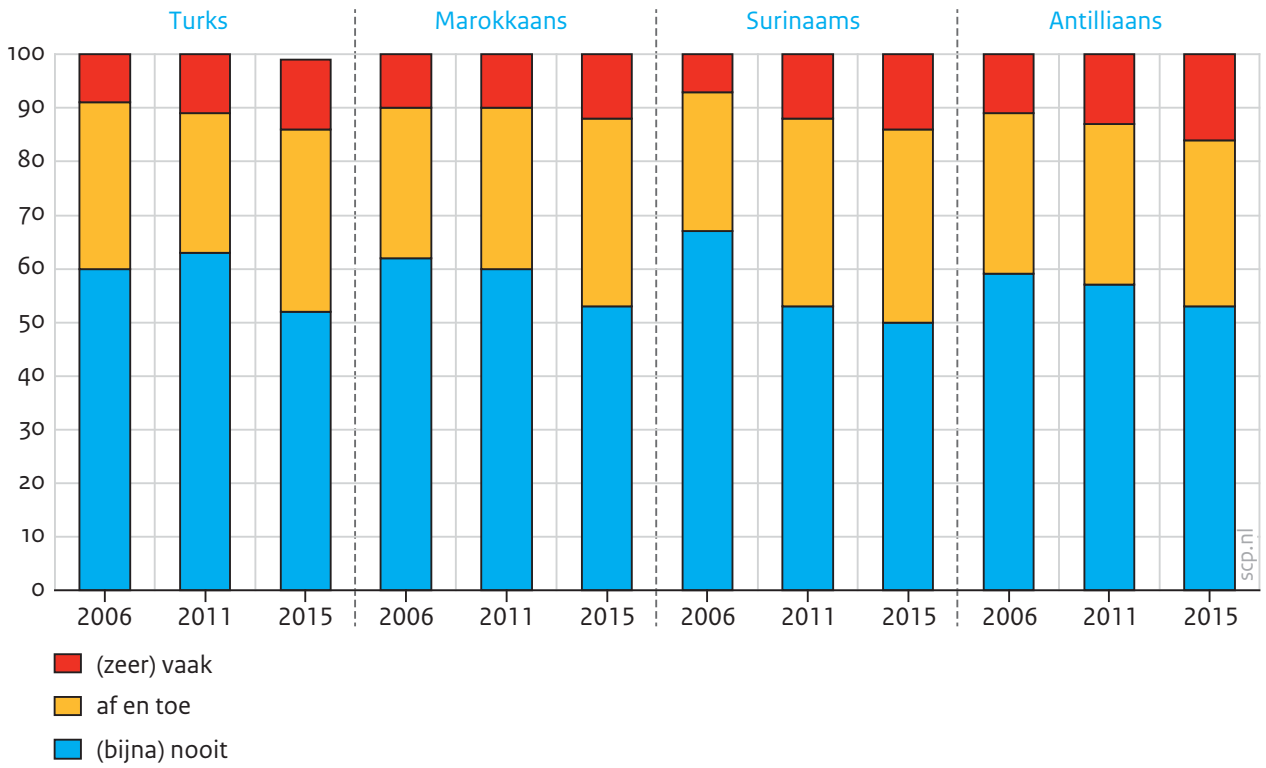

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Uit de studie *Ervaren discriminatie in Nederland* blijkt dat de migrantengroepen met name discriminatie ervaren vanwege hun etnische achtergrond, geloof en huidskleur (Andriessen et al. 2014). Discriminatie wordt relatief vaak ervaren in de openbare ruimte en betreft dan veelal pesten, uitgescholden worden en onvriendelijk behandeld worden. De stijging van het aandeel personen dat discriminatie ervaart en de bevinding dat het relatief vaak negatieve bejegening in de openbare ruimte betreft, kan erop duiden dat de verharding van het maatschappelijk klimaat rond etnische minderheden zich hier doet gelden. Het is ook mogelijk dat het debat (en de hevigheid waarmee dat soms wordt gevoerd) ertoe heeft geleid dat discriminatie eerder erkend en/of gevoeld wordt.

Wederom kijken we wat meer in detail naar de stand van zaken in 2015. Dit keer richten we ons op de categorie die in 2015 zegt nooit discriminatie door autochtone Nederlanders te hebben ervaren, omdat deze in alle groepen groot genoeg is om iets over te zeggen.
Voor de duidelijkheid: dit wijkt dus af van de gegevens die in figuur 9.12 zijn gepresenteerd, aangezien daar 'nooit' en 'bijna nooit' samen zijn genomen als categorie.
Van de Antilliaanse Nederlanders zegt krap een derde nooit discriminatie te hebben meegemaakt, bij de Surinaamse Nederlanders is dit een kwart. Turkse en Marokkaanse Nederlanders nemen een tussenpositie in. In alle etnische groepen zeggen vrouwen vaker geen persoonlijke ervaring te hebben met discriminatie dan mannen (zie tabel 9.7). In studies

naar etnische discriminatie op de arbeidsmarkt wordt vaker gevonden dat mannen uit niet-westerse groepen meer te maken hebben met discriminatie dan vrouwen uit die groepen (Andriessen en Dagevos, 2014). Een mogelijke verklaring is dat de stereotypen over mannen meer bedreigend zijn dan die over vrouwen. Bij Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen zou in ervaringscijfers ook kunnen meespelen dat zij vanwege hun lagere arbeidsparticipatie minder vaak in situaties op de arbeidsmarkt komen waarin discriminatie kan plaatsvinden.
Hoger opgeleiden zeggen minder vaak dat zij nooit discriminatie hebben ervaren dan lager opgeleiden (integratieparadox). Alleen bij Antilliaanse Nederlanders verschillen hoger opgeleiden op dit punt niet significant van degenen met maximaal basisonderwijs; lager en middelbaar opgeleiden uit deze groep ervaren minder discriminatie.

Tabel 9.7
Nooit[a] discriminatie ervaren door autochtone Nederlanders, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
totaal	28	27	24	30
man	23	25	18	28
vrouw	33	28	29	31
15-24 jaar	29	21	21	32
25-34 jaar	27	23	15	26
35-44 jaar	22	27	21	32
45-54 jaar	24	27	23	25
≥ 55 jaar	42	40	35	32
maximaal bao	33	34	31	40
vbo/mavo	29	25	29	28
mbo/havo/vwo	29	25	22	25
hbo/wo	17	20	20	33
1e generatie	30	32	24	25
2e generatie	25	18	23	40

a Ten opzichte van bijna nooit, af en toe, vaak en zeer vaak.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Oudere leeftijdsgroepen hebben vaker geen persoonlijke ervaringen met discriminatie door autochtone Nederlanders. Ook hier kan gelegenheid een rol spelen: wellicht komen ouderen minder vaak in contact met autochtone Nederlanders. Parallel aan het verschil tussen leeftijdsgroepen ervaart in vergelijking met de tweede generatie een groter deel van de eerste generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders nooit discriminatie. Bij de Surinaamse Nederlanders is er echter geen verschil tussen de generaties en bij de Antilliaanse Nederlanders ervaart juist een groter deel van de tweede generatie nooit discriminatie. Discriminatie-ervaringen lijken dus specifiek naar generatie, leeftijd en etnische groep te zijn.

We zijn hier uitgegaan van metingen van ervaren discriminatie. De uitkomsten daarvan hoeven niet overeen te komen met feitelijke discriminatie. Iets wat door een persoon als discriminatie opgevat wordt, hoeft niet zo bedoeld te zijn of is wellicht feitelijk geen discriminatie. Tegelijkertijd kunnen zaken die feitelijk discriminerend zijn of discriminerend bedoeld zijn niet als discriminatie worden ervaren. Toch is het belangrijk om ervaren discriminatie in kaart te brengen, deze het eigen gedrag en het welzijn beïnvloedt. Discriminatie ervaren is stressvol en heeft bijvoorbeeld negatieve gevolgen voor de gezondheid en het welbevinden van mensen (Harrell et al. 2003; Paradies 2006; Williams en Mohammed 2009). Het kan ook direct impact hebben op iemands positie in de samenleving of op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld wanneer mensen stoppen met het zoeken naar werk om zo discriminatie-ervaringen bij sollicitaties te vermijden (vgl. Andriessen et al. 2014; Nievers 2007). Mensen gaan verschillend om met de ervaring gediscrimineerd te worden. Zij kunnen bijvoorbeeld extra hun best gaan doen om te laten zien dat zij het werk wel aankunnen of bagatelliseren de discriminatie en proberen zo hiermee verbonden negatieve emoties te verminderen. Weer een andere strategie is die van vermijding: mensen mijden dan locaties of gebeurtenissen waarin zij verwachten met discriminatie geconfronteerd te worden, zoals de arbeidsmarkt. In de bredere samenleving kan dit de vorm aannemen van het zich terugtrekken in een veilige groep (bijvoorbeeld van familie). Ervaren discriminatie kan zo negatief samenhangen met het zich thuis voelen in Nederland.

In lijn hiermee voelen niet-westerse migranten die van mening zijn dat in Nederland (zeer) vaak etnische discriminatie voorkomt zich hier minder thuis (figuur 9.13). Vooral opvallend is dat de verschillen op dit punt tussen de categorieën over de jaren toenemen. De mate waarin etnische discriminatie wordt ervaren, heeft in 2015 een grotere impact op het zich thuis voelen in Nederland dan in 2006. Verwacht zou kunnen worden dat dit verband sterker geldt voor de tweede generatie dan de eerste, maar dit is niet zo (niet in figuur).

Figuur 9.13

Aandeel Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders dat zich thuis voelt in Nederland naar jaar en mate waarin zij etnische discriminatie in Nederland ervaren[a], 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

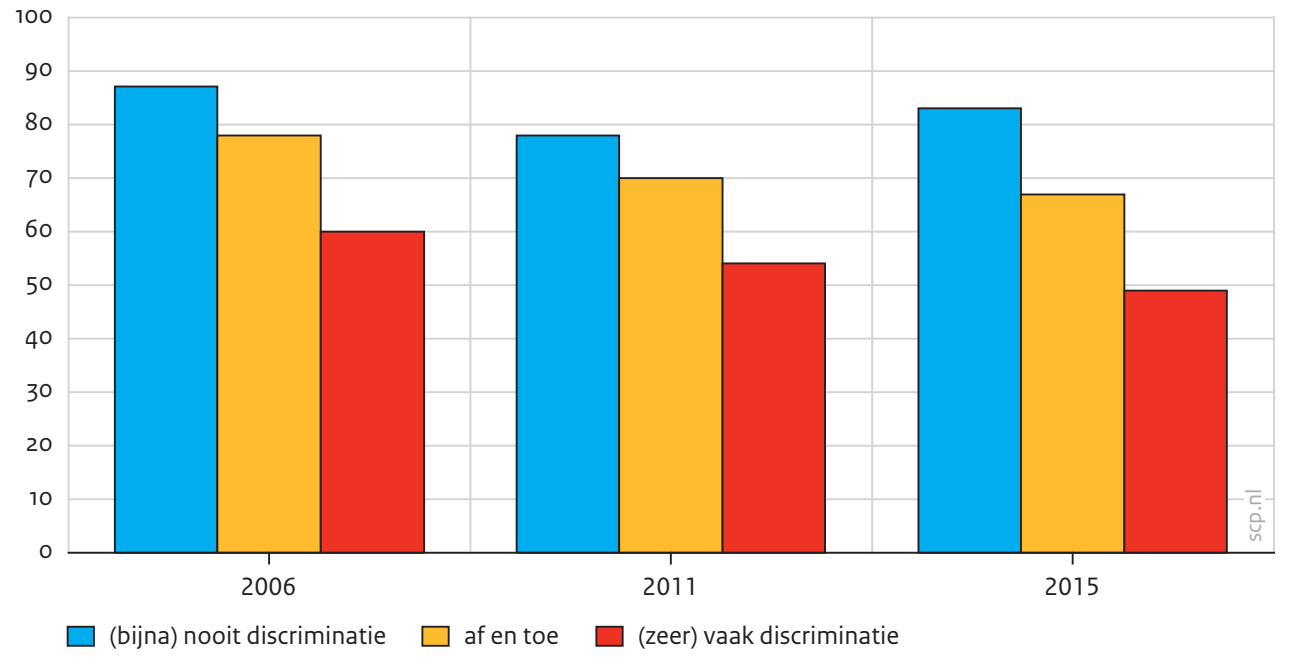

a In de analyse is gecontroleerd voor opleidingsniveau, geslacht en leeftijd.

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

9.3.1 Gevoelens van groepen ten opzichte van elkaar

In paragraaf 9.2.3 lieten we zien hoe autochtone Nederlanders denken over ander etnische groepen. Aan de niet-westerse respondenten is gevraagd in een score van 0 tot 100 uit te drukken hoe positief (100) of negatief (0) zij ten opzichte van verschillende andere etnische groepen staan. De gemiddelde scores vormen samen een etnische hiërarchie. Groepen waarover doorgaans positiever stereotypen zijn, staan hoger in de hiërarchie dan groepen die te maken hebben met meer negatieve stereotypering. In figuur 9.8 is de etnische hiërarchie weergegeven van de niet-westerse Nederlanders. Naast gemiddelde scores zijn hier ook kleuren gebruikt: rode kleuren representeren warmere gevoelens, blauwe kleuren koudere (negatievere) gevoelens. Alle groepen plaatsen hun eigen groep (soms in combinatie met een andere groep) bovenaan in de hiërarchie. In tabel 9.8 is dat ook te zien aan de rood gekleurde diagonaal: men denkt positief over de eigen etnische groep. Over Marokkaanse Nederlanders wordt het meest negatief gedacht (deze kolom kleurt het meest blauw); over autochtone Nederlanders zijn de meningen positief (rode kleur). In de samenleving bestaat een grote mate van consensus over hoe de hiërarchie eruitziet (Pepels & Hagendoorn, 2000). In Nederland anno 2015 kan deze als volgt worden gekenschetst: eerst eigen groep, dan autochtone Nederlanders, dan Surinaamse Nederlanders, dan Turkse, dan Antilliaanse Nederlanders en ten slotte Marokkaanse Nederlanders. Per groep zijn er wel kleine variaties. Zo plaatsen Marokkaanse en Turkse Nederlanders elkaar wat hoger in de hiërarchie. De gedeelde islamitische religie die in de identiteit van veel Marok-

kaanse en Turkse Nederlanders heel belangrijk is, zou hier een rol kunnen spelen (Sterckx en Van der Ent 2015).

Tabel 9.8
Temperatuurscores van vier migrantengroepen over elkaar en over autochtone Nederlanders (gemiddelde scores), 2015

	over autochtone Nederlanders	over Surinaamse Nederlanders	over Turkse Nederlanders	over Antilliaanse Nederlanders	over Marokkaanse Nederlanders
Surinaams	68	70	59	55	50
Turks	65	51	70	43	49
Antilliaans	68	66	56	68	49
Marokkaans	68	62	69	56	71

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

In het afgelopen decennium zijn de gevoelens over andere etnische groepen over het algemeen (iets) positiever geworden, met uitzondering van autochtone Nederlanders. Over deze groep is het gevoel in 2006 en 2015 gemiddeld gelijk, met een dip in 2011. We kunnen concluderen dat de etnische hiërarchie de afgelopen tien jaar redelijk consistent is gebleven. Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders staan steeds onderaan in de hiërarchie, autochtone Nederlanders bovenaan. De gevoelens over Marokkaanse Nederlanders komen zelfs bij geen enkele groep gemiddeld boven de 50 uit. Antilliaanse Nederlanders scoren iets hoger, maar ook over die groep wordt niet erg positief gedacht.

9.3.2 Afstand houden

In de vorige paragraaf zagen we dat groepen tussen 2006 en 2015 positiever over elkaar zijn gaan denken, maar niet over autochtone Nederlanders. In deze paragraaf gaan we na of de sociale afstand die niet-westerse migranten tot autochtone Nederlanders willen innemen daarmee in overeenstemming is. We kijken opnieuw specifiek naar de opvattingen over interetnische vriendschappen en gemengde huwelijken van eventuele kinderen als indicatoren van sociale afstand.
In alle groepen daalt het percentage dat het (heel) vervelend zou vinden als zijn kind interetnische vriendschappen zou onderhouden. In 2015 zijn er nauwelijks nog Nederlanders met een niet-westerse achtergrond die dit als een probleem beschouwen. Onder autochtone Nederlanders vindt in 2015 10% het een probleem als zijn kind een gemengde vriendengroep heeft (zie paragraaf 8.2.2).

Figuur 9.14

Mening over interetnische vriendschappen van (eventuele) kinderen, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

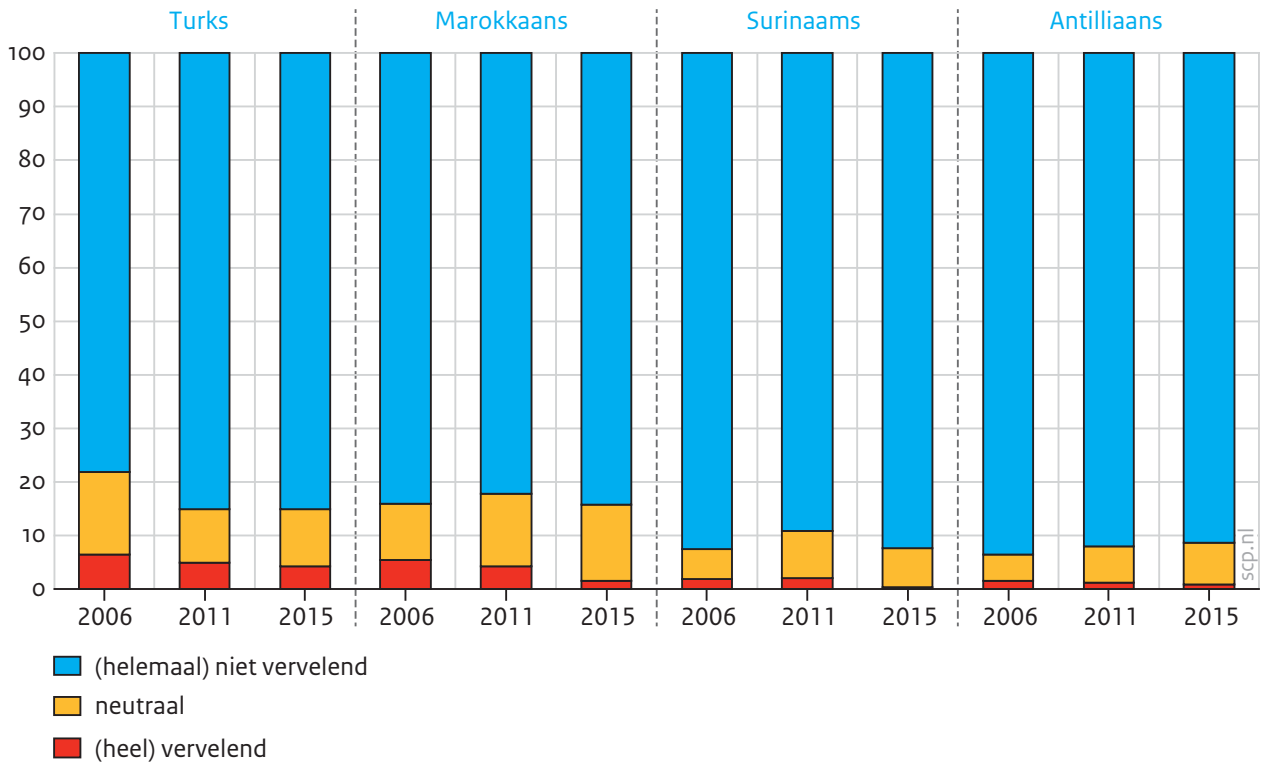

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Gemengde huwelijken roepen doorgaans meer weerstand op, maar ook op dit thema zien we over de tijd een afname van de gewenste sociale afstand (figuur 9.15). Onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders bestond al weinig weerstand, maar ook bij hen is sprake van een verdere daling. In eerdere jaren stonden met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders afwijzend tegenover een huwelijk met een autochtone Nederlander (bijvoorbeeld Huijnk en Dagevos 2014). In 2015 is het aandeel Marokkaanse Nederlanders dat een gemengd huwelijk van zijn kinderen (zeer) vervelend zou vinden sterk gedaald ten opzichte van 2011. Eerder onderzoek liet zien dat met name religieuze bezwaren en druk vanuit de familie van belang zijn bij het afwijzen van een Nederlander als mogelijke partner (Hooghiemstra 2003; Sterckx 2014; Sterckx en Bouw 2005). In 2015 is ook gevraagd naar de mate waarin de familie invloed heeft op de partnerkeuze (zie ook hoofdstuk 7). Turks- en Marokkaans-Nederlandse respondenten die aangeven dat de familie veel invloed heeft op de partnerkeuze oordelen afwijzender over een gemengd huwelijk dan de respondenten uit deze groepen die een vrije partnerkeuze ervaren.[7]

Figuur 9.15

Mening over gemengd huwelijk, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

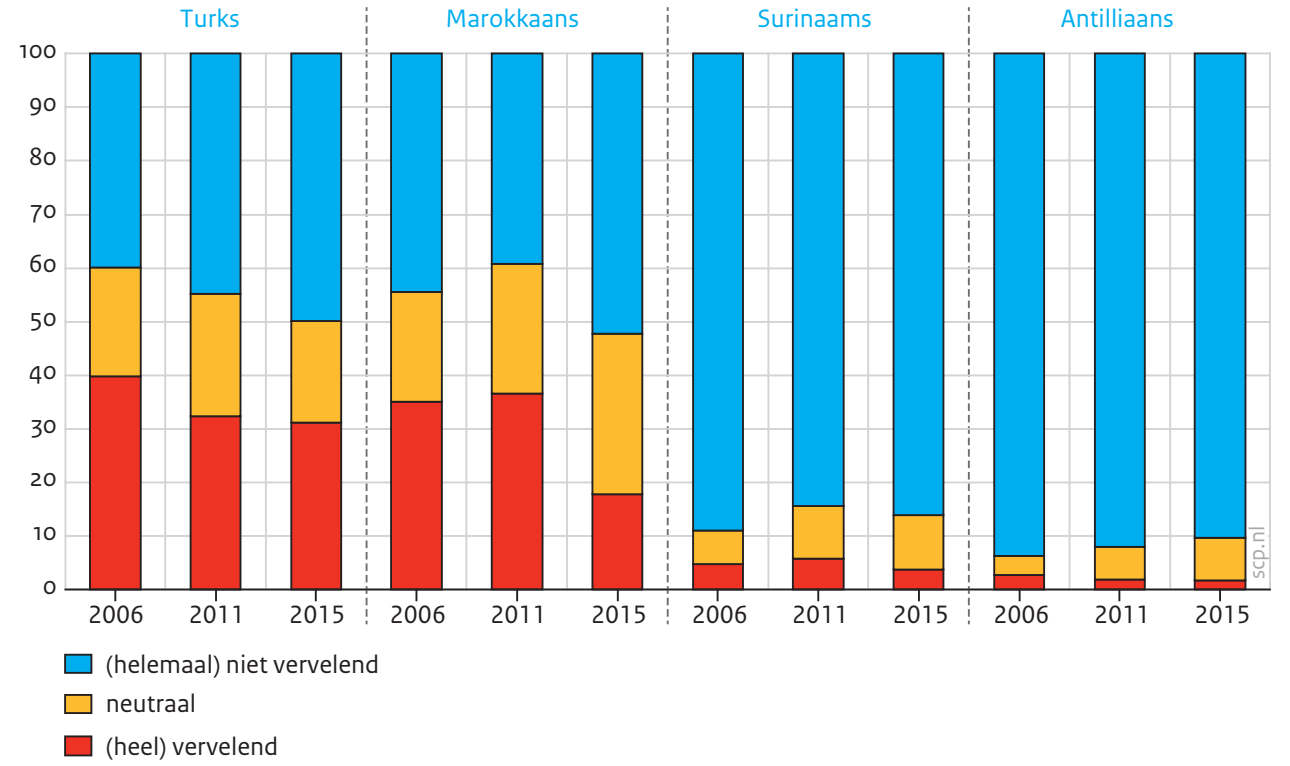

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Binnen de onderzochte etnische groepen is er geen systematisch verschil in de mate waarin mannen en vrouwen positief oordelen over een eventueel gemengd huwelijk van hun kind. Onder Marokkaanse Nederlanders valt op dat vrouwen hierover veel positiever oordelen dan mannen. In eerder jaren was dit verschil tussen Marokkaans-Nederlandse mannen en vrouwen er niet. In 2015 waren Marokkaans-Nederlandse mannen minder positief over een huwelijk van een eventueel kind met een autochtone partner dan in eerdere jaren, wat geresulteerd heeft in het verschil tussen Marokkaans-Nederlandse mannen en vrouwen anno 2015 (niet in tabel).

Ook naar leeftijd is er geen duidelijk patroon: het is bijvoorbeeld niet zo dat jongeren positiever zijn over gemengde huwelijken dan ouderen. Onder Marokkaanse Nederlanders heeft de jongste leeftijdscategorie (samen met de oudste leeftijdscategorie) de meeste moeite met een gemengd huwelijk. Hoger opgeleiden zijn doorgaans positiever dan lager en middelbaar opgeleiden, maar bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is er nauwelijks verschil tussen de opleidingsniveaus. Ook tussen de generaties is er geen verschil in de mate waarin zij geen bezwaar hebben tegen een gemengd huwelijk, met uitzondering van de Turkse Nederlanders – bij hen oordeelt de tweede generatie positiever. Een andere analyse wijst uit dat er in 2006 nog wel een verschil bestond tussen de generaties. De eerste generatie oordeelde in die meting nog afwijzender over interetnische relaties dan de tweede generatie. In de metingen van 2011 en 2015 zijn de verschillen tussen de generaties verdwenen.

Tabel 9.9

Het is (helemaal) niet vervelend wanneer een van mijn (eventuele) kinderen een autochtone partner heeft, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
man	51	58	84	91
vrouw	48	46	88	90
15-24 jaar	56	47	86	90
25-34 jaar	47	54	82	90
35-44 jaar	50	58	82	95
45-54 jaar	43	52	82	86
≥ 55 jaar	55	49	85	90
maximaal bao	41	44	81	87
vbo/mavo	41	57	86	92
mbo/havo	52	52	88	91
hbo/wo	68	62	87	91
1e generatie	46	51	86	90
2e generatie	55	54	86	92

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

De mate van de gewenste sociale afstand tot autochtone Nederlanders hangt samen met de mate waarin etnische discriminatie in de samenleving ervaren wordt. Degenen die menen dat etnische discriminatie in de samenleving (zeer) vaak voorkomt, zeggen vaker het vervelend te vinden als hun (eventuele) kind een autochtone partner zou kiezen.[8] Bij Marokkaanse Nederlanders ontbreekt deze relatie echter.

9.4 Interetnische spanningen

In verschillende studies is al gesproken over een groeiende kloof tussen autochtone Nederlanders en Nederlanders met een niet-westerse achtergrond. Er zou sprake zijn van botsende waarden die bijvoorbeeld in scholen tot ongemakkelijke en lastige situaties leiden (Kleijwegt 2016) en tot wederzijds onbegrip (Huijnk et al. 2015). In deze paragraaf kijken we hoe de verschillende groepen denken over de ontwikkeling van etnische spanningen. Nemen die toe of af?

9.4.1 Spanning tussen groepen

Eerder (paragraaf 9.2.5) lieten we zien dat autochtone Nederlanders wel wat interetnische spanning ervaren die samenhangt met een negatieve houding ten opzichte van minderheden en een voorkeur voor een culturele eenheid. Niet-westerse migranten ervaren wat minder interetnische spanningen dan autochtone Nederlanders (tabel 9.10). Vrouwen ervaren in alle groepen meer spanning dan mannen. Oudere leeftijdsgroepen ervaren over het

algemeen minder interetnische spanningen dan jongere leeftijdsgroepen. De tweede generatie ervaart, in lijn met het verschil tussen leeftijdsgroepen, meer spanning dan de eerste generatie, al zijn de verschillen tussen de generaties bij sommige groepen groter dan bij andere. Onder Antilliaanse Nederlanders is het verschil tussen de generaties bijvoorbeeld vrij gering. Nederlanders met een niet-westerse achtergrond ervaren vaak minder interetnische spanning naarmate ze lager zijn opgeleid. Onder autochtone Nederlanders ervaren hoger opgeleiden juist minder interetnische spanning dan lager en middelbaar opgeleiden.

Tabel 9.10
Gemiddelde ervaren interetnische spanning, naar herkomst en achtergrondkenmerken, 2015 (rapportcijfer)[a]

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
totaal	5.0	5.3	5.8	5.9
man	5.0	5.2	5.8	5.6
vrouw	5.1	5.5	5.8	6.1
15-24 jaar	5.6	5.8	6.1	5.9
25-34 jaar	5.1	5.5	6.2	6.0
35-44 jaar	5.3	5.1	6.1	5.9
45-54 jaar	4.6	4.8	5.6	6.0
≥ 55 jaar	4.3	5.3	5.2	5.5
maximaal bao	4.5	5.0	5.4	5.8
vbo/mavo	5.1	5.5	5.6	5.8
mbo/havo/vwo	5.4	5.5	5.9	5.9
hbo/wo	5.2	5.9	5.9	6.0
1e generatie	4.6	5.0	5.6	5.9
2e generatie	5.7	5.9	6.1	5.9

a Een hoger cijfer correspondeert met meer ervaren interetnische spanning.

Bron: SCP/CBS (SIM'15), gewogen gegevens

Een deel van de migranten vermoedt dat spanningen tussen autochtone Nederlanders en migranten in Nederland zullen toenemen. Dit deel is met name onder Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders kleiner geworden. Van deze groepen zegt een relatief klein deel (20%) dat deze spanningen niet zullen toenemen. Onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn de grootste aandelen personen te vinden die denken dat de spanningen niet zullen toenemen. Autochtone Nederlanders zijn minder optimistisch over de ontwikkeling van interetnische spanningen dan migranten (zie paragraaf 9.2.4).

Figuur 9.16

Denkt u dat spanningen tussen autochtone Nederlanders en migranten in Nederland erger gaan worden?, naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)

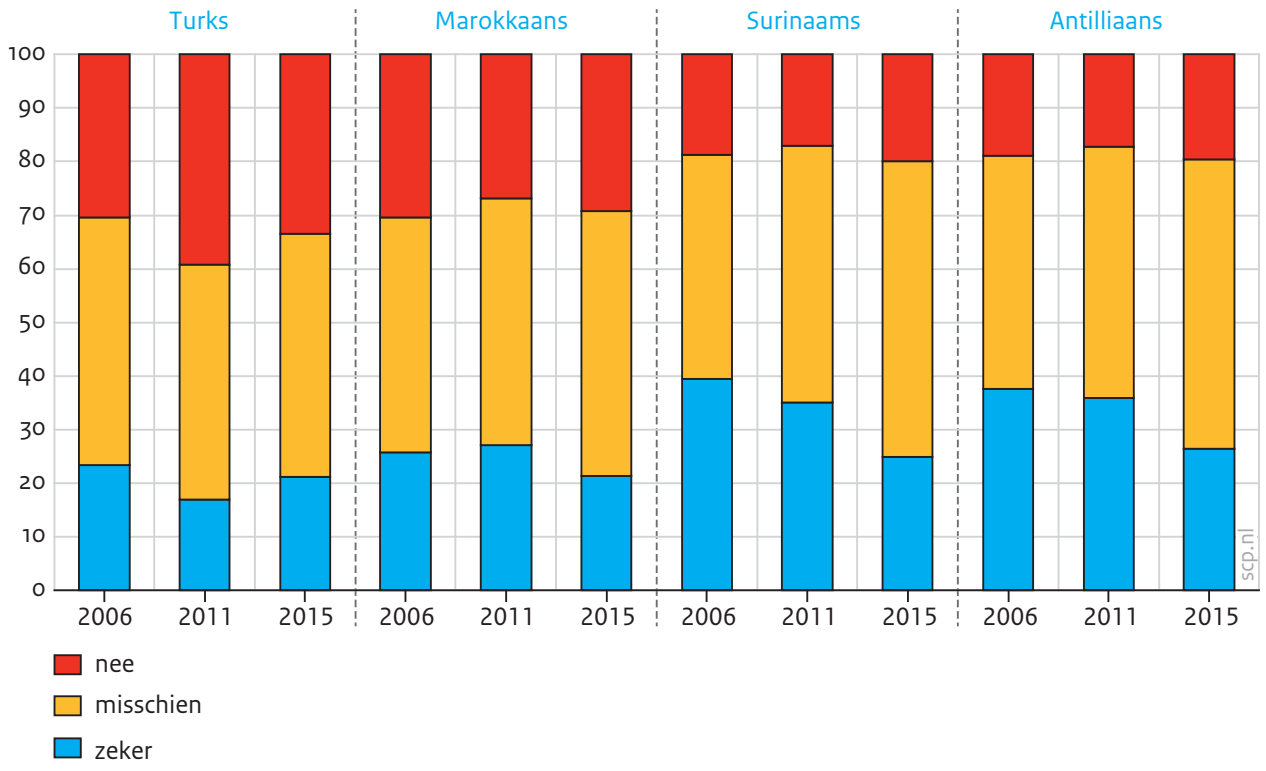

Bron: SCP/CBS (SIM'06/'11/'15), gewogen gegevens

Ervaren discriminatie leidt tot terugtrekken uit de Nederlandse samenleving

In deze paragraaf hebben we gekeken naar de houdingen van niet-westerse migranten. We zagen dat zij zich in de afgelopen tien jaar minder thuis zijn gaan voelen in Nederland, en dat die stijging met name sterk is onder de tweede generatie. Dat is een teken aan de wand: Nederland is immers hun geboorteland. Deze ontwikkeling lijkt te maken te hebben met de verharding van het maatschappelijke klimaat rondom het thema migratie en integratie: degenen die meer ervaren dat etnische minderheden in Nederland te maken hebben met discriminatie en degenen die zelf vaker discriminatie hebben ervaren voelen zich minder thuis in Nederland. De migranten die zich thuis voelen in Nederland en minder discriminatie ervaren, ervaren minder interetnische spanningen. Zich thuis voelen is ook verbonden met de behoefte aan sociale afstand tot autochtone Nederlanders: hoe minder men zich thuis voelt, hoe meer afstand men wenst. Persoonlijke discriminatie-ervaringen en de ervaring dat niet-westerse migranten uitgesloten worden door autochtone Nederlanders leiden tot het zich terugtrekken uit de Nederlandse samenleving (vgl. Barreto en Ellemers 2015).

9.5 Samenvatting en conclusies

Uit de voorgaande paragrafen rijst een beeld op van een samenleving waarin Nederlanders met een niet-westerse achtergrond een verharding van het maatschappelijke klimaat lijken te ervaren, wat tot uitdrukking komt in de perceptie van uitsluiting. Dit leidt ertoe dat zij zich minder thuis voelen in Nederland en soms zelfs tot intenties om Nederland te verlaten. De ervaren uitsluiting lijkt cruciaal te zijn voor de manier waarop niet-westerse migranten zich verhouden tot autochtone Nederlanders en tot de Nederlandse samenleving.

In de studie *Werelden van verschil* (Huijnk et al. 2015) werd in lijn hiermee gevonden dat de groep 'geassimileerden' de minste mate van persoonlijke discriminatie ervaart. De leden van deze groep zijn sterk gericht op de Nederlandse samenleving, zowel wat betreft hun identificatie als in hun contacten. Zij onderschrijven in sterke mate de basiswaarden van de Nederlandse samenleving. Voor de andere onderscheiden groepen werd geen duidelijk patroon gevonden van de mate waarin gerichtheid op de herkomstgroep en/of afstand tot de Nederlandse samenleving samenhangt met ervaren discriminatie. Bij de groepen die redelijk tot sterk georiënteerd zijn op de Nederlandse samenleving (dubbele binding, nadruk op Nederland) werd in tegenstelling tot bij de geassimileerden een relatief hoge mate van persoonlijk ervaren discriminatie gevonden. Hier speelt waarschijnlijk een rol dat zij wel onderdeel willen zijn van de Nederlandse samenleving (en dus een relatief sterk integratief patroon kennen), maar daarin teleurgesteld worden. Ze hebben het gevoel 'we willen er wel bij horen, maar als puntje bij paaltje komt, mag het niet' (vgl. Andriessen en Wittebrood, 2015). Deze groepen bestaan uit relatief grote aandelen personen van de tweede generatie, jongere leeftijdsgroepen en middelbaar tot hoger opgeleiden. Hier doet zich ook de integratieparadox voelen: het zijn de hoger opgeleide migranten die vaker uitsluiting ervaren en meer interetnische spanningen waarnemen. Met hun hbo- of wo-diploma op zak zijn zij klaar om een plek van betekenis in te nemen in de Nederlandse samenleving, maar in hun ervaring wordt hun die plek niet altijd gegund. Regelmatig worden zij apart gezet door verwijzingen naar hun achtergrond of religie, waardoor zij beseffen dat hun plaats in de Nederlandse samenleving verre van vanzelfsprekend is (vgl. Sterckx en Van der Ent 2015).

Onder autochtone Nederlanders blijken etnocentrisme (negatieve houding ten opzichte van etnische minderheden) en culturele dreiging de belangrijkste thema's te zijn die hun verhouding tot de multi-etnische samenleving bepalen. Datgene wat de eenheid en eigenheid van de nationale gemeenschap bedreigt, wordt als negatief ervaren. Angst zou hierbij een rol kunnen spelen (Brader et al. 2008). Dit verklaart wellicht waarom symbolische zichtbare uitingen van culturele diversiteit soms met agressie tegemoet worden getreden. Zo hebben bijvoorbeeld islamitische meisjes die een hoofddoek dragen relatief veel te maken met negatieve bejegening. Culturele pluriformiteit kan leiden tot het gevoel van een gebrek aan houvast of herkenning. Dit gevoel uit zich in de vraag die een deel van de autochtone Nederlanders regelmatig uitspreekt: blijft Nederland Nederland nog wel? Wanneer migranten zich als gevolg van ervaren uitsluiting meer gaan terugtrekken in de

etnische groep zou dat het gevoel van dreiging alleen maar kunnen versterken. Anderzijds kan juist ook de andere, voorwaarts gerichte strategie van het aankaarten van de uitsluiting een (emotionele) tegenreactie onder autochtone Nederlanders teweegbrengen. Men krijgt daardoor bijvoorbeeld het gevoel dat er 'iets afgepakt wordt' (bijvoorbeeld Zwarte Piet). We zien dan ook dat onder autochtone Nederlanders de steun voor culturele diversiteit iets afbrokkelt.

Toch rijst uit de weergave van de trends onder autochtone Nederlanders geen beeld op van verhoudingen die alleen maar steeds meer onder druk komen te staan. Er is nog steeds een behoorlijke steun voor culturele diversiteit en het overgrote deel van de autochtone Nederlanders voelt zich thuis in Nederland. Over de tijd neemt de weerstand tegen de aanwezigheid van migranten af, neemt de sociale afstand die men tot migranten wil houden niet verder toe en raakt men wat positiever (twijfelender) gestemd over de ontwikkeling van interetnische spanningen

Ook onder migrantengroepen wordt een steeds grotere aarzeling zichtbaar in hun verhouding tot de multi-etnische samenleving. Met name Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders lijken teleurgesteld te zijn in de mate waarin hun een plek wordt gegund in Nederland. Met name Surinaamse Nederlanders zijn in korte tijd flink negatiever geworden over het maatschappelijk klimaat en ervaren in grotere mate persoonlijk discriminatie. Steeds minder ervaren zij Nederland als een open en gelijkwaardige samenleving. Deze groepen zijn zich ook minder thuis gaan voelen in Nederland. Met name personen van de tweede generatie zijn op dit punt negatiever geworden. Hoewel zij in Nederland zijn geboren, voelen tweede generatie Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders zich inmiddels minder thuis in Nederland dan hun ouders en ervaren zij meer interetnische spanningen. Een deel van hen heeft het gevoel 'nooit Nederlander genoeg te zijn' (vgl. Huijnk et al. 2015), in dit hoofdstuk zichtbaar als een toename in ervaren discriminatie en minder ondersteuning voor de stelling dat Nederland een open en gelijkwaardig land is.

De Turks-Nederlandse groep laat een ander patroon zien. Van de onderzochte groepen voelt zij zich het minst thuis in Nederland, en is zij het minst tevreden over de Nederlandse samenleving. Ook Turkse Nederlanders voelen zich vaker gediscrimineerd, maar de stijging is onder hen niet zo groot als onder Surinaamse Nederlanders. Andere studies lieten een sterke gerichtheid van deze groep op de eigen gemeenschap en Turkije zien (vgl. Huijnk et al. 2015). Dit segregatieve patroon kan een groep enige bescherming bieden tegen discriminatie en uitsluiting in de samenleving. Tegelijkertijd zien we dat de gerichtheid op Turkije zich erin vertaalt dat maar liefst een derde van de tweede generatie Turkse Nederlanders voor altijd in Turkije zou willen wonen. De recente spanningen binnen de Turkse gemeenschap naar aanleiding van de mislukte coup in Turkije onderstreept nog eens de gerichtheid van een deel van de Turkse Nederlanders op Turkije.

Antilliaanse Nederlanders volgen wat meer het klassieke assimilatiepatroon, waarbij opeenvolgende generaties steeds meer opgaan in de ontvangende samenleving.

De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders voelt zich meer thuis in Nederland dan de eerste generatie, is tevredener over de Nederlandse samenleving, ervaart Nederland als meer open en gelijkwaardig, ervaart zelf minder discriminatie en heeft weinig behoefte aan

sociale afstand tot autochtone Nederlanders. Ondanks dit integratieve patroon is de beeldvorming over Antilliaanse Nederlanders onder autochtone Nederlanders niet gunstig. Een gevoel van culturele dreiging lijkt hier minder aan de orde. Wellicht spelen andere zaken, zoals de (beeldvorming over) criminaliteit onder deze groep een rol.

Samenvattend lijkt een niet-onaanzienlijk deel van de autochtone Nederlanders een sterke culturele dreiging te voelen uitgaan van de multiculturele samenleving. Een deel van deze groep is erg luidruchtig en de media-aandacht die zij trekt doet soms onterecht vermoeden dat het de meerderheid van de autochtone Nederlanders betreft. Er is echter een grotere groep Nederlanders die niet zo negatief staat ten opzichte van multicultureel Nederland. Deze Nederlanders zien ook voordelen van culturele diversiteit, hoewel zij zich wellicht zorgen maken over immigratie en integratie (Den Ridder et al. 2016). Onder niet-westerse Nederlanders leek men aanvankelijk minder moeite te hebben met het samenleven in multi-etnisch Nederland: er was weinig behoefte aan sociale afstand tot autochtone Nederlanders en men voelde zich hier thuis. De laatste jaren lijkt daar echter een kentering in te komen, en lijken ook migranten wat af te drijven van het multiculturele ideaal.

Noten

1 De andere categorieën zijn: veel, maar niet te veel; niet veel; weet niet/weigert.

2 Factoranalyse laat een factoroplossing zien, alfa = .90. In deze analyses nemen we alleen respondenten mee die ten minste voor twee van de vier groepen een temperatuurscore hebben ingevuld (94% van de respondenten). 88% van de respondenten heeft een temperatuurscore ingevuld voor alle groepen, 4% van de respondenten heeft geen enkele temperatuurscore ingevuld en 3% van de respondenten vulde alleen geen temperatuurscore in voor de groep Antilliaanse Nederlanders. Verder konden geen patronen in ontbrekende waarnemingen worden geïdentificeerd. Robuustheidsanalyses op het structurele model suggereren dat onze keuze om respondenten met twee of minder missende waarden toch op te nemen (respectievelijk onze keuze om respondenten met één temperatuurscore niet op te nemen) geen substantieel effect hebben op de uitkomsten van het model.

3 RMSEA = 0.0, CFI = 1.0, TLI = 1.0.

4 Hier is voor 2011 alleen het hoofdbestand genomen, omdat de vraag niet in het gehele mixbestand is gesteld en daarmee tot vertekende resultaten zou kunnen leiden.

5 Alfa = .81.

6 B = -0.42, p<.000 (ervaren discriminatie algemeen), β = -0.28, p<.000 (zelf ervaren discriminatie).

7 Aandeel dat weerstand heeft tegen gemengd huwelijk bij Turkse en Marokkaanse respondenten die veel invloed op partnerkeuze van familie ervaren is respectievelijk 47% en 28%; aandeel bij respondenten die vrije partnerkeuze ervaren is respectievelijk 28% en 15%.

8 Deze relatie blijft ook bestaan na controle voor geslacht, leeftijd en opleidingsniveau.

Literatuur

Andriessen, I. en J. Dagevos (2014). Disadvantages in the labour market for ethnic minority men and women. In: Lowell, T. (red.), *Racism. Global perspectives, coping strategies and social implications* (p. 63-76). New York: Nova Science Publishers.

Andriessen, I. en K. Wittebrood (2015). Groepen op grote afstand. Achtergronden van islamitisch radicalisme en extremisme. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 122-159). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Barreto, M. en N. Ellemers (2015). Detecting and Experiencing Prejudice. New Answers to Old Questions. In: J.M. Olson en M.P. Zanna (red.), *Advances in Experimental Social Psychology* (p. 139-219). Burlington: Academic Press.

Bogardus, E. (1968). Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa and the United States. In: *Sociology and Social Research*, jg. 52, nr. 2, p. 149-156.

Brader, T., N.A. Valentino en E. Suhay (2008). What triggers public opposition to immigration? Anxiety, group cues, and immigration threat. In: *American Journal of Political Science*, jg. 52, nr. 4, p. 959-978.

Buijs, F., F. Demant en A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Citrin, J., D. Green, C. Mustee en C. Wong (1997). Public opinion toward immigration reform. The role of economic motivations. In: *The Journal of Politics*, jg. 59, nr. 3, p. 858-881.

Coenders, M. en P. Scheepers (1998). Support for ethnic discrimination in the Netherlands 1979-1993. Effects of period, cohort and individual characteristics. In: *European Sociological Review*, jg. 14, nr. 4, p. 405-422.

Coenders, M., M. Lubbers, M. te Grotenhuis, P. Thijs en P. Scheepers (2015). Trends in etnocentrische reacties onder de Nederlandse bevolking, 1979-2012. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 90, nr. 4, p. 406-433.

Colombo, E. (2015). Multiculturalisms. An overview of multicultural debates in western societies. In: *Current Sociology Review*, jg. 63, nr. 6, p. 800-824.

Dagevos, J. en W. Huijnk (2014). Segmentatie langs etnische grenzen. In: V. Vrooman, M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.), *Verschil in Nederland* (p. 251-280). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dekker, P. en J. den Ridder (2015). Publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 61-89). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Geelhoed, F. en R. Staring (2015). Nooit Nederlander genoeg. Turks-Nederlandse jongeren over hun sociaal-culturele posities, wereldbeelden en attitudes ten opzichte van (religieus geïnspireerd) geweld. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 160-218). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. en M. Lubbers (2009). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 254-290). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. en M. Vervoort (2007). Wederzijdse beeldvorming. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 282-310). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gorodzeisky, A. en M. Semyonov (2009). Terms of exclusion. Public views towards admission and allocation of rights to immigrants in European countries. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 32, nr. 3, p. 401-423.

Hainmueller, J. en D.J. Hopkins (2014). Public attitudes toward immigration. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 17, p. 225-249.

Harchaoui, S. en C. Huinder (2003). *Stigma: Marokkaan! Over afstoten en insluiten van een ingebeelde bevolkingsgroep*. Utrecht: FORUM.

Harrell, J., S. Hall en J. Taliaferro (2003). Physiological responses to racism and discrimination. An assessment of the evidence. In: *American Journal of Public Health*, jg. 93, nr. 2, p. 243-248.

Hermans, P. (2004). Contranarratieven van Marokkaanse ouders. Een weerwoord op discriminatie, paternalisme en stigmatisering. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 1, p. 36-53.

Hooghiemstra, B.T.J. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Ivarsflaten, E. (2005). Threatened by diversity. Why restrictive asylum and immigration policies appeal to western Europeans. In: *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, jg. 15, nr. 1, p. 21-45.
Kinder, D. en C. Kam (2009). *Us against them. Ethnocentric foundations of American opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
Kleijwegt, M. (2016). *2 werelden, 2 werkelijkheden*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
Koster, W. de en J. van der Waal (2014). Botsende opvattingen over etnische diversiteit en sociale orde. Hoe zijn verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden te verklaren? In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 165-190). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
Nievers, E. (2007). Ervaren discriminatie en gedragsconsequenties. In: I. Andriessen, J. Dagevos, L. Faulk en E. Nievers (red.), *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007* (p. 145-175). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Nievers, E. (2010). Personeelsselecteurs over niet-westerse migranten en discriminatie. In: E. Nievers en I. Andriessen (red.), *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (p. 52-85). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Paradies, Y. (2006). A systematic review of empirical research on self-reported racism and health. In: *International Journal of Epidemiology*, jg. 35, nr. 4, p. 888-901.
Pepels, J. en L. Hagendoorn (2000). *A model explaining the ethnic hierarchy of the Dutch*. Utrecht: Utrecht University Press.
Phalet, K. en J. ter Wal (2004). *Moslim in Nederland. Religie en migratie. Sociaal-wetenschappelijke databronnen en literatuur.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Pommer, E. en S. Croezen (2015). Bevolking en economie. Het maatschappelijk speelveld. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015* (p. 21-58). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Ridder, J. den, W. Mensink, P. Dekker en E. Schrijver (2016). *Burgerperspectieven 2016/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Scheepers, P., M. Gijsberts en M. Coenders (2002). Ethnic exclusionism in European countries, public opposition to grant civil rights to legal migrants as a response to perceived ethnic threat. In: *European Sociological Review*, jg. 18, nr. 1, p. 1-18.
Schneider, S.L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe. Outgroup size and perceived ethnic threat. In: *European Sociological Review*, jg. 24, nr. 1, p. 53-67.
Snellman, A. (2007). *Social hierarchies, prejudice and discrimination* (proefschrift). Uppsala: Uppsala University.
Snellman, A. en B. Ekehammar (2005). Ethnic hierarchies, racial prejudice, and social dominance orientation. In: *Journal of Community and Applied Social Psychology*, jg. 15, nr. 2, p. 1-12.
Sniderman, P.M. en L. Hagendoorn (2007). *When ways of life collide*. Princeton: Princeton University Press.
Sniderman, P.M., P. Peri, R.J.P. de Figueiredo en T. Piazza (2000). *The outsider. Prejudice and politics in Italy*. Princeton: Princeton University Press.
Sniderman, P.M., L. Hagendoorn en M. Prior (2004). Predisposing factors and situational triggers. Exclusionary reactions to immigrant minorities. In: *American Political Science Review*, jg. 98, nr. 1, p. 35-49.
Sterckx, L. (2014). *Trouwen met een vreemdeling. Afstand en nabijheid in de relaties van 'Turken' en 'Marokkanen' in een gemengd huwelijk* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
Sterckx, L. en C. Bouw (2005). *Trouwen van daar. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse Nederlanders.* Amsterdam: SISWO.
Sterckx, L. en B. van der Ent (2015). Met twee maten gemeten. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 219-277). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Verkuyten, M. en K. Zaremba (2005). Interethnic relations in a changing political context. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 68, nr. 4, p. 375-386.
Williams, D. en S. Mohammed (2009). Discrimination and racial disparities in health. Evidence and needed research. In: *Jounal of Behavioral Medicine*, jg. 32, nr. 1, p. 20-47.

Summary

Trends in integration; conclusions

Jaco Dagevos and Willem Huijnk

This in-depth study of integration aims to provide an insight into trends in the integration of non-Western migrant groups in the Netherlands. We concentrate mainly on first and second-generation migrants of Turkish, Moroccan, Surinamese and Antillean origin – the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands. We investigate whether the differences between the position of these groups in society and the native Dutch population are increasing or decreasing. We draw a distinction here between structural and socio-cultural positions (Dagevos 2001; Huijnk et al. 2015). Structural positions refer to various domains of the social stratification, such as education, work, income and housing. Socio-cultural position can be subdivided into an emotional/affective component (e.g. identification), a social component (e.g. interethnic contacts) and a cultural component (e.g. opinions) (see e.g. Huijnk et al. 2015). We apply proportionality as a criterion for assessing structural position: do members of migrant groups occupy the same position in society as Dutch natives with the same characteristics? With regard to unemployment, for example, we make allowance for differences in education level and work experience; proportionality can then be said to exist if migrants are just as often unemployed as Dutch natives with a comparable education and work experience.
In this chapter we draw some conclusions. We do this by summarising the main findings, culminating in a view on the current status of integration.

Disadvantage in primary education declining; proportionality being achieved

The performance of non-Western primary school pupils in reading comprehension and arithmetic is improving. The wide gap between non-Western pupils and their native Dutch peers is gradually narrowing and can be attributed to differences in background characteristics, especially the education level of the parents. In arithmetic, pupils of Turkish and Moroccan origin, and those in the category 'other non-Western pupils', actually perform better than might be expected based on their characteristics.
Trends in the performance in the 'Cito-tests' set by the National Institute for Educational Measurement (CITO) show that pupils from the four largest non-Western migrant groups are catching up; the marks achieved by native Dutch pupils in the Cito-tests have been stable for years, whereas those of migrant pupils show an upward trend.
Primary school pupils of Moroccan background show the biggest improvement, their performance in language and arithmetic has improved steadily over recent years, and their Cito-test results now differ little from those of pupils of Surinamese origin.

Secondary education level of non-Western migrants rising; proportionality being achieved here, too

The picture of disadvantage and progress is also observed in secondary education. Students with a non-Western background are still substantially represented in the lower tracks of pre-vocational secondary education (vmbo) and practical training than native Dutch students.

Figure S.1

Distribution across education levels in the third year of secondary education, by origin, 2015/16[a] (in percentages)

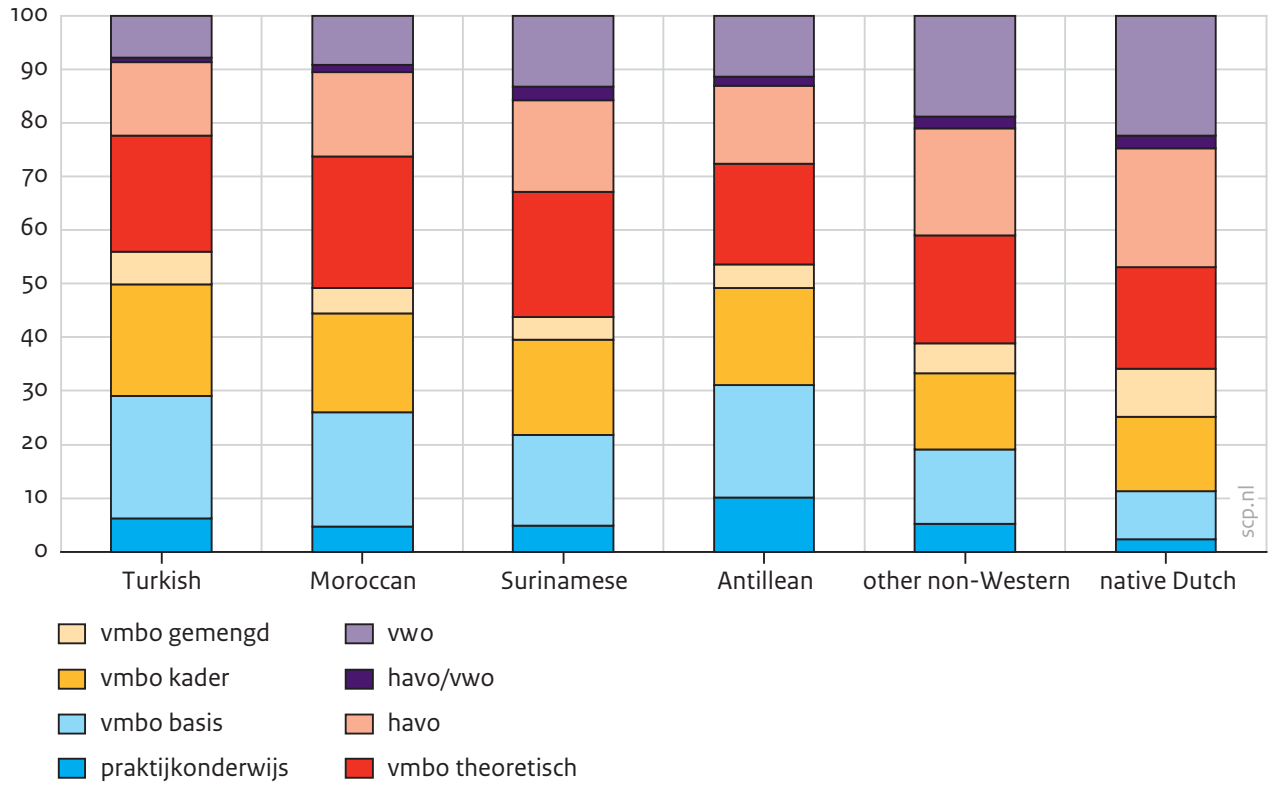

- praktijkonderwijs: practical training
- vmbo basis: pre-vocational secondary education (basic vocational track)
- vmbo kader: pre-vocational secondary education (advanced vocational track)
- vmbo g: pre-vocational secondary education (combined vocational-theoretical track)
- vmbo t: pre-vocational secondary education (theoretical track)
- havo: senior general secondary education
- havo/vwo: senior general secondary/pre-university education
- vwo: pre-university education

a Provisional figures.

Source: CBS (StatLine)

The average education level of students of Moroccan, Surinamese and – to a lesser extent – Turkish origin did however improve over the period studied (2007/08-2015/'6), somewhat narrowing the gap between these groups and native Dutch students. The lower education level of students of Turkish, Moroccan and Surinamese origin can be traced back almost entirely to family characteristics, especially lower parental education level. It is less easy to ascribe the gap between natives and students of Antillean origin to characteristics of their parents. Finally, other non-Western students follow higher tracks of secondary education than might be expected based on the education level of their parents.

As in primary education, then, non-Western secondary school students still lag a considerable distance behind their native Dutch peers, but are gradually making up ground, and the disadvantage can be ascribed to differences in characteristics between students, especially the home milieu. Here again, therefore, there is evidence of proportionality. These findings allow the tentative conclusion to be drawn that educating children from migrant groups produces the same 'returns' as educating Dutch native children from the same socio-economic milieus. Given that the socioeconomic milieu changes only very gradually, this means that improving the educational achievements of migrant children further will be a lengthy process.

Reduction in school dropout, but still high in senior secondary vocational education

The rate of premature dropout from secondary schools is falling, among both Dutch natives and migrant students (see Figure S.2). This is also true in senior secondary vocational education (mbo), though here students with a non-Western background still drop out much more often than native Dutch (see Figure S.3).

Falling graduation rates from universities of applied science

The proportion of the various groups of non-Western migrants progressing to further and higher education is high. While there was a reduction in the number of senior secondary vocational (mbo) students going on to universities of applied science (hbo) – a route that is important for non-Western migrants – the number following this route is still higher than among native Dutch mbo students. The results attained by university of applied science students of non-Western origin have deteriorated, with a reduction in the percentage graduating within five years. This also applied for native Dutch students over the period studied, but the decline was less steep. The results attained by students of non-Western origin at university, by contrast, improved, though here again they have not yet closed the gap on native Dutch students.

Figure S.2

Premature dropout[a] from secondary school, by origin, 2004/05-2014/15 (in percentages)

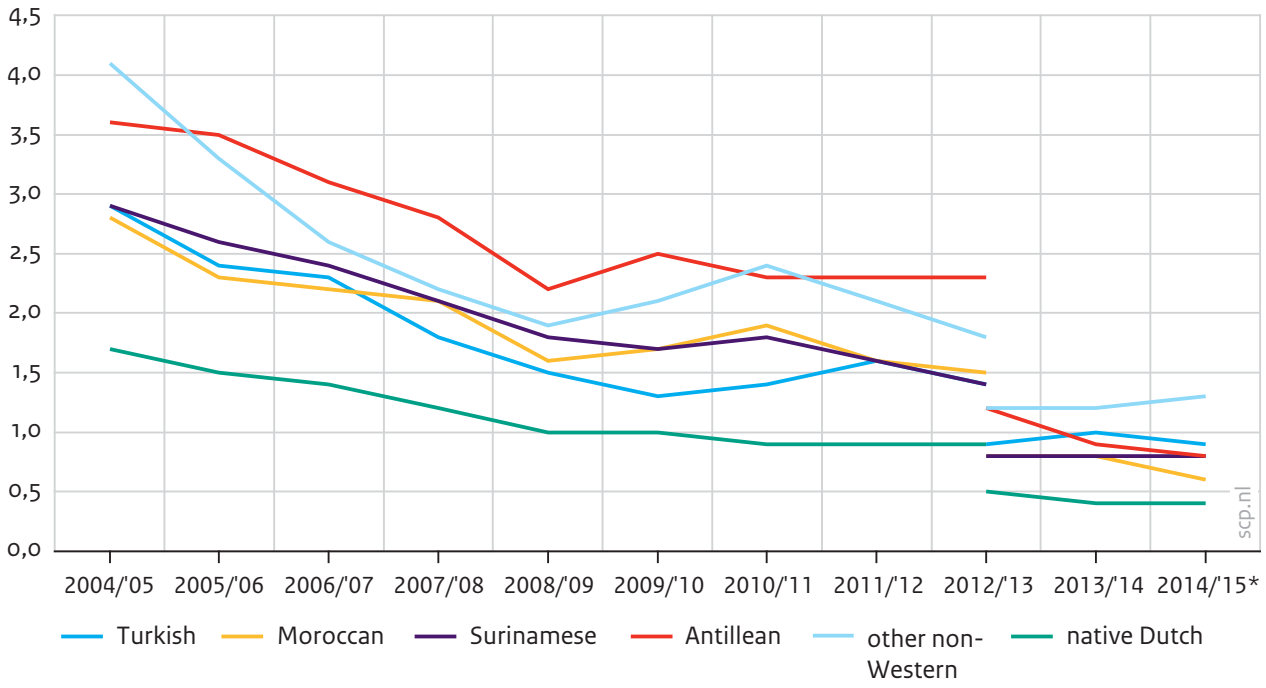

a Students aged up to and including 22 years.

Source: CBS (StatLine)

Education level of migrant groups rising

As illustrated above, the statistics on the educational achievement of young members of migrant groups show a predominantly positive trend. This trend has been under way for some time, and is translating into a rise in the education level attained by the four largest non-Western migrant groups, as well as by other non-Western migrants. The proportion with a low education level – attaining no more than primary education – is declining, though it still affects roughly one in three migrants of Turkish and Moroccan origin aged between 15 and 64 years (compared with 6% of the native Dutch population). The second generation is substantially better educated than the first. Second-generation members of the Turkish and Moroccan communities are just as well educated as Dutch natives with comparable characteristics, and whilst members of the second generation of Surinamese and Antillean origin are slightly less well educated than Dutch natives with comparable characteristics, the differences are small.

Figure S.3

Premature dropout[a] from senior secondary vocational education[b], by origin, 2004/05-2014/15 (in percentages)

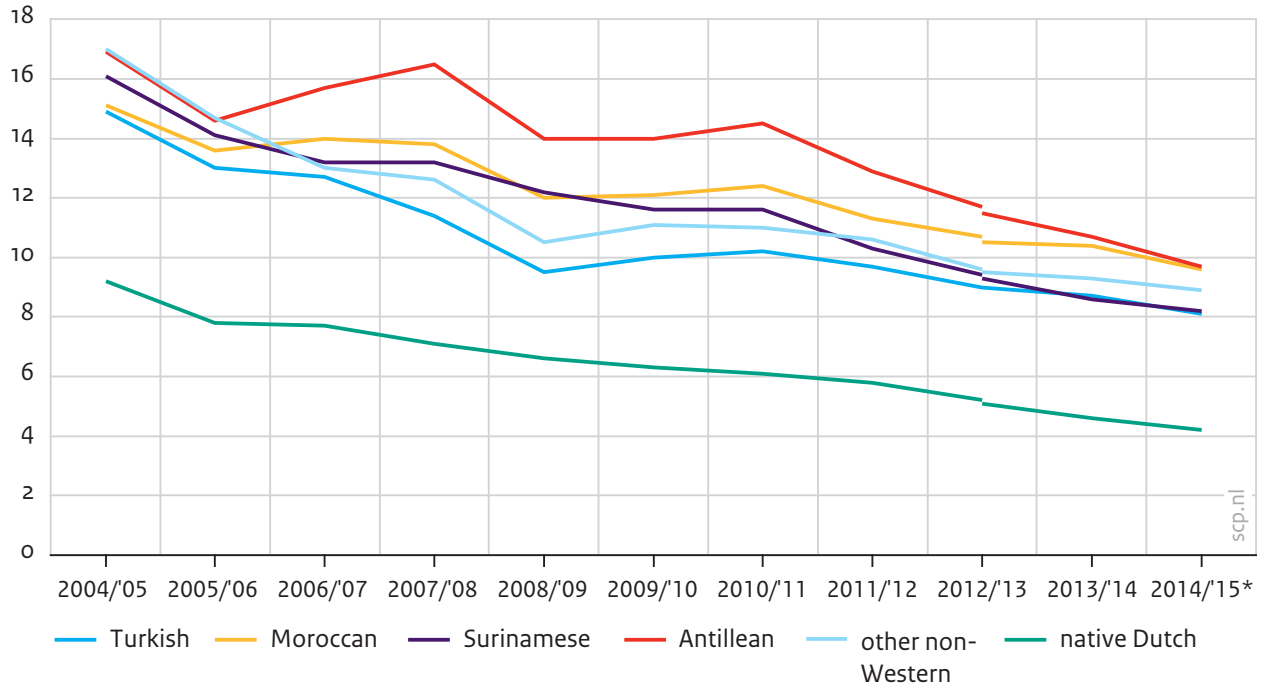

a Students aged up to and including 22 years.

b Excluding external students.

Source: CBS (StatLine)

Better command of Dutch language

Statistics covering a period of more than 25 years show a steady improvement in the command of the Dutch language among those of Turkish and Moroccan origin, narrowing the differences between the four groups studied on this point. Of these migrant groups, those of Turkish origin most often have difficulty with the Dutch language. They also least often speak Dutch in their home setting: 31% of people of Turkish origin never speak Dutch with their partner, and 16% never do so with their children. Those of Moroccan origin have fewer problems with Dutch and more often use it in the domestic setting. Virtually no migrants of Surinamese or Antillean origin report problems with Dutch; the vast majority use Dutch at home when speaking to their partners and children.

Work and income: persistently wide gap

Given the rising education level and steadily improving command of Dutch in the four largest non-Western migrant groups, it would be logical to expect to see a clear improvement in their position on the labour market, especially as a growing proportion of these groups are members of the second generation. Despite this, in the period studied (2003-2015) we see no narrowing of the gap: access to (permanent) work remains a key stumbling block, with unemployment, including youth unemployment, almost three times as high as in the native Dutch population. The share of working people in the population – the net partici-

pation rate – shows a comparable picture, with no discernible sign of non-Western migrant groups catching up between 2003 and 2015. Developments since 2003 show that the migrant unemployment rate is heavily influenced by the economic climate: when this is weak, unemployment rises rapidly and the gap relative to Dutch natives widens. This reveals how vulnerable the labour market position of many migrants and their children is. When the economy picks up, the unemployment gap narrows.
A further point of concern is that proportionality on the labour market is a long way off, particularly among young people and members of the second generation. Less than half the unemployment gap between second-generation migrants and Dutch natives can be explained by characteristics such as education level and average age (see Figure S.4 for the findings of an analysis of the second generation). The remaining (unexplained) difference is associated among other things with discrimination, which research has shown to have a negative impact on the opportunities of migrant groups in the Netherlands (Andriessen et al. 2012, 2015; Blommaert et al. 2014). Other factors may also play a role here, such as less efficient jobseeking behaviour, a weaker focus on the jobs market, the higher pro-portion of young men in the crime suspect statistics, and a lack of functional networks for the labour market.

Figure S.4
Actual and adjusted difference in unemployment in second generation, by origin, 2015 (in percentage points)

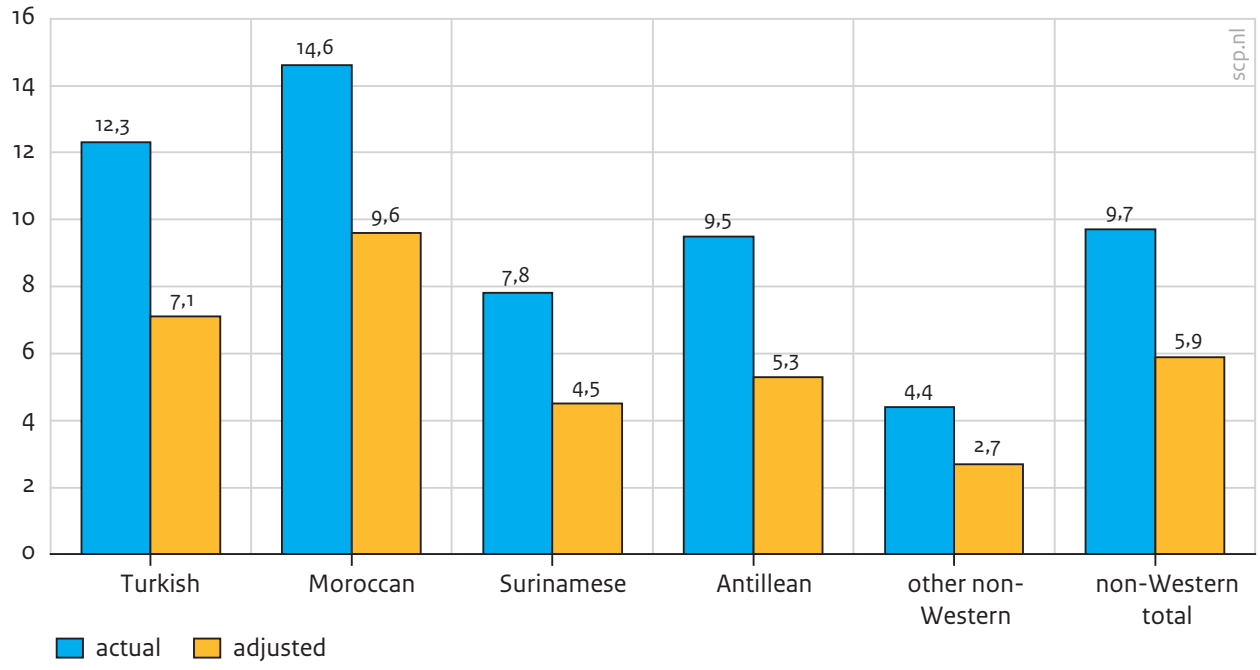

Source: CBS (EBB'15)

Employers have more choice in times of economic weakness, and a person's origin then counts for more. It is less clear whether, as well as economic fluctuations, there is a structural trend towards more proportionate positions on the labour market. With some caution, it may be concluded that the unemployment gap is narrowing for migrant groups as a

whole after correcting for differences in characteristics. On the other hand, the job opportunities for members of the second generation appear to have deteriorated.

The weak labour market position of migrants is also reflected in the high proportion of flexible jobs in this group (37% versus 24% among Dutch natives). These figures have jumped sharply since the start of the century for both migrants and Dutch natives. A permanent job is now a rarity for all young people (15-24 years): 76% of young migrants are in flexible employment, compared with 67% of their native Dutch peers. There was no significant change in the gap between these groups between 2003 and 2015.
The labour market disadvantage of migrant groups relative to Dutch natives is also reflected in their income: incomes of Dutch natives increased more rapidly between 2001 and 2014 than they did among non-Western migrants, and the income differentials have accordingly widened somewhat.

Positive labour market developments: increased participation of women of Turkish and Moroccan origin and growing migrant middle class

During the period studied (2003 - 2015), the net participation rate of women, in particular, increased – rising by 6 percentage points among women of Turkish and Moroccan origin, for example. The occupational level of working migrants is also rising. Although migrants with a Turkish and Moroccan background are still often in low-skilled work, the migrant middle class has grown steadily over recent decades due to rising education levels and the expanding second generation.

Nonetheless, the overall picture for the labour market is still a predominantly bleak one, dominated by the difficulty of accessing (permanent) work. Unemployment is high and the labour participation rate of migrant groups has not improved relative to Dutch natives. Income differentials are considerable and have widened slightly over the last decade. The proportionate labour market participation that is the goal of Dutch integration policy is still a long way from being achieved.

Rising home ownership

Home ownership has grown faster among non-Western migrants since the start of this century (from 24% to 39%) than among Dutch natives (from 64% to 70%). This means that Dutch natives own their home almost twice as often as non-Western migrants. The recent crisis years did not however lead to a levelling off of the increase in home ownership among non-Western migrants. Migrants of Turkish origin stand out here, with home ownership doubling from 23% to 46%. This means that, along with migrants of Surinamese origin, members of this group most often own their own home. Home ownership has also doubled among migrants of Moroccan origin (from 10% to 19%), though that is still a low figure compared with the other groups. People of Moroccan origin also often live in the smallest homes, having the lowest number of rooms per person of all groups. Not surprisingly, therefore, they are the least satisfied with their homes. Non-Western migrants in

general live in smaller homes than Dutch natives. Only 1% of Dutch natives live in a home with an average of less than one room per person; this applies for 14% of non-Western migrants, and they moreover have a small living room more than twice as often (11% versus 27%). Despite this, the majority (70%) are satisfied or very satisfied with their home. With the exception of those of Surinamese origin, members of the second generation in all groups more often own their own home than members of the first generation. There is a greater degree of proportionality in the second generation than in the first generation. Moreover, the degree of proportionality is lowest among migrants of Antillean origin, and especially among those of Moroccan origin, and this lack of proportionality appears to be increasing rather than decreasing over time.

More and more neighbourhoods with more than 50% non-Western migrants

The share of non-Western migrants in the total Dutch population is growing steadily. As an example, the proportion of municipalities with between 10% and 25% non-Western migrants doubled between 2002 and 2015. The number of postcode areas where more than half the population is of non-Western origin rose from 35 in 2002 to 51 in 2015. However, the number reached 53 in 2009 and 2012, which means the (numerical) increase has not continued. Growth appears to be slackening in the major cities but increasing in the peripheral municipalities. This is also reflected in the opportunities for meeting Dutch natives, which have remained stable over recent years in Amsterdam, Rotterdam and Utrecht.

Falling suspect rates, but percentage of suspects and recidivism still high

Members of migrant groups are still heavily overrepresented in the crime suspect statistics, though the long-standing decline in the percentage of suspects within migrant groups is continuing (see Figure S.5). The difference relative to Dutch natives has reduced in absolute terms.

Despite falling suspect rates, the picture is not a positive one. The percentage of suspects among non-Western migrants is still roughly four times as high as among Dutch natives; that was the case in 2000 and was still the case in 2014. In 2014, 2.7% of non-Western migrants were suspected of having committed a crime, compared with 0.7% of Dutch natives. There are however wide differences between individual migrant groups. Members of the Antillean and Moroccan groups are most often suspected of committing an offence (4.7% and 3.9%, respectively). The crime figures are lowest among those of Turkish and other non-Western origin (2.2% and 1.9%, respectively), but are still almost three times as high as in the native Dutch population.

Figure S.5

Suspects, by origin, 2000-2014[a] (in percentages)

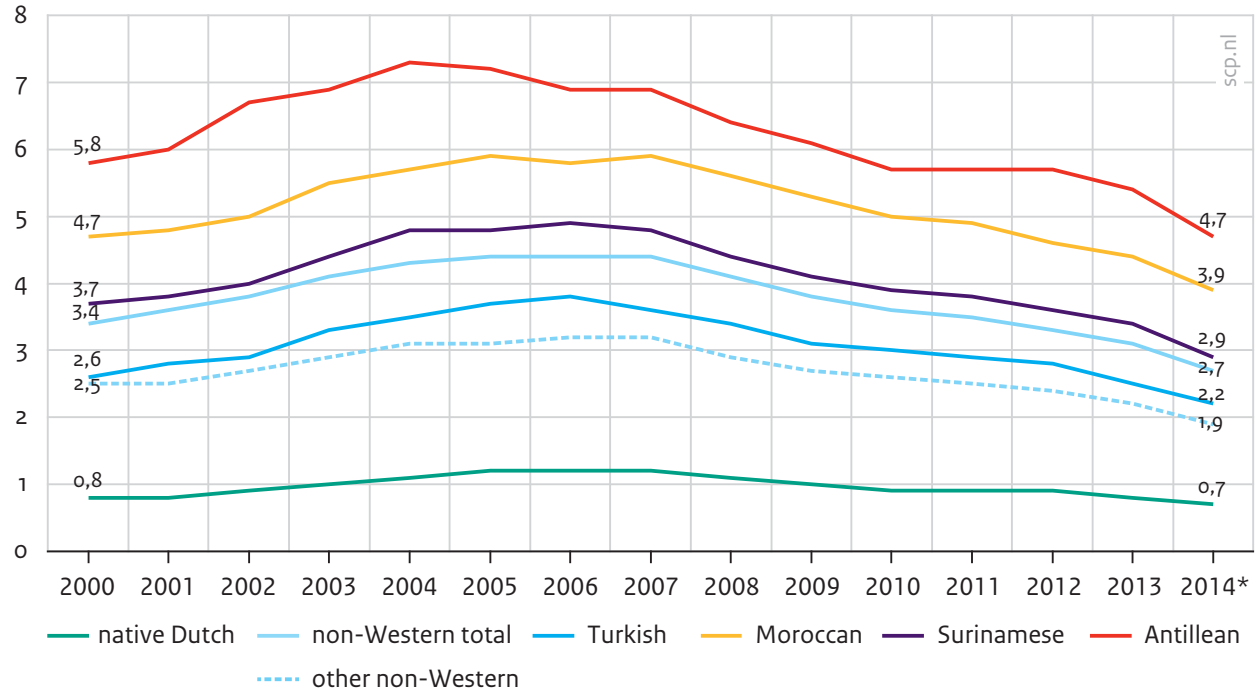

a The figures for 2014 are provisional and generally give a slight underestimate of the actual number of suspects.

Source: CBS (HKS'00-'14)

Suspects from migrant groups are usually young men (see Table S.6). Young men of Antillean and Moroccan origin lead the field here, with 15.3% of Moroccan-origin migrants aged 18 to 24 years being suspects, and 9.8% of those of Antillean origin. Young persons of Turkish and Surinamese origin are also suspected of crimes more often than Dutch natives in the same age group (2.8%).

Table S.6

Suspects, by origin, age and gender, 2014 (in percentages)

	men				women			
	12-17	18-24	25-44	≥45	12-17	18-24	25-44	≥45
native Dutch	1.0	2.8	1.6	0.6	0.3	0.6	0.4	0.2
Turkish	3.2	6.9	4.2	1.8	0.4	0.9	0.5	0.3
Moroccan	6.6	15.3	7.0	1.6	1.0	2.2	1.1	0.4
Surinamese	4.1	8.0	6.3	2.8	0.9	2.1	1.5	0.7
Antillean	5.9	9.8	8.4	4.8	2.0	2.9	2.4	0.9
other non-Western	2.9	5.5	3.2	1.7	0.6	1.0	0.7	0.5
total non-Western	4.2	8.3	5.0	2.2	0.8	1.5	1.0	0.5

Source: CBS (HKS'14)

Recidivism is also highest among migrants of Moroccan and Antillean origin: 39% and 38%, respectively, are crime suspects again within six years, compared with 22% among Dutch natives. The suspect and recidivism rates are lowest among members of the Turkish-origin community and the category 'other non-Western migrants'.
Young people who were aged 12 in 1996 were studied over a period of 18 years (i.e. until age 30) to see whether they were classified as a suspect at least once during that time. This was the case for no fewer than 70% of men of Moroccan origin and for over half of men of Turkish, Surinamese and Antillean origin. The figure among native Dutch men was 28%.
If allowance is made for differences in socioeconomic (e.g. work, benefits, income), demographic (e.g. age, sex, partner, children) and geographical factors (e.g. urbanicity of the residential environment), it transpires that Turkish and other non-Western migrants barely differ from Dutch natives with the same characteristics. The fact that they are more often suspects is thus attributable to differences in those characteristics. There is thus proportionality in these groups. That is not the case for those of Antillean, Moroccan and Surinamese origin, which suggests that, possibly specifically ethnocultural factors, could play a role. Those factors do however appear to have become less important over the last ten years: analyses show that differences in suspect rates can increasingly be explained by general socioeconomic and demographic factors. This is also borne out by an analysis of the second generation, where we can explain differences in suspect rates better than in the past using general factors. Proportionality is thus coming closer. On the other hand, it is more difficult to explain differences in suspect rates for the second generation and for young persons using general socioeconomic and demographic factors. The neighbourhood has virtually no influence on these differences, which means that other factors play a key role. The literature refers to group-specific explanations, such as generational and acculturation conflicts within the family and differences in social control of young people within the different migrant groups. Given the (often) contradictory views and street codes, the home situation and the 'civic society' (e.g. school and work), young people have to construct their personal identity. This can lead to conflicts and problem behaviour (Jennissen 2009; Pels 2008). Ethnic profiling by the police may also mean that members of certain groups are more likely to be caught (Landman & Kleijer-Kool 2016).

Hybrid identification and social networks. Focus on own ethnic group remains strong among those of Turkish and Moroccan origin

Young persons of Turkish and Moroccan origin and members of the second generation identify strongly with their ethnic group and often spend their leisure time with members of their own group. At the same time, a substantial proportion of them also identify with the Netherlands and also have Dutch natives in their social networks, although they still seem to turn predominantly to members of their own ethnic group for more personal contacts. Many young and second-generation migrants of Moroccan and Turkish origin thus adopt a multiple identification and a diverse circle of friends and acquaintances, whilst retaining a strong focus on their own ethnic group. First-generation migrants of Turkish

and Moroccan origin often adopt a more one-sided identification and have a circle of friends and acquaintances that is dominated by members of their own group. A strong identification with the Netherlands occurs mainly among those of Surinamese and Antillean origin, and the same applies for a mixed or predominantly Dutch native circle of friends and acquaintances.
With some caveats – the trend data show wide fluctuations – it can be tentatively concluded that the number of persons of Turkish or Moroccan origin who predominantly feel members of their own ethnic group has reduced since the start of this century. This downward trend is also observed among those of Surinamese and Antillean origin. Data on the ethnic composition of social networks do not always point in the same direction; some findings in this report show that little has changed over the last 15 to 20 years, while others suggest an increase in contacts between members of migrant groups and Dutch natives. It appears that the share of second-generation migrants who never have contact with Dutch natives is greater than 20 years ago, whereas in the first generation the reverse is true.
The number of marriages between migrants of Turkish and Moroccan origin and native Dutch partners is below 10%, a figure that has barely changed in the last 15 years.
Contacts between members of migrant groups and Dutch natives are influenced by both promoting factors (rising education level, growing second generation) and inhibiting factors (percentage of migrants in the neighbourhood). Preferences are also important: migrants of Turkish and Moroccan origin have a certain preference for contact with members of their own group, and this influences the ethnic composition of their circle of friends and acquaintances. Conversely, this factor will also play a role among Dutch natives, who have relatively little contact with members of migrant groups (40% never have contact, only 8% have frequent contact).
Some caution is thus called for, but generally speaking these indicators suggest that little has changed over the last 20 years in the extent of contacts between persons of Turkish, Moroccan, Surinamese and Antillean origin and Dutch natives.

Increasingly modern views on gender roles; wide differences in acceptance of homosexuality

There are considerable differences between the groups in their views on the position of women and their attitudes to homosexuality. Persons of Turkish and Moroccan origin hold the most traditional views on these topics. Members of the second generation hold more positive attitudes towards homosexuality than the first generation, but take the same view on the position of women. People of Turkish and Moroccan origin consider homosexuality problematic mainly when it is close to home (if their own child is homosexual) and is accompanied by equal rights to marry. The differences compared to Dutch natives are then substantial. Acceptance of homosexuality has increased slightly over the last four years in the migrant groups studied here, and this also applies for the second generation. The differences in views on acceptance of homosexuality between (second-generation) migrants of Turkish and Moroccan origin and other groups remain wide, however. At the same time,

views on gender roles among people of Turkish and Moroccan origin have become more modern on average over the last 25 years.

Social participation lower in migrant groups than among Dutch natives.

Broadly speaking, the social and political participation of non-Western migrants is lower than that of Dutch natives. Migrants are less often members of associations, less often do voluntary work, provide less informal help and less often vote. The social participation of members of the second generation is higher than in the first generation.

The lower level of volunteering can be explained to some extent (roughly a third) by various background characteristics of migrant groups. For example, migrants are generally less well educated, and it is known that people with a lower education level less often volunteer. Most of the difference found between Dutch natives and non-Western migrants and their progeny remains unexplained, however, suggesting that different factors are at work. Migrants are less often members of associations, and such membership is often the first step towards volunteering. A poor command of the Dutch language can also form an additional barrier. The way in which associations go in search of new volunteers may also have an influence.

Members of the four migrant groups studied generally have substantially less trust in other people than Dutch natives do (see Table S.7), and also have less trust in the police (around 60% versus 71%). Trust in the legal system is relatively high, with little variation across the groups. Trust in the government is low, and here again the differences between the groups are small.

Table S.7

Social and institutional trust, by origin, persons aged 15 years and older, 2015 (in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean	native Dutch
social trust[a]	35	44	37	39	64
trust in the police (% > 6)[b]	57	60	60	60	71
trust in the legal system (% > 6)[b]	73	78	68	68	75
trust in the Dutch government (% > 6)[b]	41	46	45	44	47

a Respondents were asked: 'Generally speaking, would you say that most people can be trusted?' The response categories were: (0) 'You can't be too careful' and (1) 'Can be trusted'.

b Respondents were asked: 'How much do you currently trust the police, the legal system, the Dutch government?' The response categories ranged from (1) 'no trust at all' to (10) 'a great deal of trust'. The response categories 6 to 10 inclusive were merged to form a single category: 'Sufficient trust'.

Source: SCP (SIM'15)

Young members of migrant groups and members of the second generation less often trust the police than older people and members of the first generation. This applies in particular

for young and second-generation Moroccan migrants, probably because of their frequently reported negative experiences with the police. A high education level often goes hand in hand with trust, but we do not find this link for trust in the government and the police among migrants of Moroccan origin.

Migrants consistently more negative about social climate

Members of migrant groups have generally become less positive about opportunities and life in the Netherlands over the last decade (figures for the period 2006-2015). Only 60% of people of Turkish, Moroccan and Antillean origin feel at home in the Netherlands, and that figure reduced between 2006 and 2015. More people of Surinamese origin (72%) feel at home, but once again this figure is lower than in 2006. Members of the second generation, who were by definition born in the Netherlands, do not feel at home here any more often – if anything, the reverse is true, with the exception of second-generation migrants of Antillean origin, who more often feel at home in the Netherlands than the first generation.
We find broadly the same picture for migrants' views on the prevalence of discrimination and their assessment of equality of opportunity and acceptance of migrant groups in the Netherlands. Young people and members of the second generation, in particular, have become more negative in their views on these topics over the last decade – once again with the exception of second-generation Antillean migrants.
These negative views are also reflected in the desire to emigrate: 43% of those of Turkish origin would like to settle in Turkey permanently, a higher percentage than among those of Moroccan (17%), Surinamese (24%) and Antillean (30%) origin. The share of second-generation migrants of Turkish origin who would like to live permanently in Turkey has risen particularly over the last ten years. This is likely to be related to their increasing dissatisfaction with life in the Netherlands and how they are perceived as a group, but also with the growing appeal of Turkey, which is playing an ever more prominent political and economic role on the world stage. Unlike migrants, more Dutch natives than in 2006 believe that the Netherlands is an open and equitable country. By contrast, migrants have become more negative on this point.

Based on portrayals in the media and shifts in the political landscape, it seems likely that the resistance to migrants in the Netherlands will only increase, though the picture presented by the statistics is more nuanced. The percentage of Dutch natives who believe that there are too many different nationalities living in the Netherlands has fallen steadily since the turn of the millennium. A large proportion (70%) – although slightly smaller than in 2006 – think it is a good thing that a society should be made up of different cultures.
Although the public debate sometimes suggests otherwise, Dutch natives are not bent on increasing the social distance to migrants (but are also not intent on reducing it), and attitudes to migrants are not becoming more negative.
Although the picture is less polarised than is sometimes suggested, therefore, both migrants and – especially – Dutch natives do experience interethnic tensions in the Netherlands. Additionally, around 30% of both Dutch natives and migrants believe that these ten-

sions will definitely increase. We can relate the tensions among Dutch natives to perceived cultural threat and concerns about sociocultural changes in the Netherlands. Among migrants, the tension is related to experiences of discrimination: the more migrants feel excluded, the more tension they experience. This can cause migrants to withdraw into their own ethnic or religious group, reinforcing the symbolic boundaries and their external manifestations. This in turn strengthens the cultural plurality, which can lead to an increase in the perceived cultural threat among Dutch natives. These processes can therefore result in (even) more polarisation.

Group profiles

Thus far, the findings have been presented by topic; we will now present them by migrant group.

Moroccan group

There are 389,000 residents of the Netherlands with Moroccan origin. The way this group is perceived is not positive: on a scale from 0-100, where higher numbers indicate more positive feelings, Dutch natives awarded an average score of 45 for people of Moroccan origin, compared with 63 for people of Surinamese origin, 57 for those of Turkish origin and 53 for people of Antillean origin, making this the lowest score. This low score is probably linked to the association between migrants of Moroccan origin and high crime rates. Young adult males of Moroccan origin, in particular, are often recorded as suspects (see Table S.6), and also have high recidivism rates. Crime rates among people of Moroccan origin are highest around the age of 20, after which they rapidly decline. The share of migrants of Moroccan origin in the suspect statistics has in fact been falling since 2005. Despite this, they account for a bigger share of the statistics than Dutch natives with the same characteristics. There is thus no proportionality here.

Members of the Moroccan community have the worst labour market position among the four largest non-Western groups. The percentage in work is the lowest, both for the group as a whole and for women – though the number of women in work did increase substantially between 2003 and 2015, especially among members of the second generation.

This weak labour market position translates into lower incomes and extensive poverty; few people of Moroccan origin own their own home and many live in inadequate housing. The high (youth) unemployment can be explained only partially by differences in factors such as education level and work experience; members of the Moroccan community with the same labour market qualifications as Dutch natives are much more often unemployed. As regards access to work, therefore, proportionality is still a long way off. At the same time, there has been a steady increase over the last decade in the share of Moroccan migrants with jobs at a high occupational level. This is largely the result of their increased education level, especially those in the second generation.

A number of positive trends are occurring in primary education, with pupils of Moroccan origin currently performing the best out of all the non-Western groups in arithmetic, while

their achievements in language learning have also improved. This is leading to a steady improvement in the Cito-test results, which now differ only slightly from those of pupils of Surinamese origin. Despite these improvements, however, pupils of Moroccan origin are still heavily represented in the lower tracks of vocational education. Among those who are no longer in education, the percentage with a lower education level (no higher than primary education) is still considerable, though it has more than halved in 20 years, from almost 85% to less than 40%.
The relative increase in the number of the second-generation of Moroccan migrants, coupled with their rising education level, has led to a substantial improvement in their command of the Dutch language over the last 20 years. They have fewer problems with Dutch than persons of Turkish origin and more often use it in the domestic setting.
Their views on the position of women have gradually become more modern over recent years. However, many people of Moroccan origin are reluctant to accept homosexuality, especially within their own family.
Around 80% of migrants of Moroccan origin feel Moroccan; around half combine this with a strong identification with the Netherlands. The attachment to their own ethnic group is still very strong in the second generation, with almost three-quarters feeling strongly Moroccan. They are thus oriented towards their own ethnic group, but also towards the Netherlands. We find the same thing for social contacts, which are often with other people of Moroccan origin, but also frequently with Dutch natives. All this has not resulted in high satisfaction levels among second-generation Moroccans with their lives in the Netherlands. In fact, their views on this are fairly negative. Like the other groups, migrants of Moroccan origin are experiencing more and more discrimination, with only a small proportion of the second generation saying they have never experienced discrimination.
They also perceive great tensions between different population groups in the Netherlands. Second-generation Moroccan migrants also have relatively little trust in the Dutch government, and almost half this generation have little trust in the police. The disaffection is considerable, therefore, especially among younger members of the group and the second generation.

Turkish group

At almost 400,000, the population of Turkish origin is the largest non-Western group in the Netherlands. Over the past year, they have dominated the news more than in the past. In the period after the attempted coup in Turkey, for example, Turks living in the Netherlands held frequent public demonstrations. The strong ties felt by many numbers of the Dutch Turkish community to Turkey and the Turkish identity came as a surprise to many onlookers. In fact, however, these ties to their country of origin are nothing new; earlier SCP integration reports have repeatedly told the same story. The most recent figures in this report show that around 80% of people of Turkish origin feel strongly or very strongly Turkish. In addition, 41% feel strongly or very strongly Dutch, while over a quarter do not feel Dutch (at all). The focus on Turkey is still very strong among members of the second generation, though they more often combine this with a strong identification with the Netherlands.

Despite the predominantly strong identification as Turkish, there are still very marked internal differences between people of Turkish origin, along religious (e.g. Sunni - Alawite), political (e.g. nationalist/religious and secular) and ethnic lines (e.g. ethnic Turkish - Kurdish). Social contacts are often concentrated within the Turkish group and there are few marriages (less than 10%) with Dutch natives. Compared with the other migrant groups in this report, members of the Turkish community least often feel at home in the Netherlands. They are also pessimistic about the social climate towards migrant groups and perceive tensions between different sections of the population. No fewer than 43% would like to live in Turkey. This holds for a third of the second generation – a much higher proportion than in the second generation of other migrant groups.
There also appears to be a relationship between the internal orientation and strong social ties within the Turkish group and the fact that they are the least strongly represented in the crime figures of the migrant groups studied here. They still differ markedly from Dutch natives, but that is largely attributable to general factors such as the socioeconomic composition of the household. In this regard, the Turkish community are approaching proportionality. Their recidivism rates are also favourable compared with other migrant groups.
Over the last 25 years, the command of the Dutch language in the Turkish group has improved steadily, though members of this group still struggle with Dutch more often than the other migrant groups studied here. They also least often speak Dutch in their home setting: Although the use of Dutch at home is increasing, progress is slower than in the Moroccan group, and also at a lower level.
Pupils of Turkish origin are making progress in education, but generally more slowly than their Moroccan-origin counterparts. The performance of pupils of Turkish origin in reading comprehension is the worst of the migrant groups studied here, probably due in part to the internal orientation of their community. If we correct for differences in characteristics, pupils of Turkish origin perform just as well as native Dutch pupils in reading and arithmetic. Proportionality has therefore been achieved here; the parental education level is of particular importance on this point. In secondary education, students of Turkish origin are in senior general secondary or pre-university education the least often of the four large non-Western groups, and have the lowest chance of success at almost all levels.
Members of the Turkish group lag a long way behind Dutch natives on the labour market, though their unemployment rate is lower than among those of Moroccan and Antillean origin. As with the other migrant groups, there is no proportionality in unemployment: the same characteristics do not result in the same chance of work. The net participation rate of women of Turkish origin has increased over the last 15 years. As well as the high unemployment, there is also a growing middle class, as more and more members of the Turkish community find work at a high occupational level.
On the housing market, the sharp rise in home ownership is striking. At the same time, the reason that people of Turkish origin live in neighbourhoods with a relatively high migrant population is hard to explain based on general personal and housing market characteristics. They appear to have a strong preference for living in neighbourhoods with other members of their own group.

Surinamese group

There are 350,000 residents of the Netherlands with a Surinamese background. On many fronts, they are in the best position of the four largest non-Western groups, as reflected for example in their results in the Cito national school tests and their performance in reading comprehension at primary school, the share of people in work and their position on the housing market (the highest number of owner-occupiers, large homes and the most satisfied with their home). Of the four migrant groups studied, people of Surinamese origin least often have problems with the Dutch language; almost all of them speak Dutch at home with their partner and children. Many feel mainly Dutch and have a mixed circle of friends and acquaintances which includes both members of their own ethnic group and Dutch natives, as well as others. Around 30% of marriages are to a native Dutch partner. Seen from this perspective, many members of the Surinamese community are rooted in the Netherlands. However, not all the developments are equally positive. The share of the community in employment shrank by no less than 8 percentage points between 2003 and 2015. They are also fairly strongly represented in the crime suspect statistics – to a lesser extent than those of Antillean and Moroccan origin, but more so than those of Turkish origin. The number of suspects moreover remains relatively high after the age of 20.
There is also some discontent and concern among the Surinamese community. This is most visible in the changes in their views on discrimination in the Netherlands: where in 2006 15% of people of Surinamese origin felt that ethnic minorities were often or very often subject to discrimination by Dutch natives, that figure had almost trebled to 41% in 2015. Personal experiences of discrimination are also increasing. This may reflect the heightened debate in the Netherlands about discrimination, racism and stereotypical views, with the discussion surrounding the folklore figure of *Zwarte Piet* ('Black Pete') perhaps the most pertinent example.

Antillean group

At just over 150,000, the population of Antillean origin is the smallest non-Western community in the Netherlands. They are a highly diverse group. Many people of Antillean origin are doing well, including many members of the second generation. By contrast, many members of the first generation, who have moved to the Netherlands over roughly the last 20 years, and their children, are doing much less well. Their achievements at primary school are worrying, with particularly low scores in arithmetic tests and the national Cito-test. Primary school pupils of Antillean origin do the least well off the four groups studied here. The divided nature of the Antillean group is clearly visible in secondary education: a high proportion of students follow practical training (the lowest track of pre-vocational secondary education), whilst at the same time a large proportion are in senior general secondary or pre-university education, where they moreover have a greater chance of success than students from the other non-Western groups. One positive trend is the sharp fall in school dropout in the Antillean group. The picture on the labour market is also divided: high unemployment and wide-ranging poverty set against high incomes and a high pro-

portion of people in work. The share of the Antillean community working at the highest occupational level is close to that in the native Dutch population.
Members of the Antillean community are the most strongly represented in the crime suspect statistics of the four migrant groups, and this applies especially for young men. Unlike people of Moroccan origin, the number of suspects declines less quickly after the age of 20: a substantial proportion of 'older' members of the Antillean group are crime suspects. Women of Antillean origin are also relatively often suspects. Recidivism is high in the Antillean group, and is at the same level as in the Moroccan community.
Most members of the Antillean community have no difficulties with the Dutch language and speak it with their children. The majority of those with Antillean roots feel both strongly or very strongly Dutch (62%) and strongly or very strongly Antillean (57%). There is also a sizeable group who do not feel Antillean. A considerable proportion of the first generation still feel strong ties to their country of origin; that is much less the case among members of the second generation. The social distance to the native Dutch population is small; many people of Antillean origin have very frequent contacts with Dutch natives, and 45% of marriages each year are to a Dutch native. Nonetheless, there appears to be a slight downward trend in the percentage who have frequent contact with Dutch natives. The perception of people of Antillean origin is not a positive one, and a high proportion experience discrimination, just as we saw with those of Surinamese origin. This may be linked to the fierce debate that has raged in the Netherlands in recent years on racism and stereotypical views, with the most visible being the discussion surrounding *Zwarte Piet* referred to above.

Conclusions: better resources, but unequal opportunities and more disaffection

This report on integration describes a picture full of tensions. On the one hand, the education level of the migrant groups studied is rising and their educational achievement and command of the Dutch language are improving. On the other hand, they are still at a great disadvantage on the labour market and are becoming increasingly dissatisfied with their lives and opportunities in the Netherlands. They are also still heavily overrepresented in the crime figures, despite falling suspect rates in all groups. The expectation that generational succession would bring progress in this regard has been only partially fulfilled. The second generation is the driver of the increased education level and improved command of the Dutch language, but equality of opportunity on the labour market has not increased substantially over the last ten years. Or, to couch it in the terms of this report: proportionality with regard to unemployment has not come closer in the second generation over the last ten years. Better resources in the form of command of the Dutch language and higher education levels are evidently not enough. This is linked among other things to discrimination. Moreover, the picture painted by Dutch research is incomplete. For example, we know too little about differences in job application skills and the work ethic between different population groups, or the importance of networks. All in all, we may conclude that there is a wide gulf between (young) migrants and paid employment. From the perspective of integration policy, it is disappointing that so little progress has been made in recent years.

More positive is the steady rise in the occupational level of migrants, leading to an emergent middle class.

The increase in the relative size of the second generation has also not led to a reduction in the dissatisfaction with the social climate in the Netherlands. On the contrary: it is precisely young people and members of the second generation who are concerned about their own chances and those of other members of migrant groups. This is sometimes referred to as the integration paradox. There is a link here to their sociocultural position. This report shows that young people with a Turkish and Moroccan background are rooted in their own ethnic group and also have ties with and an affinity for the Netherlands and Dutch natives. The study 'Worlds of difference' (*Werelden van verschil*) (Huijnk et al. 2015) showed how this impacts on the way young people perceive their lives in the Netherlands. Their own ethnic and religious background serves as an important frame of reference with which they judge events in the Netherlands. There is a widely felt sense that double standards are applied, in which migrants or Muslims are judged more negatively than others. This gives many young people a strong feeling of being excluded. They do not feel they are seen as citizens of the Netherlands, but rather as members of an ethnic and religious group which does not belong. At the same time, many young people do want to be part of Dutch society. Despite their strong orientation towards their own group, they are living their lives in the Netherlands and are focused on the host country to a greater or lesser extent. This adds an extra twist to the feeling of being excluded and not belonging, and contributes to their disaffection with the position of migrant groups and with their own position in Dutch society.

Access to more resources does not therefore automatically lead to fewer integration problems. There is an important challenge here for integration policy. The most important question that needs to be addressed is how the increased human capital can be converted into a more 'inclusive' society, with better opportunities on the labour market and more (young) migrants who feel an attachment to Dutch society.

References

Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., B. van der Ent en M. van der Linden (2015). *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Blommaert, L., M. Coenders en F. van Tubergen (2014). Discrimination of Arabic-Named Applicants in the Netherlands. An Internet-Based Field Experiment Examining Different Phases In Online Recruitment Procedures. In: *Social Forces*, jg. 92, nr. 3, p. 957-982.

Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie; over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Jennissen, R. (2009). *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit. Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van Antillianen en Marokkanen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Landman, W. en L. Kleijer-Kool (2016). *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden*. Amersfoort: Twynstra Gudde.

Pels, T. (2008). Aandachtspunten voor preventie van marginalisering van jongens van Marokkaanse afkomst. In: D. Brons, N. Hilhorst en F. Willemsen (red.), *Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren* (p. 183-197). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2015

2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1

2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8

2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9

2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3

2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4

2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0

2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8

2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3

2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9

2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)

2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7

2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR) en Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)

2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9

2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)

2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden en Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5

2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)

2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij en Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)

2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3

2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout en Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0

2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop (red.). ISBN 978 90 377 0756 4

2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx en Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4

2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7

2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1

2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)

2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer en Rob Bijl (red.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)

2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0763 2

2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR) en Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)

2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk en Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3

2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0

2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)

2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0

2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7

2015-35 *Informele hulp: wie doet er wat ? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014* (2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns en Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4

2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink en Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9

2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5

2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2

2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0

2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (elektronische publicatie)

2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8

2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9

2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (elektronische publicatie)

2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0787 8

2016-9 *Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0788 5

2016-10 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Esther van den Berg en Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0789 2

2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1

2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (elektronische publicatie)

2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (elektronische publicatie)

2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (elektronische publicatie)

2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (elektronische publicatie)

2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (elektronische publicatie)

2016-17 *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening* (2016). Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0795 3 (elektronische publicatie)

2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (elektronische publicatie)

2016-19 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2013. Een vergelijking van de zorg en ondersteuning voor 50-plussers in veertien Europese landen* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0798 4 (elektronische publicatie)

2016-20 *Taking part in uncertainty. The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent* (2016). J.C. Vrooman. ISBN 978 90 377 0799 1

2016-21 *Tussen groen en grijs. Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland* (2016). Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0796 0

2016-22 *De dorpse doe-democratie. Lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners* (2016). Lotte Vermeij, Joost Gieling. ISBN 978 90 377 0802 8 (elektronische publicatie)

2016-23 *Aanbod van arbeid* (2016). Patricia van Echtelt, Simone Croezen, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink, m.m.v. Lucille Mattijssen. ISBN 978 90 377 0801 1

2016-24 *Beleidssignalement. Het gebruik van kinderopvang door ouders met lagere inkomens* (2016). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0803 5 (elektronische publicatie)

2016-25 *Gemeentelijke prestaties gemeten. Een vooronderzoek naar de meting van prestaties van de lokale overheid op gemeentelijk niveau* (2016). Evert Pommer en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0804 2 (elektronische publicatie)

2016-26 *Nieuwe Spaanse migranten in Nederland* (2016). Mérove Gijsberts, Marcel Lubbers, Fenella Fleischmann, Mieke Maliepaard en Hans Schmeets. ISBN 978 90 377 0805 9 (elektronische publicatie)

2016-27 *Zorg en onbehagen in de bevolking* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0807 3 (elektronische publicatie)

2016-28 *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid* (2016). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0806 6

2016-29 *Beperkt in functie. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met gezondheidsbeperkingen* (2016). Redactie: Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0808 0

2016-30 *Wel thuis? Literatuurstudie naar factoren die zelfstandig wonen van mensen met beperkingen beïnvloeden* (2016). Maaike den Draak, Anna Maria Marangos, Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0811 0

2016-32 *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken* (2016). Redactie: Willem Huijnk en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0812 7

2016-33 *Emancipatiemonitor 2016* (2016). Wil Portegijs (SCP) en Marion van den Brakel (CBS) (red.). ISBN 978 90 377 0813 4

Overige publicaties

Burgerperspectieven 2015 | 1 (2015). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3

Burgerperspectieven 2015 | 2 (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9

Burgerperspectieven 2015 | 3 (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5

Burgerperspectieven 2015 | 4 (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4

Burgerperspectieven 2016 | 1 (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4

Burgerperspectieven 2016 | 2 (2016). Josje den Ridder, Wouter Mensink, Paul Dekker en Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0800 4

Burgerperspectieven 2016 | 3 (2016). Paul Dekker, Lisanne de Blok en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0810 3

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.